

Бондар В. І., Яценко Т. С., Педченко О. В.

**РЕЛІГІЙНА ВІРА В СВІТЛІ
ГЛИБИННОЇ ПСИХОКОРЕКЦІЇ**

Київ – 2012

Бондар В. І., Яценко Т. С., Педченко О. В., Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 438 с.

Рецензенти:

С. Д. Максименко – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України;

В. М. Синьов – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України

Висвітлено теоретико-практичні основи розуміння релігійної віри, доводиться її значущість та сила впливу на поведінку. Розкриваються глибинні витоки релігійної віри, як і віри загалом, що являє собою специфічний стан людини, а також, інтеграційні аспекти віри як форми психологічного захисту. Показано переваги світської віри, що каталізує вольову регуляцію діяльності особистості.

В основній частині посібника викладено теоретико-практичні засади дослідження релігійної віри та її ролі у процесі глибинної психокорекції; в додатках представлено стенографічний матеріал глибинного пізнання психіки; додається також диск з альбомом кольорових ілюстрацій. Посібник відповідає навчально-нормативному курсу «Психологія релігії» і може використовуватися на факультативних заняттях.

Для студентів психологічних факультетів, фахівців у галузі глибинної корекції та працівників психологічних служб, усіх хто цікавиться психоаналізом в груповій формі.

Зміст

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ	10
1.1. Поняття віри і релігійної віри. Автентичні та неавтентичні характеристики релігійної віри	10
1.2. Взаємозв'язок феноменів духовності та релігійної віри	22
1.3. Проблема витоків релігійної віри в теологічній і філософській літературі	30
1.4. Психологічні джерела релігійної віри особи в психологічному вимірі	38
РОЗДІЛ 2. ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ СУБ'ЄКТА	52
2.1. Особливості глибинно-психологічної корекції деструктивних виявів релігійної віри	52
2.2. Релігійна віра та її зв'язок з едіпальними залежностями суб'єкта	56
2.3. Релігійна віра як форма психологічного захисту особи	69
2.4. Дослідження глибинних витоків релігійної віри в контексті об'єктних відношень	80
2.5. Релігійна віра та її зв'язок з тенденціями «до психологічної імпотенції» і «до психологічної смерті»	92
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИТОКІВ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ СУБ'ЄКТА В ДІАГНОСТИКО-КОРЕКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ АСПН	107
3.1. Пізнання глибинно-психологічних передумов релігійної віри суб'єкта у процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків	107
3.2. Пізнання глибинних витоків релігійної віри суб'єкта у процесі психоаналізу з використанням неавторських малюнків	117
3.3. Особливості використання релігійної символіки в малюнках учасників АСПН порівняно із образотворчим мистецтвом	127
3.4. Роль архетипу в художній самопрезентації суб'єкта	141

3.5. Результативність проходження психокорекції за методом АСПН у контексті послаблення деструктивних тенденцій психіки віруючих осіб	151
ПІСЛЯМОВА	156
ДОДАТКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	417

Замість передмови

Методологія глибинного пізнання проблеми віри

Проблема віри має ширше і вагомніше значення, ніж її віднесеність до релігії, до проблеми існування Бога. Це водночас і світогляд, і світовідчуття, і відповідна поведінка суб'єкта. Узагальнений погляд на проблему віри ілюструють наукові досягнення фізіологів, зокрема П. К. Анохіна в його відкритті рефлекторного кільця, що містить «акцептор дії», який акумулює емотивно активні важелі впливу на поведінку в контексті прогнозування результатів дії (активності) та їх зіставлення з очікуваннями. Констатація невідповідності не лише спричиняє виникнення негативної емоції, а й спонукає до повторюваності дій, їх довершеності. В перспективі важливо співвіднести таку «вимушену повторюваність» з відкриттям З. Фрейдом закону «вимушеного повторення», як і з введенням ним категорії «віруючого очікування». Зазначені ефекти несуть емотивний заряд та зумовлюють цілеспрямованість активності живої істоти, для якої характерне «випереджаюче відображення», яке єднається з *вірою* в прогнозований (бажаний) результат.

З огляду на сказане, невроз постає в контексті хибних прогнозів, відступів та викривлень реальності, незбігу очікувань з результатами, в чому задіяні психологічні захисти. Останні засвідчують підпорядкованість поведінки особи «принципу задоволення», що конкурує з «принципом реальності» при латентності процесу зіставлення очікувань і результатів. «Психічні захисти» першопочатково З. Фрейд пояснював необхідністю зниження емотивного напруження в критичні моменти, в подальших же дослідженнях зверталась увага на зв'язок захисної системи з едіпальним періодом розвитку психіки дитини, що породжує кризу входженням в психіку першого соціального закону – «табу на інцест». Основна місія захистів полягає в утаємниченні факту чуттєво-лібідної залежності дитини від батьків (вихователів) шляхом інтроекції («привласнення») їхніх рис

характеру. Все це створює ефект «незавершених справ дитинства», що активізує компенсаторні тенденції – заміщення, перенесення та ідентифікацію. Тому віра, зокрема релігійна, вписується в психіці суб'єкта в систему психологічних захистів. Саме це сприяє зниженню едіпальної напруги завдяки її втіленню в Бога (матір Божу) як архетип заміщення батьків. На це вказує валентність почуттів за параметрами поваги, взаємозв'язку та духовного тяжіння, обов'язку, надихання, сили, яка нерідко живить власне «Я». Тінню високості зазначених почуттів є страх Божої кари (як і батьківської). Компенсаторні аспекти релігійної віри мають вияв у відчуттях власної вічності, що нівелює страх смерті шляхом єдності з Богом, причетності до «таємної сили», що *компенсує* нереалізованість власного потенціалу в соціумі та почуття меншовартості, винесене із сім'ї. Спонукають до віри в Бога як компенсацію несправедливості через відповідність істинності законів як вищої волі, вищої єдності всього сущого без втрати індивідуального і особливого.

Для Гегеля «релігія є самосвідомістю абсолютного духу, дякуючи опосередкуванню кінцевим людським духом». Гете стверджував: «Хто опановує наукою і мистецтвом, має також і релігію; хто не опановує ні тим, ні іншим, також має релігію». Сказане значною мірою підтверджує думку про архетипність релігійної віри, передусім віри як такої, що є стимулом активності, наполегливості, доведення справи до бажаного результату. Тому, на наше переконання, *не зовсім вірно трактувати віру як таку, що не може претендувати на об'єктивно позитивну значущість для людини*. Віра, як свідчать фізіологічні та психоаналітичні дослідження, пов'язана із очікуванням чогось реального. І. Кант у своїй «Критиці розуму» зауважив: «Я повинен обмежити знання... щоб дати місце вірі в ідеї та ідеали як напрямні пункти людських устремлінь». В англійській мові розрізняють віру «теоретичну» та «релігійну», що якоюсь мірою знімає суперечність між вірою і дійсністю. Обидва з вказаних вище підходів до розуміння віри торкаються природи, щоправда, розглядають її з різних боків. Спільним між

теоретичною і релігійною вірою є опертя на факти, але перша (теоретична віра) не виходить за межі пізнаного, тобто природних реалій; а друга (релігійна віра) торкається сфери недосяжного для прямого пізнання, інакше кажучи, ґрунтується на припущенні орієнтованому на метафізичне, трансцендентне функціонування, що підпорядковується законам холістичності та голограмності. В такому форматі кожна елементарна *частинка* втілює всі особливості *цілого*, яке потребує порційності та багаторівневості пізнання (як говорять психоаналітики – за один раз один елемент в ланцюгу пізнання цілісної системи психічного). Такий трансцендентний підхід відповідає синтезуючій функції психіки, включаючи пренатальний період, який інформаційно втілює в себе архетип, що несе мудрість прабатьків. Безсумнівною є архетипна природа релігійної віри, яка вписується в живу тканину психічного і не існує поза нею (як специфічна частина природи). За великим рахунком, психічне з'явилося за умов реагування на біологічно не значущий подразник, в результаті актуалізації лише *слідів* біологічно значущих факторів (досліди І. П. Павлова).

Не дивно, що останнім часом зростає увага до теорії відносності, теорії хаосу і порядку, квантової фізики, функціональних систем, голограм, які матрично інтегрують сліди минулого та характеризуються злиттям часу та простору. Сказане вище відкриває нові перспективи пізнання несвідомої сфери психіки, яка без таких прогресивних зрушень у розумінні духовного в єдності з матеріальним довго не може перебувати за межами наукового пізнання. Всім зрозуміло, що такий феномен, як «моральна сила», яка пов'язана з вірою, не може базуватися лише на свідомому («раціо»). Віра є основою довіри, що так важливо у сфері спілкування. Поза вірою не буває душевної стійкості, відданості, моральної чистоти, вірності.

Зворотним боком медалі є ризик, який посилюється в психіці пережитими негараздами минулого, що пов'язане із заздрощами, ревнощами, почуттям меншовартості, яке спричиняє недовіру до гідностей іншої людини,

тенденцію до її дискредитації, що гіперболізує ризики деструкції психіки в теперішньому.

Тому, говорячи про глибинні передумови віри, в книзі звертається увага на ті фактори, які є залишками (слідами) пережитих травм минулого. Психологічний ризик може маскуватися від людини бажаністю, але саме такий псевдозахист «Я» призводить до зневір'я та пошуків його компенсації в релігійній вірі, що й надає їй ознак неавтентичності. Розв'язання порушеної в даній роботі проблеми передбачає пошук істини як у феноменологічному, так і науковому форматі.

Зупинімося докладніше на теоретико-методологічних засадах посібника, що розкриває глибинні витоки релігійної віри. Основа пізнання істини – «...ставлення до всякої речі так, як того потребує сутність цієї речі» (К. Маркс). Істина є метою раціонального освоєння психологічної реальності. Специфіка реальності психічного полягає в єдності суперечливої цілісності сфер свідомого і несвідомого. Філософія стверджує, що розум інтегрує всі формоутворення людського духу. Саме тому на авансцену глибинного пізнання психіки виходять когнітивні процеси суб'єкта, які можуть деформуватися ілюзіями, викривленнями, породжуваними автоматизованими захистами, що зорієнтовані на підкріплення очікувань ідеалізованого «Я». Пропонований посібник спирається на структурно-динамічну сутність психічного і доводить, що шлях пізнання його істини пов'язаний з послабленням, нівелюванням відступів від реальності, зумовлених насамперед потребою маскування едіпальних мотивів поведінки, закладених в ранньому дитинстві. Доводиться, що практика такого глибинного діагностико-корекційного процесу має підпорядковуватися законам позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта, що відповідає філософському закону «заперечення заперечення». Отже, глибинна психокорекція повертає людину обличчям до необхідності вивчення власної соціально-перцептивної реальності в системі «суб'єкт – суб'єкт», каталізує її особистісне зростання

(самореалізацію) як передумову розвитку внутрішньої гармонії і психологічної культури.

У роботі враховано особливості функціонування психіки, а саме: поряд із протиставленням душевного тілесному сьогодні можна говорити про їх холістичність. Філософія впродовж тривалого часу послугоувалася лише терміном «душа» (дух), поняття «психіка» виникло тільки наприкінці XIX століття. Кожна школа психології брала до уваги *цілісність психічного*, але при цьому вирішувала, яку саме її частину вивчатиме. В даному випадку порушується проблема пізнання психічного в його цілісності (свідоме і несвідоме), що потребує не лише розкриття функціональних особливостей несвідомого, а і об'єктивування його взаємозв'язків зі свідомістю. Пізнання – це «пошук і знаходження балансу між низкою суперечливих позицій, які доповнюють одна одну». Філософське розуміння категорії пізнання стикається з протистоянням концептуальних позицій: реалізм – інструменталізм; фундаменталізм – феноменалізм; субстанціоналізм – функціоналізм; догматизм – релятивізм. Узагальнення суперечливих позицій дає змогу поставити їх на дві платформи: фундаменталізм (есенціалізм) ↔ функціоналізм (феноменалізм).

Основну увагу в посібнику зосереджено на *об'єктивній природі детермінант несвідомого, що породжують суб'єктивізм свідомості*, епіфеноменом якого є викривлення реальності. Вперше у психодинамічній теорії піднімається проблема системності психічного, логічної впорядкованості «логіки свідомого» і «логіки несвідомого» («іншої логіки»). Логіка є «частиною теорії пізнання, і є особливо значущою в «психодинамічному пізнанні», завдяки якому *категорія віри набула наукового обґрунтування та перспектив розвитку в її світськості, науковості та універсальності*.

В. П. Андрущенко,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
ректор НПУ імені М. П. Драгоманова

РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1. 1. Поняття віри і релігійної віри.

Автентичні та неавтентичні характеристики релігійної віри

Феномен релігійної віри широко представлений у філософських, теологічних, релігієзнавчих, соціологічних, психологічних концепціях. Релігійна віра розглядається в контексті історичного розвитку, на підставі реальності чи ілюзорності її предмета, специфіки й сутності психічних процесів, що беруть участь у її зародженні та існуванні. Крім того, віра вивчається під кутом зору особливостей її змісту, соціальної детермінації, поширеності серед різних прошарків суспільства тощо.

Окреслимо зміст поняття «віра» та порівняємо його з поняттям «релігійна віра». Слово «віра» багатозначне і вживається на позначення: душевного акту та його змісту [223]; упевненості в чомусь, довіри, тобто, ставлення до когось, зумовленого вірою в його чесність; стійкості, незалежності від поглядів інших, здатності не втрачати рівноваги у складних ситуаціях [158]. Слово «віра» вживається, якщо особа не впевнена в чомусь або комусь і прагне підкреслити, що лише вірить, а не знає напевне [41; 47]. Нарешті, «віра» є синонімом слова «релігія» й означає визнання існування Бога, переконання в існуванні надприродного (релігійна віра) [35]. Отже, поняття «релігійна віра» є лише одним з кількох значень слова «віра». У Біблії віра трактується як «здійснення очікуваного та впевненість у невидимому» [21: Послання євреям. Гл. 11, 1]. Етимологічний словник української мови вказує, що у перекладі з латини слово «віра» (veritas) означає «істина». Слова зі спільним коренем «вір» є в чеській, польській, російській, білоруській та македонській, в давньоісландській (var – обітниця), давньоверхньонімецькій (wara – правда, вірність) та інших давніх і сучасних мовах [70]. Із санскриту «віра» перекладається як відвага, натхнення, подвиг.

У давньоіндійських «Ведах» найвидатніші боги мали ім'я Віра, що означало «героїчний, досконалий» [107]. Дослідники праслов'янської писемності [97; 115] стверджують, що слово «віра» має в основі корені «ра» – світло Всевишнього та «віда» – знання. Тому «віра» – це «відання світла Всевишнього», яке відкриває людині шлях «в Ірій» – місце, де живуть боги. Л. Куровська та В. Куровський [97] наголошують на існуванні у праслов'ян єдиного поняття «віра-віда», що означало духовну цілісність, повноту розуміння законів Всесвіту. Л. Силенко [107] тлумачить віру як світогляд певного народу, що має за мету берегти його спосіб життя та духовну незалежність. Сказане вище дає підставу стверджувати багатоаспектність категорії «віра». Зазначимо це як один із чинників, що зумовлюють різні підходи до трактування цього явища та його витоків, зокрема до витоків релігійної віри.

У психологічних словниках [133; 153; 154; 158] віра розглядається як психічний стан, у тому числі як «стан психіки людини, що полягає в повному й беззастережному прийнятті будь-яких повідомлень, текстів, явищ, подій або власних уявлень та умовиводів, що надалі можуть стати основою її «Я», визначати деякі її вчинки, судження, норми поведінки та стосунків» [158, с. 49]. Психологічна енциклопедія визначає це поняття як «цілковите й безвідмовне прийняття людиною певних фактів і тверджень за істинні без будь-яких логічних обґрунтувань» [153, с. 70]. Наголосимо: категорія віри суперечлива за своєю суттю. З одного боку, акцент ставиться на «істині» (реальності), з іншого – на відсутності її логічних обґрунтувань. Останнє свідчить про психологічність цієї категорії, адже для психіки об'єктивно реальне і уявно реальне не мають відмінностей. У сприйнятті суб'єкта бажане є реальним, і на це спирається система психологічних захистів. Підкреслимо спонукальну силу віри, зокрема її здатність «скеровувати (поведінку і діяльність людини) у певному напрямі» [там само].

Український дослідник психології релігії В. П. Москалець [119] указує на ірраціональність віри, що асоціюється з її академічним трактуванням:

«Сила віри така велика, що перевищує аргументацію логічних доказів і їх підтверджень об'єктивними фактами» [153, с. 70]. Окреслюючи особливості стану віри, Р. М. Грановська [47] та Д. М. Угринович [193] акцентують увагу на таких моментах; домінування почуттів над раціо, неможливість віри поза емоційними станами; особистісне ставлення суб'єкта до предмета віри, що впливає на перебіг вольових процесів та виявляється в поведінці; особистісна оцінка предмета віри – людина вірить у те, що відповідає її цінностям.

Віра як психічний стан має подвійне значення: з одного боку, вона може свідчити про неповну впевненість у чомусь, а з іншого – про цілковите прийняття когось або чогось. На це звертають увагу В. І. Гараджа [41], Р. М. Грановська [47], В. Л. Петрушенко та О. П. Петрушенко [165]. Крім того, віра трактується як емоційно-ціннісне ставлення до чогось чи когось [166], як психологічна основа діяльності людини, переконаність у можливості реалізації окресленої ідеї, здійсненності певних можливостей [41; 214], як внутрішня установка людини, риса характеру [211]. Таким чином, у психологічному розумінні поняття віри також не є однозначним.

Залежно від спрямованості віру поділяють на світську (нерелігійну) і релігійну. Світська віра визначається як «упевненість в істинності чи існуванні того, чого не можна через об'єктивні причини досконало знати» та як «переконаність, що ґрунтується на неповному знанні» [164, с. 86]. Світська віра пов'язана з пізнавальною діяльністю, досвідом людини. Предметом світської віри є гіпотетичне твердження або подія чи явище, які лише передбачаються в майбутньому. Крім того, вона взаємопов'язана з наукою, мотивує діяльність, зумовлює її цілеспрямованість, стимулює активність та наполегливість суб'єкта в подоланні труднощів на шляху до мети. Вона «виникає в непевній ситуації, коли бракує точної інформації для окреслення перспектив досягнення поставленої мети, але існує сподівання на успішну дію» [47, с. 372]. Ця віра може означати довіру до своїх відчуттів та ставлення до знання, яке ще не знайшло цілковитого підтвердження, або ж усвідомлення недостатньої обґрунтованості судження. В. П. Москалець

визначає віру як «інтегративне, ціннісно-орієнтаційне утворення психіки людини; у ній представлені всі основні психічні феномени: пізнавально-мисленнєві, уявно-фантазійні, емоційні, вольові, несвідомі. У структурі віри вони сповнюються релігійним змістом» [119, с. 146]. З огляду на твердження В. П. Москальця можна зробити висновок про спільність когнітивно-емотивного базису світської та релігійної віри.

Релігійна віра у психологічних словниках трактується як «віра в догми, що не підлягають сумніву і не потребують доказів» [153, с. 70], та як «особливе емоційно-вартісне ставлення людини до тих чи тих ідей, а також до надприродних сил або істот» [164, с. 86] і має своїм предметом щось надприродне, що неможливо досягнути розумом. Зосередимо увагу на особливостях релігійної віри.

Поняття релігійної віри висвітлюється в наукових працях релігієзнавців, філософів та психологів: М. Й. Боришевського [26], Ф. Ю. Василюка [31; 32], В. І. Гараджі [41], Р. М. Грановської [47], М. М. Заковича [164], Ю. М. Зенько [58], А. М. Колодного [6], В. К. Ларіонової [100], В. І. Лубського [106], В. П. Москальця [119], К. К. Платонова [144], О. І. Предко [150], М. В. Савчина [173], Д. М. Угриновича [193], С. А. Черняєвої [225] та ін. Її характерними ознаками є: беззастережне прийняття головних положень певної релігійної системи; визнання релігійної істини незважаючи на відсутність доказів; непотрібність її «перевірки та підтвердження через співвіднесення з дійсністю» [41, с. 216]; упевненість у існуванні надприродної сутності та двостороннього зв'язку між людиною та цією сутністю.

Психічний стан віри неоднозначно впливає на особу. Дослідники (Д. О. Авдєєв, В. І. Гараджа, С. Гроф, В. П. Москалець, Й. Мюллер, М. В. Савчин, В. Франкл та ін.) наголошують, що релігійна віра не завжди чинить конструктивний вплив та сприяє особистісному розвитку особи. На небезпеку виникнення хибних форм релігійної віри (релігійності) звертають увагу Д. О. Авдєєв [3], Й. Мюллер [121], С. А. Черняєва [225]. Зокрема, це

фанатична віра, компульсивна набожність, фанатичне дотримання обрядів, мазохістська готовність до страждань тощо. Цікавою є думка М. В. Савчина [173], який стверджує існування «нижчої» віри (прокляття, зурочення), а також віри демонстративної, показної. Науковець зазначає, що хибні форми релігійності не мають нічого спільного з істинною (автентичною) вірою. Ознаками автентичності віри є: здатність людини до покаяття, готовність долати в собі те, що заважає творити добро не на словах, а конкретними справами; «здатність до прощення як вияв толерантності та поваги до іншої людини; при цьому прощення не сприймається як самопожертва чи вияв великодушності, бо в сутнісному, глибинному сенсі не може мати нічого спільного з якимись егоїстичними мотивами того, хто прощає. Це вияв внутрішньої потреби, задоволення якої не пов'язане з очікуванням якоїсь нагороди чи хоча б вдячності з боку прощеної людини» [173, с. 133].

Ознаками автентичності віри, згідно з позицією О. М. Хазена [215], є її свобода від тиску та примусу. Ця віра матеріалізується у вигляді зобов'язань людини та особистої відповідальності за їх виконання перед собою та навколишніми. Почуття відповідальності та обов'язку є сутністю самої людини, пов'язане воно не зі страхом перед вищою силою, а з моральністю, духовністю особи. Наголосимо: особистість, яка здатна брати на себе відповідальність, досягла психологічної зрілості. А це можливе за умови звільнення суб'єкта від дитячих фіксацій та нівелювання ригідних тенденцій психіки, що поглинають енергію та спричиняють інфантильні реакції, які не відповідають ситуації. Отже, автентична віра – це благо для людини, вона визначає мету існування, захищає від само- та взаємознищення, тобто нівелює деструктивні тенденції психіки особи. О. М. Хазен [215] дійшов висновку: нині релігія підмінила вільну віру людини її насильницьким упровадженням як засобу для управління. Віра, яку взяли на озброєння релігії, стала інструментом для реалізації агресивності людей та джерелом межових її проявів – війни (проти людей) і самознищення (проти себе). Істинна віра трансформована так, що вже не може називатися вірою, а лише

релігією, оскільки цілком підпорядкована вимогам керування людьми. Схожі ідеї висловлювали К. Г. Юнг [236–238] та С. Гроф [49; 50]. Так, К. Г. Юнг [236] зазначав, що головна функція формалізованої релігії – захистити людей від безпосереднього переживання Бога. С. Гроф [49] зазначає, що релігійні інститути більше цікавлять питання збагачення, влади, політики, і найменше вони пов'язані з вірою.

Істинна віра, згідно з баченням М. Небадонні [122], є стриманою та помірною у виявах, не залишає враження самовпевненості чи егоїстичної екзальтації. Автентична віра передбачає активну позицію особи – роботу над собою, духовне зростання, інтелектуальний розвиток та соціальне служіння. Соціальне служіння – це безкорислива допомога людям, а не пропагування та нав'язування своїх релігійних поглядів. Мета людини – поділитися добротою і теплом, що наповнюють її душу, а не розповісти іншим про своє відкриття Бога. Підкреслимо думку дослідника: особа, яка розуміє суть активності в поширенні ідей своєї релігії, далека від істинної віри. Релігійні ідеї використовує для втечі від реальності, що її не задовольняє, вдаючись до самообману, намагається знайти прихисток серед релігійних доктрин. Така втеча від реальності послаблює можливості просоціальної реалізації, заважає адаптації до умов навколишнього світу.

На те, що релігійна віра сучасної людини має мало спільного з істинною вірою, звертає увагу Г. Штеле [232]. Особа прагне відновити відчуття безпеки, заповнити спустошеність у душі, однак у неї немає бажання повертатися до віри предків, що передбачає певні зобов'язання перед самим собою, людяність та гуманізм. Унаслідок цього, на переконання мислителя, створюються модернізовані релігійні течії, в яких особа «використовує» віру для задоволення нереалізованих потреб і в яких «використовують» особу для задоволення потреб новоявлених «месій». Інакше кажучи, релігійна віра слугує психотерапевтичним засобом: за її допомогою людина несвідомо намагається оптимізувати свій емоційний стан, нівелювати відчуття внутрішнього дискомфорту. Досвід психокорекційної

практики показує, що передумовою цього є особиста невідкоригованість, тобто наявність особистісної проблеми.

Неавтентичними проявами релігійної віри є агресивна позиція віруючого, неконструктивний страх перед Богом, нездатність змінити точку зору, консерватизм, який передбачає абсолютність релігійних тверджень та непорушність позицій [122; 215]; рутинність, незрозумілість глибинної суті обрядів і традицій для віруючих [73]; орієнтація на практицизм та містицизм [232]. Перераховані характеристики засвідчують наявність в суб'єкта особистісної проблеми, що виявляється в агресивності, страхах, ригідній поведінці, закритості для нового досвіду, капсулюванні в інфантильній позиції.

Цікаву ідею висловив А. ван Каам [73]: більшості сучасних людей притаманна «наївна» віра, яка, по суті, є фіксацією, тобто «зупинкою» у вирішенні проблеми. За допомогою «загальних завчених фраз», постульованих релігією, люди намагаються уникнути проблем, що постають перед ними. Причиною подібних фіксацій є психологічні негаразди в минулому особи. Істинна ж віра, на переконання А. ван Каама, є динамічною, вона формується впродовж усього життя суб'єкта, його особистісного розвитку. На динамічність як істотну особливість релігійної віри звертають увагу також Л. М. Гридковець [48], О. І. Климишин [88], В. П. Москалець [119]. С. А. Черняєва [225] зазначає, що автентична віра має пройти певні етапи розвитку в душі суб'єкта, сприяючи пізнанню себе, особистісній самореалізації та досягненню психологічної зрілості. Це важливо з огляду на те, що здатність до самореалізації, відкритість до набуття нового досвіду, досягнення стану психологічної зрілості – це критерії, що визначають характеристики суб'єкта, який перебуває в процесі особистісної психокорекції.

Узагальнені ознаки автентичної (істинної) релігійної віри та хибних її форм представлено в табл. 1.1.

Характерні ознаки релігійної віри

Автентична релігійна віра	Хибні форми релігійності
• передбачає активну життєву позицію, здатність обстоювати право на щасливе життя тут і тепер;	• вирізняються нездатністю особи посісти активну життєву, громадянську позицію;
• сприяє самовдосконаленню, розвитку суб'єкта;	• характеризуються ригідністю, консервативністю суб'єкта, нездатністю змінити точку зору;
• визначає мету існування, запобігає само- та взаємознищенню;	• формують мету існування та спричиняють реалізацію мортидних тенденцій особи;
• формує зрілу позицію, яка передбачає зобов'язання та відповідальність за їх виконання перед собою та суспільством;	• капсулюють суб'єкта в стані інфантилізму (нездатність відповідати за щось, приймати рішення); зобов'язання виконуються через страх перед Богом;
• характеризується стриманістю, помірністю у виявах, соціальним служінням;	• характеризуються екзальтованістю, самовпевненістю, практичною зорієнтованістю;
• сприяє збільшенню самоповаги, впевненості у власних силах, у подоланні життєвих негараздів;	• актуалізують почуття меншовартості, поглиблюють зневіру у власних силах;
• сприяє соціальній адаптації, налагодженню стосунків з оточенням;	• заважають адаптації особи в соціумі, зумовлюють відмежованість від світу та

	руйнування стосунків;
• спонукає до розкриття внутрішніх сил людини, досягнення внутрішньої гармонії	• «зв'язують» внутрішній потенціал людини, викликають відчуття дисгармонійності внутрішнього світу

Таким чином, вплив релігійної віри на життя і розвиток суб'єкта може бути неоднозначним. Релігійна віра може і сприяти самовдосконаленню особи, і заважати йому, капсулюючи людину в стані інфантилізму; може сприяти нівелюванню деструктивних тенденцій, чи, навпаки, зумовлювати їх реалізацію через зосередженість на чужих вадах, самозвинувачення чи декларування істинності «своєї» релігії та хибності інших. Останнє спричиняє «вибудовування» бар'єру між людьми, нетерпимість, нездатність поставити себе на місце іншого, відчуття його емоційний стан тощо.

У рамках психодинамічної теорії, розробленої Т. С. Яценко [243], указані ознаки неавтентичної релігійної віри розглядаються як типові вияви особистісної проблеми, зумовленої негараздами інфантильного періоду. Характерні ознаки автентичної релігійної віри притаманні людині, яка стоїть на шляху особистісного зростання та психокорекції власних деструктивних тенденцій. На можливість як позитивного, так і негативного впливу релігійної віри на людину звертає увагу цілий ряд психологів. Зупинімося докладніше на особливостях цього впливу. Позитивне значення віри для суб'єкта окреслює В. А. Ташликов [189]: вона слугує засобом, який допомагає людині опанувати себе, впоратися зі складною ситуацією, хворобою, надає впевненості в її подоланні. Водночас віра може бути причиною самозвинувачення, породжувати цілковиту пасивність, бо «все в руках Божих». Це характерні ознаки деструктивної тенденції психіки «до психологічної смерті», що призводить до втрати енергії і негативно позначається на життєздатності особи (детальніше це питання розглянемо у підрозділі 2.5).

На думку О. І. Аппенянського [8], віра людини може як сприяти успішній психотерапії, так і заважати їй. Адже внаслідок фанатичної віри формується переконання, що головна мета людини – не «життя за життя», а «життя після смерті», й тоді надати допомогу людині важко, оскільки вона гадає, що щастя можливе лише в потойбічному світі. Г. Гумницький [51] також акцентує увагу на неоднозначному впливові релігійної віри. З одного боку, вона примирює суб'єкта з труднощами життя, дає втіху, надію, але з іншого – ця надія може бути ілюзорною, і в цьому є негативний момент. Ілюзорність сподівань, породжених вірою, заважає людині зайняти активну громадянську позицію та обстоювати право на гідне життя в цьому світі. В. П. Москалець [119], підкреслюючи позитивний вплив релігійної віри на самореалізацію особи, вказує водночас і на можливі її негативні наслідки, пов'язані із залякуванням Божою карою: «Інколи священнослужителі навіюють надмірний страх, жах, що особливо шкодить сенситивним дітям. Релігійний страх стимулює в них почуття патологічної нав'язливої вини, яка унеможлиблює гармонійну самореалізацію і призводить до деструктивних психологічних і соціальних наслідків» [119, с. 191].

Роль релігійної віри в контексті її впливу на життя народу розглядає Г. Лебон [101]. Позитивність віри дослідник убачає у встановленні традицій, норм поведінки, які регулюють життя в суспільстві. Проте у цьому є і небезпечний момент: утрата віри означає руйнацію життєвих засад. Як наслідок – фанатичний захист «своєї» віри. Подібні погляди характерні і для Г. Сельє, який писав, що віра є «опорою обов'язку, самодисципліни, праці, потрібних для запобігання ненормальній хаотичній поведінці», підкреслюючи при цьому неминучість зіткнень на релігійному ґрунті, оскільки авторитет Бога одного народу не є авторитетом для іншого [178, с. 20].

Особливого значення проблема впливу віри на життя людини набуває у працях Г. Олпорта [127] та Е. Фромма [211–214]. Зокрема, Е. Фромм наголошує, що «без віри людина стає порожньою, втрачає надію та

страхається самого свого існування» [213, с. 152]. Важливим є твердження науковця щодо необхідності «погляду в дитинство» для пояснення передумов негативного впливу релігійної віри на життя особи. Адже, згідно з психодинамічною теорією, саме виховний вплив близьких дитині людей зумовлює дисфункції психіки, спричиняє формування особистісної проблематики. На думку Е. Фромма, дитина починає життя з вірою в любов та добро. Однак ця віра переживає потрясіння у ранньому віці через маніпуляції батьків, які ґрунтуються на відсутності у них «віри в розвиток можливостей дитини, й на переконанні, що з нею все буде гаразд, якщо дорослі донесуть до неї те, що здається їм бажаним, і відсічуть те, що здається небажаним» [213, с. 160]. Від того, як дитина переживе розчарування у вірі, залежить її подальша доля: або ж у пошуках утраченої віри вона знайде могутній авторитет і цілком покладеться на його волю, або стане незалежною і зможе довіряти собі та іншим.

Цікаві ідеї щодо впливу релігійної віри на особу висловлює Г. Олпорт [127]. Він розглядає його крізь призму поняття «зріла особистість», розуміючи під ним людину, яка має власну філософію життя, може об'єктивно оцінити саму себе, піддати критиці та посміятися з себе. Зазначимо: таке розуміння є близьким до тлумачення поняття відкоригованої, гармонійної особистості в психодинамічній теорії. Г. Олпорт переконаний, що критичні зауваження стосовно впливу релігійної віри на розвиток особистості слухні лише для суб'єкта, котрий не досягнув психологічної зрілості. Для нього віра є заспокійливим засобом, оскільки дає вичерпні відповіді на важливі життєві питання. Незріла, у нашому розумінні інфантильна особистість некритично засвоює релігійні догмати, що може призвести до фанатизму. Віра зрілої особистості спонукає до постійних пошуків сенсу життя через осягнення власного місця у світі. Людина залишається відкритою для нової інформації, гнучкою, убезпеченою від примусу та фанатизму.

Позитивно релігійну віру та її роль для зрілої особистості оцінювали також В. Кларк та Д. Бетсон (див. [82]). В. Кларк писав, що зрілість дає змогу віруючій людині «вводити у власну ціннісну систему нові погляди, і це робить її релігійний прогрес справжнім пошуком» (цит. за: [82, с. 38]). Віра зрілої особистості орієнтує людину на тривалі зусилля, активність, прийняття на себе відповідальності. Віра незрілої особистості означає уникнення відповідальності, послаблює тривогу через можливість помилитися в прийнятті рішення. Така віра гальмує особистісний розвиток, що означає обмеження активності, очікування вказівок від того, хто є визнаним авторитетом.

На неможливості оптимального функціонування людини без віри наголошували К. Є. Антарова [7], О. І. Введенський [34], Б. П. Вишеславцев [38], Р. М. Грановська [47], М. В Савчин [173], Г. Сковорода [179–181], О. О. Ухтомський [194], В. Франкл [201], К. Г. Юнг [236] та ін. К. Є. Антарова вказує на те, що почуття віри може надати людині життєвої сили та енергії: «Ніби в хребет вливається якась сила й тримає на своїй міцній осі все тіло й становить основу впевненості» [7, с. 279]. Б. П. Вишеславцев висловлює подібні ідеї, зазначаючи, що віра надає людині не просто життєвої сили, а вищого сенсу всьому життю, оскільки вона є «прагненням до кращого», «ставить перед нами бажану та очікувану досконалість» [38, с. 24]. Згідно з твердженням О. О. Ухтомського, без віри починається «життя за Дарвіном», в якому залишається тільки «беззмістовне прагнення утримати існування» [194, с. 327]. На психотерапевтичному та психогігієнічному значенні віри людини у вищий задум наголошує В. Франкл [201]. Така віра, на думку психолога, робить людину більш життєздатною, наповнює сенсом її життя. Віра в існування життя після смерті є могутнім засобом для полегшення процесу вмирання, оскільки у віруючих людей зникає всеосяжний страх смерті, тому вони помирають легше, ніж невіруючі. Отже, релігійна віра для тяжкохворих виконує

психотерапевтичну функцію, на що звернули увагу і А. В. Гнездилов [44], С. Гроф [50], М. М. Федорова (див. [159]).

Підсумовуючи викладене, ще раз підкреслимо неоднозначність трактування поняття релігійної віри та її впливу на життя особи. Про позитивний вплив релігійної віри можна говорити у разі автентичного її характеру, який сприяє розвитку таких рис, як людяність, гуманізм у стосунках, безкорисливість у допомозі людям, відсутність агресивних тенденцій, динамічність та постійний розвиток, прийняття на себе відповідальності, стриманість та помірність у виявах віри. Сформованість хибних форм релігійності, що узагальнює назва неавтентичної віри, зумовлює негативні прояви в житті суб'єкта, а саме: відсутність особистісного розвитку, тенденційність у нав'язуванні власних поглядів, визнання своєї грішної природи, тенденція до самознищення, знищення іновірців тощо. За допомогою такої віри особа втікає від реальності, що її не задовольняє, намагаючись уникнути відповідальності за прийняття рішення при вирішенні складних життєвих проблем, покладаючись на вищу силу. Формування хибних форм релігійної віри пов'язане з нерозв'язаними проблемами дитинства, які й спричиняють фіксації, що зумовлюють вищеозначені деструктивні тенденції.

1. 2. Взаємозв'язок феноменів духовності та релігійної віри

Розглянемо феномен релігійної віри в контексті категорії «духовність». І в науковій парадигмі, і у християнській традиції підкреслюється важливість особистісного розвитку, який пов'язаний з розвитком духовним або персоналізацією віри. У першому підрозділі вже робився наголос на можливості розвитку хибних форм релігійності й необхідності пізнання глибинних джерел проблематики віруючої особи для надання адекватної допомоги на шляху еволюції її віри та нівелювання деструктивних тенденцій.

Проблема взаємозв'язку релігійної віри та духовності порушується в працях Д. Беннета [16], Б. С. Братуся [27], Б. П. Вишеславцева [38], С. Грофа [49], В. Джемса [54], З. С. Карпенко [83], О. І. Климишин [88], О. І. Клізовського [87], В. П. Москальця [119], Р. Мея [111], О. Меня [114], В. Д. Онищенко [128], Г. Л. Круль [95], М. І. Пірен [143], Л. І. Редькіної [95], М. В. Савчина [173] та ін. Увага акцентується на кризовому стані людства, причиною якого, на переконання більшості зазначених дослідників, стало призупинення духовного розвитку людини та втрата нею духовних цінностей, традиційним носієм яких вважається релігія. Поняття «духовність» широко представлене в науковій літературі, але трактується воно неоднозначно. Категорію духовності пов'язують із прагненням людини до самопізнання та самовдосконалення (Б. С. Братусь [27], З. С. Карпенко [83], В. П. Москалець [119], В. Д. Онищенко [128], М. І. Пірен [143], Е. О. Помиткін [145; 146], М. В. Савчин [173], Г. Сковорода [179]); з дієвістю для людини моральних принципів (М. Й. Боришевський [26], Л. П. Карсавін [85], О. І. Климишин [88], В. П. Москалець [119], Л. Шестов [230]); зі здатністю бути творцем свого життя та характеру (З. С. Карпенко [83], Д. Монетті (див. [95]); зі здатністю насолоджуватися творами мистецтва, досягненнями науки чи красою природи (І. В. Кіреєвський [86], О. Вишневський (див. [16]); з «відкритістю душі», здатністю до співпереживання (К. Д. Ушинський (див. [95]), Б. С. Братусь [27]); з прагненням людини віднайти сенс існування (В. Д. Онищенко [128], Е. О. Помиткін [145], В. Франкл [201]); з релігійністю особи (М. Бердяєв [17], П. Флоренський (див. [128]), О. І. Зеліченко (див. [88]), О. І. Климишин [88].

Духовність неможливо розглядати в якомусь одному контексті оскільки вона становить низку психічних та особистісних властивостей, що об'єднують у собі всі зазначені вище. Така позиція є характерною для Л. Г. Круль [95], Е. О. Помиткіна [145], Л. І. Редькіної [95], М. В. Савчина [173]. Окреслимо наше розуміння поняття «духовність». На нашу думку, духовність – це уважне, тактовне ставлення до стану іншої людини,

впевненість у власних силах, здатність відповідати за свої вчинки, сформованість таких якостей, як терпимість, толерантність, гуманність, відсутність агресивних тенденцій, тривожності, злостивості, здатність насолоджуватися красою навколишнього світу, радіти життю. Перераховані ознаки є критеріями відкоригованої особистості, яка досягла стану психологічної зрілості, здатна до самореалізації та гуманістично налаштована.

Сенс, закладений у поняття «духовність», протягом століть декларували саме релігійні вчення. «За своїм покликанням релігія має об'єднувати людей навколо ідей вищого служіння, доброчинності та духовного сходження», – зазначає Е. О. Помиткін [145, с. 22]. У конфуціанстві для досягнення духовності потрібно керуватися принципом «жень» – гуманізму та людяності. У православ'ї духовність розуміється як прагнення до богоуподібнення, самовдосконалення. А це, як наголошують православні богослови, неможливе без бачення в собі грішної природи, бо без цього людина не матиме стимулу. Подібну думку висловлює П. Осипов [131], стверджуючи, що стимул до самовдосконалення може з'явитися лише за умови бачення в собі «злих» нахилів. Ми погоджуємося з тим, що віра справді може сприяти духовному розвитку тоді, коли допомагає людині помічати власні недоліки і працювати над зменшенням їх проявів. Але водночас підкреслимо неприпустимість «застрявання» особи в стані переживання власної недосконалості, оскільки це стримуватиме особистісний розвиток. Про це пише у своїй монографії О. І. Климишин: «... страх, викликаний розумінням власної гріховності ... практично «паралізує» волю людини до вдосконалення ... і робить її пасивною щодо себе самої» [88, с.175].

Нетотожність понять «релігійна віра» та «духовність» обстоюють Р. Ассаджолі [11], Дж. Беннет [16], М. Бердяєв [17], С. М. Булгаков [28], С. Гроф [49], В. Джемс [54], Л. П. Карсавін [85], О. І. Клізовський [87], А. Маслоу [109; 110], Р. Мей [111], О. Мень [114], Л. П. Міщиха [118],

В. П. Москалець [119], Г. Олпорт [127], Е. О. Помиткін [145], В. Райх [161], А. Самбієв [175], Е. Фромм [211; 213], Л. Шестов [230]. У їхніх працях простежується ідея, що релігійність може бути й бездуховною. «...Релігійні догми, обряди, настанови нерідко суперечать принципам духовності та гуманізму взагалі», – пише Е. О. Помиткін [145, с. 22]. С. М. Булгаков [28], Л. П. Карсавін [85], Л. Шестов [230] зауважували, що віра духовної людини не може проявлятися в критиці, зосередженості на недоліках тих, хто отчує, чи на своїй «святості». Такі прояви свідчать про підміну віри догматизмом, що породжується «лінощами розуму». Подібне бачення характерне для М. І. Рупнік: «Іноді дехто огортає свій жорстокий закам'янілий осуд іншого в побожні фрази ... а насправді за цим приховані твердість серця та себелюбство» (цит. за: [88, с. 355]). М. Бердяєв [17], В. Соловйов [182], П. Флоренський (див. [130]) зазначали, що віра не повинна бути вірою примусу та покірності. Духовність віри проявляється в гідності та честі людини, в творчості, служінні ідеалам Краси та Добра, а не в рабській покорі та визнанні своєї нікчемності і немічності.

Згідно з баченням Дж. Беннета [16], духовність не є привілеєм однієї релігії, тому недоцільно говорити про духовність особи, яка прагне довести істинність «своєї» віри й вороже ставиться до тих, хто не поділяє її переконань. Схожих поглядів дотримуються К. Є. Антарова [7], О. І. Клізовський [87], О. І. Климишин [88], Е. О. Помиткін [145]. О. І. Климишин вважає, що людина «за допомогою будь-якої релігії може ... знайти Бога – єдиного Бога» [88, с. 201]. Подібну думку знаходимо в індуїстському священному писанні: «Людство приходить до Мене різними шляхами, але, яким би шляхом людина до Мене не наближалася, на цьому шляху Я її вітаю, адже всі шляхи належать Мені» (див. [87, с. 172]). За Е. О. Помиткіним [145], у процесі духовного розвитку людина набуває здатності розуміти та приймати іншу людину незалежно від її віри.

О. І. Клізовський [87] указує на небезпеку, яку може містити теза про істинність лише «своєї» віри: у людини з'являється відчуття відмежованості

від тих, хто не поділяє її поглядів, та впевненість, що «всі народи перебувають у пітьмі», а істинним є лише її віровчення. Результатом стає переконання, що всі інші мусять приєднатися до її віри. Подібна віра спричиняє реалізацію деструктивних тенденцій суб'єкта, породжує релігійну нетерпимість і фанатизм, зумовлює прояви жорстокості до тих, хто не поділяє поглядів «носія істини». Саме тому можемо говорити про важливість та необхідність пізнання глибинних витоків релігійної віри, адже це дасть змогу нівелювати деструктивні тенденції, що виникли в інфантильний період розвитку суб'єкта.

Цікавою, на нашу думку, є позиція А. Самбієва [175]. Відповідно до неї віра духовна настільки, наскільки духовними є її послідовники. Інакше кажучи, не віра робить людину духовною, а людина робить духовною свою віру. Яким є прихильник тієї чи тієї віри, такою є й віра в його «виконанні». З огляду на це вважаємо за необхідне підкреслити можливість внесення віруючою особою корективів у власні поведінкові прояви за умови пізнання нею інфантильних потреб свого «Я», що задовольняються за допомогою релігійної віри.

Питання співвідношення категорій «віра» та «духовність» відображене й у працях О. Мень [114]. «Не страшно, – наголошував він, – коли порожніють храми, а страшно, коли порожніми є серця та душі людей. Краще, коли людина щиро вважає себе язичником, аніж називає християнином на догоду суспільству» [114, с. 51]. Аналогічні ідеї характерні для російського релігійного філософа Б. П. Вишеславцева [38]. На його переконання, серця багатьох «віруючих» насправді «порожні», оскільки вони «обрали віру», керуючись «парі Паскаля»: або Бог, який дає захист, надію, або неіснування Бога, за якого людина нічого не втратить, але нічого й не здобуде. Тобто до Бога людей приводить бажання отримати щось, що переважає ризик не отримати нічого. В. П. Москалець висловив думку, що «в багатьох недостатньо духовно-морально розвинених осіб релігійність

функціонує... як засіб відвернення неприємностей, убезпечення від невдач за принципом "останньої соломинки" тощо» [119, с. 219].

На можливість використання віри як «адаптивного механізму» звертає увагу Л. П. Міщиха [118]. Людина, на її переконання, схильна акумулювати досвід пращурів без критичного його осмислення: якщо віра в Бога давала минулим поколінням відчуття стабільності та безпеки, значить, вона може дати їх і мені. Дослідниця наголошує: така «засвоєна» віра є неживою, формальною і не передбачає розвитку духовності. Духовність пробуджується тоді, коли людина «виходить на шлях пошуку Бога», який розкривається у Всесвіті, природі та людях. Це розширює свідомість, пробуджує нові смисли життя. Така віра передбачає постійну динаміку, трансформацію ціннісно-сміслової сфери, пошук власного шляху до Бога та досягнення зрілості у вірі.

Нетотожність понять «релігійна віра» та «духовність» зумовлена тим, що до Бога найчастіше звертаються, лише потрапивши в складну життєву ситуацію. Для знесиленої сумнівами особи, яка перебуває в жалюгідному стані, віра є своєрідним «щепленням», що убезпечить від подібного в майбутньому. Людина почувається щасливою, оскільки отримує те, чого їй бракувало в житті: змогу позбутися душевного болю, віднайти почуття безпеки, страхів і тривог тощо. За твердженням В. Райха [161], Бог для однієї людини може бути «могутньою істотою, що живе на небі», карає за непослух та нагороджує за правильну поведінку, натомість для іншої Бог – це космічний закон, що панує над усім сущим. Подібних поглядів дотримується В. І. Гусєв, підкреслюючи, що Бог може сприйматися як «основа світового порядку» або ж образ Бога символізує залежність людини «від могутнішого за неї світу» [53, с. 416].

Р. Мей [111] зазначив, що та людина, яка вважає себе «спасенною», оскільки пізнала «істину», насправді потрапляє в тенета «святості», егоцентричної за своєю суттю. Образ Бога, на переконання вченого, є потенційною можливістю людини. Людина – егоцентрична істота, і їй легше

діяти, виходячи з власного егоцентризму, ніж із потреби відповідати Божому образу. Стверджуючи свою значущість за рахунок прийняття «релігійної істини», людина зупиняється на цьому й не помічає власних егоцентричних тенденцій. У такий спосіб вона нівелює суперечність між Богом та власними егоїстичними бажаннями. Духовною, згідно з позицією Р. Мея, можна назвати людину, яка усвідомлює цю суперечність і здатна творчо коригувати напруження, викликане нею. Така людина розуміє, що причетність до образу Бога не робить її кращою за інших, усвідомлює власні егоїстичні мотиви, але може їх регулювати, витратити енергію не на боротьбу з «ворогами віри» та доведення правильності своїх поглядів, а на самовдосконалення. Подібне бачення знаходимо у працях В. Джемса [54]. Він констатує, що більшість духовних потреб за своєю сутністю є матеріальними чи соціальними: адже прагнення потрапити до Раю та уникнути пекла – це радше матеріальні та соціальні блага, а не духовні. За твердженням В. Джемса, духовною є людина, яка «прагне піднесення своєї внутрішньої природи», а не та, що погоджується бути проклятою «задня Божої слави» чи стверджує: «Якщо боги відвернулися від мене та дітей моїх, значить, на те є причина» [54, с. 205]. Така покірність та очікування «заслуженої кари Божої» є свідченням не духовності, а соціального егоїзму – сподівання, що «жертва» чи покірне прийняття кари не залишаться непоміченими і їх буде «зараховано» Богом. Тобто людина вважає, що прокляття чи кара принесуть більше користі, ніж якби вона взагалі не була проклята чи покарана. М. В. Савчин наголошує, що релігійна віра є основою духовного зростання лише «за умови, якщо вона допомагає людині виховувати в собі духовні чесноти з метою примноження своїх потенційних можливостей задля множення добра і боротьби зі злом» [173, с. 133].

Тотожність понять «релігійна віра» та «духовність» А. Маслоу [110], С. Гроф [49], О. І. Клізовський [87], Е. О. Помиткін [145], В. Райх [161], Е. Фромм [211; 213] пов'язували зі сприйняттям віруючою особою Бога як ідеалу душевних чеснот, що їх потрібно прагнути. А. Маслоу стверджує: віра

сприятиме формуванню духовних якостей за умови, що людина «переросла» уявлення про Бога як про «сивого старого», що «сидить на небі». За цієї умови віра, на думку С. Грофа, нівелює почуття відчуженості і натомість дає відчуття належності, збільшує самоповагу, дозволяє сприймати красу і таємничість існування, збільшує терпимість до інших, зменшує рівень агресивності. Проте вона може не мати нічого спільного з офіційною релігією, яка ґрунтується на догматичному мисленні, містить мало духовності та й може заважати духовним пошукам людини. Зазначимо: перелічені науковцем характеристики є ознаками автентичності релігійної віри. О. І. Клізовський [87] переконаний, що така віра зорієнтовує людину на тривалі зусилля та прийняття на себе відповідальності, сприяє розвитку наполегливості, терплячості. Підкреслимо твердження мислителя, що духовний розвиток особи можливий лише за умови викорінення уявлення про Бога як про Істоту, що виконує батьківську функцію заохочення за «правильну» поведінку та покарання за вчинки, що не відповідають вимогам релігії. У цьому випадку віра діє як заспокійливий засіб – виконання всіх приписів релігії дає підстави сподіватися на «вічне блаженство». Інакше кажучи, віра в Бога-Батька виконує психотерапевтичну функцію, сприяючи ослабленню драматичних переживань, винесених з інфантильного періоду розвитку. Негативним при цьому є те, що вивільнення відбувається через відступи від реальності, коли суб'єкт «використовує» віру для задоволення власних інфантильних потреб. У результаті, вважаючи себе «духовною» особою, він руйнуватиме стосунки, шкодитиме собі, та людям, які його оточують. Пізнання неусвідомлюваних тенденцій психіки надасть вірі більше зрілості в плані розвитку духовності, уважності до інших, терпимості тощо.

Таким чином, релігія містить у собі значний потенціал для розвитку духовності людини. Формування та розвиток духовних якостей відбуваються лише тоді, коли релігійний світогляд спрямовано на підтримання почуття гідності людини, коли цінності набуває робота над собою – самовдосконалення, формування активної життєвої позиції,

впевненості у власних силах, усвідомлення відповідальності за своє життя, розвиток критичності мислення, його аналітичності в отриманні інформації. Тільки за таких умов можливе нівелювання деструктивних тенденцій суб'єкта, почуття меншовартості та егоцентризму. Це сприятиме вихованню терпимості, толерантності до представників інших віровчень, формуванню здатності продуктивно взаємодіяти з іншою людиною, адаптуватися до ситуації взаємодії. Про неможливість розвитку духовних якостей суб'єкта говоримо в разі насаджування певних релігійних доктрин як єдино істинних, капсулювання особи в стані меншовартості, блокування її активності. Ці чинники призводять до деструктивних тенденцій психіки особи, ворожого ставлення до представників інших конфесій, знецінення людського життя.

1. 3. Проблема витоків релігійної віри в теологічній і філософській літературі

Розглянемо головні підходи до трактування релігійної віри та пояснення її витоків, які представлені в межах теологічної традиції та філософії. У філософському енциклопедичному словнику категорія «віра» визначається як «прийняття за істину чогось, що не потребує підтвердження з боку почуттів та розуму, тому не здатного претендувати на об'єктивність» [197, с.64]. Віра також тлумачиться як «психологічна установка, що передбачає: по-перше, прийняття певних тверджень — догматів — та прагнення їх дотримуватися, незважаючи на сумніви; по-друге, особисту довіру до Бога як до керівника, помічника в житті, рятівника в будь-якій ситуації, що посиляє певні страждання та висуває вимоги для блага самого віруючого; по-третє, особисту вірність Богу та служіння, якому віруючий віддає себе» [198, с. 77]. Людина в акті віри не просто приймає за істину певну тезу, а й усвідомлює та переживає її зміст як цінність, дотримується її попри життєві обставини. Тому віра у філософії розглядається як цінність вищого порядку.

У теологічній літературі віра трактується як «живе джерело», що підтримує переконаність людини у правильності своїх поглядів, надає відчуття сили та щастя [166]. Релігійна віра проголошується невід’ємною цінністю людської свідомості. Головна її характеристика – «визнання реального існування надприродних сил, властивостей та визнання істинності релігійного вчення» [168, с. 62].

Статус віри в тій чи тій культурі залежить від специфіки релігійної традиції. У деяких релігіях (зокрема народів Австралії та Океанії, греко-римських язичницьких), віра відіграє другорядну роль, пріоритет мають ритуал та дотримання традиційних вимог. Особливого значення феномен віри набув у релігіях теїстичного зразка, в яких поняття віри і релігії збігаються. У християнстві віра тлумачиться як емоційна установка людини, за якої вона відчуває себе «у руках Божих». Подібне потрактування має віра і в ісламі, оскільки слово «мусульманин» буквально означає «людина, яка передала себе Богові» [186]. Віра знаходить виявлення в праведних справах та цілковитій покорі віруючого, виконанні ним головних вимог своєї релігії. Також важливою ознакою віри є впевненість у сходженні на людину благодаті, якщо вона довірить свою долю «Божому промислу». Окрім того, віра тлумачиться як вірність та цілковита довіра до Бога. Віра – це те, що дозволяє віруючому швидко та без роздумів розв’язати найскладніші життєві дилеми. Яскраве підтвердження цієї тези знаходимо в Старому Завіті: готуючись принести в жертву Богові свого сина, Авраам не розумів сенсу цього діяння. Однак він не сумнівався в його доцільності й готовий був скоїти те, що насправді є злочином. Віра слугувала йому заспокоєнням в тому, що він не чинить дітовбивства [66].

Витоки релігійної віри у філософії розглядаються з різних позицій. У філософських концепціях феномен віри описується як такий, що має, з одного боку, зовнішні, з іншого – внутрішньо-особистісні чинники виникнення. Віру як «дар», що походить від Бога і не залежить від волі та бажань людини, обстоювали ранньохристиянські філософи Августин

Блаженний [2], Афанасій Олександрійський (див. [163]), Іван Дамаскін (див. [167]), Іван Золотовуст [61], І. Лествичник [63], Климент Олександрійський (див. [163]), Тертулліан [190], Фома Аквінський (див. [167]). У протестантизмі віра також розуміється як дарована Богом тому, кого Він обирає «для спасіння».

Схожі ідеї щодо «божественного» походження віри відображені у працях швейцарського теолога К. Барта [13], російського релігійного філософа Л. Шестова [230], німецького філософа Ф.-Г. Якобі (див. [167]), протоієрея О. Меня [114]. К. Барт [13] трактував віру як «милостиве звернення» Бога до людини. Подібне бачення притаманне Ф.-Г. Якобі, котрий вважає, що Бог повсякчас впливає на дух людини, пробуджуючи її почуття.

Розвивали ідею про божественне походження віри, додавши до надприродного ще й суб'єктивний, людський чинник, М. Бердяєв [17; 18], О. Введенський [34], Ф. О. Голубинський (див. [164]), В. Кудрявцев-Платонов (див. [164]), М. Г. Ньютон [126]. Так, Ф. О. Голубинський представляв ідею Бога як природжену людському духові. Ця ідея існує в душі людини як прагнення до нескінченного, бажання пізнати Бога. Від суб'єктивних умов життя, від того, наскільки людина готова сприйняти божественний вплив, залежить виникнення віри в її душі. Схожу думку обстоював М. Г. Ньютон, який наголошував: від того, що відбувається в душі суб'єкта, не менше, ніж від Бога, залежить, чи відгукнеться він Йому у вірі. М. Бердяєв стверджував, що стати особистістю – це завдання людини: «Особистість є Божя ідея і Божий задум, які виникли у вічності» [17, с.75]. Людина постає як особистість завдяки духовній активності, у результаті якої пізнає Бога.

Деякі філософи розглядають віру як внутрішньо-психічне утворення людини. Віталій з Дубна (див. [168]), Г. Сковорода [179], І. Лойола (див. [149]), П. Д. Юркевич [239] висловили припущення, що сама природа людини як духовної істоти зумовлює появу віри в її душі. Український

філософ Віталій з Дубна трактував божественне як присутнє в самій людині. Мислитель доводить, що досягнення людиною глибини свого єства, пізнання «внутрішності свого серця» допомагає розкрити її божественну сутність. Філософ стверджує, що Бог є в кожній людині, й пізнаючи себе, вона пізнає Бога. Подібні ідеї характерні для П. Д. Юркевича та Г. Сковороди. П. Д. Юркевич припускає, що основою релігійної свідомості є серце – центр духовного життя людини, вмістилище моральності та вмінь любити й творити добро. Виконує воно свої функції у зв'язку з ідеальною духовною природою людини. Г. Сковорода наголошував: поклоніння Богу має бути духовним – через самопізнання, відкриття у власному серці «образу Божого». Серце, на переконання мислителя, – це духовне осердя людини: «Людиною є не зовнішня чи крайня її плоть ... але глибоке серце або думка його» [180, с. 157]. Щоб проникнутися вірою, потрібно «відкрити» своє серце. Сила віри залежить від зусиль людини: «Дбай передусім зрозуміти, що значить віра. Немає потрібніше її. Але знай, що ніде її не знайдеш, коли не викопаш іскри її передусім усередині себе» [Там само, с.442]. З твердженням Г. Сковороди погоджується І. Лойола (див. [149]), котрий розробив рекомендації, як завдяки «розмірковуванням про Бога» виховати та закріпити в душі віру.

Існують численні спроби пояснити витoki віри, трактуючи її як емоційний, почуттєвий феномен. На зв'язок між релігійною вірою людини та її психічним станом звернули увагу ще античні філософи. У їхній творчості присутня ідея про те, що появу людських вірувань зумовлює страх. Так, Демокріт, Епікур і Лукрецій Кар (див. [164]) пов'язували виникнення вірувань з незнанням і нерозумінням людьми законів природи та зі страхом перед її силами, який з'являється через це незнання. Крім того, Лукрецій Кар указував, що такий стан речей вигідний державним діячам, бо дає можливість тримати народ у покорі.

Пізніше зазначені ідеї знайшли відображення у творах Ф. Бекона (див. [164]), Вольтера (див. [166]), П. Гольбаха [45], Д. Дідро (див. [202]), Ж.-

Ж. Руссо (див. [202]), Б. Спінози [184]. Так, Б. Спіноза писав: «...оскільки люди часто потрапляють у настільки складне становище, що не можуть скласти собі ніякого плану, і оскільки вони через сумнівні блага фортуни, яких безмірно собі бажають, найчастіше перебувають у жалюгідному стані вагання між надією та страхом, у більшості випадків вони надзвичайно схильні вірити будь-чому...» [184, с. 7–8]. Звідси висновок страх та невпевненість можуть бути причиною виникнення віри в душі людини. Схожі погляди висловлює арабський філософ Дж. Румі: «... що менше знають вони [люди] про світ, то сильніше й більше потребують освячення своїх знань відчуженням від них вищим авторитетом» [199, с. 19]. Л. Фейєрбах [195] стверджував, що основою релігійної віри є почуття безсилля та залежності, насамперед від природних сил. Він висловив припущення, що Бог – це не що інше, як проекція людської сутності назовні. Те, чим людина хотіла би бути, вона втілює в образ Бога. Він уособлює її бажання, прагнення до незалежності та могутності.

В. де Ветте (див. [39]), Ф. Гемстергейс (див. [39]), С. М. Булгаков [28], Д. Едвардс (див. [119]) Ф. Шлейєрмахер [231] обстоювали думку, що першопричиною віри є наявність у душі людини релігійних почуттів. Ф. Гемстергейс проголосив, що релігійна віра «має своїм джерелом запити не стільки розуму, скільки серця... своїм засобом – не відчужене холоднокровне мислення, а... живе суб'єктивне відчуття, що спрямовує волю до певного типу дій, а розум – до певних думок» (цит. за: [39, с. 174]). За твердженням Д. Едвардса, у глибині душі кожної людини можна віднайти релігійне почуття – любов до Бога. Мислитель розуміє його як афект, котрий підпорядковує душу людини. Релігійне почуття містить у собі також волю, що пов'язана із серцем як частиною розуму. Отже, серце «відповідальне» за релігійність людини. К. В. Мисовський (див. [39]) зазначає, що релігійне почуття властиве кожній людині; складається воно з морального та розумового елементів. Моральний елемент – це безпосередній зв'язок із Богом, розумовий – думки про Бога. У результаті гріхопадіння людина

втратила «живий» зв'язок із Богом, а розум не здатний задовольнити релігійне почуття. І лише внутрішнє прагнення добра дає людині змогу відчувати ідею Бога й увірувати.

Відповідно до ідей С. М. Булгакова [28], кожній людині притаманні «почуття та знання Бога», але зароджується віра лише в того, хто шукає її. Цікавою є думка філософа щодо схильності до віри людей, які мають потребу в «спокуті та спасінні». Тобто за допомогою віри суб'єкт прагне позбутися почуття провини, що зародилося в інфантильний період його розвитку.

Німецький філософ Ф. Шлейєрмахер [231] вихідний момент релігійної віри вбачав у емоційних переживаннях людини. Він стверджував, що всі почуття є релігійними, але акцент ставиться на «священному благоговінні» перед вічністю. Прихильником «релігії почуття» був В. де Ветте (див. [39]). На думку цього філософа, щоби віра стала для людини життєвою, потрібно спиратися на почуття, за допомогою яких сприймається надчуттєве. Е. Ф. Апель (див. [39]) зосереджував увагу на особливому переживанні, позначеному ним терміном *Ahndung*. Це переживання, що підтримує «релігійне розуміння природи як цілісного образу вічності та істинної сутності речей», умовно можна назвати вірою (цит. за: [39, с. 176]).

Віру як емоційний феномен розглядає доктор філософських наук П. Гуревич [52]. Він звертає увагу на те, що віра нерідко виростає з психічного стану відчаю, втоми, невизначеності, розгубленості, безвиході. Теолог Д. Бонхеффер також указує на зв'язок віри з негативними психічними станами та радить церковникам використовувати це знання для того, щоб «завоювати для Бога людину» [246, с. 114].

Деякі мислителі розглядають віру як феномен інтелекту. Такі погляди притаманні І. Канту [80], Г. В. Ф. Гегелю [42], Я. Фрізу (див. [39]), В. Соловйову [182]. І. Кант трактував віру як особливий спосіб визнання істинності суджень. Згідно з його позицією, воно має три ступеня: здогад, віра та знання. Про віру йдеться, якщо доказів істинності судження

об'єктивно бракує, але є достатньо приводів для визнання його істинності з суб'єктивного боку. Філософ поділяє віру на моральну та церковну. Остання ґрунтується на законах, встановлених чиеюсь волею (Біблія, Святе Письмо). Основу моральної віри, яку філософ називає також релігійною, становлять внутрішні закони, що є наслідком інтелектуальної діяльності особи. Кант наголошував на важливості саме релігійної віри, адже тільки вона забезпечує дотримання моральності.

На думку Гегеля, віра є особливим видом знання, отриманого в результаті пізнавальної діяльності. Філософ протиставляє віру як «наївну форму мислення» та віру, породжену діалектичним мисленням, що сприяє осягненню людиною «світового духу». Визнаючи, що віра не може існувати без почуття, мислитель зауважував, що її не можна звести лише до емоційного ставлення, адже віра – це своєрідна форма знання.

Я. Фріз (див. [39]) висловив ідею, що за допомогою «чистої віри розуму» людина може пізнати Абсолют. Живитися такою вірою суб'єкт може лише з себе самого, через рефлексію, яку Я. Фріз розуміє як здатність через одиничне усвідомлювати всезагальне, що спирається не лише на розум, а й на інтуїцію. Вчений наголошує: тільки ті судження, які спираються на чисту інтуїцію, можуть бути носіями істини. Подібні ідеї притаманні російському філософу В. Соловйову. Він стверджував, що живі істоти можуть перебувати в стані або внутрішньої єдності («буття в Бозі»), або зовнішньої розділеності («видиме буття поза Богом»). Людині притаманне прагнення досягти стану внутрішньої єдності, а для цього вона має «засвоїти божественне начало». Зробити це можна двома шляхами: як факт – тоді йдеться про сліпу віру в зовнішній авторитет; або ж за допомогою вільної згоди, внутрішнього переконання, яке В. Соловйов називає інтелектуальною інтуїцією.

Віру в Бога як засіб, що полегшує сприйняття таких проблем буття, як хвороба чи смерть, розглядають представники філософського напрямку екзистенціалізму М. Хайдеггер [216], А. Камю [78], С. К'єркегор [98].

Засновник екзистенціалізму М. Хайдеггер стверджував, що головна проблема людини – віднайти сенс свого існування, оскільки вона не з власної волі приходить у цей світ і так само йде з нього. Переконав М. Хайдеггера поділяє французький філософ А. Камю. Він дійшов висновку, що людина усвідомлює абсурдність власного існування, коли починає розуміти, що час невблаганно наближає її до смерті. Це жахає людину, і допомогти позбутися відчаю їй може лише відчуття, що у Всесвіті є хтось могутній, небайдужий до неї та її страждань. Такі відчуття дає людині віра у підтримку та любов Бога. Підкреслимо позицію А. Камю, що такий засіб заспокоєння – це втеча в «ілюзію віри», самоомана. Філософ стверджував, що мужня людина здатна витримати жах абсурду й жити з максимальною активністю, віднайшовши сенс життя у творчості, мистецтві тощо.

Узагальнюючи представлений у цьому підрозділі матеріал, наголосимо, що у філософії витoki релігійної віри пов'язують як із зовнішніми щодо людини чинниками, так і з внутрішніми. Зовнішнім чинником виникнення релігійної віри є Бог, який «дарує» людині віру. Якщо розглядати релігійну віру як внутрішньо-психічне утворення, то існує кілька ідей щодо вихідних моментів її формування. Зокрема, релігійна віра розглядається як результат інтелектуальної діяльності та як наслідок вольових зусиль суб'єкта на шляху самопізнання, що приводить до усвідомлення власної божественної природи. Витoki віри також пов'язують з афективною сферою людини, з її емоційними станами, наприклад, переживанням почуттів безвиході, відчаю, тривоги, невизначеності, страху смерті, відсутністю перспективи. Нагадаємо: в останньому випадку віра слугує засобом порятунку від негативних переживань, і знання цього факту можуть використовуватися суспільними та церковними діячами для маніпулювання та управління людьми.

1. 4. Психологічні джерела релігійної віри особи в психологічному вимірі

Категорія релігійної віри та причини виникнення цього феномену в душі особи знайшли відображення і в психологічній науці. Проблема витоків релігійної віри порушується у роботах А. Адлера [5], Ф. Ю. Василюка [31; 32], В. Вундта (див. [119]), В. Джемса [54; 55], Е. Еріксона [233; 234], В. Еротич [69], Дж. Коу (див. [149]), Ю. Макселона [156], Р. Мея [111], В. П. Москальця [119], Г. Олпорта [127], М. А. Попової [147], В. Райха [161; 162], Е. Старбека (див. [119]), З. Фрейда [205–210], Е. Фромма [211–214], С. Холла (див. [119]), С. А. Черняєвої [225], К. Г. Юнга [236–238]. На складність цієї проблеми вказувала М. А. Попова. Дослідниця констатує, що кожному прикладу звернення людини до віри можна протиставити контрприклад, коли за аналогічних життєвих обставин у людини не виникало такої потреби. Близькою є позиція О. І. Климишин, яка стверджує, що «говорити про абсолютну ідентичність мотивів розвитку релігійності людей у цілому неможливо» [88, с. 163].

Появу релігійної віри в душі людини науковці пов'язували з наявністю «релігійного інстинкту» (Е. Старбек (див. [119]), Дж. Коу (див. [144]), Г. Челпанов (див. [149])); із вродженою схильністю до релігійності (Л. Бурбо [29], С. Гроф [49], В. М. Кандиба [79], А. Маслоу [109; 110], Д. Хілман [218]); із переважанням у душі певних психічних станів (Ф. Ю. Василюк [31; 32], Е. Канетті [81], С. Б. Каверін [74], Ю. Макселон [156], Е. Нойманн [125], Т. Рібо (див.: [119]), О. Сікорський (див.: [149]), С. А. Черняєва [225]); із феноменом навіювання (В. М. Бехтерев [19], А. Самбієв [175], Д. Узнадзе (див. [149]), О. О. Ухтомський [194]); із процесами, що відбуваються поза сферою свідомого (Р. Ассаджолі [11], В. Джемс [54; 55], Р. Мей [111], В. Райх [161; 162], К. Г. Юнг [236 – 238]); з інфантилізмом особи (А. Адлер [5], Е. Еріксон [233; 234], В. Еротич [69], З. Фройд [205–210], Е. Фромм [211–

214]); віра також трактується як результат процесу пізнання, інтелектуальної діяльності суб'єкта.

Вродженим релігійним інстинктом пояснюють виникнення віри Е. Старбек (див. [119]), Дж. Коу (див. [149]). Сприятливим для пробудження цього інстинкту Е. Старбек вважав період статевого дозрівання, коли молоді люди перебувають у пригніченому стані невпевненості, невдоволення собою й тому особливо сприйнятливі до релігійних ідей. Вроджену схильність людини до релігійності обґрунтовують Р. Ассаджолі [11], Л. Бурбо [29], С. Гроф [49], В. М. Кандиба [79], Д. Хіллман [218], К. Г. Юнг [236, 237]. На переконання останнього, джерелом релігійної віри є архетипи – потужні психічні образи, що становлять зміст колективного несвідомого, яке «містить увесь духовний спадок людства, що відроджується в структурі мозку кожного індивіда» [237, с. 55]. Науковець наголошує, що всі найпотужніші ідеї людства, особливо релігійні, зводяться до архетипів, які «спонтанно породжують феномен віри» [236, с. 174].

Утрату віри людиною ХХ століття мислитель пояснює її надмірним раціоналізмом: як істина сприймається лише те, що є буквальним та матеріальним. Натомість релігійний світогляд – продукт передсвідомого знання, що має символічне вираження. Раціоналізм виключає позитивну оцінку символічної мови. Домінування раціональної свідомості заважає людині зрозуміти релігійні символи: «Як може людина бути Сином Божим і народитися від діви? Це просто ляпас розуму! Та якщо ми зрозуміємо ці речі як... символи, то... зможемо лише подивуватися їхній глибокій мудрості» [237, с.185]. К. Г. Юнг стверджує, що людям бракує розуміння, аби віднайти віру. Таких поглядів дотримуються С. Гроф [49], В. М. Кандиба [79], А. Менегетті [113]. Науковці висловлюють ідею, що Бог – це не зовнішня сила стосовно людини. На думку С. Грофа [49], важливою потребою людей є потреба віднайти свою внутрішню реальність – джерело, яке дає силу та енергію для життя. Офіційна церква накладає на людину обмеження, відсікає від внутрішнього джерела енергії, що призводить до фрустрації вищих

потреб та виникнення почуття недосконалості. Дослідник наголошує: якщо коріння релігійних вірувань особи сягає нерозв'язаних конфліктів дитинства, то в образі божества втілюється батьківський образ, і такі релігійні установки засвідчують емоційну незрілість, інфантилізм та дитячу залежність. А це не є характеристиками істинності віри. У нашому розумінні, С. Гроф має на увазі неавтентичну релігійну віру, витоки якої пов'язані з драматичними переживаннями інфантильного періоду розвитку суб'єкта. Травмівні переживання стають підґрунтям формування деструкцій психіки, що знаходить відображення і в релігійній вірі.

До істинної віри, на переконання С. Грофа, людина приходить у результаті самопізнання, адже «духовність та нумінозність є внутрішніми властивостями глибинної динаміки психіки» [49, с. 365]. Проте цю віру не слід плутати з доктринами офіційних релігій. А. Менегетті говорить про існування вродженого інстинкту поклоніння, зазначаючи, що соціальне середовище «використовує» та «монополізує його», зокрема й на користь релігійних інститутів [113, с. 44]. Науковець стверджує, що Бог є внутрішньою реальністю людини, але для її розкриття необхідна вірність самому собі, а не відданість релігійним догмам.

Цікаві ідеї щодо витоків релігійної віри висловила Л. Бурбо [29]. На її думку, людина буде щаслива лише за умови пізнання Внутрішнього Бога, під яким розуміється її істинна сутність. Довіра до потреб власної сутності втрачається у процесі виховання. Усвідомлення, що прагнення бути собою викликає невдоволення батьків, змушує дитину відмовитися від самої себе й вибудувати себе нову на угоду батькам. Л. Бурбо зазначає, що родинне виховання зумовлює в дитини відчуття, що нею нехтують, її зраджують, принижують тощо. Надалі людина прагнути психотерапевтуватись від отриманих травм, що підтверджують також проведені емпіричні дослідження. В окремих випадках психотерапевтичну функцію виконує релігія. Проте справжнього полегшення людина не відчує, оскільки в «стосунках із Богом» даються ознаки дитячі травми. Невіра в те, що «мене

можна любити», викличе сумніви – «чи вартий я любові Бога»; людина може звинувачувати Бога у власних негараздах; відчувати сором за свої природні бажання, страх розчарувати Бога тощо. Подібні ідеї знаходимо також у працях Р. Ассаджолі [11]. На його переконання, досягти істинної віри може той, хто став на шлях осягнення Вищого «Я». Дослідник описує два можливі шляхи цього процесу. Слідуючи першим, людина створює ідеальний образ Вищої Сили й прагне відповідати йому. На другому шляху вона ввіряє себе Божій волі, гадаючи, що швидше досягне гармонії та відчуття цілісності, якщо не заважатиме Його промислу. Р. Ассаджолі звертає увагу на небезпеки цих шляхів: слідування за Божественним образом ототожнення може зумовити відступи суб'єкта від реальності; у другому випадку, покладаючись у всьому на Бога, він може стати пасивним і безвідповідальним.

Ф. Ю. Василюк [32], В. Еротич [69], Н. Ф. Каліна [76], Ю. Макселон [156], Е. Нойманн [125], Т. Рібо (див. [119]) передумови виникнення віри вбачають у переживанні особою негативних емоційних станів – страху, тривоги, безпорадності, відчаю тощо. Т. Рібо стверджує, що виникнення віри зумовлюють страх людини перед невідомістю та надія на милість могутніх сил природи. Віра в цьому випадку стає засобом досягнення сприятливого емоційного стану впевненості, а її основою є практицизм та егоїстичні тенденції. Подібних поглядів дотримуються Ю. Макселон та Е. Нойманн. Ю. Макселон стверджує: за певних обставин віра – це спосіб утечі від того, що викликає страх у душі людини. «Звернення до Бога в молитві, яка мотивована відчуттям нестачі чи страху – це форма інфантильної втечі, оскільки виникає з розпачу» (цит. за: [88, с. 314]). Бог при цьому виступає «гарантом» реалізації планів особи. Щоб заручитися Його підтримкою, людина розвиває активну культову чи організаційну діяльність. В. Еротич та Е. Нойманн наголошують, що капсулювання особи в інфантильних страхах сприяє формуванню віри, за допомогою якої людина намагатиметься їх позбутися. «Так і виникають нескінченні ... ритуали та обряди, все те, чим людина до найменших деталей регулює свої земні володіння й особливе

ставлення до Бога», – вважає В. Єротич [69, с. 67]. Лише усвідомлення, що Бог не вимагає від людини жодних жертв, не погрожує, не гнівається й не карає, робить віру більш зрілою. Вона перестає ґрунтуватися на страхах суб'єкта, а Бог стає символом кращих якостей, розвитку яких слід прагнути.

На те, що релігійні ритуали та церемонії допомагають суб'єкту впоратися з власними страхами, звертають увагу також Н. Ф. Каліна [76], А. Фрейд [204], П. Хортон (див. [94]) та С. Шарп (див. [94]), стверджуючи, що люди незалежно від віку потребують когось, хто б утішав та заспокоював у нових, невідомих умовах. Ф. Ю. Василюк розглядає віру як надію на «можливість неможливого» в ситуації, коли «...змінити щось неможливо і примиритися неможливо» [31, с. 6].

Депривація важливих потреб як передумова формування релігійної віри, за допомогою якої потреби задовольняються, підкреслюється в працях Є. Н. Волкова (див. [92]), Ц. П. Короленка та Н. В. Дмитрієвої [92], Дж. Крістала [94], Е. Канетті [81], С. Б. Каверіна [74], О. А. Ліщинської [105], С. А. Черняєвої [225]. С. Б. Каверін [74] убачає витoki релігійної віри в незадоволеній потребі влади, що позбавляє людину впевненості та самоповаги, робить її озлобленою через відчуття безпорадності. «Порятунок» у цьому випадку може стати віра: перебування під Божою владою сприяє збереженню самоповаги, тоді все, що відбувається в житті, можна трактувати як «Божу волю». Подібні ідеї характерні для Д. Крістала, який стверджував, що людині важко визнати факт власної безпорадності, неспроможності вплинути на життя, тож для полегшення цих переживань вона звертається до віри, але по суті своїй вона є не істинною вірою, а лише засобом порятунку від несприятливого емоційного стану.

С. А. Черняєва пов'язує звернення людини до Бога з «особистою потребою в чомусь» [225, с. 79]. Дослідниця вбачає два можливих шляхи розвитку віри: на першому віра задогматизовується, набуваючи таких патологічних форм, як фанатизм, компульсивна набожність, еклектизм. На другому шляху віра персоналізується, що передбачає рух від «дефіцитарної

віри» до «віри безумовної», від сприйняття Бога як істоти, від якої залежить здійснення бажаного, до сприйняття Його як уособлення Справедливості та Порядку. В останньому випадку відбувається переоцінка цінностей, з'являється усвідомлення, що все залежить від людини, й це виступає стимулом для розвитку особистості. Вагомості набуває позиція С. А. Черняєвої щодо «відповідальності» «невирішених душевних проблем людини» за негативні варіанти розвитку релігійної віри.

Є. Н. Волков, Ц. П. Короленко та Н. В. Дмитрієва [92] зазначають, що формуванню віри в душі особи може передувати наявність психологічного дефіциту, зокрема любові, розуміння, прийняття, відчуття безпеки, захищеності, значущості тощо. Прагнення задовольнити ці потреби може повернути людину не лише до офіційної церкви, а й до різноманітних сект, засновники яких уміло експлуатують ці потреби.

Проблема витоків релігійної віри в концепціях В. М. Бехтерева [19], А. Самбієва [175], Д. Узнадзе (див. [144]), О. О. Ухтомського [194], Р. Чалдіні [224] розглядається крізь призму навіюваності як особистісної властивості. В. М. Бехтерев стверджує, що навіюванню легко піддаються люди, які перебувають у кризовому стані через психологічні чи соціальні негаразди, які не звикли критично мислити, із лабільною психікою, залежні. Цікавий факт помітив Р. Чалдіні. Він констатує, що в закладах дошкільної, шкільної, вищої освіти та у виховних впливах батьків червоною ниткою проходить ідея покори. Як наслідок, реакція покори спрацьовує автоматично, навіть тоді, коли в цьому немає сенсу. Ця психологічна особливість людей успішно експлуатується релігійними інститутами. Тому, щоб убезпечити себе від негативного впливу деструктивних релігійних організацій, людина має бути здатною до критичного мислення. На особливій ролі цього психічного процесу акцентує увагу В. І. Бондар: «Завдяки мисленню людина глибоко пізнає навколишній світ, узагальнює набуті знання, робить висновки, нагромаджує життєвий досвід, в результаті чого вдосконалює себе як суб'єкт продуктивної творчої праці» [25, с. 45]. Науковець наголошує на тому, що

саме завдяки розвиненій здатності до критичного мислення людина може прогнозувати, передбачати шляхи подальшого розвитку матеріального світу. При цьому важливим є включення критичного способу мислення у «структуру конструктивності як ознаки продуктивного (творчого) мислення». Інакше кажучи, необхідно розрізняти критиканство (рису характеру) і вироблений конструктивний стиль критичного мислення як здатність до саморозвитку, самовдосконалення, рефлексії. Саме розвинений конструктивний стиль критичного мислення дає змогу скористатися позитивним потенціалом, що містить у собі та чи та релігійна система, уникнувши небезпеки потрапляння під вплив деструктивних вірувань.

На думку А. Самбієва, більшість людей засвоюють положення певної ідеології, оскільки вони якоюсь мірою суголосої їхнім душам, не намагаючись при цьому проаналізувати головні тези своєї віри та зіставити їх із постулатами інших віровчень. Характерна ознака цих людей – «розумові лінощі», а їхня думка – «сонний вартовий, який дозволяє пройти крізь браму будь-кому, хто... має приємну зовнішність чи може прошепотіти щось, що нагадує знайомий пароль» [175, с. 78]. Прийняття певної віри, вважає дослідник, може відбутися в дитинстві, коли дитині навіюють думку, що вона зобов'язана у щось вірити, або після тяжкої кризи, коли людина не здатна критично мислити і тому легко потрапляє під вплив. Якщо людина не може самостійно віднайти душевну рівновагу, залежна, нерішуча, завжди знайдуться охочі спекулювати «людськими слабкостями». Результатом такого паразитизму є не лише деструктивні секти, а й «залучення» суб'єкта до системи хвороботворних вірувань, коли він вважає, що хтось, кому «відкрите таємне знання», може негативно вплинути на його здоров'я. «Негативний заряд» (чиясь думка, погляд) не спричиняє хворобу, а створює «негативну домінанту» в психіці людини. Своєю чергою, ця негативна домінанта порушує рівновагу і призводить до десинхронізації функцій на емоційному та енергетичному рівнях, що й створює ідеальні умови для захворювання. Механізм домінанти, за твердженням О. О. Ухтомського,

полягає в тому, що вона сама себе живить, тобто її підживлює уява самої людини. Ефективним засобом захисту може бути система захисних (нейтралізуючих) вірувань – коли домінанта витісняється іншою домінантою.

У концепції Д. Узнадзе (див. [149]) готовність сприйняти навіюване пов'язується із психологічною установкою. «Що більше виражена установка, то вище навіюваність людини. У цьому аспекті вона наближається до поняття віри. Що сильніша віра, то інтенсивніша її дія на психічний та емоційний стан людини» (цит. за: [149, с.102]). Саме завдяки цьому можна розкрити таємниці чудодійних зілень людей у святих місцях. Провідну роль у таких зілєннях відіграє не так навіювання, як самонавіювання. У цьому процесі віра виступає і передумовою, і результатом самонавіювання.

А. Адлер [5], В. Джемс [54; 55], Р. Мей [111], В. Райх [161; 162], З. Фрейд [205; 210] розглядають витoki віри крізь призму процесів, що відбуваються у сфері несвідомого. Досліджуючи витoki віри як внутрішнього переживання, В. Джемс уперше пов'язав їх із феноменом підсвідомого. Учений стверджує, що підсвідомість «являє собою джерело всього, чим живиться наша релігія» [55, с. 383]. Водночас підсвідоме є також джерелом релігійної віри. Згідно з позицією В. Джемса, не в усіх людей віра зумовлює позитивні зміни, сприяючи їхньому душевному здоров'ю, навпаки, вона може загострити внутрішню суперечність. Однак поза увагою науковця залишилися психологічні передумови як позитивного, так і негативного впливу віри на психіку особи та шляхи подолання наслідків останнього.

Особливого значення проблема релігійної віри та її витоків набуває в працях З. Фрейда [205; 209]. Витoki релігійної віри окремої особи він розглядав крізь призму походження релігії загалом. Пояснюючи цей феномен, дослідник звертається до тотемізму, основою якого є злочин: сини вбивають батька, після чого їхні негативні почуття до нього зникають, натомість з'являється відчуття провини. Позбутися його батьковбивці намагаються за допомогою певних самообмежень: «Тотемічна релігія

походить від усвідомлення провини синів як спроба заспокоїти це почуття та задобрити ображеного батька запізнілим послухом» [209, с. 167].

3. Фрейд [206] дійшов цікавих висновків: психологічний механізм, покладений в основу виникнення релігії, подібний до того, що спрацьовує в невротика, який страждає від нав'язливих страхів. Інакше кажучи, за походженням і функціями релігійна віра подібна до неврозу нав'язливих станів: обидва ці явища є наслідком пригнічення первинних природних потягів, в обох випадках компенсація відбувається за рахунок дій та ритуалів, які характеризуються стереотипністю, символізмом, примусовістю дій, ілюзорністю ідей, покладених в їх основу, та компенсаторним характером їхніх функцій. На думку дослідника, кожна дитина під час едіпового періоду розвитку переживає ті амбівалентні потяги та почуття, що колись зумовили появу релігії і які спричиняють неврози: любов, ненависть, страх, безпорадність, прагнення захисту, бажання мати сильного батька, який би пробачив і захистив. Ці переживання нашаровуються одне на одне, й релігія набуває для людини особистісного змісту. «Психоаналіз, – писав З. Фрейд, – ...навчив нас бачити інтимний зв'язок між батьківським комплексом та вірою у Бога, він показав нам, що особистий Бог психологічно не що інше, як ідеалізований батько» [207, с.78–79]. Таким чином, релігійна віра, за твердженням З. Фрейда, виростає з труднощів, пережитих дитиною в едіповий період розвитку. Продуктивне їх подолання сприяє вивільненню від релігійних ілюзій. Це відбувається в міру того, як особа звільняється від батьківської опіки, долає власну інфантильність і перетворюється на самостійну, свідому, вольову особистість.

Аналогічних поглядів дотримувалися А. Адлер [5], В. Райх [161; 162]. «Психологічний зміст релігії має витоки в сімейних стосунках, що склалися у ранні роки дитинства», – зазначає В. Райх [162, с. 157]. В. Райх пояснював витоки релігійної віри пригніченою сексуальністю, статевим збудженням, що не може досягти природної розрядки: «Віра в Бога закріплюється у психологічній структурі дітей, коли вони вчаться пригнічувати сексуальне

збудження... Проте ідея Бога не могла б обмежити сексуальну енергію дитини, якби не була пов'язана з реальними постатями батька та матері» [161, с.162]. В. Райх переконаний, що подолання людиною власного інфантилізму робить її віру більш зрілою, особа займає дорослу позицію, бере на себе відповідальність, а Бог для неї – безособова космічна сила, яка не виконує «батьківських» функцій покарання чи заохочення (див. [162]).

А. Адлер пов'язував релігійність особи з її прагненням задовольнити за рахунок наближення до Бога своє марнославство, в якому є «щось надзвичайно інфантильне» [5, с. 68]. Науковець зазначав, що марнославство слугує засобом нівелювання почуття меншовартості і його прояви можуть стати для людини небезпечними. Найбільша небезпека марнославства – відхід від реальності, наприклад утеча в релігію. Це дає людині змогу відокремитися від світу з його проблемами, стати «над світом», «над оточенням» і водночас заважає взаємодії з іншими людьми. Проте така віра має мало спільного з істинною вірою, що не centruє увагу суб'єкта на самому собі, а сприяє кооперації з тими, хто його оточує.

Цікаві ідеї знаходимо в Р. Мея [111]. Він зауважував, що релігійна віра може стати на заваді гармонізації стосунків з навколишніми, якщо особа «послугується» нею з егоїстичною метою: релігійність виступає компенсаторним засобом для подолання почуття меншовартості та невпевненості в собі. Людина прагне здобути повагу, довести перевагу над іншими, використовуючи віру як зброю, вважаючи, що саме вона є запорукою її «обраності», «вищості». При цьому увага зосереджується на помилках людей, які її оточують, критиці їх. Така поведінка віддаляє людину від інших, почуття меншовартості загострюється, людина змушена робити нові зусилля для домінування, і стан її погіршується. Згідно з баченням Р. Мея, причиною цього стає особистісна проблематика, пов'язана з накопиченням внутрішнього напруження. Релігійна віра перетворюється на бар'єр між людиною та навколишніми, обмежує її життєдіяльність. Проте, наголошує психолог, вона може надати особі й істинної впевненості в собі,

сприяти зміцненню зв'язків між людьми. Умова, за якої релігійна віра виконуватиме позитивну функцію в житті особи, – це врегулювання внутрішнього напруження, яке, на переконання психолога, є характерним станом для людини. Лише тоді віра допоможе віднайти сенс життя, «відкинути сумніви та здобути мужність» [111, с. 224]. Наголосимо, що схильність людини до «компенсаторної» віри – результат особистісної проблематики, нерозв'язаної внутрішньої суперечності. Об'єктивація та пізнання його у процесі глибинної психокорекції уможливило гармонізацію внутрішнього світу суб'єкта на реальних, а не ілюзорних засадах, перехід від інфантильної віри-порятунку до осмисленої, зрілої віри, що сприятиме оптимізації взаємодії зі світом.

У прагненні людини до осмисленого існування вбачають витoki релігійної віри Р. М. Грановська [47], В. Франкл [201], Е. Фромм [211]. Згідно з концепцією В. Франкла, прагнення віднайти сенс існування є вродженою мотиваційною тенденцією людини. На його думку, людина, яка ставить питання про сенс життя, вже релігійна, але її віра має мало спільного з «релігійною короткозорістю, за якої Бог бачиться як істота, для котрої важливе, власне кажучи, одне: щоб у нього вірило якомога більше людей» [201, с. 336]. Е. Фромм поділяв позицію В. Франкла, стверджуючи, що потреба мати ціннісні орієнтації – це органічна складова психіки людини (див. [211]). Дослідник акцентував увагу на істинності цінностей у духовному сенсі, зокрема на їхньому впливі на розвиток творчих, життєвих сил людини та її самопочуття. З урахуванням цього впливу Е. Фромм поділив релігії на авторитарні та гуманістичні (див. [213]). Гуманістичним релігіям притаманна раціональна віра, що ґрунтується на власному досвіді, спостереженні та роздумах. Бог у гуманістичній релігії виступає символом сил самої людини. Наголошуючи на важливості гуманістичних релігій та раціональної віри в житті особи, дослідник не залишає поза увагою й ірраціональної віри, характерної для авторитарних релігій. Е. Фромм констатує, що в авторитарних релігіях Бог є символом влади над

безпорадними людьми, а віра спирається «не на власний... досвід, а на емоційне підпорядкування якомусь ірраціональному авторитету» [213, с. 156].

Однією з передумов формування ірраціональної віри, згідно з баченням Е. Фромма, є потреба у впевненості та прагнення позбутися сумнівів. Дослідник зауважує: людина надала б перевагу неправильному рішення, аби тільки відчувати впевненість у його «правильності», ніж вирішувати «правильно», сумніваючись при цьому. Засобом зняття сумнівів «може стати прийняття... віри, в якій людина... розчиняє свої сумніви» [Там само, с.155]. Роль «рятівного круга», вважає Е. Фромм, віра відіграє за наявності установки базального сумніву. Причина формування такої установки – нездатність людини розірвати «полон інцестуальних зв'язків» – фундаментального, неусвідомлюваного, глибинного бажання залишатися дитиною, емоційно прихильною до осіб, які піклуються про неї та оберігають. Людина не може розвинути в собі здатність самостійно діяти, приймати рішення. Щоб подолати відчуття безсилля, обирається об'єкт, на який переносяться власні якості: любов, розум, сміливість тощо. «Підкорюючись цьому об'єкту, людина відчуває себе в єдності зі своїми якостями, відчувається сильною, мудрою, сміливою, захищеною» [211, с. 319]. Психоаналітик зауважує, що таке перенесення можна віднайти в усіх випадках обожнення авторитетів, і зокрема в релігійному житті.

Поглибити розуміння досліджуваного феномену дозволяють роботи Е. Еріксона [233; 234]. Учений зазначає, що у перший рік життя дитина починає відчувати довіру чи недовіру до світу, що її оточує. А оскільки остаточного формування (закріплення) жодного із цих відчуттів не відбувається, це неодноразово дається взнаки в більш пізньому віці. Розв'язати цей конфлікт, забезпечити індивіду почуття довіри, впевненості здатна релігійна віра. Дослідник пояснює це тим, що релігія об'єднує батьківські образи в образ божественного захисника, дає людині можливість через певні ритуали відновлювати відчуття довіри (див. [233]). До релігійної

віри людина може прийти й у підлітково-юнацькому віці під час кризи ідентичності – належність до релігійної організації допоможе їй задовольнити потребу в психосоціальній тотожності. Підкреслюючи позитивну роль релігійної віри в житті людини, вчений застерігав від небезпеки, що її приховують у собі релігії як соціальні інститути. Це пов'язане з утворенням релігійних громад, які стали вважати себе єдиними представниками істинної віри. Сталось те, що Е. Еріксон назвав «ілюзією обраності». Негативні моделі ідентичності проєктуються на інші спільноти, а це може спровокувати бажання довести свою «обраність» чи знищити тих, на кого було спроектовано негатив.

З погляду формування та розвитку автентичних форм релігійної віри ваги набуває позиція, згідно з якою людина може прийти до віри через усвідомлення доцільності та гармонійності всього суцього у природі, складності й величі Всесвіту, мудрості його Творця. Зокрема, О. І. Климишин [88] зазначає: саме так до віри прийшли видатні вчені І. Ньютон, М. Ломоносов, К. Лінней, А. Ейнштейн, І. Павлов, Ю. Алтухов та інші, і їхня віра зростала з кожним кроком наукового пізнання.

Таким чином, витоки релігійної віри дослідники тлумачать з різних позицій. Систематизуємо передумови, на які вказували науковці і які могли спричинити появу віри в душі особи. По-перше, релігійна віра може формуватися в дитячому віці. Якою вона буде – автентичною чи неавтентичною – залежить від виховних впливів батьків. По-друге, віра може стати результатом навіювання. Тут можливі кілька передумов: з одного боку перебування особи в стані духовних шукань, пошуків сенсу життя, авторитет чи значущість особи, яка здійснює вплив; з іншого – брак життєвого досвіду особи, нездатність логічно мислити, пасивна життєва позиція. По-третє, віра «спалахує» в душі у критичних ситуаціях, коли в людини зароджується надія на здійснення неможливого. У двох останніх випадках від психологічної зрілості або незрілості особи залежить, чи сприятиме віра її розвитку та формуванню духовних якостей. Четвертим чинником учені вважають

вроджену схильність людини до віри («релігійний інстинкт», вроджені психічні образи – архетипи, «Вище Я»). У такому разі формування релігійної віри в автентичній її формі залежить від того, чи сформують батьки довіру дитини до власних сил та власної сутності. Наступною причиною звернення людини до віри є прагнення задовольнити потреби безпеки, любові, прийняття, захисту, позбутися страхів тощо. Дослідники наголошують, що в цьому випадку віра слугує заспокійливим засобом та формою втечі від реальності. У психоаналітичній парадигмі витoki віри пов'язуються з інфантильністю особи, її нездатністю приймати самостійні рішення, відповідати за свої вчинки та життя. За таких умов віра виконує компенсаторну функцію, сприяючи подоланню негативних почуттів та переживань.

Отже, «компенсаторна» віра, яка спрямована на задоволення потреб та нівелювання страхів, не має нічого спільного з автентичною вірою, що передбачає роботу над собою та сприяє особистісному зростанню. Щоб релігійна віра набула ознак автентичності, вона має пройти в душі людини певний шлях розвитку: від віри компенсаторної, «дефіцитарної» до віри «буттєвої», позбавленої утилітарних мотивів поведінки. Крім того, релігійна віра суб'єкта може бути наслідком усвідомлення ним універсальності, гармонійності, доцільності організації Всесвіту та мудрості Творця.

РОЗДІЛ 2. ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ СУБ'ЄКТА

2. 1. Особливості глибинно-психологічної корекції деструктивних виявів релігійної віри

У попередньому розділі увагу було акцентовано на можливості «використання» суб'єктом релігійної віри як психотерапевтичного засобу, що відіграє компенсаторну роль. Водночас нами було встановлено, що така «психотерапія» детермінована незадоволеними інфантильними потребами та нерозв'язаними «справами дитинства». Як наслідок, на поведінковому рівні можемо спостерігати агресивність, немотивовані страхи, тривожність, зосередженість на власному «Я» тощо. Віра, яка супроводжується подібними проявами у суб'єкта, не є автентичною, супутніми їй можуть бути деструкції, пов'язані з драматичними подіями інфантильного періоду його розвитку, що зберігають нахил до повторення. Суб'єкт навіть за наявності віри у вищі сили не здатний самостійно оптимізувати власний емоційний стан, тобто послабити тривожність, агресивність, налагодити стосунки із оточуючими людьми.

У цьому посібнику розкриваються особливості глибинно-психологічної корекції за методом АСПН, розробленим академіком НАПН України Т. С. Яценко [241]. Метод зорієнтований на пізнання цілісної психіки в свідомих і несвідомих виявах із дотриманням гуманістичних принципів, що забезпечують спонтанність та невимушеність поведінки учасників процесу в ситуації «тут і тепер», зокрема нівелювання соціально-статусних аспектів, відсутність оцінних суджень, порад, критики, заохочень та покарань. Це дає змогу створити оптимальну атмосферу підтримки та захищеності. Важливими принципами є конфіденційність і прийняття людини такою, якою вона є. Ефективність методу пов'язана також з мінімізацією зовнішніх спонук до активності.

Метод АСПН зорієнтований на надання суб'єктові допомоги в розв'язанні особистісної проблеми (внутрішньої суперечності). Він не лише спирається на психодинамічне розуміння психічного в цілісності та єдності свідомого і несвідомого, а й на закони «позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на вищому рівні розвитку психіки суб'єкта» [241, с. 64]. Дотримання ведучим групи АСПН зазначених законів є вкрай необхідним, бо сприяє ослабленню опорів і гармонізації свідомої та несвідомої сфер психіки суб'єкта. Показниками дезінтегрованості психіки є такі емоційні стани, як тривожність, невдоволеність собою, смуток, сором тощо. Для інтеграції на вищому рівні особистісного розвитку характерними є здатність суб'єкта до самоаналізу та усвідомлення ролі інфантильного періоду життя для формування ригідних життєвих програм. Позитивна дезінтеграція є передумовою вторинної інтеграції на вищому рівні розвитку психіки, що передбачає розширення самосвідомості. Окреслимо вимоги до позитивної дезінтеграції: багаторівневість, завершеність проміжного фрагменту роботи, розширення самосвідомості через пізнання системної впорядкованості психічного на власному поведінковому матеріалі. Метод АСПН не передбачає формалізовано-тестової діагностики, в ньому процесуальна діагностика поєднується з психокорекцією. Останнє передбачає, що процес пізнання базується на плинній мимовільній активності суб'єкта, для якої в АСПН створюються належні умови. За всієї спільності підходу до аналізу поведінкового матеріалу в ортодоксальному психоаналізі та АСПН відмінність полягає в активній позиції психолога. Водночас глибинне пізнання в АСПН асимілює важливі закони, відкриті З. Фрейдом, зокрема вимушеного повторення та особливостей едіпального періоду розвитку особи.

Спільність з ортодоксальним психоаналізом можна віднайти в характері інтерпретації поведінково-емпіричного матеріалу респондента, в якому психолог встановленням асоціативних зв'язків виявляє системну впорядкованість. Це уможливорює відчужено-об'єктивну позицію аналізанда,

його участь у діалогічній взаємодії. Діалог, що є основою АСПН, ґрунтується на вмінні психолога аналізувати семантику актуальної активності особи «тут і тепер» з виявленням істотних діагностичних аспектів, що детермінують актуальність запитань. Діагностично-спроможний діалог передбачає розуміння функціональних особливостей несвідомого в частині енергетичної активності витіснених осередків, а також прагнення заблокованої енергії «вийти на поверхню», тобто бути зреалізованою. Від точності діагностики залежить сила ініціювання вияву витісненої енергії через активність особи, її вмотивованість процесом самопізнання. Респондент прилучається до діагностичного процесу непомітно для нього, завдяки чому поглиблюється його самоусвідомлення.

Процесуальна діагностика глибинного пізнання враховує дієвість двох різновидів психологічних захистів – базальних та ситуативних (докладніше про це йтиметься у параграфі 2.3) і сприяє актуалізації спонтанної активності суб'єкта через відповіді на запитання-каталізатори. Така свідомо активність обтяжена процесами суб'єктивної інтеграції, що забезпечують відчуття цілісності психічного відступами від реальності та соціально-перцептивними викривленнями. Проте чисельність комунікатів респондента, стимульованих діалогом, дає змогу виявити логічну впорядкованість поведінкового матеріалу, причетного до базальних захистів.

Отже, основою пізнання глибинних детермінант релігійної віри є знання цілісної психіки в її свідомих і несвідомих виявах, розуміння складних і суперечливих взаємозв'язків свідомого та несвідомого в їх єдності і водночас автономності. Групові принципи АСПН, зокрема відвертість, щирість, некритичність, прийняття один одного, рівність, сприяють відвертості осіб, які сповідують релігійну віру (робота проводилася з християнами різних конфесій) і значною мірою збігаються з принципами, декларованими релігією.

Заради встановлення аналогій звернімося до Біблії [21] та її трактувань у контексті засадових положень організації роботи в АСПН: прийняття іншої

людини такою, яка вона є – «... будьте всі співчутливі, братолюбиві, милосердні, дружелюбні, упокірливо-мудрі» [21: Перше послання Петра. Гл. 3: 8]; відсутність критики, оцінних суджень – «... утримуй язик свій від зла і уста свої від лукавої мови» [Там само, Гл. 3: 10]; «... відкладіть будь-яку злостивість та будь-яку підступність, і лицемірство, і заздрість, і лихослів'я...» [Там само, Гл. 2: 1]; «...тим же судом, яким судиш іншого, ти засуджуєш і себе...», «...воістину є суд Божий на тих, хто робить такі справи...» [21: Римлянам. Гл. 2: 1, 2]. Біблія наголошує на важливості безумовної любові, прийняття людини такою, якою вона є, прощення: «...якщо ви прощатимете людям гріхи їхні, то пробачить і вам Отець ваш Небесний» [21: Євангеліє від Матфея. Гл. 6:14]; «Хто говорить, що він у світлі, а ненавидить брата свого, той ще в пільмі. Хто любить брата свого, той перебуває у світлі...» [21: Перше від Іоанна. Гл. 2: 9–10]; «...будемо любити одне одного, тому що любов від Бога...», «...якщо так полюбив нас Бог, то і ми маємо любити одне одного» [Там само, Гл. 4: 7, 11]; проголошується також необхідність розвитку та самовдосконалення, гармонійності внутрішнього світу і самодостатності: «Спостерігайте за собою, аби не втратити того, над чим ми працювали...» [21: Друге від Іоанна: 8]; «...не слідує злу, а добру. Хто чинить добро, той від Бога, хто чинить зло, не бачив Бога» [21: Третє від Іоанна: 11]; повага до волі іншої людини, важливість терпимості і взаєморозуміння у стосунках: «Чи мудрий, чи розумний хтось із вас, доведи це насправді доброю поведінкою та мудрою сумирністю» [21: Послання Іакова. Гл. 3, 13].

Зіставлення християнських біблійних принципів з принципами функціонування групи АСПН вказує на наявність додаткової вмотивованості віруючих до такого типу навчання. Глибинно-психологічне дослідження сприяє усвідомленню суб'єктом інфантильних детермінант, які «змушують» «використовувати» релігійні ідеї для власного захисту і задоволення потреб «Я».

Стенограми психокорекційної роботи з респондентами, що сповідують певну віру (а саме: Церкви християн-адвентистів сьомого дня, Церкви євангельських християн-баптистів, традиційної православної церкви та релігійної організації Свідків Ієгови) подано у додатках А – Ж. Структурно-семантичний аналіз психокорекційної роботи з учасниками груп АСПН представлено у другому та третьому розділах посібника.

Емпіричний матеріал піддано структурно-семантичному аналізу. Для цього у текстах стенограмм вводиться нумерація комунікатів висловлювань протагоністів та психолога як завершених смислових одиниць (скорочено – к-т). Комунікати набувають смислового розкриття у процесі науково-узагальнювального аналізу емпіричного матеріалу. Визначення комунікатів та аналітичних коментарів психолога (нумерація в тексті наскрізна) дає змогу виявити логічну впорядкованість психіки завдяки ітеративності (повторюваності) смислового навантаження комунікатів. Структурно-семантичний аналіз сприяє визначенню усталених тенденцій поведінки суб'єкта через схожість змістів комунікатів, здійсненню класифікації, групування, порівняння та узагальнення семантичних одиниць. Крім того, він забезпечує виявлення таких характеристик психічного, як статика й динаміка, що пов'язане із суперечливістю усталених тенденцій сфер свідомого та несвідомого. Тенденції психіки, які розкриваються у процесі структурно-семантичного аналізу, об'єктивують глибинні передумови формування релігійної віри суб'єкта, зокрема виявляють провідні чинники, пов'язані з едіпальною залежністю суб'єкта. Розглянемо це питання докладніше.

2. 2. Релігійна віра та її зв'язок з едіпальними залежностями суб'єкта

Класичний психоаналіз тлумачить едіпів комплекс як універсальний феномен психіки, що впливає на життя суб'єкта, зокрема на формування

внутрішньої суперечливості. У психоаналітичному словнику В. М. Лейбіна це поняття трактується як «вияв дитиною несвідомих потягів, що супроводжуються почуттями любові та ненависті до батьків. Дитина водночас любить і ненавидить кожного з батьків, обожає їх та бажає їм смерті, хоче бути схожою і не схожою на них і боїться бути покараною за свої несвідомі бажання» [103, с. 1134]. Б. Е. Мур та Б. Файн у Словнику психоаналітичних термінів та понять визначають феномен едіпового комплексу як «властиве представникам обох статей характерне поєднання інстинктивних потягів, цілей, об'єктних відношень, страхів та ідентифікацій, що універсально виявляється на піку фалічної фази розвитку (від 2,5 до 6 років) та зберігає свій організуючий вплив упродовж усього життя» [152, с. 255]. З. Фрейд наголошував, що едіпів комплекс впливає на вибір суб'єктом сексуального партнера й детермінує відчуття провини внаслідок інтроектування батьківського авторитету (Супер-Его). Засновник психоаналізу вважав, що витoki моралі, культури та релігії криються саме в едіповому комплексі. Тож як особливості перебігу едіпового періоду розвитку впливають на формування такої характеристики суб'єкта, як релігійність?

Розглядаючи питання впливу едіпового комплексу на подальше життя суб'єкта, З. Фрейд акцентував увагу на тому, що заборона на вияв лібідіозних почуттів до батьків суперечить природним потягам дитини. Її сексуальна енергія залишається нереалізованою й витісняється зі сфери свідомого, і це є визначальним у формуванні комплексу. В несвідомому створюється осередок енергії, фіксованої на первинному лібідному об'єкті.

Окреслене питання знайшло розвиток у працях академіка НАПН України професора Т. С. Яценко. Дослідниця зосередила увагу на розкритті детермінант, *сформованих під впливом почуттів до первинних лібідних об'єктів у едіпів період розвитку*, що зумовлюють універсальні тенденції психіки («до людей – від людей», «до життя – до психологічної смерті», «до сили – до слабкості»). У психодинамічному підході Т. С. Яценко вводить більш загальний термін «едіпальна залежність», наголошуючи, що процес цей

індивідуалізований. Інакше кажучи, акцент робиться на психологічних, а не на сексуальних аспектах, і на тому, що саме психологічний ракурс впливає на структурування психіки особи, зокрема на формування життєвих програм шляхом ідентифікації, інтроекції, перенесення. Сформовані програми вирізняються ригідністю та інфантильною спрямованістю.

Едіпова залежність спричиняє низку проблем, що тією чи іншою мірою впливають на життя суб'єкта. Табу на чуттєве єднання з первинними лібідними об'єктами, усвідомлення неможливості бажаної єдності з ними травмують дитину і згодом призводять до витіснення зі свідомості заборонених бажань. Відбувається капсулювання та накопичення витісненої енергії інцестуозного походження, яка «назавжди зберігає прагнення насолоди в поєднанні з неможливістю її досягнення» [212, с.27]. Унаслідок такої інфантильної фіксації лібідна енергія розпадається на дві течії: ніжність і душевність та чуттєвість і сексуальність. Т. С. Яценко зазначає, що інцестуозних потягів суб'єкт не усвідомлює, натомість усвідомлюється «бажання ніжного контакту з лібідними об'єктами, що зумовлює роз'єднання тенденцій чуттєвості та ніжності (душевності)» [93, с. 159]. Наслідком цього є формування тенденції до психологічної імпотенції, що зрештою ускладнює підтримання конструктивних стосунків з партнером.

З огляду на сказане цікавою є позиція В. Райха. Учений звертав увагу на можливість розрядки, реалізації накопиченої енергії у «стосунках» віруючого з Богом. В. Райх стверджував, що «...у певний момент можливо встановити залежність між явищами оргазмічного та релігійного збудження, починаючи з простої набожності і завершуючи релігійним екстазом» [162, с. 89]. На думку дослідника в переживаннях віруючого поєднуються ніжність та чуттєвість. Придушення первинних сексуальних потягів зумовлює втрату суб'єктом відчуття щастя та радості життя. Віднайти життєві сили допомагає переконання, що вищі сили опікуються ним, оберігають його: «Природно, він вірить, що ця сила йде від “Бога”. Тому його... прагнення до Бога у реальності

є прагненням, що виникає завдяки збудженню, викликаному передчуттям сексуального задоволення» [162, с.159].

Прагнення едіпового порядку, з одного боку, передбачають потребу в батьківській любові та захисті, з іншого – едіпова ситуація характеризується виникненням амбівалентних почуттів до батьків. Негативні почуття – ревності, конкуренція, відчуття непотрібності, провини, страх, ворожість – протистоять почуттям лібідного порядку та блокують їх виявлення. Натомість амбівалентність спричиняє неоднозначність у ставленні до значущої особи, що може спостерігатися і у ставленні до Бога. Це стає можливим через дію захисних механізмів перенесення, заміщення, компенсації, завдяки яким відбувається «зрощення» батьківського образу з образом Бога. Приміром, Бога можна боятися і водночас звертатися до нього з проханнями про захист чи допомогу.

Е. Фромм [213] зазначав, що інфантильна віра, за якої особа перекладає відповідальність на Бога як найвищий авторитет, настановами якого керується у житті, дає змогу забезпечити соціальну стабільність, вигідну правителям: оскільки вони є представниками Бога на землі, отже, їх потрібно боятися та любити, але не критикувати, адже воля Бога не підлягає критиці. З цієї причини керівники держав підтримували поширення релігійних ідей серед народу та забезпечували інфантильне підкорення владі. А. Маслоу [109] також наголошував, що суперечливість образу Бога (з одного боку, на людство очікує Судний день та Божа кара, з іншого – Бог являє людям свою любов та довготерпіння) дозволяє церковникам використовувати релігію для маніпулювання та власної вигоди. А. Г. Асмолов [10] описував феномен соціального інфантилізму і стверджував, що він властивий людям незалежно від віку. Цей феномен виявляється у прагненні багатьох людей перекласти відповідальність за прийняття рішення на іншого. П. Б. Ганнушкін [40] звертає увагу на *інфантильну позицію релігійних фанатиків: вони майже не уявляють, за що борються і чого прагнуть, легко піддаються впливові і їм можна нав'язати будь-яку думку*. Певна релігійна ідея перетворюється на

переживання віруючих із забарвленням відданості Богу (чи лідеру секти) та готовності до самопожертви заради їхньої прихильності.

Суперечливість образу Бога помітили психоаналітики Х. Томе та Х. Кехеле [191] під час психоаналізу віруючого, який указав на причину своїх негативних емоційних станів: Бог, по суті, є вбивцею, адже, будучи всесильним, допускає смерть власного сина. Оптимізувати емоційний стан аналізанда допомогло інше твердження, яке знімає суперечність: *смерть Христа є символом любові Господа*. Ще на одну суперечність, не узгоджувану з образом всевідаючого і справедливого Бога, а саме, на невідповідність між коротким терміном людського життя і вічністю блаженства (чи мук) у нагороду (чи покарання) за це життя, вказує О. І. Клізовський [87]. І. В. Вішев [37] зазначає, що саме через свою недосконалу, грішну природу людина не може прийняти й зрозуміти «волю всемилостивого Бога», що виявляється у хворобах, стражданнях, смерті рідних, які Бог посилає людині, щоб позбавити її гріхів. Суперечність знімається тезою про людську недосконалість (грішність), та на її місці виникає інша: людина, яка є образом і подобою Божою, – недосконала істота, а це суперечить ідеалу Бога. Протягом тисячоліть після гріхопадіння Адама і Єви людина так і не змогла перебороти своєї грішної природи, що не відповідає тезі про досконалість Божого творіння. Людина проголошується «образом та подобою Божою», але при цьому стверджується, що вона (людина) – «черв». Тобто на Божественну істоту поширюється аналогічна подоба. Бог проголошується досконалою істотою – люблячою, всепрощаючою, всевідаючою, справедливою, і водночас Він припускає у світі страждання, зло та несправедливості. Ця суперечність може пом'якшуватися твердженням: «Незвідані шляхи Господні», та при цьому віруючий сподівається отримати компенсацію за свої страждання після смерті.

Проте дотримання всіх християнських заповідей не гарантує входження до «царства Божого»: «Ми не повинні забувати, що рятує нас... не скорбота та добрі справи, а дарує нам вічне блаженство Спаситель світу –

Господь наш Ісус Христос. Без нього ніякі добрі справи чи заслуги не введуть нас у Царство Небесне» (цит. за: [37, с. 115]). Також людина може зберегти образ «доброго» Бога, визнаючи свою грішність і сприймаючи тяжкі обставини життя як «Божу кару» за гріхи. На це звернув увагу Г. Крістал [94], працюючи із жертвами холокосту. Трагічні події, драми, які довелося пережити цим людям, стали передумовою цілковитої руйнації базисної довіри і водночас – своєрідним порятунком: засобом «релігійного заспокоєння» для них стало педантичне дотримання релігійних ритуалів, фанатична боротьба проти диявола, власної грішної природи чи проти грішного світу загалом. Г. Крістал дійшов висновку, що подібна поведінка повертає людині віру в Боже прощення та любов. Ще одним прикладом нівелювання суперечливості Божого образу є вчення Свідків Іегови. Невідповідність між образом люблячого Бога та нещастями, які щодня відбуваються у світі, представники цієї релігійної течії пояснюють «правлінням Сатани». Бог допускає зло, щоб відповісти на виклик Диявола й довести, що, незважаючи на тяжкі випробування, люди залишаться вірними Йому. Саме з цією метою Бог дозволив Сатані правити землею, нести людям лихо й відвертати їх від Себе. Невідповідність між образом Всевишнього як люблячої сили та його егоїстичним учинком (виграти суперечку із Сатаною ціною людських страждань) нівелюється завдяки відчуттю обраності, особливості (лише ми залишилися вірні Богові, отже, на нас очікує земний рай): «Однак Іов залишився бездоганим. Те саме зробив Ісус. Нині це роблять правдиві християни» [Сторожова вежа: с. 27].

Таким чином, в системі знань віруючої особи образ Бога може бути суперечливим. Л. Фестінгер [196] стверджує: подібне можливе тому, що випадки неузгодженості, певні суперечності суб'єкт дуже рідко визнає як такі, оскільки раціоналізує їх. Тому жодна із суперечностей не примушує віруючу особу замислитися над релігійними тезами. Якщо ж звернути увагу на певну неоднозначність тверджень, то суперечність буде «знято»

промовлянням завчених цитат із Біблії, які, своєю чергою, неоднозначно трактуються представниками різних конфесій.

Багаторічна психокорекційна практика за методом АСПН дає підстави стверджувати, що передумови релігійної віри сягають корінням едіпового періоду дитинства. У подальшому до розвитку цього психічного феномену долучаються захисні механізми витіснення, ідентифікації, раціоналізації, заміщення, проекції, компенсації. За таких умов віра у Бога допомагає суб'єкту відродити порушену віру в любов і на латентному рівні забезпечує можливість єднання з первинними лібідними об'єктами. Релігійна віра сприяє вивільненню від напруження, що виникло через відчуття непотрібності, самотності, нерівності, образи, амбівалентності у ставленні до значущих людей. У едіпів період розвитку лібідні потреби дитини в єднанні з батьками блокуються покараннями, обмеженнями певними нормами та соціальними табу.

Т. С. Яценко зазначає, що «табуйоване обмеження призводить до капсулювання нереалізованої лібідної енергії», до «напруження та фрустрації через блокування лібідних потреб», що зумовлює витіснення заборонених імпульсів Ід [93, с. 159]. Відбувається фіксація на задоволенні потреб інфантильного порядку, тому «фіксований суб'єкт має стійку тенденцію повернення до інфантильних патернів поведінки» [там само, с. 153]. Варто наголосити, що реалізація лібідної енергії пов'язана не стільки із сексуальними потягами, скільки з емоційним єднанням із батьками, з відчуттям емоційної близькості, значущості, потрібності для них. У наведених нижче висловах учасників АСПН акцент робиться на емоційній знедоленості в родині та отриманні бажаного для зраненої душі після приходу до Бога: «До віри мене спонукало відчуття покинутості. Я хотіла знайти любов, підтримку та рівність. Мені хотілося, щоб мене любили, адже у власній сім'ї я ніколи не відчувала, що мене люблять. Мені здавалося, що церква – це те місце, де любитимуть»; «Ідеальна сім'я – та, що йде Божою дорогою. Ідеальна сім'я – та, де є взаєморозуміння, єдність, радість. У сім'ї моїх

батьків такого немає. Ідеального взаєморозуміння я не відчував ніколи, хіба що коли був зовсім маленьким. Я не пам'ятаю душевного єднання між мною та батьками, я постійно відчував себе самотнім»; «У нас в родині доріг не було. Батьки не спрямовували мене ні до чого. Не було емоційної підтримки, взагалі ніякої підтримки не було. Батькам усе було байдуже. А тепер я впевнена, що на цьому світлому шляху Бог приведе мене саме туди, куди мені потрібно». Наведені висловлювання засвідчують, що за допомогою релігійної віри особа отримує можливість компенсувати те, чого їй бракувало у родині. Крім того, віра у Бога дозволяє людині, з одного боку, відчувати свою значущість, високість (за рахунок наближення до вищої сили), а з іншого – дає змогу відчувати себе захищеною, почуватися дитиною при могутньому батькові, який підтримає й допоможе, але за умови цілковитої покори: «Бог показав мені шлях, яким потрібно йти. Це шлях до щастя, і я не зійду з нього, що б не сталося – розлучення чи ще щось... Я знаю, як стати щасливою, а от інші не знають. Я їм розповім про цей шлях, покажу його, бо навіщо їм марнувати час, шукаючи щастя. Якщо вони підуть за мною, то матимуть його»; «Сім'я за моєї відсутності не просувається вперед. Вони тупцюють на місці, навіть сповзають назад. З'являються інтриги з сусідами або будь з ким. Коли я у сім'ї, то намагаюся, щоб цього не було. Я не переконую, а просто намагаюся порадити, пояснити, що коли сім'я йтиме шляхом Божим, нічого подібного не буде».

К. Роджерс [170] наголошував на ролі батьківського виховання: якщо батьки намагаються розвинути в дитини відчуття власної значущості, потрібності, то в подальшому це сприятиме формуванню віри в себе, у власні сили, спроможності впливати на ситуацію та своє життя. У протилежному разі в дитини формується недовіра до себе, до власних можливостей та потреба у підтримці та опіці. Психологічна безграмотність чи байдужість батьків і насамперед винесені з дитинства особистісні проблеми заважають реалізації лібідних устремлінь дитини. Через усвідомлення недосяжності бажаної мети в

неї актуалізується почуття меншовартості, приниженості, нікчемності; з'являються негативні емоції – заздрість, ревності, страхи.

Травмивний досвід, отриманий у інфантильний період розвитку, витісняється зі сфери свідомості, але не зникає, а продовжує зберігати дієвість на латентному рівні. Т. С. Яценко [241; 242] звертає увагу, що витіснені переживання не втрачають свого емотивного заряду і продовжують впливати на поведінку суб'єкта в актуальній ситуації взаємодії з навколишніми людьми невидимо для нього самого. Дієвість витіснених осередків пов'язана з «незавершеністю справ дитинства», а це означає, що в людини завжди є інфантильне бажання отримати любов, ніжність, захоплення, відчуття себе «на висоті», тобто зреалізувати те, що не вдалося у дитинстві.

Серед захисних механізмів, що забезпечують реалізацію бажаного, особливого значення набувають компенсації та заміщення. Завдяки їм суб'єкт отримує можливість розрядки психічної енергії, зниження напруження, створюваного емоційними негараздами едіпового періоду життя: задоволення інфантильної потреби відривається (відхиляється) від первинного лібідного об'єкта й переорієнтовується на інший, що заміщує його. За рахунок такого об'єкта людина прагне компенсувати недоотримане в дитинстві, реалізувати «незавершені справи дитинства» – мати підтримку, любов, опіку, турботу, уникнути розлучення з лібідним об'єктом.

Заміщення лібідного об'єкта може відбуватися за рисами, що були значущими та важливими для суб'єкта в інфантильний період взаємин з кимось із батьків. Емпіричний матеріал психокорекційної роботи в рамках АСПН дає підстави стверджувати, що заміщення відбувається за збереження тяжіння до первинного лібідного об'єкта, а тому є частковим і характеризується гіперболізацією певних рис заміщуючого об'єкта, які пов'язують його з первинним потягом. Усе це створює ризик розчарування та заміни такого об'єкта. Зрозуміло, що заміщення не є тотожним первинним потягам, тож цілком реалізувати бажання в лібідному єднанні неможливо. Складність такого єднання пов'язана з табуванням лібідних тяжінь, тому

заміщення зберігають тенденцію до руйнації конструктивних стосунків з людьми, оскільки саме в едіпів період зароджувалася тенденція до психологічної імпотенції. Як наслідок, драматична ситуація може повторюватись.

Суб'єкт без власного вольового рішення, навіть більше – прагнучи конструктивних, мажорних стосунків з іншою людиною, непомітно для себе руйнує ці стосунки, уподібнюючи їх дитячій знедоленості. Ф. Є. Василюк [31] пов'язував це із переживанням кризового стану, коли особі необхідний хтось, кому можна безумовно довіритися, на кого можна цілком покластися. Саме такою «ідеальною особистістю» може стати Бог. Людина «знаходить» порятунок (вихід зі складної ситуації) у втечі від реальності, підміні реальності, яка допоки не задовольняла, іншою – досконалою, ідеалізованою. Різновидом такої ідеалізованої (ілюзорної) реальності є релігійна реальність. Її особливістю є віра в любов Бога та сподівання, якщо вона буде слухняною та терплячою, на його захист. «Зіпсувати» стосунки з Богом практично неможливо, бо спілкування з ним є опосередкованим, через молитву, й, окрім того, незмінною є надія на прощення Богом будь-яких поведінкових проявів за умови покаяння. Тобто *Бог стає для суб'єкта ідеальним заміщуючим об'єктом, який не зрадить, який любить, дбає, опікується*. Суб'єкт при цьому капсулюється в інфантильній позиції, зорієнтованій на очікування Божої допомоги.

Інфантильну позицію та сприйняття образу Бога як всерозуміючого батька ілюструють наступні висловлювання учасників психокорекційного процесу: «Мої відчуття можна порівняти з відчуттями дитини, яка отримала найвищий бал і йде додому з усвідомленням, що виконала свій обов'язок. Так і я радію з того, що виконую обов'язок перед Богом та людьми. Це відчуття можна схарактеризувати словами: нарешті я зробила те, чого хотів від мене Бог! Я впевнена, що своїми вчинками радую Його»; «Коли на душі погано, я йду до церкви – там мої сили відновлюються, я відчуваю полегшення. Я вірю, що Бог дивиться на мене, чує мої молитви, розуміє. На

службі Божій я отримую такий позитивний заряд, що лечу додому, ніби на крилах. Потім цей заряд поступово тане, адже в житті так багато різних неприємних ситуацій і людей»; «Перед молитвою хочеться розповісти Богові про те, як пройшов день, що робила, які ситуації були. Не кожна людина тебе зрозуміє, а Він зрозуміє завжди. У мене просто є така потреба – поговорити з Ним»; «Коли дуже тяжко, я звертаюся до Бога й говорю: “Боже, допоможи розв’язати цю проблему”. І коли віриш, обов’язково знайдеться якесь рішення, вихід із ситуації»; «Я допомагаю собі вірою у щось світле, упевненістю в тому, що Бог є. Навіть якщо всі мене залишать і нікого не буде поряд, Він усе одно буде зі мною. Виходить так, що сподіватися ні на кого. А Бог – Він буде завжди».

Наведені вислови дають підстави констатувати інфантильну позицію віруючих: сприйняття себе як дитини, сподівання лише на допомогу Бога, нездатність самостійно оптимізувати власний емоційний стан. Небезпека цього явища полягає у відступах від реальності у фантазії, змішуванні бажаного з реальним. Це негативно впливає на адаптацію суб’єкта до навколишнього світу. Релігійна віра, надаючи впевненості в захисті та опіці Бога-батька, веде до зниження відповідальності за власний вибір, адже «все в руках Божих». Саме це й капсулює особу в стані інфантилізму. В результаті суб’єкт неусвідомлювано руйнує стосунки з іншими людьми, шкодить собі рідним та навколишніми. Подібне може статися, якщо суб’єкт прагнутиме довести свою гідність та високість, насаджуючи «істину», яка йому начебто відкрилася. При цьому він не помічає власних прихованих мотивів, а декларує, що може всім показати, як бути щасливим. Інтереси інших при цьому значення не мають, натомість людина очікує, що її сприйматимуть як значущу та «високу» через її «прилученість до Божественної сфери». Т. С. Яценко [93] зазначає, що за очікуваннями суб’єкта стоїть його ідеалізоване «Я», на підтримання якого працює система психологічних захистів, що, своєю чергою, спирається на умовні цінності. Умовні цінності актуалізуються в едіповий період розвитку за неможливості єднання з

лібідним об'єктом. Для послаблення негативних емоцій, що виникають при цьому, дитина інтроектує цінності значущих людей заради їхнього схвалення та любові. Власні інтереси при цьому ігноруються задля доброго ставлення значущої особи; з'являється прагнення відповідати певному ідеалу для нівелювання почуття меншовартості, що зароджується в едіпів період життя. У подальшому така поведінка екстраполюється на стосунки з іншими, з'являються очікування, що вони схвалюватимуть декларовані особою цінності. Цінності, які проголошуються, набувають характеру умовності, оскільки вони значущі саме для цієї особи, у контексті пережитого нею досвіду. Непідтвердження очікувань особи зумовлює виникнення уявлення, що навколишні її не розуміють, не приймають, що з ними неможливо підтримувати конструктивні стосунки. При цьому особа свого «внеску» у ситуацію не помічає, приписуючи провину за руйнування стосунків недосконалості інших, їхній неготовності сприймати «істину». Високість власного «Я» забезпечується інтеграцією умовних цінностей із цінностями, проголошуваними релігією.

П. А. Гольбах [43], О. І. Клізовський [80], П. Осипов [115] зазначають, що іноді священнослужителі використовують своє становище задля власної психотерапії. П. А. Гольбах наголошує, що задля підтримання відчуття своєї високості служителі церкви можуть власні інтереси зробити «інтересами їхнього Бога, права – правами їхнього Бога, домагання їхні ґрунтуються на Божественному авторитеті, а слова мають силу небесних оракулів» [43, с.31]. Близької позиції дотримується П. Осипов, указуючи на небезпеку зарозумілості та самолюбства священників. Дослідник стверджує: на тих, «хто насмілився... суперечити їхній [священників] правді», очікує відплата у вигляді агресивних випадів, «ненависті» та «помсти» священників. Досвід, отриманий під час роботи психокорекційних груп, дає підставу погодитися із зазначеними твердженнями. Зокрема, священники можуть навіювати суб'єкту надмірний страх перед вищою силою, актуалізувати почуття провини: «Церква засуджує. Вони закликають до віри через страх. Я маю боятися, бо

інакше мене покарають. А мені так не хотілось. Я відчувала, що мене там не підтримують, а тільки засуджують. Мені це дуже набридло, тому я знайшла свій рай, свій куточок. Так, я вірю, бо ця віра в моєму серці, а зовсім не тому, що я боюся»; «Я була здивована, коли мені сказали, що Бог любить нас. Я багато років до того ходила до церкви, але ніхто й ніколи не говорив мені про любов до мене Бога. Навпаки, я звикла чути, що Бог карає, що я маю його боятися». З викладеного вище випливає необхідність та важливість психокорекції тих осіб, які вирішили присвятити своє життя служінню Богові та допомозі тим, хто приходить до церкви за підтримкою.

Страх та почуття провини, які можуть бути нав'язані людині в церкві, тримають її у тенетах і заважають як самореалізації, так і гармонійній взаємодії із соціумом, тобто призводять до негативних психологічних та соціальних наслідків. Схильність людини до прийняття такої віри, її сприйнятливості до негативних впливів є результатом особистісної проблематики суб'єкта, загострення внутрішньої суперечності. Об'єктивація цієї суперечності, пізнання її у процесі глибинної психокорекції дає суб'єктові змогу згармонізувати свій внутрішній світ на реальних, а не ілюзорних засадах, перейти від інфантильної віри, віри-порятунку до більш осмисленої, зрілої віри, яка сприятиме оптимальній взаємодії з людьми, які оточують, та зі світом, розвиткові таких духовних якостей, як увага до іншої людини, її стану, терпимість тощо.

Емпіричний матеріал засвідчує, що едіпова залежність, обтяжена емоційною депривацією, руйнацією взаємин з лібідним об'єктом, амбівалентністю почуттів, може детермінувати формування релігійної віри суб'єкта, що має неконструктивні (неавтентичні) прояви. За такою релігійною вірою стоїть потреба в любові, підтримці, захисті, єднанні, самоутвердженні. Знайшовши Бога як главу релігійної родини (у церкві, секті), суб'єкт отримує можливість задовольнити потреби інфантильного порядку шляхом відступів від реальності (віра в любов Бога за умови виконання всіх церковних настанов).

Психокорекційна робота за методом АСПН сприяє пізнанню суб'єктом інфантильних витоків віри та несвідомих тенденцій, що зумовлюють її психотерапевтичну функцію та неконструктивні вияви. Об'єктивація під час психокорекційного процесу глибинних витоків віри допомагає суб'єкту усвідомити власну інфантильну позицію, знівелювати дієвість особистісної проблематики, розширити та поглибити рефлексивні знання та усвідомити власну залежність від первинних лібідних об'єктів в частині потреби компенсувати недоотримане в едіпальний період. Такого роду активність можлива за сприяння системи психологічних захистів.

2. 3. Релігійна віра як форма психологічного захисту особи

Психологічні захисти в психоаналітичному словнику В. М. Лейбіна трактуються як «несвідома діяльність людини, спрямована проти сексуальних, егоїстичних та деструктивних потягів, неприємних спогадів та фантазій, безпосередня реалізація яких може призвести до порушення цілісності психічної організації людини» [103, с. 312]. Поняття психологічного захисту конкретизується як «система механізмів, що спрямовані на мінімізацію негативних переживань, пов'язаних із конфліктами, що ставлять під загрозу цілісність особистості» [99, с. 34].

Поняття психологічного захисту було введено З. Фрейдом [206] для позначення реакції на відчуття тривоги, що переживається суб'єктом, з метою її зниження. Головною функцією захисної системи, згідно з його позицією, є послаблення емоційної напруженості та тривожності, які виникли внаслідок конфлікту між імпульсами Ід та соціальними вимогами, носіями яких є Супер-Его. З. Фрейд [207] тлумачив захист як низку автоматизованих засобів, якими користується «Я» в усіх можливих конфліктах, що ведуть до неврозу. Він розкрив *основні механізми психологічного захисту*: раціоналізація, проекція, заміщення, перенесення, витіснення, катарсис, ідентифікація, інтроекція та ін. Особливого значення засновник психоаналізу

надавав витісненню, наголошуючи, що «Его може захиститися від афектів, які викликають травмівні враження раннього дитинства, не чим іншим, як витісненням» [206, с.314]. При цьому він указував на небезпеку, пов'язану з дією захистів – вони зумовлюють викривлення свідомості, що виявляються в неадекватності сприйняття себе й інших: «Слабкість захисної системи криється в тому... що фортеця, укріплена іззовні, залишається відкритою для нападу ізсередини» [Там само, с. 220].

Щодо релігійних вірувань З. Фрейд, з одного боку, підкреслював їх позитивну функцію, адже вони «зменшують страх людей перед життєвими негараздами, надають упевненості в щасливому завершенні та втішають у нещасті» [Там само, с.324], а з іншого – наголошував на небезпечному моменті, оскільки релігійна віра може породжувати ілюзорність: «... велика кількість людей спільними зусиллями намагаються забезпечити собі щастя та захист від страждань шляхом ілюзорного перетворення дійсності» [207, с. 11].

Ідеї З. Фрейда зумовили інтерес деяких психоаналітиків до проблеми захисних механізмів, зокрема їх взаємозв'язку з релігійною вірою. А. Маслоу [109], Д. Віннікот [36], Р. Мей [111], В. Райх [162], К. Хорні [220; 221] звернули увагу на те, що віра у вищу силу та релігійні ідеї можуть виступати одним із засобів захисту, оскільки допомагають суб'єкту послабити негативні переживання або уникнути їх. На думку А. Маслоу, система вірувань «сприяє кращому розумінню світу і водночас – найкращому захисту від нього» [109, с. 98]. К. Хорні [220] дійшла висновку, що неспроможність батьків забезпечити дитині відчуття психологічної захищеності, впевненості в тому, що вона є бажаною і потрібною, призводить до зневіри у собі, формування відчуття меншовартості, страху перед соціумом. Подолання негативних переживань, породжених у інфантильний період розвитку, сприяє вірі у стабільність та надійність, яку забезпечує Бог. Дослідниця стверджує, що подібна віра стає «особистою релігією, яка мало чим відрізняється від справжньої релігії, що є потужним джерелом самозаспокоєння» [220, с. 85].

Відчуття спокою може забезпечити людині впевненість, що «...яким великим не було б наше горе, Бог, якщо ми помолимося Йому, неодмінно нам допоможе» [там само, с. 84]. К. Хорні зазначала, що віра може бути причиною не виправданих вимог особи до себе та людей, детермінованих нереалізованими потребами дитинства – бути поза критикою, мати схвалення та заохочення, відчуття себе непогрішним, усемогутнім: «Я ж вірую в Бога! Тому... все має бути по-моєму, і це справедливо» [219, с.59]. Д. Віннікотт [36] висловив ідею, що, єднаючись із Богом («Я – лише частина Божого плану»), людина прагне уникнути відповідальності за власне життя. Така віра є формою захисту і зумовлює капсулювання в інфантилізмі. Окрім того, увірувавши в релігійну догму «життя після смерті», суб'єкт захищається від глибинного страху смерті, який має генетичні корені.

Релігійна віра є «рятувальним кругом» для людини, не здатної до самостійного прийняття рішень, залежної. Передумовою формування цих рис характеру можуть бути надміру жорсткі вимоги до дитини. На цьому наголошували К. Бассіюні (див. [75]), П. Кутер (див. [93]) та А. Міллер [116]. Наслідками такого виховання, на думку К. Бассіюні, є готовність до сліпого підкорення авторитетам, найвищим серед яких є Бог. «Молитовне покладання» на Бога дає змогу не приймати самостійних рішень та покладатися на «Божу волю». Останнє породжує цілковиту довіру та некритичне ставлення до «авторитетів від релігії» – сектантських лідерів, релігійної літератури та ін.

Дослідники, які торкалися проблеми психологічних захистів – А. Адлер [5], Ф. В. Бассін [14], О. О. Бодальов [23], Л. І. Божович [24], М. Кляйн [89], В. Райх [161], К. Роджерс [170], Е. Фромм [211], К. Хорні [219], – презентували їх суперечливі функції. З одного боку, всі вони одностайно підкреслюють, що захисти сприяють зниженню емоційного напруження, з іншого – об'єктивують зумовлені захистами викривлення та відступи від реальності, що підриває психічне здоров'я суб'єкта.

Проблема психологічного захисту знайшла розвиток у працях академіка НАПН України Т. С. Яценко [241, 242] та її учнів. Нововведенням є те, що Т. С. Яценко розглядає захисти не в їх функціональній автономії, а в системній організації, як диспозиційне трирівневе утворення (емоційний, поведінковий і когнітивний рівні функціонування) (див. [241]). На Моделі внутрішньої динаміки психіки (далі – Модель, рис. 2.1) захисна система окреслена еліпсом, що означає її причетність і до свідомого, і до несвідомого.

Рис. 2. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Т. С. Яценко [243, с. 203]

Виділені Т. С. Яценко два різновиди захистів – базальні (особистісні) та ситуативні (периферійні) – узагальнюють захисну систему за параметрами спрямування енергії (вертикаль – горизонталь). Ситуативні захисти зорієнтовані на розв’язання проблем адаптації суб’єкта до соціуму, а базальні – на реалізацію інфантильних інтересів («незавершених справ дитинства»). Тобто базальні захисти спрямовані на задоволення глибинно-психологічних інтересів, пов’язані з принципом задоволення і мають вияв у спонтанній поведінці в «логіці несвідомого». Ситуативні захисти вирізняються зорієнтованістю на просоціальний інтерес, за яким стоїть принцип реальності. В обох зазначених формах захисту задіяні механізми, відкриті З. Фрейдом, але діють вони по-різному. Зокрема, базальні форми захисту

спираються на механізм витіснення, що сприяє формуванню передсвідомого, в якому пріоритетності набуває енергетична сила тих чи тих осередків витіснення. Формуються базальні захисти дорефлексивно і є позадосвідним утворенням у психіці особи. Ситуативні захисти більшою мірою виконують адаптаційні завдання. Такою орієнтацією вони маскують дієвість та активність глибинних інтересів базальних форм захистів. Таким чином, базальні та ситуативні захисти існують у взаємозв'язку та нерозривній єдності.

З огляду на існування двох різновидів захистів стає зрозумілим функціонування психічного як «по вертикалі» (ситуативні захисти), так і «по горизонталі» (базальні захисти). Ситуативні захисти спрямовані на просоціальне утвердження «Я», передбачають ситуативне реагування на актуальні обставини «тут і тепер». У цьому різновиді захистів задіяні механізми, відкриті А. Фрейд [204] та З. Фрейдом [205]: проекція, заміщення, виміщення, раціоналізація, ідентифікація, перенесення, витіснення, сублімація та ін. Базальні захисти намагаються зреалізувати свої інтереси через ситуативні (периферійні), що пов'язані з «незавершеними справами дитинства». Латентна сутність базових захистів зумовлює потребу в накопиченні спонтанно-поведінкового матеріалу респондента, що дає змогу виявити їх системну впорядкованість, пов'язану з глибинними смислами едіпального періоду розвитку.

Функціональний ракурс психологічних захистів полягає в маскуванні інтересів інфантильного «Я» (рис. 2. 1, стрілка 5) шляхом їх синтезу із просоціальними тенденціями суб'єкта. Викривлення соціально-перцептивної реальності забезпечується процесами суб'єктивної зінтегрованості психічного, які камуфлюють внутрішню розщепленість. Інтеграційні процеси захисної системи маскують факт ідеалізації «Я», створюючи ілюзорне враження його високості. Тут має місце підпорядкованість захисної системи особи просоціальній тенденції «до сили» (рис. 2.1, стрілка 4), яка тісно пов'язана із ціннісним аспектом, зокрема з умовними та глибинними

(інфантильними) цінностями (див. [185]). Умовність цінності визначається її емотивною значущістю для суб'єкта (інтроектованістю від батьків) і водночас – інтеграцією з нормативними цінностями. Захисна система енергетично детермінується інфантильними або глибинними цінностями, реалізація яких підпорядкована *принципу задоволення*, що суперечить принципу реальності. Можна дійти висновку, що тенденція «до сили» підпорядкована активності суб'єкта як на свідомому рівні його функціонування, так і на несвідомому, але шляхи її реалізації різні. На несвідомому – це відповідне інтроектування рис первинних лібідних об'єктів, на свідомому – завершення «незавершених справ дитинства». За таких обставин тенденція «до сили» фактично ніколи не усвідомлюється суб'єктом. При цьому сутність даного процесу маскується захисною системою під виглядом просоціально виправданих дій. Інакше кажучи, сутність внутрішньої суперечливості психічного незмінно приховується суб'єктивною зінтегрованістю, вибудованою на відступах від об'єктивної реальності та викривленнях соціально-перцептивної інформації (на вході та на рівні її перероблення).

У частині відступів від реальності психологічні захисти мають певну подібність з вірою, адже в обох випадках це «відступи» латентного характеру, що не потрапляють у поле зору суб'єкта. Тобто віра може виступати формою психологічного захисту особи від фіксованих травм та емоційних негараздів, пережитих у дитинстві. Інтегрована з автоматизованими формами захисту, вона маскує певні психологічних негаразди суб'єкта і водночас – амбівалентність почуттів щодо Бога. Оскільки формування захисної системи пов'язане з драмами, пережитими в едіповий період, то «допомога» віри як форми захисту має інфантильне забарвлення, при необхідності забезпечення відчуття сили «Я». Це можливе з огляду на те, що для психологічних захистів, як і для психічного загалом, немає відмінності між уявною та об'єктивною реальністю. Психологічні захисти нівелюють внутрішню суперечність через процеси суб'єктивної

зінтегрованості психіки, які спираються на умовні цінності, що й можуть виступати формою релігійної віри.

Умовні цінності синтезують у собі цінності глибинно-психологічні та нормативні. Фактично це є процес «суб'єктивування» нормативних цінностей. Те саме спостерігаємо з релігійною вірою, яка вписується в систему суб'єктивно значущих цінностей. Завдяки останнім віра набуває умовності й виявляється в особистісних проблемах суб'єкта, що мають інфантильно-едіпальне походження. Тут слід зробити акцент на психотерапевтичній функції віри, реалізовуваній через захист «Я» від емоційно пережитих особистісних проблем. Лише в окремих випадках віра втрачає терапевтичну функцію і стає сутністю «Я» особи. Така віра розвивається, якщо людина має спокій, мир у душі, якщо її не роздирає внутрішній конфлікт. За певних обставин людина, яка прагне віри, насправді потребує допомоги. Подібні ідеї висловлюють І. М. Калінаускас [77], Ф. Ніцше [123], Шрі Ауробіндо [245]. Зокрема, Ф. Ніцше наголошував, що віра християнина дає йому змогу втекти від дійсності, що не задовольняє: «...світ християнства... висловлює глибоку незадоволеність реальним... У кого є причини самоусунутися від дійсності? У того, хто від неї страждає» [123, с.29].

Характерною для психологічних захистів функцією є маскування бажань інфантильного порядку й орієнтація на соціально-релігійні цінності як форму умовних цінностей. Це потребує відступів від реальності через викривлення та пропуски інформації, що відкриває простір для ілюзій та відчуття цілісності, зінтегрованості з Богом. Ризикований для утвердження просоціального «Я» зміст приховується захистами. Зважаючи, що релігійні ідеї виступають засобом, який допомагає зінтегрувати просоціальні прагнення з інфантильними інтересами, можемо стверджувати, що релігійна віра вписується (інтегрується) у захисну систему особи.

Нижче наведено структурно-семантичний аналіз емпіричного матеріалу психокорекційної роботи психолога з протагоністом Н., членом

Церкви адвентистів сьомого дня. Структурно-семантичний аналіз побудовано на основі стенограми психоаналізу комплексу тематичних малюнків, у якій числами позначено комунікати протагоніста та психолога (Додаток А. 2) Малюнки протагоніста представлено у Додатку А. 1; Додаток А. 3 презентує окреслену нами семантику комунікатів, на підставі якої було структуровано їх зміст та представлено його у таблиці 2.1, де об'єктивовано суперечливі тенденції психіки аналізанда.

Таблиця 2.1.

Суперечливі тенденції психіки Н.

Позиція	Усвідомлюваний аспект поведінки	Суперечність	Неусвідомлюваний аспект поведінки
1	Прагнення до єднання з лібідними об'єктами, до гармонійних стосунків: 45, 50а, 82, 97, 108, 148, 157, 169, 174, 181	↔	Тенденція до руйнування стосунків з лібідними об'єктами: 46, 49, 53, 64, 65, 69, 80, 90, 98, 106, 124а, 156, 170, 194, 195, 197, 204, 238
2	Тенденція «до людей»: 84, 112, 160, 161	↔	Тенденція «від людей»: 112а, 118, 163, 167, 178, 182, 215, 238
3	Значущість родини: 103, 107, 157, 171	↔	Відчуження родини: 64, 65, 68, 70, 73, 96, 107
4	Упевненість у правильності «світлої дороги» (до Бога): 2, 5, 20, 57а, 63, 70, 109	↔	Драматизм «світлої дороги»: 12, 13, 45, 69, 71, 74, 78, 80, 202, 206, 220, 222а, 229
5	Тенденція «до життя»: 39, 44, 176а	↔	Тенденція «до психологічної смерті»: 133, 176, 177
6	Прагнення до раціональності: 79, 82а, 142, 196, 224	↔	Домінування емоцій над рацією: 35, 45, 72, 96, 97, 189а, 190, 193, 194
7	Прагнення любовних,		Тенденція до самопокарання:

	гармонійних взаємин: 117, 157, 161, 183	↔	101, 148, 159, 170, 190, 193
8	Тенденція «до сили»: 54, 55, 130, 136, 149, 158, 163, 167a	↔	Тенденція «до слабкості»: 94, 95, 133, 138, 139, 151, 166, 198
9	Тенденція «до високості»: 14, 15, 23, 28a, 42, 43, 50, 53, 54, 85, 91, 93, 110, 111, 126–128, 130, 136, 137, 141, 144, 158, 163, 167, 175, 197, 216, 233, 234	↔	Почуття меншовартості: 16, 149, 154, 159, 171a, 172, 177

Аналіз стенограми дав підставу виокремити дев'ять позицій, що засвідчують суперечливі тенденції психіки Н. Як видно з таблиці в протагоніста наявні прагнення як до гармонійних стосунків з лібідними об'єктами, так і їх руйнування (позиція 1); вираженість тенденцій «до людей» і «від людей» (позиція 2); прагнення до високості та переживання і вираження в поведінці почуття меншовартості (позиція 9), що відповідає тенденціям «до сили» та «до слабкості» (позиція 8). Значущість родини, прагнення любовних стосунків співіснують з відчуженням родинних взаємин, тенденцією до самопокарання (позиції 3 і 7). Констатуємо присутність у психіці Н. суперечливих тенденцій «до психологічної смерті» та «до життя» (позиція 5). Суперечливість внутрішнього світу Н. зумовлює і суперечливість у сприйнятті нею Бога. Поряд із упевненістю у правильності обраного шляху («до Бога») присутні драматичні переживання, адже шлях до Бога є надто складним для Н., і на ньому не завжди відчувається Божа підтримка у долатті труднощів (позиція 4).

Внутрішня суперечність психіки камуфлюється системою психологічних захистів, підпорядкованою провідному інтеграційному механізму «від слабкості до сили». На поведінковому рівні зазначений феномен виявляється в розбіжності між свідомо декларованими намірами,

прагненням справляти враження на рідних і навколишніх та деструктуванням взаємин протагоністом (позиції 2, 3, 7). Так, Н. проголошує, що бажає тим, хто її оточує, добра і щастя (к-ти 15, 18, 39, 84, 112, 143, 144, 192), і водночас комунікати 110, 112, 137, 149, 167а, 171а, 172, 193, 194, 218, 238 свідчать про негативне враження, яке вона справляє на партнерів по спілкуванню. Це враження є результатом менторської позиції (к-ти 15, 43, 54, 85, 111, 141, 149, 158, 163, 167, 167а, 223, 257), зумовленої прагненням позбутися почуттів меншовартості, непотрібності, незначущості, що породжені негараздами дитинства (позиція 9). Про драматизм дитячих переживань свідчать комунікати 7, 8, 58, 59, 105, 111, 115, 131, 141, 165, 185, 207, 211. Віра у Бога маскує від Н. її власний внесок у руйнування стосунків (позиція зверхності – к-ти 14, 111, 144, 167а, 216,) через упевненість у правильності своєї позиції та обраного шляху (к-ти 141а, 154, 158, 163а, 193а).

Яскравою ілюстрацією менторської позиції Н. є малюнки А. 1. 7 «Я серед чоловіків», А. 1. 8 «Я серед жінок» та А. 1. 19 «Моя самотність», де всіх окрім Н. зображено дітьми. Норми поведінки, які декларує релігія, є загальновизнаними нормативними цінностями, тому Н. «ховається» за них з переконанням у правильності своєї просвітницької діяльності, зверненої «до людей». Тут доречно навести твердження Т. С. Яценко, що «у контексті внутрішньої суперечності психіки суб'єкт не керується абстрактно чистими нормативними цінностями. Кожна цінність, що входить до активу його поведінки... набуває відтінку умовної або особистісно значущої» [241, с.231]. Інтеграція цінностей відбувається, оскільки свідомі та несвідомі сфери психіки становлять цілісність. Умовні цінності зінтегровуються з нормативними та з цінностями інфантильного «Я» (для Н. такими є: бути значущою, важливою, потрібною). Віра дає їй змогу реалізувати інфантильні цінності в межах нормативних засад через відчуття єднання з Богом і важливості того знання, яке вона намагається донести людям.

Єднання із Богом дає протагоністові змогу нівелювати почуття меншовартості, самотності (к-ти 58, 60, 81, 120, 141, 168, 171, 178), відчуття

психологічну силу (к-ти 57, 158, 192). Психотерапевтичний ефект забезпечують відступи від реальності, її освітлення, оскільки, як підкреслює Н., «світла дорога» (рис. А. 1. 1) – це її «внутрішня реальність» (к-ти 4, 5). Аналіз стенографічного матеріалу (Додаток А. 2) дає підставу стверджувати, що віра в любов і захист Бога, втеча у «світлу», Божественну реальність є засобом порятунку від негативних переживань, яких Н. зазнала з дитинства (к-ти 9, 20, 66, 79, 143, 150, 152, 169, 180). Брак підтримки, допомоги, інтересу до внутрішнього стану Н. з боку батьків, відсутність позитивно-лібідних орієнтирів у родині (к-ти 7, 60, 180, 196, 197) породжують тенденцію до пошуку батьків, які спрямовували б та надавали підтримку. Тож ідеальним заміщенням батьків для Н. стає Бог (к-ти 9, 168, 169, 206).

Уявлення Н. про увагу Бога до її персони позбавляє почуття відчуженості батьками та самотності. Негативне ставлення до батьків витісняється, натомість релігійні ідеї підтримують уявлення про «хороших» батьків, у чому допомагає декларована Н. аксіома: «Поганих людей узагалі не існує» (к-ти 145, 146, 148). Така впевненість сприяє самовиправданню: адже, як вважає Н., усе, що вона робить, навіть коли від цього боляче близьким людям (к-ти 53, 193, 194), робиться «для їхнього ж блага та добра» (к-ти 222, 223).

Аналіз емпіричного матеріалу доводить, що віра у любов Бога не є для Н. панацеєю від усіх негараздів, а лише фрагментарно рятує від внутрішнього напруження, негативних переживань, які є тлом її життя (к-ти 45, 74, 75, 80, 159, 229, 229а). Образно засвідчують сказане малюнки А. 1. 15 «Драматичне минуле» та А. 1. 16 «Минуле, якого не можна виправити», де віра в любов та захист Бога (к-ти 200, 201) поєднується з драматизмом переживань (к-ти 205, 206).

Стенограма психокорекційної роботи представлена, у Додатку А, та її аналіз у цьому підрозділі яскраво демонструють інтеграцію релігійних цінностей із нормативними, що надає їм відтінку умовності, яка зорієнтована на інтереси інфантильного «Я». Структурно-семантичний аналіз підтвердив,

що релігійна віра може виступати формою психологічного захисту «Я», який знижує напруженість драматичних переживань через психологічні травми, пережиті впродовж усього життя. Водночас дослідження доводить особливу значущість інфантильного періоду розвитку особи (2–6 років).

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що зв'язок релігійної віри із системою психологічних захистів зумовлений як ситуативними, так і базальними формами захисту, що асимілюють переживання інфантильного періоду життя суб'єкта, змушуючи його шукати компенсаторні способи реалізації інфантильних прагнень у релігійній вірі. Головним критерієм зв'язку релігійної віри із захисною системою суб'єкта є функціональний аспект, пов'язаний із відступами від реальності. Останнє виявляється в уникненні негативних переживань, звільненні від почуття меншовартості, самотності, задоволенні потреб у любові та підтримці, набутті впевненості тощо. Завдяки глибинній психокорекції зміцнюється віра як особистісна конструктивна якість, що дає суб'єктові впевненість у собі та сприяє реалізації його особистісного потенціалу.

2. 4. Дослідження глибинних витоків релігійної віри в контексті об'єктних відношень

Розглянемо проблему впливу релігійної віри суб'єкта на характер його спілкування з іншими людьми. У підрозділі 1.2 вже йшлося про подвійний вплив релігійної віри на взаємини з навколишніми – це і сприяння їх налагодженню, і можливе деструктування. На рівні поведінки деструктування виявляється в нездатності суб'єкта вибудовувати й підтримувати гармонійні стосунки з оточенням. До цього можуть призводити агресивні тенденції, прагнення посісти зверхню позицію тощо. Такі поведінкові вияви зумовлені внутрішньою дисгармонійністю психіки, її розщепленістю, прихованою від особистості системою психологічних захистів. Віруючий, не усвідомлюючи глибинних витоків дисгармонійності

стосунків, трактує їх як «Боже випробування», пояснює «грішністю» навколишніх тощо.

У попередньому підрозділі вже згадувалося про зв'язок релігійної віри із захисною системою психіки. У цьому випадку релігійна віра сприяє послабленню почуття меншовартості та підтриманню ідеалізованого «Я» суб'єкта. Це уможливають соціально-перцептивні викривлення, які є епіфеноменом психологічних захистів і для яких характерні дискредитація та ігнорування інтересів навколишніх.

Проблеми дисгармонії стосунків суб'єкта з людьми, що його оточують, торкаються у своїх роботах К. Абрахам [1], М. Баллінт [12], Д. Віннікот [36], М. Кляйн [89], З. Фрейд [206; 207], А. Фрейд [204]. Дослідники зазначають, що особливості стосунків суб'єкта залежать від досвіду взаємин із лібідними об'єктами, оскільки саме ці взаємини переважно і визначають семантику *об'єктних відношень*. У психоаналітичному словнику ставлення суб'єкта до навколишнього світу окреслюється як об'єктне відношення – «відношення суб'єкта до світу як складного і цілісного підсумку певної організації особи, як результат сприйняття об'єктів, тією чи тією мірою пов'язаного з фантазуванням, і обраних способів захисту» [99, с. 56]. Об'єктні відношення – це «спосіб сприйняття реальності, основа для формування емоційного та когнітивного досвіду особистості, стала послідовність взаємодії з іншими людьми» [103, с. 159]. Трактуються вони як «внутрішні відношення, сформувані під впливом відповідних способів сприйняття світу, адекватних чи неадекватних реакцій на нього, нормальних чи патологічних форм захисту, що виникають у ранньому дитинстві і даються взнаки в житті дорослої людини» [152, с. 334]. Таким чином, об'єктні відношення характеризуються певними автоматизмами, стереотипами, які можуть бути контрольовані свідомістю суб'єкта, а їхній вплив на життєдіяльність є неусвідомлюваним.

На підставі емпіричного матеріалу, отриманого у процесі психокорекційної практики АСПН, можна стверджувати, що в актуальній

ситуації взаємодії суб'єкта з оточенням знаходять відображення минулі взаємини з лібідними об'єктами. В едіповий період розвитку під впливом первинних лібідних об'єктів закладається ставлення суб'єкта до навколишнього світу. Почуття, що формуються на цьому етапі (меншовартості, відчуженості, агресивності, конкуренції), є визначальними й зумовлюють виникнення амбівалентних почуттів до батьків і самого себе. Емпіричний матеріал переконливо засвідчує, що в едіпів період розвитку відбувається інтроекція окремих психологічних рис батьків за ознакою сили, формується система умовних цінностей, що може виявлятися зокрема й у релігійній вірі. Внутрішня суперечливість психіки, яка є наслідком едіпової залежності, зумовлює порушення взаємин суб'єкта навколишніми людьми.

Шляхом заміщення, перенесення та проекції в актуальній ситуації взаємодії реалізуються особливості дитячих стосунків з первинними об'єктами лібідо. Це й визначає формування об'єктних відношень. Отже, сприйняття суб'єктом людей, які його оточують, сповідування релігійної віри, ставлення до образу Бога залежать від дитячого досвіду суб'єкта.

Окреслимо психоаналітичні концепції об'єктних відношень з метою поглиблення розуміння витоків релігійної віри. З. Фрейд [206] аналізує це поняття у контексті теорії потягів. Об'єкт розглядається як один із компонентів потягу, який формується на оральній, анальній чи генітальній стадіях розвитку, що пов'язане з переживанням відчуття задоволення. Формування об'єктного відношення залежить від фіксації суб'єкта на певному типі задоволення. Г. С. Салліван [174] зазначає, що пов'язані із задоволенням міжособистісні стосунки, формують у дитини сприятливий для розвитку образ об'єкта. Відбувається персоніфікація об'єкта (зокрема матері) як доброго або злого, що надалі зумовлює комплексну персоніфікацію як певний образ, створюваний «для побудови стосунків у зовсім ізольованій міжособистісній ситуації, проте вони, одного разу сформовані, зазвичай закріплюються і впливають на ставлення до інших людей...», тобто “щось, що слугувало на ранніх вікових стадіях для редукції тривоги, може втручатися в

характер більш пізніх міжособистісних взаємовідносин» [166, с.78]. Отже, фіксація суб'єкта на певному періоді розвитку може зумовлювати специфіку його ставлення до навколишнього світу, зокрема віру в надзвичайне, надприродне чи навпаки – недовіру до добра інших людей, безвір'я.

Д. Віннікот [36], М. Кляйн [89], М. Малер (див. [64]) розглядають формування об'єктних відносин залежно від зовнішнього об'єкта – матері. М. Кляйн наголошувала, що формування об'єктних відношень пов'язане з інтроекцією немовлям частин тіла матері, які набувають характеристик об'єктності. Першим об'єктом виступають груди матері, які залежно від задоволення чи фрустрації потреб дитини розщеплюються на «хороші» та «погані». Надалі аналогічному процесу піддаються всі часткові об'єкти, що спричинює амбівалентне ставлення до цілісного об'єкта та внутрішню суперечливість психіки. М. Малер дійшов висновку, що коли взаємодія з матір'ю–об'єктом набуває дистантності, з'являється відчуття самотності, страху втратити її любов. Таким чином, фізичне роз'єднання дитини з матір'ю може зумовлювати виникнення відчуття розщепленості, що згодом набуває тенденції до дистанціювання у стосунках з іншими людьми.

Згідно з позицією Т. С. Яценко [93], суть деструкції взаємин полягає в тому, що інша людина сприймається не як індивідуально-неповторний суб'єкт, а як об'єкт, зобов'язаний задовольняти певні потреби, не реалізовані суб'єктом у дитинстві зі значущими людьми. Внаслідок залежності від емоційних травм, отриманих у взаємодії з лібідними об'єктами, психіка шукає відповідну реалізацію в заміщеннях, зв'язок яких з первинними об'єктами не усвідомлюється і тому вони втрачають свою суб'єктність для конкретної особи. Під впливом взаємин із первинними лібідними об'єктами формуються глибинно-психологічні цінності, через які й реалізуються об'єктні відношення: «Реалізація об'єктних відношень відбувається через глибиннопсихологічні цінності, що чинить вплив на структурування обставин життя суб'єкта та його взаємини з навколишніми» [93, с. 158].

Об'єктні відношення, формування яких започатковується в едіповий період розвитку, пов'язані зі сферою спілкування, адже вони виникають у взаємодії з об'єктом лібідо. На думку Т. С. Яценко, об'єктні відношення відображають «залежність від типових стосунків, що склалися у первинній лібідній ситуації» [там само, с. 378]. Об'єктні відношення мають просоціальне забарвлення, але за своєю суттю вони є заміщенням, повторенням певного емоційного відчуття, яке суб'єкт переживав у дитинстві в родинному колі і яке часто його не задовольняло. Проте атмосфера, у якій формувалося об'єктне відношення, ніби єднає суб'єкта зі значущими людьми, і тому таким бажаним є її відтворення. В подальшому людина невидимо для себе моделює подібне емоційне тло стосунків, «емоційне повітря», що має вияв у феномені «вимушеного повторення». Суб'єкт ніби капсулюється в інфантильному стані, що негативно впливає на актуальні взаємостосунки, а релігійна віра може неусвідомлювано виступати засобом реалізації глибинно-психологічних цінностей. Подібне явище продемонструємо на матеріалі структурно-семантичного аналізу стенограми психокорекційної роботи з А. – студенткою заочного відділення психологічного факультету Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького. У аналізі робимо посилання на малюнки протагоніста (Додаок Б. 1); стенограму психокорекційної роботи з позначеними цифрами комунікатами (Додаток Б. 2); список семантичних позначень комунікатів, які дали підставу систематизувати та узагальнити результати аналізу у схемах та таблиці, презентованій в Додатку Б.3.

Структурно-семантичний аналіз стенограми засвідчує драматизм дитячих переживань А., які були пов'язані з конфліктами між батьками. Такі взаємини та відповідні дитячі переживання зумовили виникнення внутрішньої суперечності. А. зазначає, що «родина у минулому» в неї асоціюється з поняттям «конфлікт» (к-т 106). Можемо констатувати неоднозначне ставлення протагоніста до конфліктів між батьками: з одного боку, вони болісно сприймалися та лякали (к-ти 109, 110), з іншого –

подобалися, А. відчувала до них тяжіння (к-ти 113, 118). Окрім того, стенограма унаочнює внесок протагоніста у виникнення конфліктів між батьками (к-ти 114, 117–119). На рис. Б.1.8 «Моя сім'я у минулому. Конфлікт» А. зображує батьків у вигляді спіралей, між якими проходить потужна стріла – блискавка, яку створює й спрямовує батько. У процесі психокорекційної роботи об'єктивовано причетність А. до батьківської стріли-блискавки: сварки та руйнація стосунків між батьками сприяли задоволенню інфантильної потреби, що відповідала едіповій ситуації: «Нехай батьки люблять лише мене, а не один одного» (к-ти 119, 121). Зазначимо, що при цьому протагоніст декларує прагнення мати повну та гармонійну родину (к-т 116).

Деструктивна активність батька, його агресія щодо матері призвели до відчуження протагоністом його самого та його активності, неможливості виявляти теплі та щирі почуття до нього (к-ти 19, 20, 22, 32, 72), що зумовлює виникнення в А. тенденцій до психологічної імпотенції та смерті (к-ти 23, 51, 62, 96, 123). При цьому залишаються нереалізованими і заблокованими лібідні устремління до первинного об'єкта і прагнення до єднання з ним (к-ти 116, 14). Виявлено амбівалентне ставлення А. до батька, тобто, з одного боку, відчуження його, а з іншого – неусвідомлюване прагнення любові та єдності з ним (к-ти 31, 33, 34).

Мати авторки малюнків на тлі агресивних випадів батька видається їй «святою» та «стражденною» (к-ти 71, 74, 75). Об'єктивує таке сприйняття матері рис. Б.1.5 «Чоловік, жінка і я», на якому матір представлено в образі святої на іконі. Ідеалізацію матері підтверджують к-ти 65, 73, 86, 87. Аналіз стенограми засвідчує наявність материнського внеску в руйнування шлюбних стосунків, а саме відчуження їх, визнання їх неважливості порівняно зі служінням Богу (к-ти 79, 88). У процесі психоаналітичної роботи було виявлено неоднозначність сприйняття А. материнської позиції: вона погоджується з тим, що служіння Богу є найважливішою справою і водночас слова матері викликають у неї негативні емоції (к-ти 89, 93).

Особливо болісно протагоністом сприймається заперечення матір'ю важливості шлюбних стосунків, адже це означає й заперечення значущості її як дочки своєї матері. Подібне ставлення матері деструктує психіку А. зумовлює виникнення тенденції «до психологічної смерті» (к-ти 87, 90). Негативні почуття до матері витісняються зі свідомості протагоніста й переносяться на дитину, тобто на саму себе (к-ти 84, 86, 87).

Констатуємо: для об'єктних відношень, які відображають емоційне тло взаємин, притаманне едіповій ситуації розвитку А., характерними є конфліктогенність та амбівалентне ставлення до батьків. Показовою рисою об'єктних відносин є їх абстрагованість від первинних об'єктів лібідо, тому вони є невидимими. Вияв їх спостерігаємо в амбівалентності почуттів А., що виявляється, з одного боку, у ствердженні нею своєї грішності, недосконалості (к-ти 3, 25, 57, 68, 82, 84, 85), з іншого – у відчутті власних переваг над іншими людьми. Відчуття переваги («високості») забезпечується утвердженням «безкорисливості любові» до Бога, яка є «сутністю душі» протагоніста і вигідно відрізняє А. від навколишніх людей, забезпечуючи враження власної «ідеальної духовної сутності» (к-ти 1, 58).

Об'єктні відносини зумовлюють руйнування стосунків з інтимним партнером. Неусвідомлюване прагнення віднайти заміщення батька завершується невдачею та розчаруванням у чоловіках, оскільки до батька в А. ставлення амбівалентне: він її настільки приваблює (к-ти 41, 66, 69, 120), наскільки й відштовхує (к-ти 20–22, 32, 33, 110–112). Неусвідомлюваним для протагоніста був власний невидимий «внесок» у створення конфліктних ситуацій, які призводили до руйнування стосунків (к-ти 41а, 42, 44 – 46, 50), оскільки саме конфліктність була суттєвою характеристикою (тлом) ситуації взаємодії батьків та єднала її з первинними лібідними об'єктами. Психокорекційна робота дала змогу об'єктивувати компенсаторну роль віри, що може виконувати психотерапевтичну функцію. Завдяки інтеграції образів батька та Бога (Отця Небесного) реалізується прагнення любити батька і навзаєм отримувати його любов, що засвідчують комунікати 8, 11а, 11б, 13,

14, 18, 29, 30. При цьому А. неусвідомлювано привносить у образ Бога риси, що є характерними для батька, а саме відсутність допомоги, підтримки її як дочки (к-ти 15, 19, 26). Нemoжливiсть та нереальнiсть Божої допомоги презентує рис Б.1.2 «Моя мрія». А. зображує образ Бога–Батька без рук та нiг, тобто такого, що не може проявляти активнiсть, надати їй пiдтримку та допомогу. Саме у цьому аспекті батьківські та Божі прояви мають подiбнiсть. Їх негативна суть нiвелюється визнанням власної грішності, недосконалості, нemoжливості вiдповiдати Божим заповiдям (к-ти 3, 5, 56б, 57). Переживаючи свою грішність та недосконалість, протагоніст єднається з батьком (к-ти 24, 25, 67, 69, 109, 120). Таке неусвідомлюване єднання зумовлює негативні емоційні стани, оскільки поряд із визнанням грішності є тенденція до утвердження власної «святості», в якій реалізується інфантильне бажання єднання з матір'ю (к-ти 76, 77, 100). Суперечливiсть, неузгодженiсть емоційного стану та внутрішнього свiту А. засвiдчує рис. Б.1.1 «Я-реальне. Я-iдеальне»: перший образ зображено палаючим у вогні та стражденним через усвідомлення власної грішності, другий представлений як поєднання святості та сексуальності. Протагоніст пiдкреслює нemoжливiсть подiбного єднання, що робить недосяжним iдеал «Я» (к-ти 2, 4, 5).

Релігійна віра сприяє стабілізації внутрішнього стану А. Відчуття гріховності виступає для неї умовною цінністю, що забезпечує єднання з батьком, натомість відчуття святості «єднає» з матір'ю. Завдяки релігії ці протилежні відчуття поєднуються у душі А. і стверджуючи, що всі люди мають грішну природу і зрівнятися зі святістю Бога грішна людина просто не може, вона терапевтує себе (к-ти 8, 82). При цьому вона наголошує на важливості та необхідності працювати над собою, боротися «з частинкою зла у собі», яка й несе у собі «зародок грішності» (к-ти 9, 83). Саме ця боротьба зі злом у собі й дає протагоністові змогу наблизитися до «Господнього ідеалу», що сприяє зменшенню негативних емоцій. Таким чином, віра стає порятунком від негативних переживань та джерелом позитивних емоцій (к-ти 48, 53, 78).

На основі структурно-семантичного аналізу стенограми було узагальнено семантику комунікатів (див. Додаток Б.1) та об'єктивовано вияви внутрішньої суперечливості психіки, що вказують на особистісну проблематику А. Емоційну незахищеність, яку спричиняє особистісна проблематика, А. намагається знизити завдяки релігійній вірі, що насамперед послаблює амбівалентність почуттів. Структурно-семантичний аналіз стенографічного матеріалу дозволив узагальнити вияви внутрішньої суперечливості психіки А., яка й підштовхнула її до релігійної віри, та представити їх у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Амбівалентність ставлення А. до себе, рідних і навколишніх

По зи ція	Домінування лібідних почуттів		Домінування мортідних почуттів
1	Прагнення до єднання з батьком: 12, 41, 46, 66, 67, 69, 120, 121, 124	↔	Відчуження батька, його активності: 32, 72
2	Прагнення до єднання з матір'ю: 65, 70, 72, 73, 76, 77, 86, 87	↔	Відчуження матері: 79, 80, 87–90, 108
3	Прагнення любові, гармонійних стосунків з чоловіком: 38, 42	↔	Тенденція до самопокарання, страждань, відчуження любові: 6, 44, 45, 47, 49, 95, 96, 98, 100
4	Прагнення до єдності батьків: 116	↔	Руйнування батьківських стосунків: 113, 114, 117, 118
5	Тенденція «до людей»: 1a, 10	↔	Тенденція «від людей»: 47, 95, 122, 123
6	Відчуття переваги, («святості»): 1, 31a, 33a, 58, 64, 98, 127	↔	Почуття меншовартості, (грішності): 3-5, 25, 55, 56, 57, 68, 82, 84, 85

7	Тенденція «до життя»: 93, 127, 130	↔	Тенденція «до психологічної смерті»: 7, 54, 55, 60, 61, 63, 92, 99, 101, 103, 126, 129
8	Тенденція «до сили»: 58, 83, 118, 119, 121	↔	Тенденція «до слабкості»: 56а, 57, 62, 81, 95, 100, 101
9	Тенденція до єдності з Богом, прагнення Його любові, схвалення: 8, 11а, 11б, 13, 14, 18, 29, 30	↔	Відчуження образу Бога: 15, 19, 26

У таблиці представлено суперечливі тенденції психіки А., які знаходять вияв у амбівалентному ставленні до первинних лібідних об'єктів та перенесенні його на людей, які оточують, і на саму себе. Що більше розвинена особистісна проблема суб'єкта, то сильніше суперечливість поведінки та амбівалентність почуттів сприяють зростанню об'єктних аспектів у функціонуванні «Я». Амбівалентність, з одного боку, полягає у прагненні єдності з батьком та матір'ю, з іншого – у відчуженні їх (позиції 1, 2). Щодо себе амбівалентне ставлення виявляється у відчутті святості та грішності (позиція 6), у прагненні любові, єдності з навколишнім світом та людьми і водночас – у відчуженні любовних стосунків (позиція 3). Виявлено суперечливе ставлення протагоніста до образу Бога: з одного боку, є підстави констатувати прагнення отримати схвалення та любов Бога, з іншого – наявне Його відчуження (позиція 9).

Наслідки травмівних переживань А., що мали місце в інфантильний період її життя у батьківській родині, особливості емоційного тла взаємин у ній, що позначається на формуванні об'єктних відносин, амбівалентність її почуттів до кожного з батьків представлено на рис. 2.2.

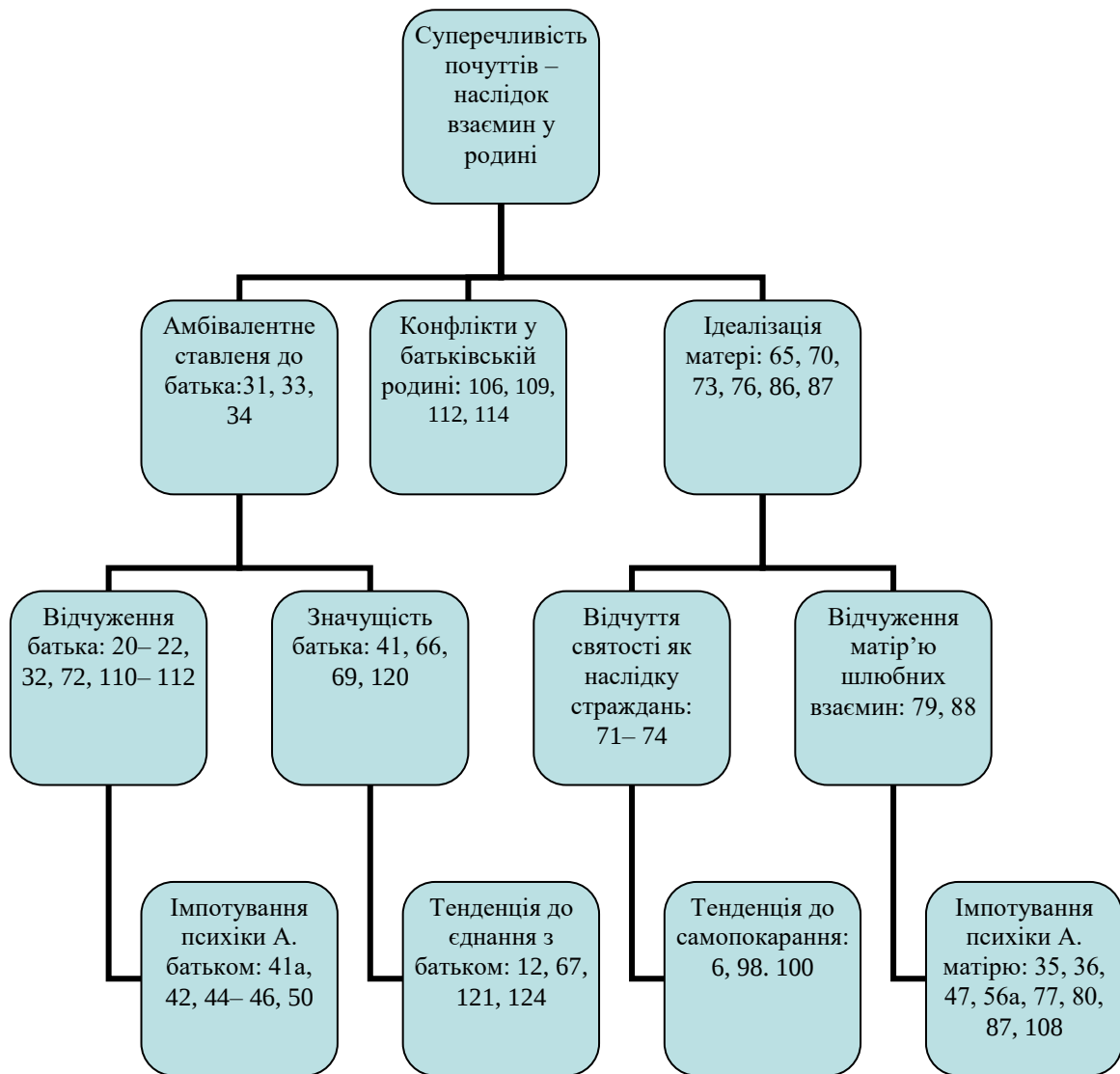

Рис. 2.2. Наслідки травматичних переживань дитинства протагоніста

Наведена схема наочно демонструє двоїстість ставлення А. до первинних лібідних об'єктів та їх вплив на зародження деструктивних тенденцій психіки. Потреба об'єднання суперечливих порухів душі знаходить задоволення в релігії, яка дозволяє примирити протилежну спрямованість психічних тенденцій. При цьому через заміщення, проєкцію та перенесення особливості відносин інфантильного періоду життя А. виявляються в актуальній ситуації взаємодії, і таким чином об'єктні відносини «вплітаються» у релігійну канву.

Об'єктне відношення, що незмінно детермінується едіповою ситуацією розвитку як стабілізоване емотивно значуще самовідчуття, зумовлює

драматичні повтори життєвих ситуацій, у яких А. намагається реалізувати незадоволені інфантильні потреби, а саме в єднанні та любові первинних лібідних об'єктів. Так створюється тенденція до «ходіння хибним колом». Інфантильні прагнення А., започатковані у стосунках із батьками, знаходять вияв у тенденціях «до психологічної імпотенції» та «психологічної смерті». Віра при цьому виконує компенсаторну функцію, що ми і представляємо у схемі «Компенсаторна функція релігійної віри» (рис. 2.3).

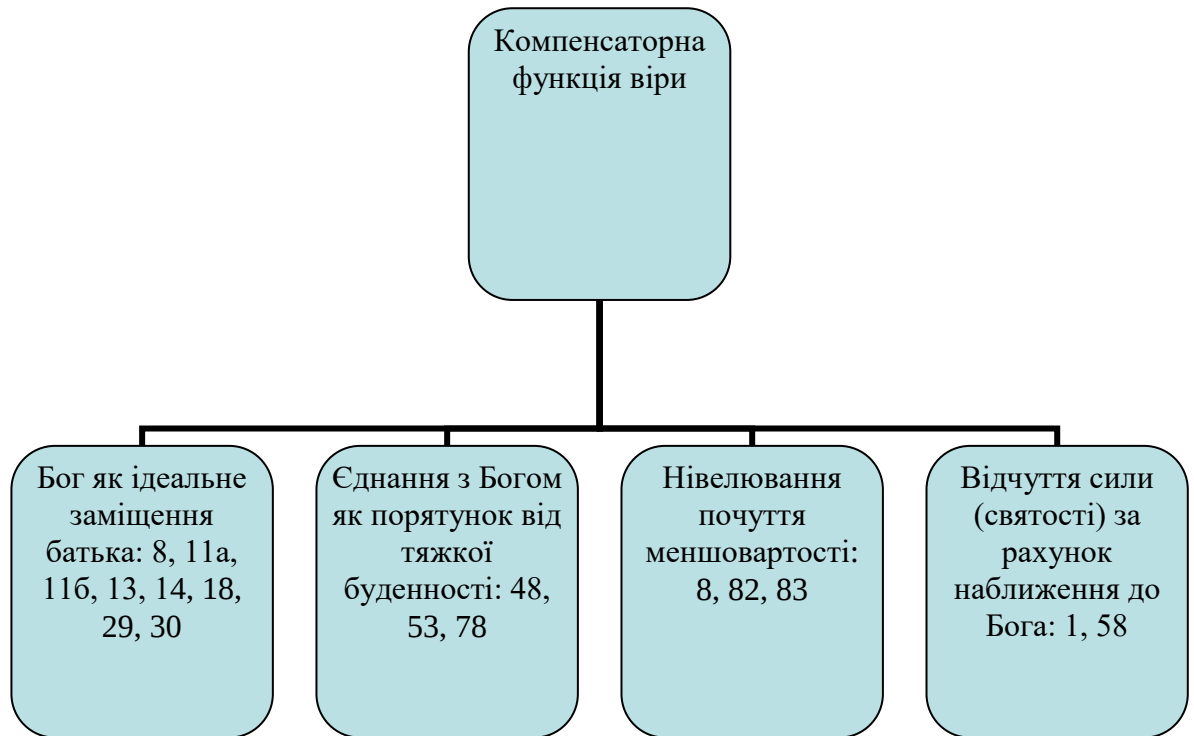

Рис. 2.3. Компенсаторна функція релігійної віри

Схема презентує особливості реалізації інфантильних прагнень А., які «стають реальністю» завдяки релігійній вірі, а саме: прагнення єднання з первинними об'єктами лібідо, бути на висоті, поза конкуренцією.

Усвідомлення особою інфантильних витоків особистісної проблеми, взаємозв'язку її інфантильних детермінант і тенденцій перенесення на актуальні ситуації взаємодії (що є власним внеском у їх деструктування) сприяє розкриттю перспектив оптимізації процесу спілкування через послаблення деструктивних тенденцій. Це зумовить подальший розвиток релігійної віри в напрямі від «дефіцитарної» до «буттєвої».

Таким чином, релігійна віра пов'язана з енергетичною активністю об'єктних відношень, що за певними параметрами відтворюють інфантильну ситуацію взаємин у сім'ї. Відбувається це шляхом перенесення інтроектіваних почуттів на актуальну ситуацію взаємин та душевний стан людини. Релігійна віра набуває індивідуалізації, в яку завдяки впливу об'єктних відношень привносяться амбівалентні почуття. Капсулювання особи у стані інфантилізму зумовлює руйнацію стосунків. Водночас віра «дарує можливість» віднайти ідеальний об'єкт заміщення в образі Бога. Через механізми заміщення компенсуються емоційні витрати дитинства та зреалізуються інфантильні інтереси. «Ціною» такої реалізації нерідко є відмова суб'єкта від інтимно-особистісних стосунків, що свідчить про наявність тенденції «до психологічної імпотенції».

2.5. Релігійна віра та її зв'язок з тенденціями «до психологічної імпотенції» і «до психологічної смерті»

У цьому підрозділі розглянуто особливості зв'язку релігійної віри особи з тенденціями «до психологічної імпотенції» та «до психологічної смерті». Т. С. Яценко [241] тенденцію «до психологічної смерті» трактує як омертвіння, блокування чуттєвої сфери суб'єкта. В поведінці ця тенденція виявляється у таких регресивних якостях, як заздрість, мстивість, недоброзичливість, ревності, дискредитація інших, що призводить до руйнування стосунків з навколишніми, тобто «до психологічної імпотенції». Виявами психологічної смерті є також відчуття невдоволення та розчарування, байдужість до життя, постійна втома, що супроводжується емоційними станами агресії, апатії, відчуттям непотрібності навколишнім, безперспективності, відчуттям меншовартості, приниженості. Науковець пише: «Говорячи про тенденцію «до психологічної смерті» ... маємо на увазі генералізацію енергії мортидо на всі сфери життя суб'єкта» [240, с.45].

Тенденція до психологічної смерті розглядається не як окреме явище психічного життя індивіда, а як певне психологічне «забарвлення» цілісності психіки, яка характеризується взаємозв'язками свідомої та несвідомої сфер на фоні боротьби суперечливих тенденцій: прагненням «до сили» та, водночас, «до слабкості»; «до людей» та «від людей»; «до життя» та до «психологічної смерті».

На присутність у психіці суперечності між потягами до смерті та потягами до життя звернув увагу у своїх працях З. Фрейд [207]. Дослідник зазначав, що для психічного життя індивіда характерною є дихотомія двох сил: інстинкту любові, який слугує збереженню життя, та інстинкту смерті (танатоса), що протидіє життю. Цікавим є той факт, що З. Фрейд [205] вказував на присутність двох протилежних спрямованостей і у релігійній вірі: до вічного життя та до омертвіння «Я» особи. Він стверджував, що віра виконує функцію нівелювання страху смерті, дає надію на життя після смерті, породжуючи відчуття вічності, безмежності, нескінченості. Водночас З. Фрейд наголошував і на «насильницькому закріпленні психічного інфантилізму» [205, с.139], що капсулює людину у відчутті меншовартості, безпорадності, неспроможності, спричиняє відмову від власного «Я», від власних бажань, прагнень та повну покору вимогам, які декларує релігія від імені Бога. Вчений називає релігію «кисло-солодкою отрутою, яка присипляє волю та розум людини» (цит. за: [163, с.164]).

Подібні ідеї щодо можливого омертвіння індивідуальності віруючого висловлювали Л. Н. Коган [90], В. Райх [161], Е. Фромм [211]. Зокрема, В. Райх [161] зауважив, що віруючий змушений омертвляти власні бажання та потяги, замінюючи їх релігійними цінностями заради отримання любові та схвалення Божества. Л. Н. Коган [90] висловлював думку, що релігійність передбачає самовідречення, жертвність, підкорення обставинам без нарікань та спроб проаналізувати події, зробити висновки з тим, щоб надалі уникнути неприємних ситуацій. Е. Фромм [211] визнання людиною власної нікчемності, обмеженості, безпорадності визначав характерною ознакою

авторитарних релігій і говорив, що таку ціну людина має платити за ілюзорне відчуття захищеності, якщо вона не змогла позбавитися від інфантильних бажань.

Уперше феномен тенденції до психологічної смерті у вітчизняній літературі було описано в 1986 р. Т. С. Яценко [243]. Зародження цієї тенденції відбувається в едіповий період розвитку дитини. У цей час у неї блокуються лібідні прагнення у зв'язку з неможливістю задоволення первинного потягу до єднання з батьками. Через заборони, покарання, обмеження, відстороненість батьків вводиться табу на задоволення первинних потягів до лібідних об'єктів, натомість у дитини формується досвід омертвіння своїх бажань, унаслідок чого актуалізуються мортідні, руйнівні тенденції психіки.

Переживання едіпового періоду розвитку виступають детермінантами подальшої поведінки особи. Формуються певні поведінкові програми, за яких активність, невидимо для самої людини, спрямовується не лише на досягнення просоціальних успіхів, а й на реалізацію незадоволених потреб інфантильного періоду дитинства. Конкуренція вказаних тенденцій зумовлює почуття слабкості через різноспрямованість енергії: з одного боку – на просоціальні, з іншого – на інфантильні інтереси. Відчуття слабкості може виражатися у переживаннях безвиході, безперспективності, власної неповноцінності та іншому, що є характерними ознаками тенденції до психологічної смерті. Тобто тенденція до психологічної смерті у своїх виявах зумовлює почуття слабкості. Відчуття слабкості, своєю чергою, зумовлює активність захисної системи, яка через відступи від реальності та її викривлення забезпечує особі ілюзію сили. Подібною формою захисту стає «втеча» в релігійну реальність, у якій особа має змогу набути відчуття сили за рахунок єднання з Богом та формування відчуття обраності.

Проілюструємо окреслене явище фрагментом стенограми аналізу психомалюнків протагоніста Д., члена Церкви євангельських християн-баптистів. Структурно-семантичний аналіз, здійснений на основі цієї

стенограми, дає можливість представити деструктивний вплив на життя особи тенденцій «до психологічної імпотенції» та «до психологічної смерті». Комплекс тематичних психомалюнків протагоніста Д. представлено в Додатку В. 1, стенограма психоаналізу із позначеними цифрами комунікатами, на які здійснено посилення в аналізі, – в Додатку В. 2; семантика виокремлених комунікатів, якою ми користувалися при структуруванні їх змісту через таблицю та схеми, представлена в Додатку В. 3.

Структурно-семантичний аналіз стенограми психокорекційної роботи психолога з протагоністом дозволив представити різноспрямовані тенденції психіки досліджуваного (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Різнострумування тенденцій психіки Д.

Семантичні позиції	Лібідні тенденції психіки Д.		Мортидні тенденції психіки Д.
1	2	3	4
1	Тенденція «до людей»: 7, 13, 18, 52, 69, 73, 81, 82, 83	↔	Тенденція «від людей»: 38, 51, 59, 63, 84 103
2	Прагнення до єднання із рідними: 32, 35-37, 46, 48, 70, 72, 82, 85, 116	↔	Тенденція до роз'єднання, руйнування стосунків: 37а, 38, 40, 44, 45, 49, 51, 53, 55, 57, 57а, 87, 92, 96, 97, 105, 109а, 114, 118
3	Прагнення до безгрішності, досконалості: 4, 18, 104, 120	↔	Почуття меншовартості, ствердження власної грішності: 6, 8, 12, 17, 25, 27, 50
4	Важливість фізичного	↔	Відчуження фізичного

	життя: 24, 76, 77а, 78, 107		світу: 4, 21, 26, 77, 78а, 89, 100а
5	Активність життєвої позиції Д.: 1, 4	↔	Пасивність, байдужість до життя: 3, 10, 61, 64
6	Тенденція до сили (сила за рахунок єднання із Богом): 2, 9, 11, 14, 52, 58, 102, 111	↔	Тенденція до слабкості (незважаючи на відчуття єдності із Богом): 16, 17, 19
7	Тенденція до уникнення страждань: 73, 90, 92, 120	↔	Тенденція до самопокарання, готовність до страждань: 75, 88
8	Прагнення духовної незалежності від батьків: 91, 92, 94, 121	↔	Залежність від батьків: 22, 23, 56, 56а, 66- 68, 119
9	Тенденція до повторного (духовного) народження: 79, 80	↔	Тенденція до повернення в утробу: 20, 117, 122
10	Тенденція «до життя»: 24, 74, 76, 107	↔	Тенденція «до смерті» (заперечення смерті як трагічної події): 29, 30, 89

Представлені в табл. 2.3 семантичні позиції об'єктивують протилежно спрямовані тенденції психічного життя Д. Є підстави виокремити одночасно діючі тенденції «до людей» та «до психологічної імпотенції» (позиція 1), як і до єднання з рідними, та руйнування стосунків із ними (позиція 2). Тенденція бути безгрішним та досконалим існує поряд із відчуттям грішності (позиція 3). Прагнення уникнути страждань присутнє у психічному житті Д. нарівні з тенденцією до самопокарання та готовністю до страждань (позиція 7). Констатуємо залежність протагоніста від батьківської родини поряд із прагненням духовної незалежності від батьків (позиція 8).

Різностямовані тенденції призводять до дисгармонії внутрішнього світу протагоніста, емоційного напруження, що деструктує стосунки Д. з тими, хто його оточує. Негативні переживання протагоніст намагається «зняти» за допомогою релігійної віри. Однак «використання» віри з метою гармонізації внутрішнього світу та оптимізації стосунків не завжди є ефективним. Незважаючи на значні позитивні зміни, що відбулися після приходу протагоніста до Бога (к-ти 2, 4, 15, 18, 58, 109а, 111), доволі часто відбувається дестабілізація його емоційного стану, яка виникає внаслідок непорозумінь у родині (к-ти 17, 19, 35, 39, 45, 46, 48, 51-53, 57, 61, 103). Проаналізувавши стенографічний матеріал, можемо говорити про наявність у протагоніста прагнення бути сильним, бути «на висоті». Прикладом цього є: рис. В.1.1 «Моє майбутнє», де автор зобразив себе у вигляді кулі, що котиться угору, долаючи силу тяжіння; рис. В.1.12 «Шлях мого життя», який зображено як підйом угору; рис. В.1.24 «Моє минуле», який свідчить про різку зміну напрямку руху автора (спуск униз – підйом угору) після покаяння. Відчуття сили та здатності перебороти негаразди дає протагоністу уявлення його єднання із Богом (к-ти 2, 5, 9, 14, 109, 111, 112). Проте відчуття сили досягається за рахунок відступу від реальності, що не задовольняє Д., у «божественну» реальність, яку, за його словами, він «іноді відчуває на фізичному рівні і до якої прагне» (к-ти 11, 14, 78а, 100, 101).

Поряд із відчуттям сили присутнє і відчуття слабкості, неспроможності щось змінити, якось вплинути на ситуацію. Про це свідчать к-ти 16, 17, 19, 34, 39, 53, 106, 120. Позбутися подібних відчуттів протагоніст намагається твердженнями про «присутність у душах людей зла, з яким потрібно повсякчас боротися, самоудосконалюючись на шляху до Бога», чого не хочуть робити його рідні на відміну від нього (к-ти 8, 9, 12, 25, 27, 52, 57, 57а, 104, 113). Неусвідомлюваним для Д. залишався його власний внесок у ситуацію, що призвів до виникнення конфліктних стосунків із рідними. Відчуття правильного вибору, «правильності своєї віри» надає Д. право зайняти менторську позицію стосовно рідних: критикувати їх, аналізувати

їхні вчинки тощо, однак при цьому проголошувати бажання допомогти їм (к-ти 38, 49, 51, 57а, 58, 111). Неусвідомлювану протагоністом центрацію на собі презентує рис. В.1.15 «Людина, яку я люблю», де він зображує себе сонцем, на променях якого знаходяться люди. При цьому Д. заявляє, що «прагне любити усіх так само, як любить Бог» (к-ти 7, 69, 81, 83).

Незважаючи на проголошення любові до людей, Д. незмінно залишається емоційно закритим та відстороненим – як у соціумі, так і в родині. Підтвердженням цьому є малюнки В.1.3. «Я іду назустріч біді», В.1.6. «Моя сім'я тепер», В.1.8. «Я в сім'ї батьків» та к-ти 37а, 53, 55. Ідеалом для Д. є емоційна омертвілість, здатність не відчувати. Так, з рис. В. 1.26 «Я-реальне. Я-ідеальне» випливає, що в ідеалі автор представляє себе у вигляді оточеного захисною оболонкою кола, всередині якого пустота, що символізує духовно мертву людину (рис. В.1.23 «Людина духовно мертва»).

Як уже зазначалося, тенденція до відступу від реальності, руйнація стосунків, центрація на власних інтересах, емоційна омертвілість є ознаками тенденції до психологічної смерті. Про наявність цієї тенденції у протагоніста свідчить відчуження ним фізичного світу, життя (к-ти 4, 21, 26, 77, 78а, 89, 100а) та визнання важливості духовного світу і життя (к-ти 74, 108). Водночас фізичне життя є важливим для протагоніста і він не може цілком відмовитися від нього (к-ти 24, 76, 77а, 78, 107). Притаманна релігійному світогляду віра у життя після смерті дає можливість нівелювати цю суперечність, оскільки дозволяє Д. вірити у те, що із фізичною смертю життя його не припиниться, а продовжиться у новій якості в досконалому світі (к-ти 26, 29, 31, 89, 100). Таким чином, через релігійну віру відбувається інтеграція тенденції до смерті та до життя. Особа вірить у своє «відродження» і життя після смерті у новій, досконалішій якості.

Щоб бути гідним життя у цій досконалій божественній реальності потрібно звільнитися від гріха, до чого протагоніст і прагне (к-ти 4, 18, 104, 120). Однак звільнення від гріха можливе лише через страждання, подібне до того, яке переніс Ісус на хресті. Д. прагне переродитися, відродитися для

нового життя (к-т 80) завдяки стражданням. Протагоніст готовий до них (к-ти 75, 88) і констатує, що причетний до образу розіп'ятого на хресті Ісуса (к-ти 79, 117а). Енергія мортидо (готовність до страждань) завуальовується тенденцією до життя (адже ці страждання заради нового, досконалішого життя).

При цьому присутній страх страждань, прагнення їх уникнути, як це показано на рис. В.1.18 «Те, чого я боюся», де автор зображує прірву, що символізує пекло, та вогонь у ній, який є символом страждання (к-ти 90, 92). Рятуючись від страху страждання, Д. суперечить попередньому твердженню і зазначає, що пекло – це не муки, а духовна смерть, тобто «краще відмовитися від вічного життя, аніж страждати» (к-т 103а). Впевненість у правильності своєї віри, свого вибору (к-ти 28, 58а, 60) нівелює зазначену суперечність, однак емоційний стан Д. залишається дисгармонійним, оскільки присутні почуття болю та жалю, у зв'язку з тим, що рідних, як вважає автор, чекає пекло та вічна смерть через «неправильну» віру (к-ти 103, 110а).

Аналіз стенограми дає змогу стверджувати, що релігійна віра, пом'якшуючи емоційну напругу, що є наслідком внутрішньої суперечливості психіки, не нівелює її повністю. У психічному житті Д. релігійна віра відіграє захисну функцію, сприяючи (відступами від реальності) суб'єктивній зінтегрованості психіки. Інтегруючи психіку на ілюзорних засадах, віра каталізує викривлення реальності на користь ідеалізованого «Я», дозволяє Д. підтримувати відчуття вищості, відчуття сили. Задля уникнення травмивної для ідеалізованого «Я» інформації, навколишні поділяються на дві групи: ті, чия віра «правильна», і ті, хто має «неправильну» віру. До першої категорії людей протагоніст відносить себе та одновірців, а до другої – своїх рідних, які сповідують іншу релігію (к-т 105). Оскільки такий поділ не сприяє налагодженню стосунків зі значущими людьми, то у автора малюнків присутнє відчуття слабкості, тривоги.

У результаті аналізу для автора стають «видимими» (усвідомлюваними) глибинні витоки зазначених тенденцій. Омертвляючи

себе та свої почуття до рідних, протагоніст несвідомо прагне наблизитися до динаміки поведінки батька, який давно покинув родину. Намагаючись психотерапевтуватись від драми покинутості батьком, Д. «несе» батьківські вияви у собі, не розлучаючись, таким чином, із ним (к-т 56, 68). При цьому Д. омертвляє батька, оскільки в психологічному плані для нього легше визнати батька мертвим, аніж визнати його байдужість до себе (сина) та своєї долі (к-т 55). Омертвляючи батька, протагоніст омертвляє і самого себе, він відокремлюється, закривається від рідних подібно до того, як зробив це батько. Віра слугує при цьому ширмою, за яку Д. ховається, перекладаючи провину за руйнування стосунків на матір і сестру.

Шляхом аналізу стенограми з'ясовується, що образ Бога виконує для Д. компенсаторну батьківсько-материнську функцію (к-ти 41, 42, 67, 116). З допомогою цього образу протагоніст прагне надолужити недоотримане у дитинстві від батька, а саме: відчуття спокою, упевненості, захищеності та компенсувати відсутність теплих, близьких стосунків із матір'ю, які були в ранньому дитинстві (к-ти 116, 117). На малюнках Д. зображує себе у захисній «божественній» аурі, крізь яку не може пробитися ніяке зло (рис. В.1.3. «Я їду назустріч біді», рис. В. 1.26. «Я-ідеальне»). За архетипною символікою присутність такого «кокону-аури» може означати тенденцію до повернення в утробу, що є одним із виявів психологічної смерті. Це підтверджує наявність протилежних тенденцій у психіці автора: «до життя» – адже «я захищений, ніяке зло мене не торкнеться» та «до смерті» – автор закритий, відсторонений від рідних та навколишнього світу, що може заважати адекватно реагувати в актуальній ситуації та взаємодіяти з тими, хто його оточує. Оскільки рідні також виступають «носіями зла», тому автор малюнків є для них недосяжним в емоційному плані, до нього неможливо «достукатися» (рис. В.1.6. «Моя сім'я тепер», рис. В.1.8. «Я в сім'ї батьків»).

Проаналізувавши малюнки, протагоніст зрозумів, що його єднання з Богом, перебування у «божественній» аурі є заміщенням первинного єднання із батьками – тоді, коли вони були разом, а він перебував у материнській

утробі, поєднуючи і материнський, і батьківський початки в собі. Усвідомлення Д. компенсаторної функції власних релігійних переконань та віри, дозволяє сподіватися на зміну його позиції стосовно рідних, на послаблення виявів тенденції «до психологічної смерті», а саме: розблокування його чуттєвої сфери, налагодження стосунків із рідними, прийняття на себе відповідальності за власні вчинки та взаємини (к-ти 119а, 121а, 123).

На основі аналізу емпіричного матеріалу можна зробити висновок, що тенденція «до психологічної смерті» у віруючої особи виявляється у ставленні до себе через відчуття власної гріховності, нікчемності, слабкості, неспроможності щось змінити. Зазначені негативні переживання маскуються відчуттями сили, враженням правильного вибору, власної обраності. У ставленні до навколишнього світу тенденція «до психологічної смерті» виявляється у сприйнятті світу як ворожого та агресивного, відчуженні його. Можемо також стверджувати зінтегрованість у психіці особи тенденцій «до психологічної смерті» та тенденції «до життя».

Узагальнимо зміст структурно-семантичного аналізу та представимо його у вигляді схеми, що відображає особливості вияву тенденції «до психологічної смерті» та тенденції «до життя» протагоніста Д., а також їх поєднання у релігійній вірі (рис. 2.5).

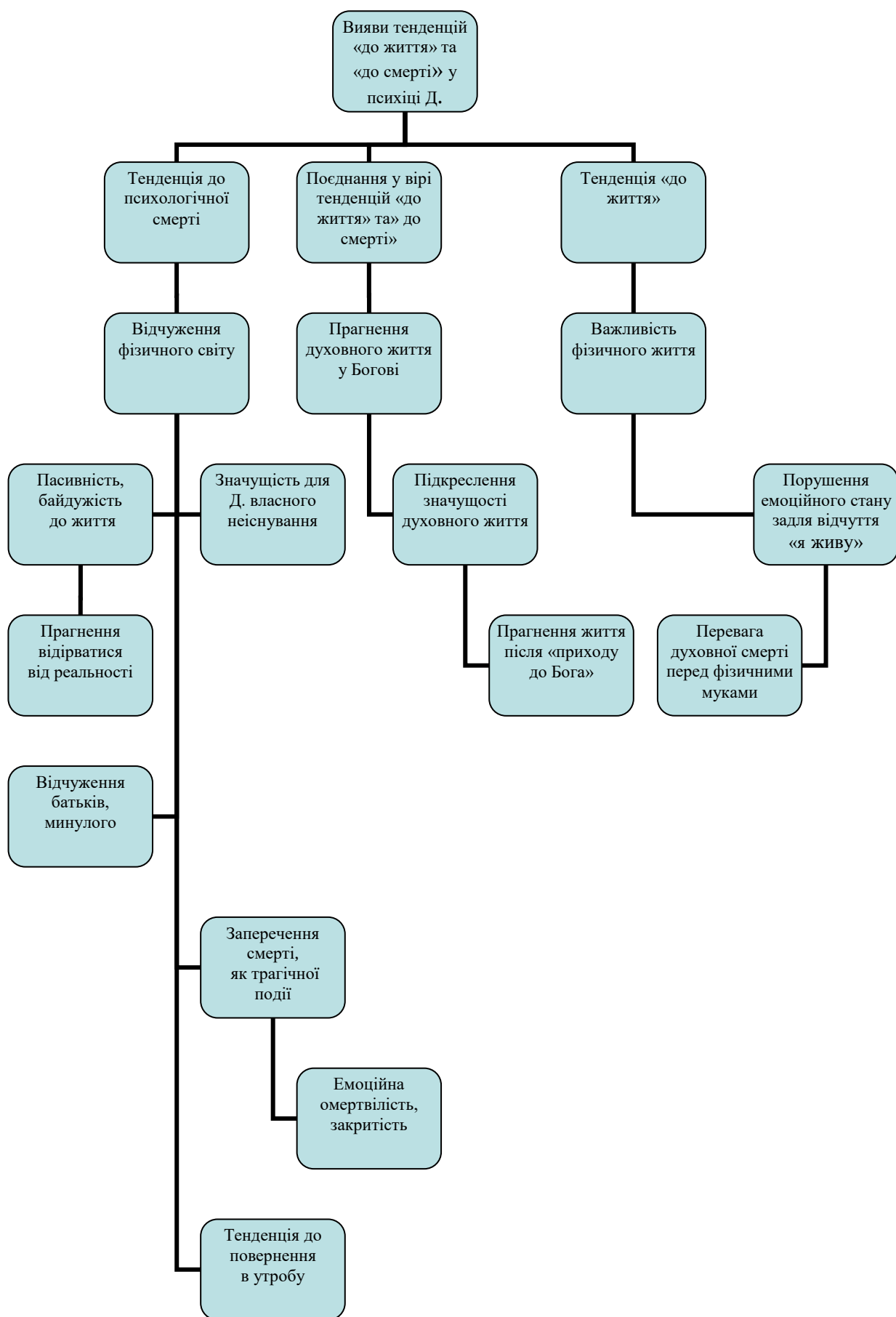

Рис. 2.5. Тенденція «до життя» та «до психологічної смерті» протагоніста Д.

На рис. 2.5. представлено особливості вияву тенденцій «до психологічної смерті» та «до життя» у психіці Д., а також форми маскування тенденції «до психологічної смерті» тенденцією «до життя» за допомогою релігійної віри. Про присутність у психіці Д. тенденції «до життя» свідчать його твердження щодо важливості фізичного життя та бажаності деструктувань емоційного стану, завдяки чому він відчуває себе живим. Поряд із цим Д. пояснює несприйняття ним фізичного світу через його «неважливість». У релігійній вірі ці суперечливі тенденції поєднуються завдяки очікуванню «духовного» життя у досконалому, божественному світі.

Бесіда, використана під час роботи з учасниками релігійного зібрання «Свідків Іегови», свідчить про інтеграцію тенденцій «до життя» та «до смерті» у віровченні їх організації. Навколишній світ, той, що існує поза межами організації, сприймається учасниками зібрання як ворожий і такий, з яким варто обмежити контакти, що не стосуються проповідницької діяльності. Люди – як такі, що можуть заподіяти шкоду, жорстокі та ненависні: «Є багато агресивних людей. Ледве не щодня, доводиться з ними стикатися, особливо у служінні». Релігійна віра дозволяє полегшити сприйняття негативізму навколишніх, робить його не таким болісним. Жорстокість чи несприйняття навколишніми ідей віруючого може усвідомлюватися як належне в силу їх грішної природи та «відмови від Бога»: «Коли людина нападає на мене, то вона не на мене особисто нападає, а на істину, яку я несу». При цьому характерні негативістські вияви будуть очікуватися від усіх, хто не поділяє віру суб'єкта, чи, навіть від одновірців, оскільки вони також «заражені гріхом»: «Усі ми грішні. Якщо й розуміємо, як правильно потрібно чинити, проте це не означає, що саме так і буде».

Невдоволення та розчарування життям виливається у стан очікування близького Армагедону, що є характерним не лише для релігійної організації «Свідків Іегови», а й для Церкви адвентистів сьомого дня (АСД) та Союзу Євангельських християн-баптистів (СЄХБ). Це підтверджують слова С., жінки, яка 8 років перебуває в організації Свідків Іегови: «Після того, як я

прочитала Біблію, усе впорядкувалося для мене. Я цілком довіряю Біблії й розумію тепер Бога, знаю всі Його плани. Я тепер розумію, чому на Землі таке тяжке життя. У Біблії написано про останні дні перед Армагедоном, дана характеристика людей, що житимуть у ці дні. За всіма ознаками, ми живемо у ці останні дні. Біблія пояснює це тим, що Сатана, скинутий із неба, творить беззаконня на Землі. Він розуміє, що це його останні дні й тому біснується. Серця ж людей зіпсовані, вони відвернулися від Бога й тому потрапили під вплив Сатани. Та далі буде ще гірше: буде велика скорбота, якої не було ні до, ні після того». Стан очікування близького кінця світу призводить до характерних виявів у житті: відмова від офіційного працевлаштування, усі «мирські» справи видаються неважливими, а перевага надається «служінню» – розповсюдження серед людей інформації про близький Армагедон, оскільки, за переконанням свідків Ієгови, саме така діяльність є гарантом «райського життя на Землі після Армагедону». Таким чином, щасливе життя очікується у майбутньому, після можливого кінця світу. Реальне життя – це відрізок часу, який потрібно «перетерпіти»; віра є засобом, який робить очікування бажаного «щасливого життя у раю» не таким тяжким та болісним.

Поєднання тенденцій «до життя» та «до смерті» в релігійній вірі наочно представлено у висловлюванні В. В. Зеньковського, який наголошує на важливості відчуття власної грішності в контексті енергетичного підживлення: «Вражаюча сила прощення гріхів містить у собі таку дієвість, що звідси не раз виростало переконання у цінності гріха, звільнення від якого благотворно впливає на душу. Рівне, добродійне життя здається сумним та тьмяним; усвідомлення ж гріха, яке обпалює душу в момент розкаяння, радість прощення гріха – це запалює душу новою енергією та натхненням» (цит. за: [227, с.228]). Звертає увагу на суперечливе підґрунтя вчинків віруючих людей В. Джемс [54]. Науковець зауважує, що люди, які погоджуються на страждання та муки заради «божого слави», йдуть на це з переконанням, що їхній вчинок буде «зараховано» і що вони матимуть із

цього більше користі в майбутньому вічному житті, аніж якби вони взагалі не зазнали мук [54, с.205].

Поєднання у релігійній вірі тенденцій до життя та до смерті ілюструють цитати з пропагандистської та проповідницької літератури різноманітних церковних організацій, у яких майбутнє «щасливе життя» оголошується можливим тільки у разі відмови від чогось (минулого життя, інтересів, прагнень, від самого життя, близьких людей, що мають інакші переконання, тощо). У зверненні до служителів Церкви Христової постулюється: «Краще без ока чи без ноги бути у Царстві Божому, аніж зберегти усі члени для геєни вогняної» (цит. за: [227, с. 13]); особи, що вступають до релігійної організації «Десне братство» промовляють наступну клятву: «Обіцяю встановлювати новозавітне всесвітнє братське царство, розповсюджувати заклик до безсмертя.... Якщо за це повстане на мене сатана, то я готовий піти на мученицьку смерть» (цит. за: [227, с. 17]); у проповідях діячів СЄХБ наголошується: «Земне громадянство є тимчасовим, а небесне – вічним. У світлі цього наше життя під сонцем є не що інше, як підготовка до життя вічного» (цит. за: [227, с. 71]).

Серед релігійних діячів, навіть у межах однієї конфесії, немає згоди у питанні важливості земного життя. Нарівні з думкою, що «життя на землі лише перехідний етап, сходинка на шляху до вічного життя після смерті, тому не є важливим», існує й інша думка: «Вічного життя гідні лише ті, хто навчився цінувати, любити та берегти своє земне життя. Христос ніколи не навчав тому, щоб Його послідовники ізолювали себе від навколишнього суспільства, а потім зі свого вузького замкненого кола спостерігали за світом з осудом та критикою його» (цит. за: [227, с. 38]). «Немає ніякої необхідності відправлятися у духовний світ, щоб пізнати рай чи пекло. Ми створюємо наші власні рай чи пекло прямо тут, на Землі. Царство небесне може побудувати лише сама людина і лише на Землі. Воно не повинно бути уявним, а здійснитися може лише тоді, коли людина розв'яже всі свої проблеми реалістичним шляхом» (цит. за: [227, с. 226]). На основі

представлених висловів можна стверджувати, що посилення тенденції «до психологічної смерті» у віруючого чи, навпаки, послаблення її може залежати від тих позицій, на яких стоїть особа, що виконує функції священика (проповідника, пастора).

Багато церковних, громадських діячів, філософів, психологів, зокрема П. Гольбах [45], О. І. Климишин [88], О. І. Клізовський [87], А. Кураєв (див. [88]), П. М. Осипов [128], С. А. Черняєва [221], наголошують на важливості гармонізації внутрішнього світу служителя церкви, на вирішенні особистісних проблем. Лише за цієї умови він зможе надати істинну допомогу людині, що звернулася до Бога, а не буде використовувати своє положення задля задоволення власних потреб (у владі, відчутті сили, могутності й т. ін.). Так, І. О. Клізовський стверджує, що «завжди існували і тепер існують служителі культів, ..., які, прийнявши на себе роль посередників між людьми та Богом, будь-яке релігійне вчення повертають на свою вигоду» [87, с. 187]. Подібну тезу знаходимо в о. д. А. Кураєва, який зазначає, що серед церковних служителів є чимало тих, «хто потрапив і аж до вищих ешелонів духовної влади «не заради Ісуса, а заради шматка хліба» (цит. за: [88, с. 22]).

Об'єктивація та усвідомлення суб'єктом глибинних витоків особистісної проблеми послаблює гостроту суперечливих тенденцій його психіки. Завдяки цьому оптимізуються стосунки з навколишніми, відбувається гармонізація внутрішнього світу, емоційного стану. Глибинна психокорекція об'єктивує факти несвідомого «використання» віри суб'єктом задля підживлення відчуття обраності, сили та нівелювання відчуття меншовартості через підняття над реальністю та відчуття єднання з Богом. Усвідомлення власних деструктивних тенденцій відкриває перспективи їх корекції та послаблення, що розвиває конструктивні форми віри особи в єдності з показниками зрілості, осмисленості вчинків, особистісної гармонізації на реалістичних засадах.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИТОКІВ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ СУБ'ЄКТА В ДІАГНОСТИКО- КОРЕКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ АСПН

3. 1. Пізнання глибинно-психологічних передумов релігійної віри суб'єкта у процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків

Пізнати глибинно-психологічні витoki релігійної віри дає можливість метод, що відповідає принципу об'єктивності та адекватності дослідження – метод активного соціально-психологічного навчання. Спонтанність та невимушеність поведінки, що є підґрунтям глибинного пізнання, сприяють актуалізації внутрішніх чинників активності, які впливають на визначення релігійних нахилів особи. Серед методик, що становлять загальну систему АСПН, провідною є методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків.

Слід зауважити, що ця методика узгоджується з реаліями системної впорядкованості психіки в єдності свідомого та несвідомого. Цим реаліям відповідає і численність тем, що всебічно охоплюють досвід особи в ставленні до себе, до світу, до людей, до професії тощо. Процесуальна психодіагностика, яка є провідною в методі АСПН, спирається на діалогічну взаємодію з автором малюнків та враховує основоположні механізми організації глибинно-психологічного пізнання, які полягають у «позитивній дезінтеграції психіки суб'єкта та вторинній інтеграції на більш високому рівні особистісного розвитку» [240, с. 77].

Процесуальна діагностика поєднується з психокорекцією. У єдності з психокорекцією вона підпорядковується вимогам багаторівневості, порційності, орієнтації на пізнання суперечностей між об'єктивною та уявною реальністю, що продукуються викривленнями соціально-перцептивної інформації. Соціально-перцептивні викривлення породжуються системою психологічних захистів та маскується механізмами суб'єктивної зінтегрованості психіки. Цілісний психоаналіз комплексу малюнків у

діалогічній взаємодії з автором сприяє пізнанню логіки несвідомого й свідомого та виявленню їх суперечливих взаємозв'язків. Окреслене глибинно-психологічне пізнання сприяє нівелюванню опорів суб'єкта та об'єктивуванню глибинних детермінант тих чи тих форм поведінки, зокрема й компенсаторних характеристик, пов'язаних із релігійною вірою.

Автор методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків Т. С. Яценко вказує на цінність діалогічної взаємодії з автором комплексу тематичних малюнків, завдяки якій у поведінці виявляються інтеграційні характеристики психіки, що забезпечуються системою психологічних захистів. Саме ця методика засвідчує значущість системного аналізу емпіричного матеріалу в його структурній упорядкованості. Це дає можливість виявити взаємозв'язки не лише між окремими символами численних авторських тематичних малюнків, а й між вербальними реакціями протагоніста, стимульованими малюнком або запитанням психолога.

Малюнком суб'єкт у символічній формі презентує свій внутрішній світ, життєві драми, цінності. Процес психоаналізу передбачає рівнозначне врахування як візуального сприйняття автором власного малюнка та презентацію його розуміння, так і власне його сюжет з наповненням образів архетипним змістом. Віруючій особі психоаналіз комплексу тематичних малюнків допомагає чіткіше зрозуміти значущість релігійних мотивів, їх захисну функцію в аспектах сублімації, компенсації, заміщення, ідентифікації, перенесення, проекції, катарсису тощо.

У процесі цілісного психоаналізу комплексу тематичних малюнків об'єктивується логіка несвідомого (інша логіка), що реалізується поза контролем свідомості та суперечить свідомим намірам. Запрограмованість психіки зумовлює невиправдану витрату енергії на реалізацію програм «вимушеного повторення». Діагностико-корекційний процес пов'язаний із вивільненням енергії, капсульованої в едіповий період розвитку, що має вияв у тенденції «до психологічної смерті», «до психологічної імпотенції» та «до слабкості».

Звернемося до психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста Р. (студентки заочної форми навчання психологічного факультету ЧНУ ім. Б. Хмельницького), яка є членом Церкви адвентистів сьомого дня та дружиною пастора цієї Церкви. Авторка малюнків працює психологом на добровільних засадах (психолог-волонтер). Структурно-семантичний аналіз побудований на емпіриці, що представлена в Додатку Д (малюнки у Додатку Д.1, стенограма психокорекційної роботи – Додаток Д.2, семантика комунікатів – Додаток Д.3). Аналіз складається з двох частин. У першій частині проілюстровано сутність особистісної проблеми Р. (внутрішньої стабілізованої суперечності). У другій – показано вияв у релігійній вірі суперечливих тенденцій психіки Р.

Частина 1. Першу частину структурно-семантичного аналізу присвячено об'єктивуванню особистісної проблеми Р., тобто наявності внутрішньої стабілізованої суперечливості психіки, яка й каталізує розвиток релігійної віри на неавтентичних засадах. Наявність внутрішньої суперечливості психіки представлено в табл. 3.1. Унаслідок неусвідомлюваності детермінант особистісна проблема не піддається самостійному раціональному пізнанню й особа не може вирішити її без допомоги професіонала.

Таблиця 3.1

Суперечливі тенденції психіки Р.

Лібідні	Позиції	Мортидні
Прагнення гармонійних стосунків: 37, 97, 111, 112, 130	1	Тенденція до руйнування стосунків: 6, 11, 52, 99а
Тенденція до людей: 10, 13, 25, 75	2	Тенденція від людей: 27, 30, 106
Тенденція «до високості»: 38а, 81, 107	3	Відчуття меншовартості: 62, 74, 108
Прагнення любові,	4	Тенденція до самопокарання:

взаєморозуміння: 97		16а, 24, 70, 105
Тенденція «до сили»: 17, 44, 55, 109	5	Тенденція «до слабкості»: 9, 14, 16, 41, 46, 50, 104
Освітлення реальності за рахунок Бога: 44а, 84	6	Драматизм дороги до Бога: 60, 64, 69, 70
Відчуття Божої підтримки як джерело позитивних емоцій: 77, 90	7	Негативний емоційний стан при відчутті відсутності підтримки Бога: 117

У табл. 3.1. представлено суперечливі тенденції психіки аналізанда, які знаходять вираження в таких позиціях: прагнення до гармонійних, лібідних стосунків, тенденції «до людей» та, водночас, тенденції до руйнування стосунків та «від людей» (позиції 1, 2). Разом із прагненням до високості, до сили констатуємо наявність тенденції до слабкості та відчуття меншовартості (позиції 3, 5).

Із стенографічного матеріалу психоаналізу комплексу тематичних малюнків Р. випливає, що витоки особистісної проблеми протагоніста криються в едіповій ситуації дитинства. Саме тоді зароджувалися амбівалентні почуття до батьків, які залишаються для Р. неусвідомлюваними. Вона наголошує на значущості, важливості батька у своєму житті, на відчутті захищеності, яке він забезпечував (к-ти 53, 57). Водночас для батька авторки малюнків характерні агресивні вияви, перед якими родина була безпорадною (к-ти 54, 58). Негативні почуття до батька (відчуження та неприйняття його) залишаються поза свідомістю протагоніста й виявляються лише опосередковано. На це вказує рис. Д.1.20. «Людина, якої я не люблю». Авторка намалювала акулу, яка є для неї символом грубої, руйнівної сили та агресії (к-ти 129, 130). Також негатив по відношенню до батька виявляється в критиці осіб, що за архетипами є заміщенням батьківської особи (начальник, керівник) (к-т 31). Драматизм дитячих переживань відображено на рис. Д.1.11. «Одинокість» та Д.1.15. «Подія, до якої не хотілося б повертатися». Р.

зображує віслючка Іа (рис. Д.1.11), який для неї є втіленням суму, самотності й незрозуміння навколишніми і свідчить, що такі переживання знайомі їй з дитинства (к-ти 101, 102). На рис. Д.1.15 зображено руйнацію, яка є наслідком дії невідчужливої людини стихії й тому викликає страх. Шляхом аналізу з'ясовується, що схоже відчуття страху, руйнування свого світу авторка малюнків переживала в дитинстві під час сварок у родині (к-ти 117, 118).

Матір, яка не спроможна захистити дітей від батьківської агресії та іншого негативу, відчужується протагоністом (к-т 78, 79), як утілення слабкості (к-ти 53а, 54, 55). Про відчуження материнської особи свідчить також ігнорування протагоністом образу Мадонни, яка за архетипами є материнським образом (неавт. рис. Д.1.3. «Мадонна Лаборис», к-ти 34, 36). На психологічне неіснування матері для Р. указує рис. Д.1.19. «Людина, якої психологічно не існує», на якому зображена чашка, що є материнським символом, при цьому людина, як зауважує протагоніст, це «пара, яка є, але якої ніби й немає» (к-т 127).

Разом із відчуженням батьків наявна тенденція до єднання, гармонійних стосунків з ними, прагнення їм допомогти. Про це свідчать к-ти 37, 40, 73. Аналіз стенограми психокорекційної роботи дозволяє констатувати, що, незважаючи на позитивні наміри Р. стосовно батьків, на її бажання, аби вони потрапили до раю (к-ти 37, 38а), відсутнє взаєморозуміння з ними; батьки не сприймають релігійних цінностей Р. (к-ти 42, 73, 99а). Авторка малюнків зазначає невчасність та неадекватність своєї допомоги (к-ти 40, 49). Неможливість досягти гармонії у стосунках з батьками, нездатність надати їм адекватну допомогу болісно сприймається протагоністом та зумовлює дестабілізацію емоційного стану (к-ти 38а, 41, 73а).

Комунікати 62, 74, 108 свідчать про складність та проблематичність для протагоніста контактів у соціумі. При цьому Р. постулює важливість принципів прийняття, співчуття та некритичного ставлення до людини,

взірцем якого є Бог, і які вона намагається реалізовувати в житті (к-ти 10, 25, 29, 75). Р. декларує прагнення забезпечувати мир, залагоджувати стосунки навколишніх (к-ти 97, 111, 112, 116, 130), хоча в реальному житті така поведінка її знесилює (к-ти 113, 131).

Труднощі в досягненні взаєморозуміння з батьками, налагодженні контактів у соціумі негативно впливають на самопочуття Р, дестабілізують її емоційний стан, провокуючи відчуття власної неспроможності та безсилля (к-ти 41, 46, 100, 104, 108). Психокорекційна робота з комплексом тематичних психомалюнків протагоніста дала можливість об'єктивувати суперечливі тенденції психіки Р., на яких ґрунтується її особистісна проблема, яка й спричиняє поглинання енергії та негативні емоційні стани.

Частина 2. Цю частину присвячено розкриттю особливостей вияву особистісної проблеми в релігійній вірі Р. Згідно зі стенографічним матеріалом можна стверджувати неоднозначність сприйняття Р. образу Бога та власної віри. З одного боку, за рахунок Божого образу протагоніст освітлює реальність, переживає позитив, відчуваючи Божу підтримку, з іншого – Р. вказує на складність, драматизм дороги до Бога та моменти відсутності відчуття Божої підтримки, які дестабілізують її стан (позиції 6, 7 у табл. 3.1.).

Аналіз стенографічного матеріалу психокорекційної роботи психолога з Р. дає змогу констатувати взаємозв'язок внутрішньої суперечливості психіки протагоніста з каталізуванням релігійної віри. Констатуємо неоднозначний вплив релігійної віри Р. на її стосунки з рідними і тими, хто її оточує. З одного боку, завдяки вірі в Бога Р. має взірець доброго ставлення, безумовної любові, якому вона прагне слідувати (к-ти 8а, 10, 75); віра в Бога дає їй відчуття сили (к-ти 17, 44, 84), захищеності та впевненості (к-ти 86, 119), послаблює страх смерті, страждання після втрати значущих людей (к-ти 96, 124). З іншого боку, разом із декларацією релігійних виховних цінностей у родині (к-ти 5а, 8, 119), прагненням забезпечити рідним психологічний комфорт та затишок (к-ти 10, 13, 97) Р. наголошує на відсутності

взаєморозуміння з сином (к-ти 6, 95) та авторитету в дітей (к-ти 92, 99а), що вона, зважаючи на проголошені прагнення, не може пояснити. У першій частині аналізу акцентувалася увага на ускладнених для Р. контактах у соціумі та з батьками, незважаючи на проголошені гуманістичні принципи взаємодії (прийняття, співчуття, недопустимість критики), до яких закликає Біблія і яким Р. прагне слідувати.

Психокорекційна робота на основі аналізу комплексу тематичних малюнків дала змогу об'єктивувати тенденцію «бути на висоті», яка реалізовується за рахунок віри в Бога та декларації релігійних цінностей (адже вище Бога та його настанов нічого не може бути – к-ти 45, 66). Про тенденцію Р. «до вищості» свідчать рис. Д.1.7. «Мій звичайний емоційний стан», на якому вона зобразила себе білим лебедем із короною на голові; рис. Д. 1.12. «Я серед людей», де авторка зображена як лектор, якого всі зобов'язані слухати та вірити в «правильність» його настанов (к-т 106, 107а). Комуникати 30, 40а, 45а, 99а засвідчують зверхню, менторську позицію протагоніста стосовно батьків. Підґрунтям для такої позиції є релігійні цінності та переконання, якими Р. керується в житті. Загальна визнаність цінностей, що декларуються релігією, дає Р. відчуття впевненості у своїй правоті (к-ти 5а, 73, 107а, 108).

З аналізу стенографічного матеріалу випливає, що зазначена тенденція є наслідком почуття меншовартості, винесеним Р. із дитинства (образ віслючка на рис. Д.1.11). Як зауважила Р., з ранніх років їй відоме відчуття самотності, нерозуміння рідними її прагнень (к-ти 63, 101, 102). Тепер її прагнення відповідають загальнолюдським нормам і цінностям, адже вона прагне «жити з Богом у душі й за Божими заповідями» (к-ти 5а, 44, 68), тому вони просто не можуть бути неприйнятними й незрозумілими.

Підтримку своїх прагнень, прийняття та розуміння авторка малюнків знаходить в особі чоловіка, який виступає заміщенням батька в «кращому» його варіанті, тобто забезпечує відчуття захищеності при відсутності притаманної батькові агресії (к-ти 56, 59, 87, 89, 93, 137; Додаток Д.).

Важливим фактором, що впливає на «ідеальність» чоловіка, є його віра в Бога та життя за Божими заповідями (к-ти 59а, 87, 88, 119; Додаток Д.). Протагоніст стверджує, що саме завдяки чоловікові відбулося її «знайомство з Богом» і що саме завдяки йому вона відчуває Божу підтримку та допомогу (к-ти 87, 128). Віднайдення Бога як захисника та опікуна допомагає Р. відчути власну силу та значущість (к-ти 17, 44; Додаток Д.). За рахунок єднання з Богом з'являється відчуття впевненості, захищеності, щастя, спокою та рівноваги, незважаючи на складні життєві обставини (к-ти 84, 86, 90, 124; Додаток Д.).

Аналіз стенограми дає можливість стверджувати, що гармонізація емоційного стану Р. стає можливою завдяки тенденції до освітлення реальності, перетворення негативу на позитив (к-ти 65, 82) та за рахунок відступів від реальності, піднесення над реальністю, яка не задовольняє (к-ти 67, 68, 120, 122; Додаток Д.). Останнє вказує на наявність у психіці Р. тенденції до психологічної смерті. Наявність даної тенденції засвідчує і відмова протагоніста бути відповідальною за виховання сина й переадресація цієї відповідальності Богу (к-т 9, 121). Вияви тенденції до психологічної смерті призводять до блокування власного потенціалу, до відчуття неспроможності, слабкості, що можемо спостерігати і в житті Р., яка запевняє, що може діяти тільки тоді, коли відчуває підтримку Бога, а сама не здатна нічого зробити (к-ти 46, 84, 85, 104; Додаток Д.).

Проведена психокорекційна робота дає змогу висловити припущення, що блокування власної активності й прагнення діяти лише «з Богом», який є втіленням любові та прийняття, стає порятунком від натиску порухів внутрішньої агресії. Агресивні вияви, що інтроектівані від батька і які протагоністом відчужуються, виявляються у діяльності «з Богом» задля добра інших, через повчання, надокучливість, настирність у декларуванні власних цінностей. Усвідомлення того, що навіть діяльність «заради добра» та задля реалізації божественних настанов сприймається навколишніми негативно, було болісним та незрозумілим для Р. До психокорекції

рятуватися від негативних переживань їй допомагали слова Біблії про те, що дорога до Бога завжди складна і терниста (к-ти 70, 71). Саме це допомагало Р. сприймати життєві негаразди й непорозуміння спокійно, як належне, але водночас блокували її бачення реалій власної поведінки.

На основі аналізу доведено зацікавленість Р. у тому, щоб життєвий шлях був устелений тернами (рис. Д.1.6. «Дорога мого життя»). Це вказує на почуття провини перед батьками, зокрема батьком, ставлення до якого й слугувало джерелом внутрішньої розщепленості (роздвоєння). Негативні почуття до первинних лібідних об'єктів породжують тенденцію до самопокарання. Водночас у вірі в Бога Р. знаходить упевненість у захисті від «тернів на шляху власного життя». Як зауважує протагоніст, Бог є могутнім джерелом допомоги, яка надається одразу після звернення до Нього з проханням про допомогу (к-ти 85, 86). Відчуття Його підтримки, присутності, відчуття, що Він не полишає у скрутну хвилину «сповнює серце радістю та спокоєм» (к-ти 86а, 90). Авторка малюнків зазначає, що не в змозі самотійно гармонізувати свій емоційний стан, а здійснює це лише за допомогою Бога (к-ти 84). Це твердження й дало можливість висловити діагностико-корекційне припущення про те, що Р. зацікавлена у певних негараздах, які стимулюють звернення до Бога та переживання компенсаторно-позитивних емоцій через відчуття Його підтримки (к-т 91).

Структурно-семантичний аналіз емпіричного матеріалу доводить, що Р. обтяжена тенденцією до самопокарання, яка нею не усвідомлюється. Вона стверджує, що погані думки стосовно інших людей, бажання їм зла призводять до «потрапляння в пекло» (к-ти 22, 23), і зазначає, що подібне знайоме їй із дитинства (к-т 24). Віднайшовши власний «рай» в душі завдяки вірі в Бога, авторка малюнків змогла полишити «пекло», в якому вона тривалий час перебувала й страждала, переживаючи провини перед батьками за негативне ставлення до них. Проте «пекельні» відчуття переслідують її і в так званому раю. Психокорекційна робота сприяла усвідомленню Р. власної зацікавленості в стражданнях на шляху до Бога, за допомогою яких вона

наближається до Нього та позбавляється відчуття провини перед батьками (к-ти 50, 74a).

На основі психоаналізу комплексу тематичних малюнків Р. вдалося з'ясувати, що віра в її житті виконує психотерапевтичну функцію від деструктування психіки почуттям провини, породженим в едіпальний період розвитку. Амбівалентні почуття, які виникли в цей час, каталізують почуття провини, яке супроводжує тенденція до самопокарання. Захист від почуття самопокарання авторка малюнків знаходить у Бога, точніше у вірі в Його допомогу. Віра виступає головним фактором ідеалізації її родини та чоловіка, основою взаєморозуміння з «чоловіком-батьком» на противагу батьківській родині, де взаєморозуміння було відсутнє. Також віра сприяє перетворенню в психіці Р. негатива на позитив, що має психотерапевтичний ефект. Зокрема, віра сприяє сприйняттю негараздів у власній «ідеальній» родині з легкістю, як належне, без осуду себе та інших, оскільки «дорога до храму всипана тернами». За допомогою віри протагоніст рятується від відчуття самотності, непотрібності, почуття неповноцінності, яке переслідувало її з дитинства. Віра виступає світоглядним підґрунтям, яке нівелює страх смерті. У цьому вбачаємо позитивний вплив релігійної віри на життя та самовідчуття Р.

Об'єктивування глибинних витоків віри, усвідомлення протагоністом у процесі АСПН факту її «використання» для власної психотерапії (к-ти 11, 11a, 45a) дає сподівання на прийняття нею більш зрілої, «просвітленої» позиції, що сприятиме налагодженню стосунків із рідними, полегшить оптимізацію її контактів з людьми в соціумі через послаблення тенденції до самопокарання та тенденції «до вищості», неперевершеності. Відкриваються можливості сприйняття реалістичної інформації (відкритість для нового досвіду). Діагностико-корекційний процес за методом АСПН сприяє розкриттю творчого потенціалу Р., прийняттю себе такою, якою вона є, розвитку почуття відповідальності за власні вчинки, позицію, почуття, як і загалом за власне життя та виховання своїх дітей.

Таким чином, психоаналіз комплексу тематичних малюнків дає можливість віднайти та об'єктивувати взаємозв'язки та взаємозалежності між свідомими і несвідомими компонентами психіки суб'єкта. Вияв та вербалізація логічних зв'язків між усвідомлюваними суб'єктом проблемами та логікою неусвідомлюваних детермінант сприяє розумінню психологічної сутності внутрішніх суперечностей, їх глибинних витоків, перспектив розв'язання, як і того, що, взявши позитив загальнолюдських цінностей із релігійної віри, необхідно розв'язувати наявні суперечності, винесені з дитинства, а не «заморожувати» їх у релігійній вірі. Протагоніст Р. отримала можливість «перетворювати себе в об'єкт дослідження», «бути в ситуації та над нею», реалістично дивитися на власну релігійну віру, що більшою мірою надає їй можливості набуття ознак автентичності. Це сприяє розвитку відчуття сили та нівелюванню емоційного перевантаження, що виявляється в оптимізації процесу спілкування з навколишніми, розвитку адаптивних здібностей до соціуму.

3. 2. Пізнання глибинних витоків релігійної віри суб'єкта у процесі психоаналізу з використанням неавторських малюнків

Робота з неавторським (чужим) малюнком використовується під час активного соціально-психологічного навчання як діагностичний та психокорекційний прийом, а також сприяє пізнанню неусвідомлюваних тенденцій психіки суб'єкта, в які вписуються й глибинні детермінанти релігійної віри. Дослідження глибинних витоків релігійної віри передбачає організацію пізнання з дотриманням принципів роботи групи АСПН – добровільності, відкритості, щирості, що сприяє вияву спонтанної активності суб'єкта.

В основу психоаналітичної роботи з використанням неавторських малюнків покладено діалогічну взаємодію психолога і протагоніста. Для адекватної діагностики та корекції важливим є спонтанний вибір

респондентом малюнків із низки запропонованих. Можливий також варіант, коли вибір здійснює сам психолог. До неавторських малюнків належать як художні полотна, так і тематичні авторські малюнки, виконані іншими членами групи АСПН. Передбачається своєрідне привласнення малюнка, тобто протагоніст має право сам його переструктурувати. Йому пропонується певним чином визначити назву малюнка, вказати важливі та другорядні символи, аспекти, з якими він асоціюється, проговорити свої відчуття від імені того чи того образу, і своє ставлення до інших персонажів на малюнку (картині). До уваги береться зміна сюжету картини, переструктурування її персонажів тощо. Висловлювання протагоніста є пріоритетними, ураховуючи дотримання феноменологічного підходу та орієнтацію на пізнання глибинних детермінант психіки.

Нижче представимо структурно-семантичний аналіз психокорекційної роботи психолога з протагоністом Т. із використанням неавторських малюнків та каменів. Протагоніст – слухачка факультету підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, член релігійної організації Свідків Ієгови. Зауважимо, що для членів релігійної організації Свідків Ієгови характерними є есхатологічний світогляд (віра та очікування близького кінця світу) та віра у свою винятковість, богообраність і порятунок під час Армагедону. Під час релігійних зібрань проповідники наголошують на важливості уникнення та обмеження контактів (за виключенням проповіді) з людьми, які не являються членами організації, через те що вони є «грішними» та недосконалими. *Текст стенограми з означеними цифрами комунікатами, представлений у Додатку Е.2, фото репродукцій картин, що були використані під час психокорекційної роботи з Т. – у Додатку Е.1, Семантика комунікатів – у Додатку Е.3.*

З низки репродукцій картин та чужих авторських малюнків протагоністу пропонувалося обрати ті, які не залишають його емоційно байдужими. Т. обрала 12 репродукцій (представлені в Додатку Е.1). Психокорекційна робота з протагоністом із використанням обраних

малюнків дала можливість об'єктивувати деструктивні тенденції психіки Т.: «до психологічної імпотенції» та «до психологічної смерті». Такі тенденції на рівні поведінки виявляються через агресивність (к-ти 11, 12, 64; тут і далі: Додаток Е.2), пасивність, неприйняття на себе відповідальності (к-ти 17а, 32, 80), неможливість щиро говорити про свої почуття (к-ти 68, 68а), руйнування стосунків (к-ти 62, 63), закритість у спілкуванні, занурення у власні фантазії (к-ти 86, 86а) тощо.

Аналіз стенограми психокорекційної роботи психолога з Т. вказує на присутність агресивних тенденцій у протагоніста, про що свідчить образ тигра, який Т. порівнює із собою (рис. Е.1.1.). Протагоніст стверджує, що їй властиві агресивні вияви (як у тигра), але лише в буденних справах, не пов'язаних із релігійною діяльністю (к-ти 13, 14). Проведена психокорекційна робота дає змогу стверджувати, що релігійне служіння сприяє непрямому вивільненню внутрішньої агресії Т. через активну проповідницьку діяльність, коли відбувається нав'язування своїх поглядів як єдино правильних. Цьому сприяє відчуття зверхності, переваги над іншими людьми, відчуття своєї обраності (к-ти 1, 5, 13–15).

Тенденцію до самоізоляції (закритість у спілкуванні, зануреність у власні фантазії) презентує рис. Е.1.14., на якому зображено дівчину, що зрослася із землею. Як зазначає Т., дівчину не цікавить навколишній світ (закрилася від нього руками), адже вона отримала бажане (істинну віру в розумінні Т. (к-т 85), і більше нічого й нікого не потребує. У процесі аналізу виявлено тенденцію до психологічної смерті (скутість та блокування Т. власного потенціалу). Наявність цієї тенденції підтверджується рис. Е.1.6 «Людина в кубі». Протагоніст наголошує, що їй з дитинства знайоме відчуття «скутості», яке з'явилося в результаті стосунків із матір'ю (к-ти 60, 61, 69а). Це відчуття заважає вільно рухатися, говорити, виражати свої емоції та думки. Т. стверджує, що їй вдалося подолати, позбавитися відчуття скутості, не помічаючи при цьому, як воно виявляється у стосунках із батьком та дітьми (к-ти 68, 68а). Завдяки вірі в Т. утворюється ілюзія сили, власної

значущості (к-ти 14, 19а, 24, 34; Додаток Е.), але за рахунок блокування власних потреб та заміни їх релігійними цінностями (к-ти 27, 40, 87).

Психокорекційна робота з Т. дає змогу стверджувати, що завдяки вірі, єднанню з Богом протагоніст віднайшов заміщення значущих стосунків із лібідним об'єктом (батьком), які не були реалізовані в дитинстві. У процесі аналізу з'ясовано, що батько виявляв емоційну закритість, скутість, відмежованість (к-ти 68). На основі аналізу стенограми можна констатувати значущість батька в житті протагоніста, бажаність та неможливість єднання з ним (к-ти 62, 63, 65, 67). Несвідомо Т. прагне віднайти заміщення батька в стосунках із чоловіками, проте її стосунки закінчуються невдачею (к-ти 50, 72), а бажане для себе єднання Т. реалізує завдяки вірі в Бога (к-ти 51, 52). Підтвердженням тому, що Бог у родині Т. виконує заміщуючу батьківську функцію, є к-ти 8, 26, 32, 36, 39, 57, 80, 81, 88. При цьому Т. наголошує, що саме завдяки переконаності в правильності своєї віри вона відчуває спокій та впевненість.

З допомогою психокорекційної роботи вдалося простежити витoki «впевненості» Т. в істинності віри Свідків Ієгови. Розкрито провідну роль бабусі у формуванні релігійного світогляду протагоніста. Бабуся Т. була членом Церкви Євангельських християн-баптистів. Зазначимо, що для віровчення християн-баптистів, як і для віровчення Свідків Ієгови, характерне твердження про наближення Армагедону. Провідним фактором, що вплинув на психіку Т., стало твердження християн-баптистів про загибель під час Армагедону всього людства, але праведники, на відміну від грішників, продовжать подальше життя в духовному світі у вигляді безтілесних янгольських сутностей (к-т 28). Т. не в змозі прийняти таке твердження, їй здається неправильною і несправедливою смерть і подальше духовне життя, яке не дасть можливості насолоджуватися життям земним (к-т 28). Це вказує на вагомість тенденції «до життя» в протагоніста. Як зауважує Т., Бог, що «є втіленням справедливості, не міг не подумати про несправедливість такого розвитку подій». Переконаність призводить до

пошуку «правильної», справедливої щодо вірних Богу людей віри. Таку віру протагоніст знаходить у Свідків Ієгови, і найголовніше, що спонукає Т. до визнання істинності їхньої віри, – це твердження про створення раю на Землі, в якому житимуть вірні Богу люди (а саме Свідки Ієгови) після Армагедону (к-т 28а).

Зазначене є доказом інтегративного переплетення тенденцій «до життя» та «до смерті». Віра в наближення Армагедону не лякає протагоніста (к-т 15), більше того, ця подія очікується з радістю, оскільки означає перехід до досконалішого життя в ідеальному суспільстві. Віра в порятунок під час кінця світу сповнює аналізанда відчуттям сили, обраності. Тенденцію «до сили» яскраво презентують рис. Е.1.11 «Потоп» та рис. Е. 1.12 «Парусник біля морської прірви». Малюнки-катастрофи, на яких зображено останні моменти перед загибеллю, не лякають протагоніста (к-т 76), а викликають позитивні емоції, оскільки присутня віра в спасіння, допомогу Ієгови на краю прірви (к-ти 77, 78, 80).

Аналізанд відчужує навколишній світ, що є ознакою тенденції «до психологічної смерті». Головною причиною відчуження світу Т. називає його «грішність» та «правління Сатани» (к-ти 4, 15, 16). Наслідком цього є відступ від реальності і створення власної реальності, яка не буде зруйнована (оскільки її забезпечує Бог), як було зруйноване життя, мрії та сподівання Т. (к-ти 71, 72). Символом руйнації є рис. Е.1.7 «Хатинка на дереві». Протагоніст стверджує, що мріяла про родинне життя в «хатинці-раю», та в реальності хатинка була зруйнована, оскільки не мала під собою міцної опори. Тепер основою її щасливого життя виступає віра, яка забезпечує гармонію в стосунках із дітьми (к-ти 7, 8), відчуття захищеності, підтримки великої родини, якою стає для протагоніста організація Свідків Ієгови (к-ти 8, 26, 30, 39, 43, 57).

Віра як базис життя стає також порятунком для Т. від страху смерті, забезпечивши впевненість у подальшому житті при будь-якому розгортанні подій на Землі (к-ти 76, 78, 84). Символом упевненості є рис. Е.1.13 «На дні».

Протагоніст «оживляє» мертве морське дно, її приваблює тиша та спокій, які там панують. Можемо стверджувати, що порятунок від страху смерті забезпечується відступом Т. від реальності, запереченням об'єктивних фактів існування реальності. Слід зауважити, що страх Армагедону переслідував протагоніста з дитинства, з часу розповіді бабусі про цю подію (к-ти 3, 55). Ці переслідування виражалися у вигляді жахів, що їй снилися, й посилювалися страхом за дітей, яких вона не зможе захистити (к-ти 56, 76а). Символом жахів для Т. став рис. Е.1.4 «Жінка на кладці». Образ картини символізує відсутність дороги, безперспективність, однак, як наголошує протагоніст, такі відчуття були лише в снах. Віра у любов, підтримку та допомогу Бога рятувала протагоніста від подібних переживань у реальному житті. Аналізанд зазначає, що жахіття припинилися й страхи перестали її переслідувати відтоді, як вона прийшла до організації Свідків Ієгови.

Позитивне світосприйняття забезпечується відступами Т. від реальності, поділом людей на дві категорії: «свідомих», які визнають важливість її віровчення і поділяють її віру, та несвідомих, які не визнають її точку зору та не поділяють її віру. Точка зору і думка несвідомих не важливі для Т. Звужуються канали для отримання зворотної інформації про «Я» протагоніста, закриваються можливості для отримання нового досвіду, руйнуються стосунки внаслідок реалізації винесених із дитинства агресивних тенденцій у взаєминах із людьми за межами зібрання Свідків Ієгови.

Відбувається капсулювання протагоніста в інфантильному стані, про що свідчать к-ти 8, 9, 17а, 21, 23, 26. Т. стверджує, що без керівництва та допомоги Бога правильно побудувати життя та виховати дітей вона не зможе. Зауважимо, що не завжди «допомога» Бога приводить до бажаних наслідків. Т. констатує можливість відходу від релігійної організації молодих людей, що змалечку виховувалися в родинх Свідків Ієгови (к-т 22а). Бесіди з представниками цієї релігійної організації показали наявність численних проблем у родинх Свідків у випадку, коли рідні не поділяють погляди віруючого. Капсулювання власної активності, закритість для нового досвіду

призводить до того, що віруючий не намагається якимось чином налагодити стосунки в родині, зрозуміти точку зору іншого, поставивши себе на його місце. Внаслідок цього особа «молитовно покладається» на Бога і сподівається, що Він «наверне на шлях істинний» близьку людину. Якщо ж цього не відбувається, то цей факт пояснюється «закритістю серця», «пропащістю» людини.

Використання неавторських малюнків у процесі психокорекційної роботи дало можливість об'єктивувати глибинні інфантильні витoki віри Т. Констатуємо, що завдяки вірі протагоніст рятується від відчуттів незначущості, меншовартості, що сформувалися в стосунках із матір'ю. За допомогою віри та відчуття єднання з Богом відбувається компенсація значущих стосунків із батьком, що не були реалізовані в дитинстві й не компенсувалися у взаєминах Т. із чоловіками. Віра та сприйняття Бога як реальної особистості, переконання у «правильності» своєї віри забезпечує відчуття прийняття, любові, схвалення Бога-батька. Також віра в істинність своєї віри та спасіння рятує протагоніста від страху смерті, що виник у дитинстві в стосунках із бабусею.

Об'єктивація інфантильних детермінант віри в опіку та захист вищих сил дає підстави сподіватися на прийняття Т. більш зрілої життєвої позиції, яка передбачає активність не лише в пропагуванні релігійних ідей, а й в інших соціальних та особистих контактах, визнання власної відповідальності за вчинки та дії, толерантне ставлення до людей, що не належать до організації, уміння поставити себе на їхнє місце, зрозуміти точку зору іншої людини. Це сприятиме налагодженню більш гармонійних, конструктивних стосунків із навколишніми.

У роботі з неавторськими малюнками і каменями вагомості в аспекті психокорекції деструктивних тенденцій психіки віруючої особи можуть набувати психодраматичні моменти. Ці моменти вплітаються в психокорекційний процес через втілення протагоніста в певні образи та озвучення їх, обмін ролями тощо. Структурно-семантичний аналіз

стенограми психокорекційної роботи психолога з протагоністом В., об'єктивує важливість застосування комплексу психокорекційних прийомів (неавторський малюнок, робота з каменями, психодрама, авторські малюнки) в контексті як пізнання вихідних моментів звернення аналізанда до релігії, так і нівелювання деструкцій психіки. *Малюнки, використані під час психокорекційної роботи, представлені в Додатку Ж.1, стенограма з означеними комунікатами – в Додатку Ж.2; семантику комунікатів презентовано в Додатку Ж.3.*

На основі структурно-семантичного аналізу стенограми психокорекційної роботи психолога з В. об'єктивовано глибинні витoki релігійної віри протагоніста. Констатуємо, що «вихідним механізмом», який детермінував регулярні відвідини В. церкви, стала смерть батька (к-т 108), на значущості якого неодноразово наголошував протагоніст (к-ти 10, 23, 24, 53, 55, 56, 126). У процесі аналізу з'ясовано, що в дитинстві та юності аналізанд тісно спілкувався з батьком, що давало їй відчуття захищеності, безтурботності існування (к-ти 10, 24), які зникли після його смерті (к-т 23).

Стверджувати «чоловічу» функцію матері в сім'ї дозволяють к-ти 2, 3 (фінансове забезпечення та утримання родини). Об'єктивовано деструктивний вплив матері на В., яка приглушувала вияви активності, ініціативність протагоніста, породжувала відчуття неповноцінності, неспроможності, нездатності до самотійних дій (к-ти 7, 33, 66). Наслідком цього стало формування у В. пасивності як риси характеру (к-т 22, 28, 48), безініціативності, нездатності до ухвалення самотійних рішень (к-ти 18, 19, 37, 38, 65). Об'єктивовано залежність аналізанда від іншої людини, яка керувала б її життям, допомагала розв'язувати проблеми, ухвалювала рішення, забезпечувала відчуття захищеності, втрачене зі смертю батька (к-ти 12, 15, 18, 34, 65).

Прагнення В. віднайти партнера, який би забезпечував їй позитивний емоційний стан через відчуття підтримки та захищеності (виконував компенсаторну функцію) об'єктивують к-ти 12, 30, 51, 71, 72. Такі відчуття

забезпечувалися чоловіком, але родинне життя не приносило В. відчуття внутрішньої гармонії. Унаслідок ідентифікації з матір'ю вона виконує у родині ті самі функції, що й мати в батьківській сім'ї – функції фінансового забезпечення (к-т 4). Однак це не влаштовує В., яка прагне бути «за чоловіком, як за кам'яною стіною» (к-т 8). Суперечливі відчуття протагоніста відображені в образі «робочого коня», який вона вживає для опису своєї ролі в родині (к-ти 2). Зі зникненням цього образу після розлучення відпадає необхідність «працювати як кінь» для забезпечення родини. Цей факт є для В. травмуючим, оскільки означає зникнення особи, яка допомогла б у прийнятті рішень, розв'язуванні проблем тощо (к-ти 9).

Аналіз стенограми психокорекційної роботи дає можливість стверджувати компенсаторну функцію віри в житті В., оскільки в церкві вона отримує заряд позитивних емоцій – відчуття підтримки та захищеності, яких їй так бракує (к-ти 100, 109). Протагоніст говорить, що не відчуває потреби звертатися до Бога й відвідувати церкву у «світлі», безпроблемні моменти життя (к-т 114). Потреба звернутися до Бога з проханням про допомогу стає особливо нагальною в складних життєвих ситуаціях, коли «темрява наступає» (к-ти 113, 115).

Про відносність допомоги, яку В. отримує в церкві, та нездатність її за допомогою віри в Бога «перебороти темряву» свідчать к-ти 102, 112, 116. Показовим у цьому ракурсі є рис. Ж.1.4. «Світло та темрява». В. зазначає, що віра – це світлий момент у її житті (к-т 106). У процесі аналізу об'єктивовано той факт, що до віри аналізанд звертається не тоді, коли у її житті «світло», а коли «темрява починає наступати» (к-ти 113, 115). З аналізу стенограми випливає, що це є наслідком пасивної позиції В., винесеної з дитинства (к-т 52). Протагоніст очікує на допомогу Бога в розв'язанні проблеми, але сама нічого не робить для вирішення проблемної ситуації (к-ти 48). В. стверджує, що життєві негаразди змушують її поринати в довготривалий сон, який займає увесь час, вільний від професійної діяльності (к-ти 78, 117). У

результаті криза поглиблюється, оскільки проблема не вирішується, а лише загострюється з часом.

У процесі психокорекційної роботи з В. було об'єктивовано, що пасивність, депресивність, відчуженість, нездатність узяти на себе відповідальність за власне життя є ознаками наявності в психіці В. тенденції «до психологічної смерті» (к-ти 20, 38–40, 57, 69, 76). Витоки цієї тенденції сягають дитинства, а саме ситуації, коли унаслідок тяжкої травми хребта В. була прикута до ліжка, не маючи змоги рухатися (к-т 25, 26). У цей час протагоніст зближується з батьком, який забезпечує позитивні відчуття, незважаючи на трагізм ситуації (к-ти 55). Критичним моментом, подією, що руйнує опору життя, стає для протагоніста смерть батька. Втрачається джерело позитивних емоцій та відчуттів, компенсувати яке віра не здатна, оскільки, власне кажучи, є ілюзією з допомогою якої В. прагне терапевтувати себе. Життя видається не лише безрадісним, а й сповненим негараздів (к-ти 35, 36).

Структурно-семантичний аналіз стенограми дає можливість стверджувати, що віра в співчутливого та розуміючого Бога поглиблює тенденцію до смерті у В. Протагоніст зазначає, що Бог бачить її муки і страждання й не може не зглянутися та не подарувати їй смерть. Ця переконаність виявляється в постійних зверненнях до Бога з проханням смерті (к-ти 101). Водночас констатуємо життєзберігаючу роль віри для В. Протагоніст підкреслює, що тільки віра, в якій самогубство трактується як гріх, є причиною того, що вона не вкорочує собі віку (к-ти 103, 121).

Використовуючи психодраматичні прийоми в процесі психокорекційної роботи, апелюючи до значущих для протагоніста осіб (батька, Мадонни), об'єктивуючи глибинні витоки тенденції «до психологічної смерті», психолог послаблює тенденцію «до смерті», пробуджує інтерес В. до життя, активність, показує позитивне, що є в її житті (к-ти 41, 43, 49, 56, 58, 64, 84, 86). Про пробудження у В. життєвої енергії, актуалізацію тенденції «до життя» свідчать к-ти 42, 50.

Представлений аналіз стенографічного матеріалу психокорекційної роботи психолога з протагоністом В. вказує на ілюзорно-компенсаторну роль релігійної віри у житті аналізанда. Слід наголосити на заміщуючій ролі Бога, який став для В. утіленням померлого та надзвичайно значущого батька. Стенографічний матеріал доводить відносність допомоги, яку отримала В., звернувшись до релігійної віри в критичний момент свого життя. Водночас є підстави для ствердження позитивної ролі релігійних переконань В., завдяки яким їй вдалося зберегти власне життя у тяжкі емоційні моменти, побачити подальші перспективи та знайти психотерапевтичні моменти у вірі.

Отже, застосування в психокорекційному процесі неавторських малюнків (художніх полотен і тематичних авторських малюнків) є ефективним в аспекті діагностування емоційних пріоритетів інфантильного періоду розвитку, травмівних моментів, які імперативно визначають спрямованість активності суб'єкта та зумовлюють його релігійну віру внаслідок компенсаторних можливостей останньої забезпечити задоволення нереалізованих емоційних відчуттів інфантильного періоду життя.

3.3. Особливості використання релігійної символіки в малюнках учасників АСПН порівняно із образотворчим мистецтвом

У цьому параграфі проаналізовано особливості використання релігійної символіки в психомалюнках учасників АСПН порівняно з творами живопису. Зауважимо, що розглядалися малюнки не лише віруючих осіб, а й тих, хто не акцентував увагу на вірі як важливому факторі життя. Проаналізовано авторські малюнки студентів-психологів, учасників психокорекційного процесу АСПН (2004 – 2010 рр.). *Вибірку психомалюнків, у яких презентовано релігійну тематику, та добір художніх полотен представлено в Додатках К.1 та К.2.* Увагу привертає той факт, що релігійні сюжети присутні в психомалюнках, теми яких не спонукали до використання релігійних образів. Зокрема, це психомалюнки на тему «Дорога мого життя»,

«Подія, до якої не хотілося б повертатися», «Людина, якої психологічно не існує», «Сприймання минулого, яке не можна виправити», «Найбільш значуща для мене людина», «Людина, яку я люблю», «Мої мрії, мої бажання», «Я-реальне. Я-ідеальне» (див. Додаток К.1). Переважна більшість малюнків із використанням релігійних образів представлена учасниками АСПН, що не вважали себе віруючими. Це вказує на активність архетипу універсальних релігійних символів, які сприяють візуалізації певних емоційних станів, відчуттів тощо. Серед образів, що використовуються учасниками АСПН при виконанні комплексу тематичних малюнків, переважають образи розп'яття, церкви, хрестів, ангелів, святих, пекла, Бога, Богоматері.

Вибірка психомалюнків, яку представлено в Додатку К. 1, презентує особливості зображення авторами хреста. Доволі часто в психомалюнках хрест виступає символом скінченності життя, смутку, мук, смерті та душевного тягаря, пов'язаного з відчуттям провини. Яскраво презентують це малюнки на тему «Дорога мого життя» (рис. К.1.1), «Сприймання рідними та оточуючими моєї смерті» (рис. К.1.2; К.1.5; К.1.16), «Сприймання минулого, яке не можна виправити» (рис. К.1.13 – К.1.15), «Подія, до якої не хотілося б повертатися» (рис. К.1.10), «Драматична подія мого життя» (рис. К.1.11) та ін. На рис. К.1.3. «Очікування» хрест символізує перебування людини на межі життя та смерті, очікування часу свого відходу, готовності до смерті. Образ хреста, що росте із серця (рис. К.1.18 «Цей світ – мій»), символізує поховані надії, відчуття провини після смерті рідної людини – «це хрест, який я несу по життю».

Розглянемо уривок стенограми психокорекційної роботи психолога з автором рис. 3.1.

І.: Цей малюнок передає мої відчуття після смерті значущої людини. Я дуже

Рис. 3.1. Мій страх і жах

переживала провину, мені здавалося, що я винна в його смерті.

П.: На задньому плані якісь вибухи?

І.: Вибухи – це тотальне руйнування, знищення, що все зводить нанівець. Зліва голова змії, яка також несе загрозу.

П.: За архетипами вибухи – це натяк на чуттєвість, а в цьому контексті – на неможливість її зреалізувати. А хрест є символом ваших похованих надій?

І.: Так, це смерть, яка все перекреслює.

П.: А троянда, що прибита чорними цвяхами, – це ви?

І.: Так, я.

П.: Троянда могла б просто лежати, але зображені чорні цвяхи, якими вона прибита. Можна думати, що цвяхи – ваше творіння, тобто ви самі себе «пришпилили»?

І.: Так, звичайно, адже ніхто не здатний цього зробити.

П.: Існує прагнення до чоловічого самоствердження, яке репрезентується через архетипну символіку, адже «цвях» – чоловічий символ. Цвях потрібно забивати і «я сама досить сильна, щоб це зробити». Справді, потрібно виявити чоловічу силу, щоб «помирати разом з коханим». А те, що ви себе прибили цвяхами, мабуть, виражалося в певній пасивності?

І.: Так, я перебувала в глибокій депресії, могла годинами сидіти, дивитися в одну точку, ні на що не реагувати.

П.: Змія більша за всі вибухи. Вона, як фатальна загроза, і для вас (троянда), і для могили з хрестом, бо може все поглинути. Можливо, це загроза того, що не тільки та людина померла, а й ви можете померти?

І.: У мене було таке відчуття, що я теж повинна померти. Якщо так сталося, то як я можу жити?

Авторка рис. 3.1 через образ хреста та розп'ятої на ньому троянди символічно передає переживання відчуття провини. Почуття провини спричиняє душевні муки та неусвідомлене прагнення самопокарання, яке передається за допомогою образу розп'яття на хресті. Це доводить

архетипність символів хреста та розп'яття, які використав автор для представлення власних душевних мук і переживань.

Мотиви туги, горя, неминучості смерті, що передаються через архетипний образ хреста, характерні й для творів зображувального мистецтва. На презентованих у Додатку К.2 художніх полотнах хрест символізує тугу та самотність матері, що пережила смерть сина (рис. К.2.1); виступає символом смерті (рис. К.2.13) та земних страждань (рис. К.2.15).

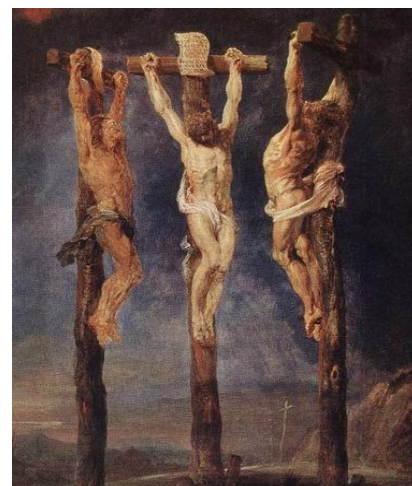

Рис. 3.2. П. П. Рубенс.
Три розп'яття

Характерний образ розп'яття знаходимо і в творчості П. П. Рубенса, Р. ван дер Вейдена, К. ді В. Джотто, Мазаччо, А. Мантенья та ін. (Додаток К.2, рис. К.2.2; К.2.4 – К.2.11). Образ розп'яття присутній у символіці психомалюнків учасників АСПН на тему «Людина, якої психологічно не існує» (рис. К.1.7), «Мій страх» (рис. К.1.10), «Подія, до якої не хотілося б повертатися» (рис. 3.3).

Порівнявши авторські малюнки учасників АСПН з низкою творів зображувального мистецтва, можемо стверджувати схожість використовуваних сюжетів, зокрема, сюжету розп'яття. Прикладом цього є психомалюнки на тему «Подія, до якої не хотілося б повертатися» (рис. 3.3) та «Людина, яка психологічно не існує» (рис. 3.4), а також полотно П. П. Рубенса «Три розп'яття» (рис. 3.2).

Рис. 3.3. Подія, до якої не хотілося б повертатися
(авторський)

На рис. 3.4. «Людина, якої психологічно не існує» образ розп'яття символізує душевні муки, яких зазнав протагоніст, а використання його в

контексті означеної теми вказує на те, що автор малюнків не вірить в існування людини, яка б зрозуміла його переживання та розділила їх із ним.

Наведемо уривок стенограми психокорекційної роботи психолога з автором малюнка.

П.: Чому зображено два розп'яття?

А.: Тому що не було людини, яка завжди була б поряд із Христом і яка пішла б із ним до кінця. Такої людини психологічно не існує.

П.: Тоді близьким людям ви і вірите і, водночас, не вірите. Не вірите, що вони будуть разом із вами завжди, у всіх негараздах. Адже батьки колись були поряд вас, однак відбулося те, що ви трактували як зраду. Тому людина, яка знаходитиметься поряд із вами, має бути готова переживати всі ваші страждання.

А.: Так, мабуть... Я на це сподіваюсь.

П.: Проте ваші страждання такі великі, що чи й знайдеться людина, яка зможе їх пережити разом із вами? Ці страждання із вашого минулого. Тож потрібно поставити крапку, і не чекати, що хтось інший страждатиме так, як і ви.

А.: Я вже помітив, що в близьке оточення обираю людей, які щось пережили в житті.

П.: Ви, таким чином, шукаєте споріднену душу, заради надії, що вас любитимуть та розумітимуть, оскільки пережили щось схоже (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Людина, якої психологічно не існує (авторський)

Рис. 3.4а. Минуле, яке не можна виправити (авторський)

Рис. 3.5. Мій звичайний емоційний стан (авторський)

Слід зазначити, що під час роботи наступної психокорекційної групи, учасником якої став автор малюнка 3.4, було об'єктивовано факт його вимушеного народження – як компенсація за втрату братів-близнюків. А. випадково почув розмову матері з подругою, що він би не народився, якби не смерть його братів. Ці відомості витісняються зі свідомості А., оскільки є травмуючими (факт пригадався під час роботи психокорекційної групи), але на рівні несвідомого впливають на життя протагоніста. За словами А., усе життя він прагнув виконувати роботу «немов за двох», що відзначали його знайомі та навколишні. Іноді це шкодило його здоров'ю, оскільки призводило до травм. Таким чином, А. ніби сам себе розпинає на хресті (рис. 3.4а).

Рис. 3.6. В. Проворотов.
Несіння хреста

Як на психомалюнках (рис. 3.5), так і на художніх полотнах (рис. 3.6) образ хреста може символізувати ношу, тягар страждань, який не дає піднятися, пригинає людину до землі, та водночас зумовлює відчуття святості, пов'язаної з пережитими стражданнями.

З іншого боку, хрест символізує захист вищих сил (рис. 3.7), ідеал, до якого потрібно прагнути (рис. 3.8). Так, автор рис. К.1.16. «Я іду назустріч біді» зазначає, що хрест нагадує їй про Бога та Ісуса Христа, а думка про них утішає і полегшує страждання. Віра в існування та любов Бога, за її словами, є шляхом виходу з драми.

Психокорекційний діалог з автором рис. 3.8. «Ідеальна родина» дозволяє стверджувати дуалістичне значення хреста. Символ хреста на цьому малюнку означає не лише переконаність автора в «ідеальності» родини, коли всі її члени віруючі, а й переконаність у тому, що її власна

Рис. 3.7. Дорога мого життя
(авторський)

родина ніколи не зможе стати ідеальною: це хрест, поставлений на прагненні мати ідеальну родину.

На дуалістичність символу хреста звернув увагу І. Б. Остащук [132]. Він зазначає, що, з одного боку, хрест символізує спасіння, сподівання на вічне життя, перемогу над смертю, а з іншого – унаслідок використання його як знаряддя страти, виступає символом смерті та страждань. У християнській традиції хрест є найважливішим об'єктом церковного культу: він посідає центральні місця у храмах, супроводжує християнина протягом усього його життя – від хрещення до смерті. Натільний хрест – це символ особистої віри, а хрест у поховальному обряді – символ майбутнього воскресіння. Подвійне навантаження має символ хреста і в Біблії: він символізує, як страждання та приниження Ісуса, так є і провісником Його слави та примирення людини з Богом через смерть Його сина.

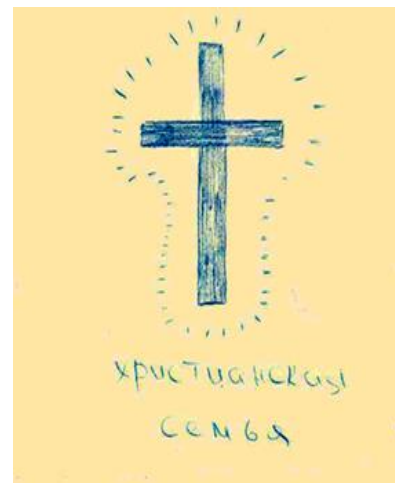

Рис. 3.8. Ідеальна родина

Неодноразово в авторських малюнках учасників психокорекційного процесу АСПН використовуються образи янголів (рис. К.1.29 – К.1.44). У християнському культовому мистецтві, у сюжетах світового живопису зображення янголів пов'язані з подіями, що стосуються народження, життя та смерті Ісуса Христа. Зокрема, це євангельські сцени сповіщення Захарії про народження сина – Іоанна Хрестителя, Благовіщення Діви Марії, сповіщення пастухів про народження Сина Божого, Хрещення Ісуса Христа, сповіщення про Його воскресіння та Вознесіння до Царства Небесного. В усіх зазначених випадках янгол є Божим посланцем, що сповіщає добру звістку: «Янгол, зайшовши до Неї, сказав: радій, Благодатна! Господь з Тобою, благословенна ти між жінками» [21: Євангеліє від Луки: Гл. 1, (28)]; «Янгол же, звернувшись до жінок, сказав: не бійтеся, адже знаю, що шукаєте Христа розіп'ятого, Його нема тут, він воскрес, як і говорив» [21: Євангеліє від Матфея: Гл. 28, (5, 6)].

У церковній літературі, зокрема в Біблії, янгол є провісником та виконавцем Божої волі. Він віщує не лише радість, а й смерть, несе звістку про можливі нещастя, що спіткають людей у разі невиконання Заповідей Господніх. Прикладом такої місії є порятунок Лота з родиною та знищення янголами ім'ям Господа міст Содома та Гоморри. Янголи є також виконавцями волі Господньої щодо грішників: «Так буде в кінці часів: зійдуть Янголи, відділять вони праведних людей від злих та вкинуть останніх у піч вогняну» [21: Новий Завіт, Гл. 13, (49, 50)]. Характерним для церковної літератури є образ падшого янгола – прислужника диявола: «...ідіть від Мене, прокляті, у вогонь вічний, що вготований для диявола та янголів його» [21: Новий Завіт, Гл. 25, (41)].

З аналізу авторських малюнків випливає, що використання образу янгола пов'язане з амбівалентними мотивами. З одного боку, янгольські крила виступають символом ідеалу, до якого прагне протагоніст (рис. К.1.34; К.1.39; К.1.42 «Я-ідеальне»), вказують на значущість та вагомість певної людини у житті автора малюнків (рис. К.1.31 та К.1.32 «Найбільш значуща для мене людина»). З іншого – символізують перенесені автором драми, страждання, розчарування (рис. К.1.35. «Драматична подія мого життя»; рис. К.1.36. «Сприймання минулого, яке не можна виправити»). У цьому контексті зустрічається образ янгола, який втрачає крила через зраду, нерозуміння близьких людей тощо (рис. К.1.38. «Я-реальне»; рис. К.1.44. «Драматична подія мого життя»). Використання образу янгола в символіці психомалюнків також може свідчити про прагнення автора відірватися від реальності, бути над реальністю, що не задовольняє. Так, автори малюнків утілюють себе в образ янгола, що знаходиться серед хмар, а не на землі, у образ янгола – дитини із закритими очима (рис. К.1.30 «Мій звичайний емоційний стан»; рис. К.1.38. «Я-реальне»; рис. К.1.40. «Як я бачив сам себе»).

Окрім янголів у «позитивному» значенні в авторських малюнках зустрічається і образ падшого янгола – того, що завдає певної шкоди своїми

діями (рис. К.1.37. «Людина, яку я не люблю»; рис. К.1.41. «Моя сім'я тепер»). Так, автор рис. К.1.41. «Моя сім'я тепер» зображує в цьому образі себе. Під час аналізу встановлено, що подібні відчуття протагоніста пов'язані зі ставленням матері до нього: її емоційною холодністю, відчуженістю, відмежованістю. Таке ставлення до протагоніста зумовлює його негативні переживання, і як наслідок – втілення себе в образ падшого янгола, оскільки «я щось не так роблю, тому мати відвертається».

Образи янголів присутні як на класичних, так і сучасних художніх полотнах (рис. К.2.10; К.2.18; К.2.20 – К.2.25). Янгол символізує не лише радісну звістку, провісником якої виступає (рис. К.2.16; К.2.20; К. 2.23; К.2.24), а й страждання, муки (рис. К.2.10; К.2.18; К.2.21). Прикладом надання образу «темного» відтінку янгола-спокусника є рис. К.2.22 та К.2.32.

Символом пережитих страждань, зрад і втрат виступає німб над головою представлених у психомалюнках образів (рис. К.1.24. «Подія, до якої не хотілося б повернутися»; К.1.25. «Погляд крізь спокусу»; К.1.29. «Жива сльоза»). Також німб може символізувати відчуття спокою, рівноваги та впевненості, які притаманні автору малюнка незважаючи на певні життєві негаразди (рис. К.1.30 «Мій звичайний емоційний стан»; К.1.28 «Я-реальне»). На рис. 3.9. «Як мене бачили батьки та я сама себе» автор зображує себе з німбом святого над головою поряд із образом чортеняти, яким бачили її батьки.

Рис. 3.9. Як мене бачили батьки та я сама себе

Наведемо фрагмент стенограми психокорекційної роботи психолога з автором малюнка.

Ш.: Батьки бачили мене чортеням із ріжками.

П.: Як вам вдавалося при такому сприйнятті батьками створювати образ святої з німбом над головою?

Ш.: Просто батьки не хотіли бачити німб, закривали очі на нього.

П.: Якби ви були зацікавлені в тому, щоб вони бачили вас святою, то змусили б їх побачити той німб. Я ж запитувала, як вам вдалося створити образ святої?

Ш.: Я не знаю.

П.: Навіщо вам образ чортеняти, якщо ви вмієте створювати образ святої? Чи не тому, що чортеня – з дитинства, і за ним приховані бажані для вас об'єктні відношення?

Ш.: Так, з раннього дитинства я всім ті ріжки демонструвала.

П.: Схожі ріжки ми бачили в неіснуючої тварини. Тож тепер ці ріжки з'являються без вашої волі, і ви б не хотіли, щоб це відбувалося. 1. Тобто ви прагнете до ідеалу, до святості, але, без вашої волі, з'являються такі ріжки. Дитячі ріжки зумовлюють кризові стани в сучасному дорослому житті. 2. А коли ви з тих кризових станів виходите, то й з'являється відчуття святості, сили, адже змогли пережити, вистояти у складний період життя.

Ш.: 3. Справді, так і є. Дуже часто сама стаю причиною кризових станів у житті. 4. А потім з'являються відчуття, ніби я свята, бо змогла те пережити.

Наведений уривок стенограми засвідчує універсальність образу святості (німбу). Протагоніст використовує його як символ пережитих страждань (які сам же зумовлює) (к-ти 1, 3) і як символ сили, відчуття якої з'являється в результаті перенесення страждань (к-ти 2, 4).

Аналіз малюнків учасників АСПН дає можливість стверджувати, що за допомогою зображення німба передається надзвичайна вагомість для авторів певних ідей, образів чи людей (їх ідеалізація, відчуття їхньої святості) (рис. К.1.45. «Дорога мого життя»; К.1.46. «Драматичне минуле»; К.1.26. та К.1.53. «Людина, яку я люблю»; К.1.31 та К.1.32. «Найбільш значуща для мене людина»).

Схоже смислове навантаження мають і образи храмів, що представлені на рис. К.1.48 – К.1.52; К.1.54; К.1.55. Малюнки об'єктивують подвійний аспект використання цього образу. Храм, церкву автори зображують у контексті передавання відчуття кінечності життя людини, наближення смерті (рис. К.1.51. «Сприйняття рідними та оточуючими моєї смерті»; рис. К.1.54 «Драматична подія мого життя»).

Автор рис. 3.10. «Моє неіснування» використовує образ храму в контексті набуття власної значущості, якої він досягне після смерті.

Г.: Мене весь час недооцінюють, насамперед батьки. Такої вагомості я набуду після смерті.

П.: Ви вважаєте, що лише після смерті батьки відчують б вашу значущість, як і те, що їм без вас погано? Тоді ваш образ набув би для них такої величності та святості, як образ Божого храму?

Г.: Сьогодні я вже не хочу доводити батькам свою значущість. Тепер у мене інші життєві цілі. Я хочу відокремитися від батьківської родини і створити власну.

П.: Для створення щасливої родини ви маєте розібратися з програмами, які ви винесли з дитинства. Адже ви прагнете аби майбутня дружина бачила у вас таку святість (образ храму Божого). Потрібно усвідомити власну залежність від матері, від її бачення. Адже образ храму – це архетипний материнський символ.

Рис. 3.10. Моє неіснування

Наведений уривок стенограми ілюструє особливості використання образу Божого храму як символу святості, значущості в контексті наближення автора до відчуття психологічної сили. Також використання цього образу може передавати відчуття піднесеності, щастя, сподівань на краще майбутнє, які пов'язані з уявленнями авторів про любов та милість

Бога (рис. К.1.49. «Мої мрії, мої бажання»; К.1.50. «Моя віра»; К.1.52. «Карта внутрішнього світу»; К.1.55. «Щастя»). Авторка рис. К.1.52 зазначає, що після руйнування дитячих мрій вона сама вибудувала в душі храм, який тепер оберігає і який є символом її відродження для нового, щасливішого життя.

Представлені рис. 3.11 і 3.12 є прикладами використання образу Богоматері в психомалюнках та творах живопису. Образ Мадонни з немовлям широко використовувався представниками шкіл живопису епохи Відродження. Зокрема, він присутній на картинах Рембранта «Святе сімейство»,

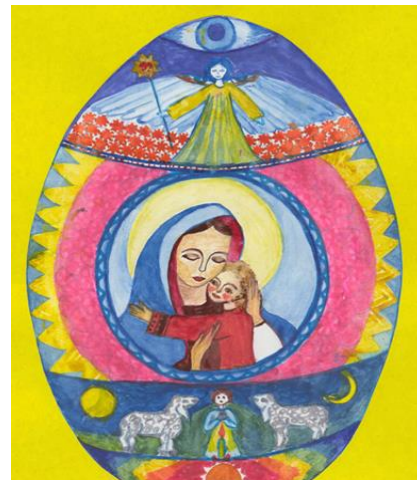

Рис. 3.11. Радісний день у сім'ї

С. ді Бонавентури «Мадонна із немовлям», Р. ван дер Вейдена «Різдво Христове», «Поклоніння волхвів», «Мадонна зі святыми Петром, Іоанном» та ін. Прикладом використання образу Мадонни у класичних творах живописного мистецтва є рис. К.2.16 та К.2.23 (Додаток К.2).

Розглянемо фрагмент стенограми психокорекційної роботи психолога з автором рис. 3.11. «Радісний день у сім'ї», у якому презентовано архетипний зміст образу Мадонни з немовлям.

Ю.: Це святкове різдвяне яйце. Воно дерев'яне.

П.: Чи немає тут суперечності між його штучністю (дерев'яне) та радісною темою? Адже малюнок на яйці – це лише відблиск радісної події. Виникає гіпотеза, що за всієї привабливості материнської утроби ви водночас відчужуєте її, оскільки дерев'яне яйце – не життєдайна утроба. Однак вона стосується чогось божественного та прекрасного.

Ю.: Це ніби ікона на яйці. Я канонізувала значущу людину й себе разом із нею.

П.: Ви говорили, що прагнете народитися вдруге. Це може означати, що ви омертвляєте акт свого народження та материнську утробу. З усього

минулого ви хотіли б лишити тільки момент свого народження, коли навколишні відчували радість. Залишити це як фотографію, щоб емотивно не чіпало. Ще цей малюнок виражає нереалізовану потребу в любові та захисті матері. Це те, чого вам дуже хотілося в ранньому дитинстві.

Ю.: Я ідентифікувала себе з образом матері, яка дає любов.

П.: Якщо є нереалізована в дитинстві потреба, то вже у дорослому віці ми самі задовольняємо її, даруючи любов. Просто замисліться: як саме ви даруєте любов? Адже всередині вас є дитина, яка сама потребує опіки та турботи.

З цього фрагмента стенограми випливає, що використання образу Богоматері з немовлям зумовлене значущістю для автора материнсько-дитячих стосунків, а також потребою любові, турботи та опіки, що не були задоволені в дитинстві і які вона прагне компенсувати в дорослому житті.

Рис. 3.12. Д. Раун.

Virgin Mari and baby

Психомалюнки К.1.45. «Дорога мого життя», К.1.46. «Драматичне минуле», К.1.47. «Мої бажання», К.1.53. «Людина, яку я люблю» (Додаток К.1) та мистецькі твори, представлені в додатку К.2 (рис. К.2.14; К.2.27–К.2.29; К.2.31) ілюструють особливості втілення образу Бога в художній творчості. Можемо стверджувати, що Його образ представлений у творах різних авторів як прямо (зображення Бога як людини – рис. К.1.45; К.1.46; К.1.53; К.2.27; К.2.29), так і опосередковано (рука з небес – рис. К.2.28, написання слова «Бог» – рис. К.1.47, зображення самих небес – рис. К.2.31). Образ Бога використовується авторами в контексті «благословення небес» (рис. К.1.53; К.1.47; К.2.27–К.2.29); гніву небес, Божої кари (рис. К.2.31; К.1.46).

Особливості використання релігійної символіки в малюнковій продукції учасників АСПН представлено на схемі (див. рис. 3.13).

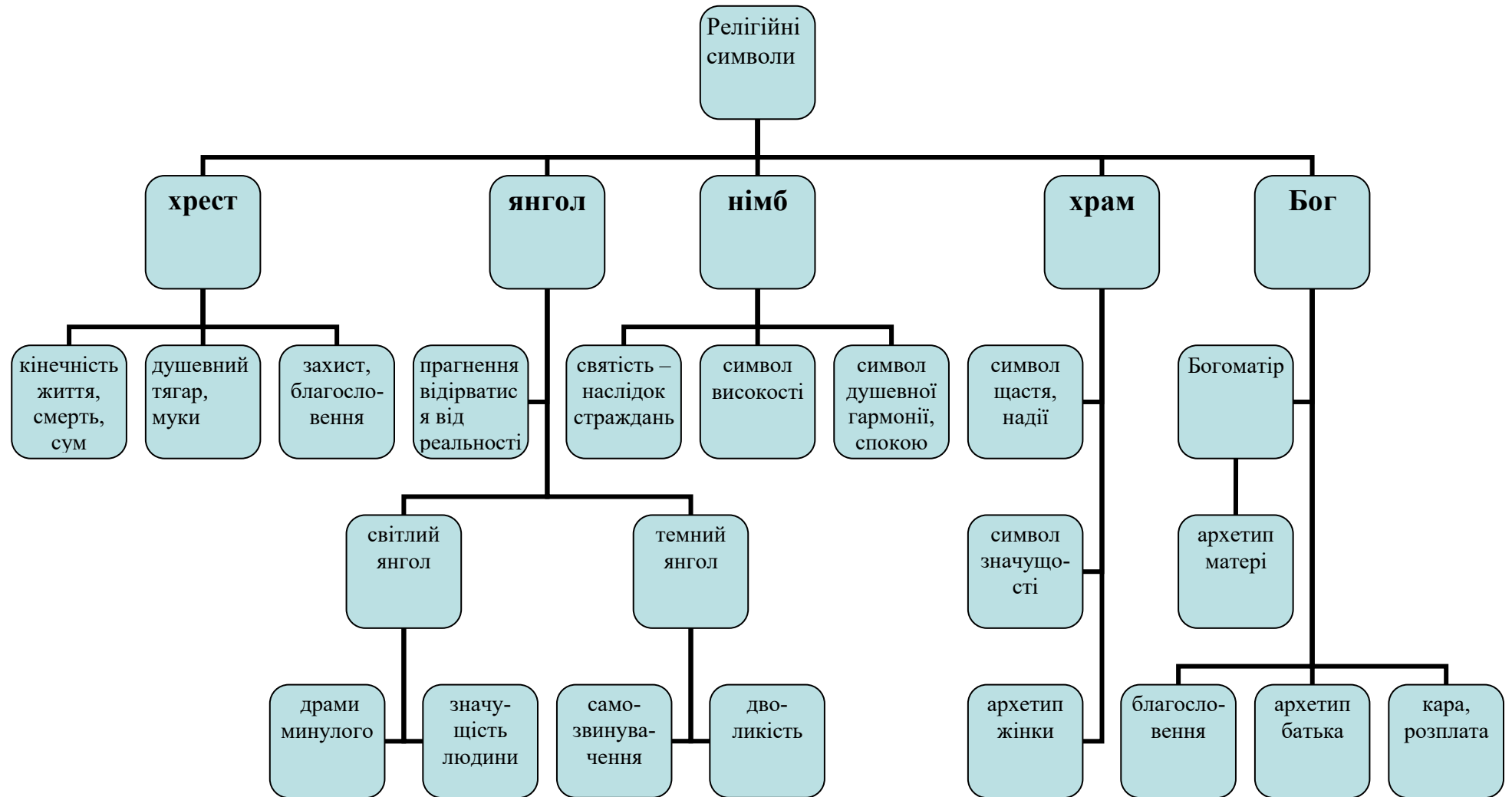

Рис. 3.13. Зміст релігійної символіки психомалюнків

Отже, на основі матеріалу, представленого в параграфі, можна говорити про багатоаспектність та універсальність використання релігійної символіки в авторських малюнках як віруючих осіб, так і тих учасників АСПН, релігійність яких не була об'єктивована. Це схиляє до думки, що релігійні символи мають архетипне навантаження та впливають на світоглядні уявлення й особливості поведінкових виявів суб'єкта. Цей вплив знаходить свій вияв у захисті, який забезпечує людині хрест (від нечистого); хресті як символі смерті; розп'ятті, як символі страждань, почуття провини. Розповсюдженим є вираз «несу свій хрест», який символізує психологічний тягар, що людина змушена нести впродовж життя. Архетипність релігійної символіки також виявляється в сприйнятті людьми церкви як місця, де можливо знайти віраду, втіху у горі, захист тощо. Святість є символом душевної гармонії, рівноваги, піднесення над проблемами світу або ж «високості», яка може бути результатом пережитих страждань.

Схожість сюжетів та символів, які використовуються у творах живопису (і не лише сучасних авторів) та у психомалюнках, свідчить про архетипічний характер релігійної символіки. У цьому ракурсі цікавим та показовим є матеріал наступного параграфа.

3.4. Роль архетипу в художній самопрезентації суб'єкта

Яскравим прикладом архетипної сутності релігійних образів є малюнки О. — напівсліпої дівчини, що мешкає у одному із сиротинців Львівської області (Додаток К.3.3). Вона малює картини переважно на релігійну тематику, хоча ніколи не бачила ніяких ілюстрацій чи картин на цю тему. На жаль, перші малюнки художниці не збереглися. Зі слів психологів-волонтерів, які приїжджають до сиротинця упродовж ось уже трьох років, фігури на тих малюнках були дуже витягнуті: довгі обличчя, руки. Ще вони були досить темні та депресивні. Та відколи волонтери стали привозити О. папір і фарбу, вона, напевне, відчула опіку чи з'явилося відчуття, що її малюнки комусь цікаві, потрібні, що вона потрібна, і характер малюнків

змінився: вони набули об'єму та кольору. Однак риси обличчя усе одно досить специфічні. О. малює аквареллю, гуашшю, фарбами, олівцем, усім, що є під руками. У неї картина, ніби фотографія – що побачила те й зафіксувала. Зазвичай художники так не зображають.

Цікаво, що в О. доволі багато релігійних картин, хоча вона практично не буває у церкві. А сюжети, за її словами, виникають у неї в голові, вона їх бачить внутрішнім зором. На картинах О. зображені такі сюжети, яких взагалі ніде не побачиш, і зображені такі люди, яких немає на жодній релігійній картині.

Як зауважує психолог-волонтер, який організовує виставки картин О., вона вирізняється своєю поведінкою. Увагу привертають кілька фактів. Так, ще на першій виставці, коли до неї зверталися «дівчинко», це викликало у неї негативну реакцію. Вона всім намагалася довести, що вже доросла, що не потрібно до неї звертатися, як до дитини. Вона також не хоче аби її жаліли, адже жалість для неї, як знущання. І ще один момент: вона не терпить слави і вважає, що просто малює.

Розглянемо детальніше деякі з картин юної художниці. На одній із картин О. (рис. 3.14 «Ісус з дівчинкою») образ дівчини за своїм зовнішнім виглядом нагадує образ чоловіка. На представленому малюнку можна побачити кілька самостійних сюжетів. Так, над малюнком, де зображено Ісуса з дівчинкою, присутні ще дві композиції. У художниці багато подібних творів, де на одному аркуші містяться кілька композицій. Сама О. пояснює це браком паперу і тим, що їй шкода втрачати навіть найменший його шматочок.

Рис. 3.14. Ісус з дівчинкою

Цікавим є той факт, що сама О. також любить ходити в чоловічому одязі і навіть зовні схожа на хлопця. Спідниць вона взагалі не визнає, так само як і макіяж, і прикраси. Флірт чи кокетство – це взагалі досить далекі

для неї поняття, тим більше, що вона відчуває усе жіноче: не носить панчохи, бюстгальтери, бо то «сексуально». Цілком можливо, що в ранньому дитинстві ці жіночі аксесуари, потрапивши в поле зору дівчинки, спричинили якісь негативні переживання, що й зафіксувалося в її пам'яті. Адже фіксації відбуваються переважним чином у ранньому дитинстві – від 2 до 5 років.

Зір у О. дуже поганий (–6 чи –7), тож вона може лише кілька хвилин подивитися телевизор чи почитати. Проте у деяких питаннях вона є дуже начитаною – наприклад, питання моралі, правильної поведінки, загалом духовності. О. любить говорити на ці теми і, взагалі, прагне дотримуватися усіх приписів моралі. Можливо, це пов'язане з тим, що до мешканців сиротинцю часто приходить священик. О. дотримується всього того, чому він їх учить. Проблема стосунків, зокрема сексуальності, є дуже актуальною для О., але дівчина підкреслює, що дотримується моральних правил щодо цієї сфери життя. Вона чітко розуміє що позашлюбні стосунки є гріхом. До речі, себе юна художниця вважає дуже грішною, навіть до сповіді не ходить. На слова психолога-волонтера: «О., в тебе дуже тяжке життя, а ти малюєш такі чудові картини, що не можеш бути грішницею», – вона відповідає: «Я в думках своїх грішна. Багато людей також грішні, та їхні гріхи є зовнішніми. Наприклад, вони щось крадуть, а потім сповідуються і грішать далі». Ці слова О. і той факт, що вона не хоче сповідуватися, дають можливість припустити, що відчуття грішності чомусь є цінним для неї і вона прагне зберегти його у своїй душі. Однак дівчина погодилася приватно поговорити зі священиком і змогла розкритися йому, але за дотримання умови, що то не була сповідь у буквальному розумінні цього слова.

За свідченням волонтерів, що приїжджають у сиротинець та опікуються його мешканцями, за рік О. стала більш жіночна, не така дика, бо раніше вона була досить «колючою» у стосунках. Якось хлопець, відвідувач виставки картин О., хотів подарувати їй квіти, а вона просто втекла. Ймовірно, що у дитинстві О. зазнала багато поневірянь і відчула на собі агресивне ставлення. За її словами, вона пам'ятає своїх батьків, які сильно

пили та били її, оскільки дуже хотіли сина, а народилася вона. На основі цього факту можна зробити припущення, що саме тому вона так прагнула наблизитися до чоловічого образу і тим самим заслужити любов батьків. Можливо, цим і пояснюється її сильна ненависть до чоловіків.

Цікаво те, що за офіційними документами О. нічого пам'ятати не може, бо була дуже маленькою. Можливо, так вплинула на неї випадково підслухана розмова працівників інтернату про неї. І ця історія стала для дівчини реальною. Тому можемо сказати, що образ Бога на її картинах є заміщенням, компенсацією відсутності батьків. Тож вона не сама, а разом із Богом. Тому що Бог-Отець – це заміщення рідного батька і таким чином «я завжди із батьком».

Слід наголосити на тому моменті, що батька вона поважає, ставиться до нього набагато краще, ніж до матері. Маму ж дуже не любить. Це також пояснює відчуження О. всього жіночого. А з іншого боку, є ідентифікація з матір'ю, бо О. говорить, що грішна. І тому тікає, не приймає квіти. Адже мати, з якою вона ідентифікує себе, не та жінка, якій можна дарувати квіти. Це і є логіка несвідомого. Велика, але нереалізована любов О. до батьків реалізується тепер через творчість. Це відкриваються канали лібідо, канали вираження любові, яка виливається тепер на Ісуса та Діву Марію.

Виставки художніх полотен О. набули розголосу і багато людей захотіло якось скористатися її талантом. Одного разу стався такий випадок. До сиротинця приїхав священник і привіз їй фарби, папір. Однак не просто так, як подарунок сироті, а захотів за те взяти її картини, або щоб вона намалювала йому. Та О. не малює з примусу, а лише тоді, коли є натхнення, тому відмовила священнику. Коли ж на неї стали напосідати і вихователі, і адміністрація, аби вона віддала картини, то О. вдалася до «розіграшу» свого діагнозу, аби тільки її не чіпали. Можемо припустити, що у випадку зі священником виявилось амбівалентне ставлення О. до свого батька. Адже, з одного боку, вона його дуже любить, але ця любов нереалізована, а з іншого – в неї є образа і жаль через те, що він її не розшукав і не допоміг. Образ

священика, як і образ Бога, є компенсаторним. Те, що священик дарує їй щось – в унісон із її проблемою, а те, що він (як заміщення батька) хоче щось від неї, звичайно, викликає протест. У О. спрацьовує захисна автоматична реакція. Її нереалізована любов до батька виражається не напряду, а опосередковано, через любов до Бога. А священик, який є втіленням цієї вищої сили на землі, приземленою земною істотою – щось від неї хоче. Це загострює відчуття її бездоленості, звідси і реакція відмови.

У О. є один досить цікавий малюнок не на релігійну тематику, який, на жаль, загубився. Якоюсь вона була присутня на занятті з арт-терапії. Викладачка запропонувала намалювати їй малюнок на вибір: або «Людина, якої я боюсь» або «Я серед людей». О. сказала, що нікого не боїться і намалювала себе серед людей. Однак люди не як люди, а як звірі. Лише себе вона намалювала людиною, а поруч – малесенька мишка, кіт, собака, кінь, козел. Вона тримає миску з їжею і годує їх усіх. Збоку і позаду неї жираф, який сидить в автомобілі. За таким малюнком може критися її бажання бути сильною, адже упродовж тривалого часу вона сама потребувала, та й тепер потребує допомоги. Якщо «Я» людини ущемлене, якщо їй потрібна допомога, то показувати цього вона не буде. І допомога іншим – це як натяк на те, що «у мене є потреба, аби мені хтось допоміг». Звертає увагу, що допомагає вона слабшим за себе, тим, що нижче стоять на еволюційних сходинках. І якщо жираф вищий за неї, то його вона зобразила сидячим.

Ще у О. є дванадцять картин, на яких намальовані апостоли. Ці картини подібні тим, що за кожним апостолом позаду намальований ангел. Пози ангелів та апостолів ніде не повторюються. Відрізняють їх риси обличчя та колір одягу. Проте

Рис. 3.15. Святий апостол Павло

на всіх картинах однаковий фон і подібні кольори. Художники стверджують, що практично неможливо намалювати в одному стилі дванадцять однакових картин. Нижче представлені деякі з цих картин.

У художниці також є картини, на яких вона зобразила апостолів Фому, Натанаїла, Андрія, Бартоломея, Марка, Петра. Репродукції цих картин можна знайти в Додатку 3.3.

Що цікаво, просто змальовувати О. не може. Колись кореспондентка газети запропонувала О. намалювати її. Дівчина відповіла, що не вміє. Кореспондентка запропонувала спробувати, а потім ділилася враженнями і говорила, що вона так дивилася на неї, ніби в душу намагалася заглянути. Отже, для О. важливо знати людину. Вона повинна відчувати її, бо малює не просто портрет, а психологічний портрет. І коли О. все-таки

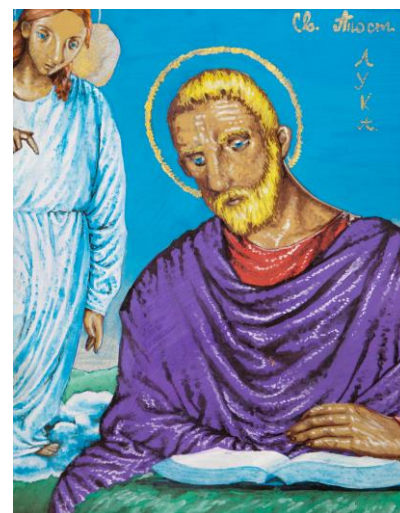

Рис. 3.16. Святий апостол
Лука

намалювала кореспондентку, то швидше не зовнішність передала (хоча було дуже схоже), а риси характеру. Цікаво ще й те, що всі її малюнки за зображенням, рисами облич, навіть за одягом відносяться десь до XIV – XV ст. І навіть кореспондентка, дивлячись на свій портрет сказала: «У мене таке враження, що це я, але та, яка жила багато років тому».

Напевне, те, що О. малює – це і є реалізація її прагнення щось давати людям. О. погодилася об'єктивувати свої малюнки, отже, вона малює не лише для себе. Її малюнки – це і є та рука, яку дівчина простягає людям. Вона щедра душею і ця щедрість ще не реалізована. Життя О. склалося так, що вона мешкає у сиротинці і тому до неї приїжджають і їй дарують щось, як сироті. А їй би хотілося навпаки. Вона сама хоче бути соціально-потрібною. І це бажання

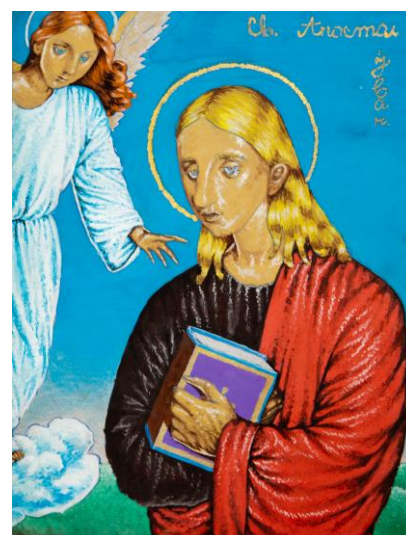

Рис. 3.17. Святий апостол
Іван

виявляється у її вчинках. О. не любить, щоб з нею «панькалися», заявляє, що сама може зробити все потрібне, бо ж не «принцеса». Інакше кажучи, вона знічується, коли відчуває, що з нею поводяться, як з принцесою. Те, що О. відчуває дискомфорт при цьому свідчить, що у неї сформувався комплекс неповноцінності. Вона бажає позбутися цих переживань, проте досить важко знайти золоту середину. Для художниці золотою серединою є її душа, тому що, як говорить О., «я бачу душею». Її душа, її внутрішня уява поза земними перипетіями.

Рис. 3. 18

Цікаво, що О. малює надзвичайно довгі руки Ісусу (рис. 3.19) та іншим героям своїх картин (рис. 3.18). Можливо, їй колись доводилося просити милостиню і це зафіксувалося у пам'яті. Дуже прикро, напевне, коли люди проходять і ніхто не подає. І така видовжена рука для того, аби її помітили. А, можливо, що такі руки О. малює під впливом доброго ставлення до неї психологів-волонтерів. Однозначно сказати не можна.

О. любить розповідати, про що говорять персонажі її картин. Одиночними персонажами у неї можуть бути лише Ісус, матінка Божа або апостоли. О. стверджує, що себе не малює на картинах, що її немає на жодному із зображень і що вона не схожа на ту дівчину, яка намальована на деяких з них. Як доказ наводить, що волосся не схоже. Та й взагалі то зовсім не вона. Слід зауважити, що характерним для її картин є великі носи. За цим можна впізнати її твори. Мистецтвознавці зазначають, що такі зображення характерні для художників XIV – XV ст. О. малює усіх впівоберта. Зображень людей у профіль чи анфас немає. І ще дівчина дуже

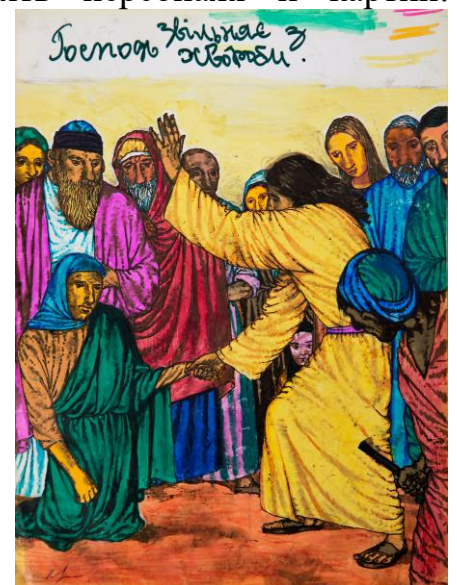

Рис. 3.19. Господь звільняє з хвороби

швидко малює. Приміром, портрет може намалювати за хвилину чи півтори. У неї також немає гумки, якою можна б було щось підтерти, виправити. І О. дуже швидко навчається. Якось вона відвідала майстер-клас, де навчали малювати на склі. Малювати потрібно ніби в оберненому порядку, з вивороту, букви навпаки писати тощо. Спочатку О. було складно, але з другого чи третього разу вона зрозуміла. Причому стала малювати не ті ескізи, які пропонувалися для виконання, а своє.

О. дуже чітко і виразно промальовує різні деталі, тіні. Не маючи фарб, художниця навіть одним фломастером може передати різні відтінки, а дрібні, тоненькі деталі гелевою ручкою. Вона малює різні по величині картини, у неї є портрети 2 на 2 см.

О. часто повторює, що більшість людей грішні і їхнє місце в пеклі. Щоб потрапити в рай потрібно бути дуже доброю і чесною. Тому вона поки що не заслуговує на те, аби перебувати в раю. Ці слова О. засвідчують її залежність від вражень про своїх батьків. Адже юна дівчина, яка потрапила в такі життєві обставини, не могла нагрішити настільки, щоб потрапити в пекло. А її слова про те, що всі люди грішні свідчить, що навіть відсутність батьків не знімає дієвості такого механізму, як ідентифікація. Тож О. в якийсь момент ідентифікує себе з батьками. Це своєрідне заміщення батьків: я і батьки – це одне ціле, вони ніби всередині мене самої і тому я завжди з ними. У О. увага акцентується саме на внутрішньому світі – всередині неї цілий світ, який і стає поштовхом для творення картин. Тобто у внутрішньому світі О. присутні і батьки, які є грішними, оскільки покинули її та бездодали.

О. прагне рухатися вперед, до чогось світлого. Про це свідчить її бажання чомусь навчитися і щось значуще зробити. Її картини також є свідченням її прагнення наблизитися до чогось світлого, значущого. Перша її виставка проходила в одному з храмів Львова. Було доволі багато людей, а один хлопець грав для неї на скрипці. І О. знала, що він грає спеціально для неї. Їй несли квіти, говорили добрі, гарні слова. На неї це справило настільки

сильне враження, що вона плакала прямо там, на виставці. Після цієї виставки за три тижні художниця намалювала 50 картин. Отже, їй дуже потрібне підживлення, похвала. Проте на душі у неї тягар, який не дає їй отримати чисту радість від того, тому вона й плаче.

Цікавим є сон, який колись наснився дівчині. Уві сні вона побачила два хрести: один золотий, а другий простий. О. обрала золотий хрест. Той хрест був дуже тяжкий і О. запитувала, чого мусить нести його. Можемо припустити, що золотий хрест символізує її неординарність та причетність до чогось високого, божественного. Однак цей хрест тяжкий, бо навіть, коли дівчина відчуває радість, то сльози присутні. Вона не може просто радіти, оскільки болить душа. Як зазначають волонтери, О. постійно плаче, соромиться, ховає очі, відвертається. Можна сказати, що ідентифікація із матір'ю дуже сильна, тому О. вважає себе негідною похвали. Вона за свою матір ховає очі. Жіноче начало в О. присутнє, але це материнське начало, а матір, вона, звісно, вважає грішницею, адже та покинула дитину. Колись у неї запитували, чи хотіла б вона побачити свою маму і чи пробачила б її. О. відповіла, що не хоче бачити маму і не пробачить їй. При цьому батька вона пробачає за те, що хотів сина, а не доньку.

Слід відзначити той факт, що О. дуже любить Матінку Божу. Вона вважає, що Богоматір її опікає і захищає. Вона навіть снилася колись О. Можемо припустити, що нереалізовану любов до матері художниця тепер «виливає» на Матір Божу. Адже поряд із негативними почуттями присутня також і любов до цієї жінки, проте вираження її заблоковано. Як говорив З. Фрейд, енергії лібідо та мортидо – це різні сторони однієї медалі.

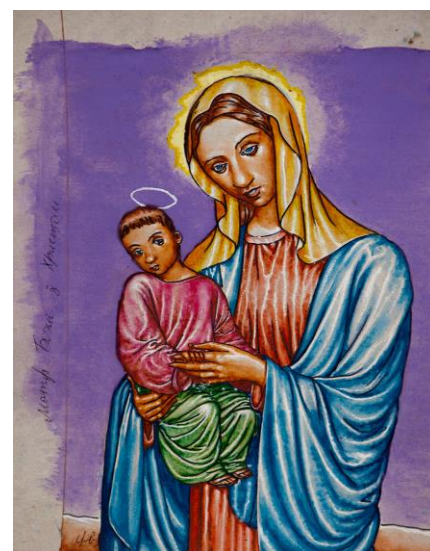

Рис. 3.20. Матір Божа з Христом

Малює О. дуже давно, її роботи бачив якийсь художник та пророкував їй велике майбутнє. Багато малюнків вона просто роздавала людям, як сувеніри. Знайомі О. стверджують, що на сьогодні за її картинами йде справжня гонитва: їх намагаються у неї виманити чи просто забрати. Тому вона змушена ховати малюнки.

На малюнках О. часто зустрічаються образи Святих Петра і Павла, а також Матінки Божої. Квіти її не приваблюють, вона взагалі їх не любить, і ніколи не малює. Пояснити це можна таким чином, що квіти символізують урочистість, святковість, любов. А це все те, чого їй завжди бракувало. І тому О. уникає цього символу, аби не травмувати себе. У житті дівчини було багато травмуючих ситуацій. Якось вона спалила свої фарби. Таким чином вона виявила протест у зв'язку з конфліктною ситуацією в інтернаті. Для неї самої то була велика втрата, оскільки вона дуже бережно ставиться до речей. При цьому вона запевняє: «Коли люди дарують фарби, то я ж мушу їх змалювати, а то вони засохнуть». Можна сказати, що спаливши фарби, О. звільнилася від відповідальності, від зовнішньої спонуки до малювання. Зовнішні спонуки – це те, що архетипічно пов'язано з батьками. І тому дівчина прагне звільнитися від того тиску. Працюючи в глибинному ракурсі, завжди можемо бачити у людини дві тенденції. З одного боку, мати «зрощеність» із батьками через пуповину, що з'єднує. З іншого – є відчуття, що така «зрощеність» гальмує, заважає розвитку, тому виникає бажання звільнитися від тієї пуповини, дистанціюватися від батьків. І в цьому виявляється амбівалентність ставлення. А оскільки в О. немає батьків, то залежність вона відчула від тих людей, які наблизилися до неї через важливі для неї речі, зокрема, фарби. Очевидно, О. цінує свободу. Тому вона позбавилась відповідальності, принісши у жертву дуже важливі для неї речі. Після виставки О. знову дарували фарби і вона їх приймала. Це свідчить про те, що на момент нищення фарб у О., напевне, накопичилося багато напруги, пов'язаної із почуттям відповідальності. Після того, як ця напруга була знята через акт спалення фарб, вона знову може приймати їх у подарунок.

Фахівці зазначають, якщо навчати таких талановитих людей як О. малювати, то вони можуть втратити свою манеру письма, свою індивідуальність, почнеться копіювання і слідування певним канонам. То вже буде щось інше, а не той крик душі, який був на початку.

Таким чином, представлений у параграфі матеріал свідчить не тільки про архетипність образів Бога та Богоматері, а й про їхню компенсаторно-заміщуючу функцію у житті дівчини.

3.5. Результативність проходження психокорекції за методом АСПН у контексті послаблення деструктивних тенденцій психіки віруючих осіб

У параграфі зосередимо увагу на представленні результативності проходження віруючими особами курсу психокорекції за методом АСПН у контексті виявлення динаміки особистісних та емоційних змін. Пряма об'єктивація змін, які б свідчили про послаблення деструктивних тенденцій віруючої особи, зумовлених несвідомим «використанням» віри як психотерапевтичного засобу, є неможливою, оскільки психокорекційна робота не передбачає негайного яскраво презентованого результату. Тому ми представляємо опосередковані параметри, які, однак, засвідчують позитивні результати проходження віруючими особами груп глибинної психокорекції за методом АСПН. Позитивні результати пов'язані з ознаками, які є критеріями відкоригованої особистості і які в нашому розумінні співпадають із поняттям «духовність» (це питання висвітлено в параграфі 1.2). До цих критеріїв належать: відсутність у суб'єкта агресивних тенденцій, тривожності; уважне, тактовне ставлення до стану іншої людини (емпатійність); сформованість таких якостей, як толерантність, терпимість, відкритість та здатність радіти життю.

Для об'єктивації змін, що відбуваються під впливом психокорекції у психіці віруючих осіб, обрано такі параметри: дослідження рівня

особистісної тривожності; дослідження рівня депресивності. Відповідно до цього для перевірки результативності роботи групи АСПН використано тестові методики: «Експрес-діагностика схильності до немотивованої тривожності» В. В. Бойко (Додаток Л.); «Визначення рівня депресії» Т. І. Балашова (Додаток М.).

На основі проведеного анкетування та бесіди була сформована репрезентативна група з 440 осіб, які засвідчили себе віруючими. Для проведення тестового дослідження сформовано експериментальну групу з 220 осіб і таку саму за чисельністю контрольну групу. Учасники обох груп стверджували, що значний час у їхньому житті займає релігійна діяльність (відвідини церкви, участь у релігійних зібраннях, «проповідування» ідей власної віри, щоденні молитви, дотримання посту тощо). До складу експериментальної групи входили студенти різних курсів психологічного факультету як денної, так і заочної форми навчання, слухачі факультету «Підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів», що навчаються за спеціальністю «Практична психологія». І студенти, і слухачі означеного факультету, згідно з навчальним планом, проходять психокорекційні заняття за методом АСПН. Також до складу групи входили учасники психокорекційного процесу, що відбувався під час Авторських шкіл академіка НАПН України Т. С. Яценко. Контрольну групу представляли студенти історико-філософського, філологічного та біологічного факультетів, що не проходили курсу психокорекції за методом АСПН та учасники зібрань нетрадиційних релігійних організацій. Учасниками як експериментальної, так і контрольної груп були особи, що декларували свою належність до офіційної православної церкви, і ті, що є членами нетрадиційних релігійних організацій, зокрема Свідків Ієгови, Церкви християн-адвентистів сьомого дня та Союзу євангельських християн-баптистів. До складу експериментальної та контрольної групи входили особи у віці від 17 до 49 років. Наголосимо, що учасники експериментальної групи були зацікавлені в самопізнанні та здобутті психологічних знань, про що свідчить як вибір ними

професії, так і участь в авторських школах академіка НАПН України Т. С. Яценко. Цей факт особливо важливий для дослідження з огляду на небажаність для віруючих, особливо прихильників нетрадиційних релігійних організацій, соціальних контактів за межами організації, які не передбачають проповідування релігійних ідей.

Наша мета – відстежити динаміку емоційних та особистісних змін у віруючих, які проходили психокорекційну практику за методом активного соціально-психологічного навчання. Зокрема нас цікавила наявність депресивних станів та тривожності.

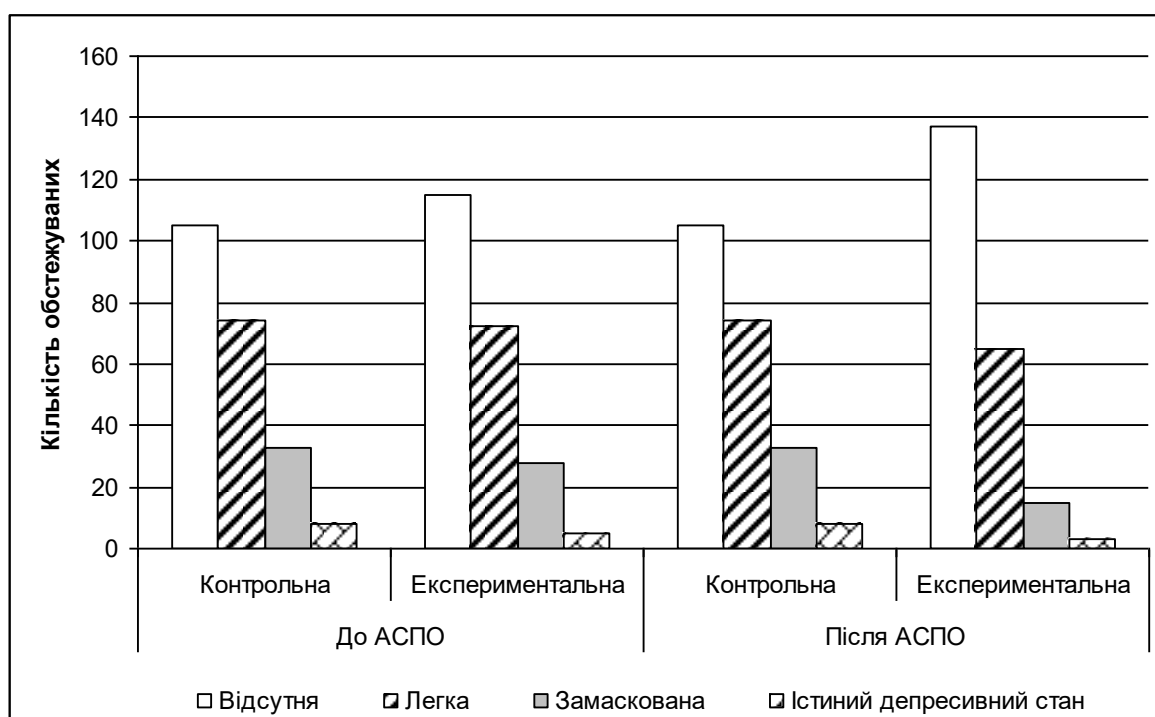

Рис. 3.23. Гістограма змін депресивних станів у обстежуваних

Результати діагностування депресивних станів (рис. 3.23) свідчать, що серед віруючих людей після проходження глибокої психокорекції достовірно зменшується кількість осіб із замаскованими депресивними станами (від 12,3 до 8,2 %) та збільшується кількість осіб, у яких констатуємо відсутність депресії (від 53,2 до 62,7 %).

Представлена на рис. 3. 24 діаграма показує, що різниця у рівні високої тривожності чи між кількістю осіб, що мають схильність до тривожності, в експериментальній та контрольній групах є мінімальною до проведення

АСПН. Після психокорекційного впливу ситуація змінюється: спостерігається істотна різниця між експериментальною та контрольною групою, а також контрольною групою до АСПН. Істотно збільшується кількість осіб, у яких діагностується відсутність схильності до тривожності (від 36,3 до 49 % в експериментальній групі), зменшується кількість осіб, що схильні до немотивованої тривожності (від 50 до 43,2 % в експериментальній групі), і тих, що мають високий рівень тривожності (від 13,7 до 7,7 % в експериментальній групі).

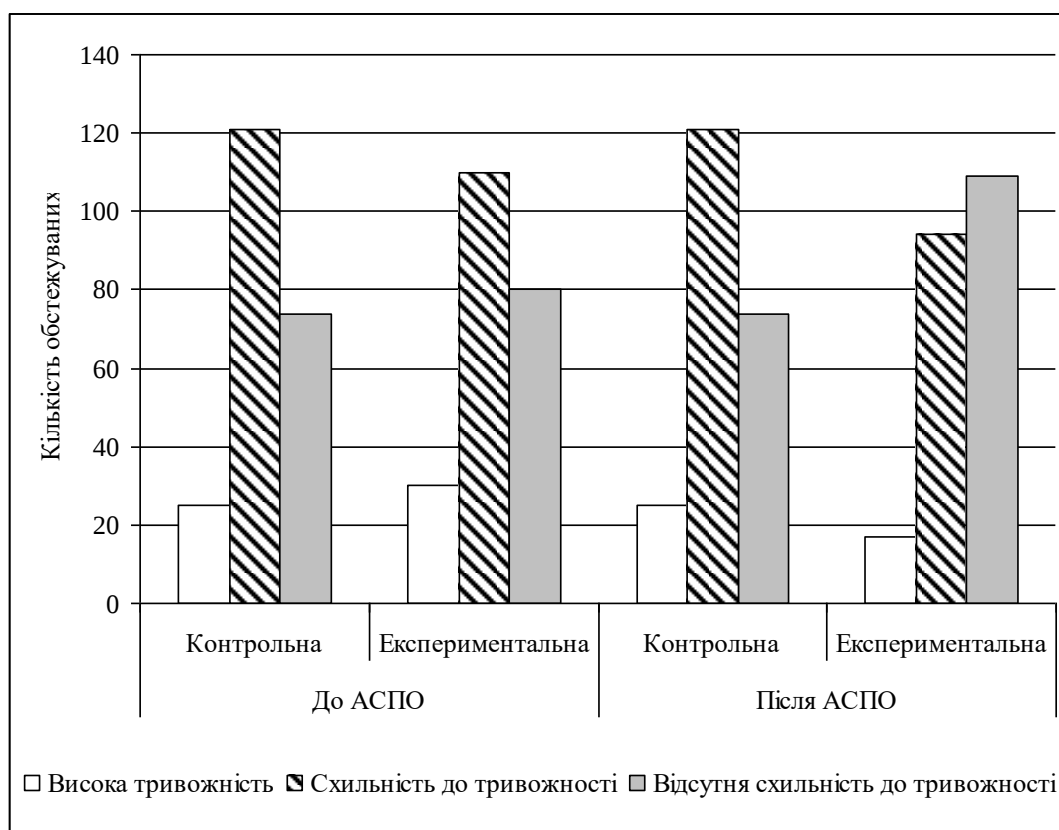

Рис. 3. 24. Гістограма зміни рівня тривожності в обстежуваних

Отже, експериментально-тестове дослідження та результати спостереження за динамікою змін емоційних станів (відчуття тривожності, стан депресії) та виявів деструктивних установок у спілкуванні дає змогу констатувати, що під впливом занять із глибинної психокорекції відбуваються позитивні емоційні та особистісно-конструктивні зміни у віруючих, що пройшли заняття за методом АСПН. Знизилися показники деструктивних особистісних характеристик: рівень тривожності, депресія,

агресивність, які гальмують саморозвиток суб'єкта. Нівелювання показників тривожності, агресивності, депресивності віруючих осіб свідчить про набуття ними соціально-перцептивної компетентності, про нівелювання почуття провини, про прийняття себе та інших людей. Особа набуває психологічної захищеності через усвідомлення інфантильних витоків власної віри, здобуття внутрішньої тотожності, послаблення впливу едіпальних залежностей на побудову життя та стосунків, через набуття автономії, незалежності від інших людей при можливості зінтегруватися з ними тощо. Отже, перераховане вище сприяє набуттю вірою суб'єкта ознак автентичності.

Післямова

Посібник «Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції» зорієнтований на поліпшення підготовки практичних психологів завдяки розширенню розуміння поняття віри в контексті цілісності психічного, єдності та одночасної автономії сфер свідомого та несвідомого. Робота дає змогу поглибити й уточнити функціональні особливості несвідомого, яке з багатьох параметрів створює асиметрію енергетичних спрямувань психіки в системі «свідоме – несвідоме» та визначає силу компенсаторних тенденцій, включаючи релігійну віру. В цьому посібнику релігійна віра розглядається у форматі її несвідомої вмотивованості, що підтверджено емпіричним матеріалом глибинного пізнання цілісної психіки. Феномен віри має архетипно-інстинктивний характер, що узгоджується з результатами фізіологічних досліджень П. К. Анохіна, М. О. Бернштейна, К. Прібрама та ін. Ці вчені вказують на прогностичний аспект активності особи та випереджальне відображення «акцептора дії» бажаного результату, що забезпечує підструктура рефлексорного кільця, відповідального за зіставлення (звіряння) результатів з очікуваннями. Назва теорії П. К. Анохіна «випереджальне відображення» говорить сама за себе. Процес очікування пов'язаний із регулюванням емоційних параметрів психічного стану живої істоти. Звідси висновок: якщо віра підтверджується прогнозованим результатом, виникає позитивна емоція; не підтверджується – вмикається негативна, що мотивує подальші спроби довершення дій до прогностично бажаного результату.

Презентоване в посібнику дослідження релігійної віри засвідчує те, що віра в Бога (вищу силу) має трансцендентний характер та нівелює, стушовує суперечливість емоційних реакцій на невдачу («плюс» чи «мінус»). Релігійна віра дає людині захист, урівноважуючи, а то й перетворюючи «мінус» на «плюс». Приміром, у релігійній вірі страждання людини сприймаються як наближення до Бога. В цьому вбачається емоційний захист суб'єкта. Особливу увагу в роботі приділено едіпальним витокам неусвідомлюваної

віри, спрямованої на довершення «незавершених справ дитинства», що хоч і маскується витісненнями (та опорами), проте не знижує поля напруги, що задає й незмінність енергетичного побудження до існування релігійної віри. Отже, можна перефразувати народну приказку: «Віра вмирає останньою». Досвід глибинного пізнання доводить, що *в несвідомому «віра ніколи не вмирає»*. Все це, з одного боку, пояснює стійкість релігійних мотивів як форми заміщення та компенсації нереалізованих потреб (переважно едіпального порядку), а з іншого – їх усвідомлення особою (завдяки глибинній корекції) веде до певної свободи вибору. Це забезпечується у процесі глибинного пізнання, яке передбачає спільну діалогічну взаємодію в системі «психолог – респондент», на це вказує емпіричний матеріал, Додатки А – Д. Потрібно враховувати, що будь-яке заміщення (компенсація) ніколи не є ідентичним нереалізованим бажанням та очікуванням, що загострює з часом проблему «психотерапії» суб'єкта, яку він знаходить у релігійній вірі. Віра в Бога, з одного боку, відвертає увагу від справ земних, а з іншого – завдяки притаманним їй мета - характеристикам нівелює внутрішні суперечності і привносить у психіку спокій через посилення довіри до вищого Добра та Справедливості. Віра несе відчуття незмінної причетності до чогось (когось) високого, що рятує особу від почуття меншовартості та компенсує драму дистанціювання з батьками, що спричинила тривожність і страхи.

Розгляд релігійної віри в посібнику спирається на знання специфіки функціонування несвідомої сфери, формування якої каталізовано едіпальним періодом розвитку дитини, в котрий відбувається: усічення (блокування) чуттєвого тяжіння до батьків (вихователів); входження у досвід дитини нездоланного закону – «табу на інцест». Усе, це супроводжується значним емотивним напруженням, яке не зникає разом із його витісненням, а впливає на формування тенденції до завершення «незавершених справ дитинства» в чому і надає допомогу релігійна віра. Вирішення проблеми «Табу» є інтроектування окремих психологічних рис лібідних об'єктів – саме тих, що

породжують драму дистанціювання (роз'єднання) в системі «батьки-дитина». Долання психологічної дистанції в такий «реально-ілюзорний» спосіб посилює вагомість платонічного аспекту вдоволення усічених в едіпальний період чуттєвих інтересів. Платонічність реалізації едіпального інтересу в формі віри створює передумови для балансу напруження, що упереджує регресію поведінки. Такий захист створює не лише релігійна віра, а передусім *віра в себе*, що міцніє у процесі глибинної психокорекції. Витіснення енергії не лише є фіксованим опорами, й зберігає енергетично-емотивну силу, «віру» та спрямування на її реалізацію.

У посібнику розкривається категорія *автентичної релігійної віри, яка є конструктивною за своєю суттю, та віри, що має ознаки неавтентичності і деструктивно впливає на психіку суб'єкта*. Автентична релігійна віра сприяє розвитку та самовдосконаленню суб'єкта, формуванню духовності, активної життєвої позиції, за якої особа є вільною від тиску та примусу, захищеною від само- та взаємознищення. Така віра передбачає соціальне служіння – безкорисливу допомогу людям без нав'язування власних переконань. Автентична релігійна віра сприяє формуванню взаємоповаги, відповідальності, впевненості у власних силах, що нівелює почуття меншовартості. Неавтентична релігійна віра характеризується: ригідністю психіки віруючого, його схильністю до догматизму та практицизму, утилітарною орієнтацією, культивуванням егоцентричних тенденцій, блокуванням активності тощо. Неавтентичність релігійної віри зумовлює такі соціальні вияви, як фанатизм, нетерпимість до представників інших віросповідань, знецінення власного життя та життя навколишніх. До віри, що має ознаки неавтентичності, належить демонстративна віра (М. Й. Боришевський), «наївна» віра (А. ван Каам), насильницько-тиранічна, самокараюча релігійність (В. П. Москалець), позірна та «нижча» віра (М. В. Савчин), компульсивна та фанатична віра (С. А. Черняєва) тощо.

Щодо витоків релігійної віри існують різні погляди. У філософії та теології вирізняють зовнішні і внутрішні чинники її формування.

Зовнішньою детермінантою віри виступає Бог, який «укорінює» її в серці людини. До внутрішніх детермінант релігійної віри належать: духовна природа людини, яка зумовлює прагнення до самовдосконалення; інтелектуальна діяльність суб'єкта, внаслідок якої відбувається усвідомлення того, що все у світі розвивається за певними космічними (божественними) законами; негативні емоційні стани – відчуття невпевненості, невизначеності, безсилля, безвиході, відчаю, втоми, страх смерті, порятунок від яких дає віра. У цьому випадку віра несе компенсаторний результат.

У психологічній науковій літературі віру та її детермінованість також трактують багатопланово. Формування релігійної віри суб'єкта в психології пов'язують із природженою схильністю людини до релігійності (Л. Бурбо, С. Гроф та ін.), наявністю в психіці «релігійного інстинкту» (Е. Старбек, Д. Коу); із феноменами навіювання та самонавіювання (В. М. Бехтерев, А. Самбієв та ін.); з переживанням суб'єктом негативних емоційних станів (В. Еротич, Е. Нойманн та ін.); з незадоволенням потреб та наявністю дефіциту любові, прийняття, відчуття захищеності тощо (С. А. Черняєва, Є. Н. Волков та ін.); з деструктивними виховними впливами на суб'єкта, що зумовлюють його капсулювання у негативних психічних станах (Р. Мей, В. Райх, З. Фрейд та ін.). Подолання людиною власної інфантильної безпорадності робить її віру більш зрілою, що, своєю чергою, сприяє гармонізації стосунків із навколишніми, набуттю гомеостазису внутрішнього світу, що надає вірі суб'єкта ознакам автентичності.

Психологічна травма, отримана дитиною через неприйняття її батьками, відчуженість, нерівність емоційного ставлення, дистанціювання у ставленні батьків до окремих сіблінгів (братів, сестер) або ж, навпаки, надмірна опіка, що блокує внутрішній потенціал особи та порушує адаптаційні можливості – породжує невпевненість, страх життя. Релігійна віра дає можливість віруючому вивільнитися від напруження, зумовленого деструктивними відчуттями. В релігійній вірі суб'єкт віднаходить можливість реалізувати бажане, компенсувати недоотримане в дитинстві – відчутти

підтримку, любов, опіку, турботу, зінтегрованість із Божественним (досконалим) та з іншими людьми. Архетипна символіка малюнків вказує, що заміщуючим об'єктом для особи стає Бог, який не зрадить, який любить, опікується та завжди причетний до внутрішнього світу, що є бажаним для людини. Є й інший бік релігійної віри – це посилення інфантильної позиції особи, оскільки покладання на Бога блокує власні зусилля адаптації, протистояння незгодам (та попередження їх), а це, своєю чергою, блокує саморозвиток.

Посібник переконує у причетності релігійної віри (що має ознаки неавтентичності) до формування тенденцій «до психологічної імпотенції» та «до психологічної смерті», які можуть між собою поєднуватися. Психіка віруючої особи нерідко обтяжена відчуттями власної грішності та провини. Тенденція «до психологічної смерті» у релігійній вірі виявляється в небажанні приймати навколишню реальність, утечі від неї, знеціненні життя реального та пріоритетності потойбічного, нерозумінні потреб та інтересів близьких людей, прагненні підкорити їх своїм «вищим» інтересам тощо. Має місце також відчуття недосконалості, слабкості, що виявляється в тенденції до самопокарання і страждань, відчуженні фізичного світу через його недосконалість та заперечення важливості фізичного буття як і життя загалом. Водночас тенденція «до психологічної смерті» може нівелюватися та маскуватися проявами тенденції «до життя» через злитість із досконалою «Божественною» реальністю. Відчуття грішності може компенсаторно пробуджувати прагнення до самовдосконалення з метою наближення до Бога; відчуження фізичного життя, його знецінювання нівелюється пріоритетом духовного життя; страждання виправдовуються необхідністю очищення та звільнення від гріха (зادля життя у Божественній реальності). Віра людини в те, що зі смертю її життя не припиняється, а продовжується у новій досконалішій якості, в ідеальному Божественному світі, є психотерапевтичною, хоча й виводить людину за межі реалій повсякдення. Усвідомлення сказаного вище може наближати людину до конструктивної

віри з ознаками вихованості, гуманності, інтелігентності, сенситивності до внутрішнього світу іншої людини, що наближає її до психологічного зростання, так важливого для майбутнього практичного психолога.

У посібнику висвітлено можливість пізнання глибинно-психологічних витоків релігійної віри суб'єкта дослідним шляхом у процесі активного соціально-психологічного (глибинного) пізнання. Цей метод передбачає висвітлення тенденцій психіки суб'єкта, до яких належать і глибинні детермінанти релігійної віри. Це потребує забезпечення передумов такого пізнання – спонтанності та невимушеності поведінки.

Виявлення суперечливих тенденцій суб'єкта спирається на відповідні методологічно-інструментальні передумови, пов'язані із системністю використання методів активного соціально-психологічного пізнання. Найефективнішим у цьому контексті виявився психоаналіз комплексу тематичних малюнків та його поєднання з неавторськими малюнками, каменями та ін. Зазначені методики у їх сукупності дали змогу об'єктивувати вплив інфантильного досвіду суб'єкта на формування та сутнісні характеристики його релігійної віри. Інфантильні детермінанти зумовлюють компенсаторну та заміщувальну функції релігійної віри, що дає підставу говорити про подвійну роль віри в житті людини: життєзберігаючу та інтегруючу – з одного боку, та роз'єднуючу – з іншого.

Цікавим виявився факт архетипної візуалізації релігійних мотивів. Це продемонстрували ті авторські малюнки, тематика яких не акцентувала увагу на вірі (тобто відомі теми комплексу тематичних малюнків). Архетип релігійних символів у темах, не орієнтованих на об'єктивування релігійних мотивів, є переконливим доказом внутрішнього імперативу відповідного мотиву, візуалізація якого відбувається за участю архетипу як енергетично-емотивної спонуки активності. Інакше кажучи, візуалізація релігійних символів, не пов'язаних із заданими темами малюнків, підтверджує їх актуальність для особи. Це вказує на універсально-архетипну сутність релігійної віри, яка має трансцендентний характер. У психомалюнках, як

засвідчує емпіричний матеріал додатків, превалюють образи хрестів, темних та світлих ангелів, святих із німбом над головою, Божих храмів, образи Богородиці, Бога, Ісуса Христа та ін. Художні образи виражають амбівалентні переживання особи, її стани та прагнення, зокрема сум, страждання, смерть, власну недосконалість, грішність і водночас – щастя, радість, душевний спокій, сподівання на захист вищих сил, причетність до високості, духовної сили, досконалості, безгрішності тощо.

Порівняння результатів тестового обстеження учасників навчання у групах активного соціально-психологічного пізнання і тих, хто такого навчання не проходив, свідчить про результативність психокорекційного впливу на особистість віруючого. Отримані дані засвідчують зниження в учасників глибинної психокорекції депресивних виявів та рівня тривожності. Матеріал посібника розкриває можливості глибинної психокорекції в послабленні деструктивних тенденцій психіки віруючих осіб, що сприяє зростанню автентичних ознак релігійної віри. Характеристики автентичності віри розвиваються в суб'єкта у процесі пізнання ним неусвідомлюваних інфантильних передумов віри як компенсаторного феномену та власних автоматизованих психологічних захистів, пов'язаних з емоційними негараздами дитинства. Усвідомлення суб'єктом компенсаторної функції релігійної віри сприяє зростанню власного відчуття захищеності та розширенню самосвідомості, як і адекватності взаємодії з навколишніми. Останнє слугує розв'язанню внутрішніх суперечностей та зменшенню психотерапевтичних функцій релігійної віри, що сприяє розвитку рефлексивних знань і становленню духовних якостей особи, зокрема терпимості, толерантності та довіри до інших людей, любові до них, зміцненню віри в себе, у свої можливості, довіри до інших. Людина, яка пройшла курс глибинної корекції, не позбавляється здатності до віри як першооснови активності (та це й неможливо) а, навпаки, набуває впевненості, реалістичності поглядів та адекватності поведінки в аспекті її оптимальності в досягненні бажаного результату.

Посібник «Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції» відкриває перспективи для реалізації відповідного навчального курсу «Психологія релігії», як і для вдосконалення діагностико-корекційних практикумів, оволодіння якими є необхідною передумовою професійного становлення майбутнього практичного психолога.

Додатки

Зміст додатків

Додаток А Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Н.	167
Додаток А. 1. Комплекс тематичних психомалюнків Н.	167
Додаток А. 2. Стенограма психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста Н.	181
Додаток А. 3. Семантика комунікатів стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків Н.	249
Додаток Б. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста А.	252
Додаток Б. 1. Комплекс тематичних психомалюнків А.	252
Додаток Б. 2. Стенограма аналізу комплексу тематичних психомалюнків А	255
Додаток Б. 3. Семантика комунікатів стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків протагоніста А.	271
Додаток В. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Д.	275
Додаток В. 1. Комплекс тематичних психомалюнків Д.	275
Додаток В. 2. Стенограма аналізу комплексу тематичних психомалюнків Д	280
Додаток В. 3. Семантика комунікатів стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків протагоніста Д.	306
Додаток Д. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Р.	309
Додаток Д. 1. Комплекс тематичних психомалюнків Р.	309
Додаток Д. 2. Стенограма аналізу комплексу тематичних психомалюнків Р	313
Додаток Д. 3. Семантика комунікатів стенограми психоаналізу комплексу тематичних малюнків Р.	340

Додаток Е. Фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом Т. (на основі роботи із використанням неавторських малюнків та каменів)	342
Додаток Е. 1. Неавторські малюнки, використані під час психокорекційної роботи з протагоністом Т.	342
Додаток Е. 2. Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом Т.	346
Додаток Е. 3. Семантика комунікатів стенограми психокорекційної роботи з протагоністом Т.	368
Додаток Ж. Фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом В.	370
Додаток Ж. 1. Неавторські та авторські малюнки, використані під час психокорекційної роботи з В.	370
Додаток Ж. 2. Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом В.	373
Додаток Ж. 3. Семантика комунікатів стенограми психокорекційної роботи з протагоністом В.	395
Додаток К. Релігійна символіка у малюнках учасників психокорекційного процесу АСПН та у творах образотворчого мистецтва	398
Додаток К. 1. Вибірка психомалюнків учасників АСПН із використанням релігійної символіки.	398
Додаток К. 2. Вибірка творів образотворчого мистецтва з використанням релігійної символіки	407
Додаток К. 3. Релігійні образи у картинах О.	412
Додаток Л. Опитувальник методики визначення рівня депресії Т. І. Балашова	414
Додаток М. Опитувальник експрес-діагностики схильності до немотивованої тривожності В. В. Бойко	416

ДОДАТОК А.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Н.

ДОДАТОК А.1.

Комплекс тематичних психомалюнків Н.

Рис. А.1.1. Дорога мого життя

Рис. А.1.2. М. Реріх. Мадонна Лаборис (неавт.рис.)

Рис. А.1.3. «Кіт та пес» (неавт.рис.)

Рис. А.1.4. Найбільш значуща для мене людина

Рис. А.1.5. Моя мрія. Ідеальна сім'я

Рис. А.1.6. Казка мого життя

Рис. А.1.7. Моя сім'я тепер

Рис. А.1.8. Я серед чоловіків

Рис. А.1.9. Я серед жінок

Рис. А.1.10. Неіснуюча тварина

Рис. А.1.11. Людина, якої психологічно не існує

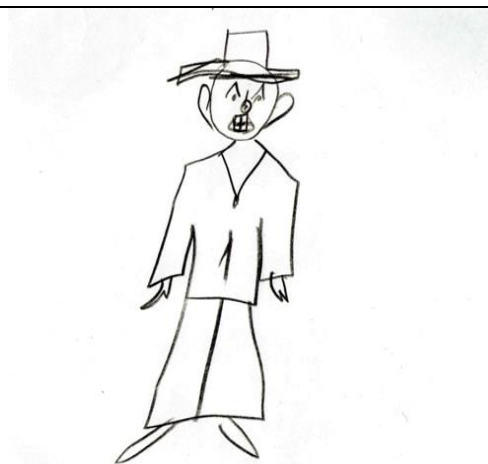

Рис. А.1.12. Людина, якої психологічно не існує для мене

Рис. А.1.13. Що було до мого народження

Рис. А.1.14. Я - реальне. Я - ідеальне

Рис. А.1.15. Моє минуле

Рис. А.1.16. Драматичне минуле

Рис. А.1.17. Минуле, яке не можна виправити

Рис. А.1.18. Сприйняття близькими та оточуючими мого неіснування

Рис. А.1.19. Драматична подія мого життя

Рис. А.1.20. Моя самотність

Рис. А.1.21. Криза та етапи виходу з неї

Рис. А.1.22. Конфлікт, розлучення

Рис. А.1.23. Я їду назустріч біді

Рис. А.1.24. Сприйняття нещастя.
Сприйняття щастя

Рис. А.1.25. Людина, яку я люблю

Рис. А.1.26. Якою мене бачили батьки.
Якою я бачу сама себе

Д О Д А Т О К А. 2.

Стенограма психоаналізу комплексу тематичних малюнків протагоніста Н.

Рис. А.1.1. Дорога мого життя

П.: 1. Ваша дорога – це і чорне і жовте чи тільки жовте?

Н.: 2. Доріг багато. Проте я обрала одну й іду по ній. Я знаю, що це саме та дорога, яка мені потрібна.

П.: 3. Якщо всі дороги чорні, то звідки взялася світла жовта дорога?

Н.: 4. Вона всередині мене, тобто це моє усвідомлення чогось. Я бачу цю дорогу. 4а. Я можу відхилитися то в один бік то в інший, але потім все одно виходжу на дорогу, яка веде вгору, до чогось світлого, кращого.

П.: 5. Тут є натяк на те, що ви самі створюєте таку світлу дорогу. Оскільки реальність досить темна, то звідки ж береться світла дорога? Адже ми працюємо з тією реальністю, що у нас є, а ви стверджуєте, що самі цю дорогу створюєте і що вона є всередині вас.

Н.: 6. Можливо, що я і не сама її створюю. Просто в мене є довіра до вищої сили – до Бога, на якого я сподіваюся. Сподіваюся, що Він мені цю дорогу покаже... Я йому довіряю і Він мене веде. Цю дорогу Він мені показує.

П.: 7. А коли ви були маленькою, то батьки вам цю дорогу показували?

Н.: 7. Ні. Мені здається в родині доріг не було взагалі.

П.: 7. Було щось таке, що пов'язане з цими чорними завитками?

Н.: 7. Так. Однак усвідомлення, куди йдеш, взагалі не було ніякого.

П.: 8. А хто забирав таке усвідомлення більшою мірою – мама чи тато?

Н.: 8. Мабуть, мама.

П.: 8. Можливо, ви були якось причетні до цих чорних доріг у певний період і отримали деякий досвід на них?

Н.: 8. Так.

П.: 9. І цей досвід вас не дуже влаштовував?

Н.: 9. Так.

П.: 9. То може саме через це ви й звернулися до вищої сили?

Н.: 9. Так, мабуть. Я знайшла її і в мене немає сумнівів, що це саме та, потрібна мені дорога, і що я на неї вийду. Я це знаю. Просто іноді бувають відхилення убік, але потім я все-одно виходжу на світлу дорогу.

П.: 10. Тобто, відхилення можуть бути?

Н.: 10. Навіть не відхилення, а так, лише півкроку в бік, й одразу повертаюся на світле.

П.: 11. Якщо вам відоме і те й інше, то опишіть свої відчуття та переживання, коли ви на темній дорозі й коли на світлій. Наприклад, на світлій дорозі можуть бути відчуття упевненості, підтримки тощо. Однак, це лише мої припущення, а вам краще відомо, що ви відчуваєте.

Н.: 12. Так, світла дорога – це відчуття впевненості, відчуття, що це правильно. А чорні дороги – це плутанина, і, мабуть, це психологічна смерть. А на жовтій дорозі, хоч і падаєш, але піднімаєшся і розумієш, що це те, що тобі потрібно.

П.: 13. Звертає увагу, що чорні дороги розташовані біля світлої. Чому так? Хтось хоче стягнути вас зі світлої дороги, звабити, підштовхнути до чогось темного?

Н.: 13. Ці дороги реальні, вони є у житті. Від них нікуди не дінешся. Вони існують одночасно – і світла і темні.

П.: 14. Тож виходить, що все у житті в темному світлі, і тільки ваша дорога світла? А той, хто прагне світла, має іти в тому самому напрямку, що й ви.

Н.: 14. Мабуть. Нині я себе саме так і поведжу.

П.: 15. Не хочеться бути самотньою на цій дорозі?

Н.: 15. Справа не в тому. Я нав'язую свої думки і свої ідеї, тому що бажаю щастя людині. От я знаю, як правильно, а вона не знає. Я підкажу, допоможу – навіщо ж витрачати час?

П.: 16. Спробуйте звернутися до Інни. Розкажіть їй, що вона може не ходити темними звивистими дорогами, тому що є світла.

Н.: **16.** Для цього потрібно довго спілкуватися... І я не знаю, як звернутися... Мені хочеться почати читати лекцію. Говорити ось так я не можу.

П.: Можна прочитати невелику лекцію.

Н.: **17.** Усе в житті ми створюємо собі самі. Тож потрібно поставити питання: навіщо створив, для чого і який позитивний намір? А коли ми це усвідомимо, коли станемо господарями власного життя, тоді наше ставлення до цього життя буде простішим. Не буде винних, не буде гіркоти... Адже я несу відповідальність за все. Якщо ж щось відбулося, то, це було потрібно мені. Отже, це був якийсь досвід, це було щось потрібне. Треба зробити певні висновки, можливо, навіть подякувати. Я вважаю, що головна мета і головне, чому потрібно навчитися – це довіра: довіра до себе, довіра до Бога, довіра до оточуючих, до Всесвіту. І любов, любов передусім. Мені здається, що вона перемагає усе.

П.: **17.** Любов до себе, до іншої людини чи до Бога?

Н.: **17.** Безумовна любов. Тут мається на увазі і любов до себе, і любов до Бога, і до оточуючих. Любов до всього світу. Насамперед, напевне, до себе.

П.: **18.** Ми відчули, що ваша ідеологія значною мірою співпадає з тим, що відбувається в АСПН. Не треба сердитися на батьків за те, що було колись, а навчитися бути вдячним за отриманий досвід. Адже не важливо, що дарують вам батьки, а важливо, що ви самі зробите в цьому житті із себе та своєї долі. Також звертає увагу ваша спрямованість на добро, на перспективу. **19.** Єдине, де ваші погляди не співпадають з АСПН, це принцип реальності. Йдеться про повернення людини обличчям до реальності, щоб вона могла давати їй раду. А у вас присутня віра в бажану реальність й відступи від темної, небажаної реальності. Ви вірите у те, що той напрям, у якому йдете, світлий, бо санкціонований Богом. А Бог шкоди не принесе. Такий підтекст має сказане вами.

Н.: **20.** Так, Бог спрямовуватиме мене туди, куди мені потрібно.

П.: 20. Тобто Бог – це ідеальні, добрі, мудрі батьки. Такі батьки, яких не було.

Н.: 20. Так, батьки не спрямовували мене.

П.: 20. Таким чином, психіка терапевтує себе від відсутності бажаних батьків у дитинстві. Ще є бажання упередити відступи направо чи наліво, на ці чорні дороги, оскільки це безрезультатне витрачання енергії.

Н.: Так, там немає перспективи.

П.: 21. Однак, існує певна небезпека. Ви повірили у те, що йдете у правильному напрямку, що маєте відношення до вищої сили, що ваша активність не може бути іншою, тому що її спрямовує ця сила. Віра дає вам втіху, любов, світло в душі. Але тут є і зона ризику, бо елемент відступу від реальності. Адже говорять, що на Бога потрібно сподіватися, але й своєю головою думати.

Н.: 22. Довіру треба виховати. І довіру до себе також.

П.: 22. Довіра до себе має прийти на основі самопізнання, тому що «дай серцю волю – заведе в неволю».

Н.: 22. Так, я з Вами цілком згодна.

Рис. А.1.2. М. Реріх Мадонна Лаборіс (неавторський малюнок)

П.: 23. Де ви себе відчуваєте на цьому малюнку?

Н.: 23. Мабуть, тут (вказує на Мадонну).

П.: 24. Чи може тут бути ваша мати?

Н.: 24. Ні.

П.: 24. Відповідно до реальності, якби у вас була можливість її якось визначити, то де б вона була?

Н.: 24. Напевне, в пеклі.

П.: 24. А як вона сама вважає?

Н.: 24. Також тут, у пеклі.

П.: 25. У неї таке складне життя чи вона сама створює пекло всередині себе?

Н.: **25.** Можна сказати, що вона сама собі створює пекло. **26.** Її пекло – злість на увесь світ. На мою думку, це у неї з дитинства.

П.: **26.** Якщо злість на увесь світ, то й на Мадонну також?

Н.: **26.** Ні, на Мадонну злості немає.

П.: **27.** Ця фігурка, що стоїть на краю пекла і в яку ви втілили маму теж віруюча?

Н.: Ні. Вона не тому любить Мадонну. Я не знаю, чому вона її любить.

П.: **27.** Можливо, ви намагалися прищепити їй любов до вищої сили?

Н.: **28.** Ні. Просто, я фігуру Мадонни асоціюю із собою. Мадонна – це я. Мама мене любить.

П.: **28.** Тобто ви втілили себе в образ Мадонни й тепер не відходите від цього образу.

Н.: **28.** Не відходжу.

П.: **29.** Зрозуміло. Отже, за вашим текстом, вона реагує без агресії на єдину людину – на свою дочку, тобто на вас.

Н.: **29.** Так.

П.: **30.** Якщо ви ототожнили себе з Мадонною, то ймовірно мама очікує від вас допомоги або ж вона впевнена, що ви допоможете в разі необхідності?

Н.: **31.** Ні, вона не очікує допомоги. Вона навіть не збирається підійти до Мадонни.

П.: **30.** Я говорила, що вона впевнена в отриманні допомоги в разі потреби.

Н.: **31.** Їй все одно. **31a.** Мабуть тому, що її любов безумовна. Надам я їй допомогу чи ні – їй однаково.

П.: **31.** Зрозуміло, що її любов до вас безумовна. Проте, їй не байдуже власне єство і те, що коли їй буде погано, то вона може сподіватися на чийсь підтримку?

Н.: **31.** Мені здається, що їй це байдуже. Вона не сподівається на допомогу.

П.: 32. Коли ви так говорите, то це наводить на думку, що вже були ситуації, коли вона потребувала допомоги, а ви цю допомогу намагалися надати.

Н.: 32. Ні, таких ситуацій не було.

П.: 32. Якщо не було, то звідки знаєте, що їй байдуже?

Н.: 32. Я зрозуміла це під час спілкувань із нею. Вона дотримується таких поглядів на життя.

Фрагмент психодрами

П.: Спробуйте звернутися до Інни як до мами й сказати: «Мамо, я завжди тобі допоможу, якщо тобі потрібна буде допомога». А потім допоможете Інні проговорити те, що б відповіла мама.

Н.: Дорога моя мамочка, ти можеш бути впевнена, що, якщо тобі буде потрібна допомога, то я завжди тобі допоможу. Ти можеш на мене розраховувати. Я тебе дуже люблю.

І.: (від імені мами) Дякую. Знаєш, я в цьому впевнена. Проте в глибині душі мені здається, що ти не зможеш мені допомогти. Тому я намагатимуся до тебе не звертатися. Я теж тебе дуже люблю.

П.: У чому Інна відступила від мами?

Н.: 33. Мені здається, що мама сказала б: «Ти знаєш, не потрібна мені допомога. Нецікаво мені жити, немає за що зачепитися. Я гадаю, що мені не знадобиться твоя допомога».

П.: 33. Тобто вона вже готова померти? Чи вона хоч і жива, але ніби й не живе?

Н.: 33. Так, вона ніби вже й не живе, хоч і жива.

П.: 34. Небезпека в тому, що вона на вас могла вплинути і ви такий підхід до життя могли інтродуктувати. 35. Вам, я бачу, шкода маму.

Н.: 35. Так, шкода (говорить крізь сльози).

П.: 35. Однак, при цьому вам шкода і себе.

Н.: 35. Мені здається, що ні.

П.: **36.** Спробуйте звернутися сама до себе зі словами: «Надю, мені шкода тебе...» – і проговорити – чому. Можливо тому, що хоч мама й жива, але ви постійно сумуєте, тому що ніби її немає.

Н.: **36.** Мені шкода тебе, Надю, тому що при живій мамі ти мами не маєш.

П.: Це психологічний егоїзм з боку мами, яка не розуміє, як впливає на тих, хто поряд.

Н.: **37.** Маму шкода, а себе ні.

П.: **37.** Скажіть мамі, що коли проговорювали це, то зрозуміли, що схожі на неї.

Н.: **37.** Ти знаєш, мамочко, я поки проговорювала це, то зрозуміла, що ми з тобою схожі.

П.: **37.** У мене навіть сльози на очах висохли.

Н.: **37.** У мене навіть сльози на очах з'явилися.

П.: **37.** Коли про себе стали говорити, сльози зникли. Хоча, були сльози, коли говорили про маму.

Н.: **37.** Коли я про себе говорила, то в мене пройшли сльози. Я відчуваю, що ти чомусь сильно страждаєш. Я не знаю, як тобі допомогти, не знаю, що потрібно зробити.

Фрагмент психодрами

Н.: **38.** *(до мами)* Я хочу, щоб ти була щасливою.

П.: *(від імені мами)* Це неможливо.

Н.: Ти не хочеш бути щасливою?

П. *(мама)*: Я не бачу в цьому сенсу. І навіщо ти звертаєш на це увагу?

Н.: **38.** Тому що це відображається на багатьох людях і, зокрема, на мені. Однак, більшою мірою, це відображається на моїй сестрі, на племінниках, на батькові. Тож виходить, що багато людей страждають, а не лише ти одна.

П.: *(мама)* А чому я одна маю страждати?

Н.: **39.** Так не страждай! Візьми почитай книжки. Тобі просто потрібно захотіти жити! Адже можна все змінити, можна стати щасливою! Подивися на мене – я щаслива, я живу і радію з того.

П.: (мама) : Я вже звикла так.

Н.: **39.** Я не можу зрозуміти, чому ти не хочеш жити щасливо й насолоджуватися життям.

П.: **39.** (мама): Це саме питання я можу поставити тобі. Спробуй дати на нього відповідь.

Н.: **39.** Я все роблю для того, щоб бути щасливою. Я вже щаслива! А скоро буду ще щасливішою!

П. (мама): **39.** Якщо ти вже щаслива, то навіщо тобі ще щось, чому ти так переймаєшся мною?

Н.: **40.** Я не розумію питання.

П.: **41.** (мама): Якщо ти вже щаслива, то навіщо тобі я? Мені добре у тому стані, в якому я знаходжуся. А якщо ти щаслива, то й залишайся такою.

Н.: **42.** Відчувши, що таке щастя, я тепер хочу, щоб і ти це відчула і щоб мої близькі це відчули. Хочеться поділитися щастям.

П.: **43.** (мама): Тобі здається, що у тебе щось краще, а в мене гірше?

Н.: **43.** Так.

П. (мама.): **43.** Ти вважаєш, що живеш правильно, гарно, а я погано?

Н.: **44.** Я думаю, що йду правильним шляхом, а ти – ні. Тому що твій шлях приносить тобі страждання, а мій – дарує мені радість, повноцінне, щасливе життя.

П.: **45.** (мама): А якби я йшла разом із тобою, по тій самій дорозі, яку ти знайшла, тобі тоді було б легше, ти була б щасливішою?

Н.: **45.** Мені було б спокійніше. Тому що всередині себе я відчуваю якийсь неспокій, що тобі погано.

П. (мама): **45.** Ти хочеш, аби я пішла з тобою для того, щоб тобі було спокійніше?

Н.: **45.** Ні. Щоб спокійніше було батькові і племінникам. Я хвилююся, оскільки твій стан відображається на них.

П. (мама): **46.** Можливо, я заважаю, я не потрібна?

Н.: **46.** Ні, ти потрібна, але не в такому стані. Потрібно якось по-іншому.

П.: **47.** (мама): Я тебе засмучую на твоєму шляху. Ти хотіла б бути повністю щасливою, а я привношу песимістичні моменти у твоє життя, у той шлях, що ти знайшла.

Н.: **47.** Це, навіть, не песимізм, а якесь фрагментарне почуття жалості. Лише фрагментарне. І це жалість не до себе самої, а саме до дітей, до племінників.

П.: **48.** (мама): Та вони ж – єдині створіння, яких я дуже люблю. Чому ж я й тут тебе непокою?

Н.: **48.** Тому, що я відчуваю, що вони страждатимуть від такого життя.

П. (мама): **48.** Вони переймають щось у мене?

Н.: **48.** Так, звичайно.

П.: **48.** Мама може сказати, що тоді ви також багато чого перейняли від неї.

Н.: **48.** Звісно, дуже багато. **49.** Мені потрібна інша мама. Ти пробач мене, що я так говорю. Просто мені хочеться, щоб ти мене зрозуміла. Я до 20 років бачила одну маму – люблячу, добру, ніжну, яка безумовно любила мене. І мені здавалося, що ти така для всіх і всюди. Проте одного разу мені довелося побачити тебе в колі чужих людей, де ти була зовсім іншою, не такою, якою я тебе знала. Я побачила, як ти спілкуєшся з цими людьми. Я жахнулася, для мене це була несподіванка. Я не могла зрозуміти, що відбувається, що це за людина поряд зі мною. Упродовж п'яти років я намагалася тебе переробити. Побачене мене шокувало і взагалі не влаштовувало. Я навіть не уявляла, що можуть існувати такі стосунки, що людина може себе поводити настільки неадекватно. Я була наляканою та розчарованою.

П.: **50.** (мама): Тоді ти перша мене незлюбила, а не я тебе. Ти перша занурилася у той стан, у якому знаходжусь я.

Н.: **50a.** Мені здається, що я прагнула тебе змінити, адже я тебе люблю, а не тому, що ти мені байдужа. Я хотіла бачити тебе кращою, гармонійнішою. Мені навіть соромно було перед іншими людьми бачити тебе такою.

П.(мама): **50.** Доню, ти багато говорила, що цінуєш мене за безумовність любові. Я також очікувала від тебе такого почуття. Однак ти зайняла щодо мене позицію суворих батьків, які прагнуть переробити мене в іншу, зручну маму.

Н.: **51.** Я не могла бути іншою. Можливо, що й не було цієї безумовної любові. А це означає, що і в дитинстві була умовність.

П.: **51.** Ви побачили ставлення мами, можливо, грубе, агресивне, до інших людей, але чомусь перенесли його на себе. Чому ви перенесли це на себе, вважаючи, що і в дитинстві не було безумовної любові?

Н.: **51.** Якби вона (безумовна любов) була у дитинстві, то вона була б і в мене. Якби мені дали таку любов, то ставши дорослою я б сприймала будь-яку поведінку мами.

П.: **52.** Однак ви стверджували, що Мадонна – це ви. І говорили, що у мами безумовне ставлення до Мадонни. А тепер мама звертає увагу на те, що ви перша поступилися принципом безумовної любові. Тому що перестали любити не через ставлення, як мама б сказала «моє до тебе, а через моє ставлення до зовсім інших людей». При цьому ви зазнали соціального сорому через мамину поведінку.

Н.: **53.** Я тепер це розумію. Ісприймаю тебе нормально і не осуджую.

П.: **53.** Ваші дії набули батьківського статусу. Мама для вас ніби «скалка у оці», а ви для неї виступили в ролі цензора.

Н.: **53.** Тепер це вже пройшло і сорому немає. Я приймаю її такою, якою вона є. Я зрозуміла це. Однак, бажання переробити її заради її ж щастя

– є. Постійно читаю їй нотації. Розумію, що ображаю цим, хоча вона нічого й не говорить. Звісно, роблю їй боляче.

П.: Робите боляче заради світлого шляху (рис. А. 1.1).

Н.: Тож колір змінився, а суть залишилася.

П.: 54. Залишилася тенденція перероблювати, тенденція, що «я вище», «я знаю, як правильно». І навіть тоді, коли можна було відійти від образу Мадонни, ви не відійшли, «сиділи» в цьому образі.

Н.: 54. Виходить так, що «я знаю більше, я тебе навчу, я покажу тобі як потрібно».

П.: 55. Відмовитися ж від цього ви не можете, бо в цьому ваша сила. Вам не хочеться бути такою зігнутою фігуркою, як на краю пекла (рис. А.1.2.). А коли ви побачили, як мама спілкується з іншими, то, напевне, саме такі відчуття й переживали. Ви зазнали, мабуть, чогось такого, що властиве чорним дорогам (рис. А. 1.1).

Н.: 56. Під час нашої роботи я побачила, що роблю те ж саме, що й тринадцять років тому.

П.: 57. Тільки робите це «під іншим соусом». Ви знайшли благородну, неосудну дорогу. Адже неможливо осуджувати шляхи Господа.

Н.: 57. Так. Саме про хороше я і говорю, і бажаю хорошого. Я впевнена у правильності обраної дороги: Бог веде саме по тій дорозі, яка мені потрібна.

П.: 58. Бог підкорений цьому «потрібно». Інакше кажучи, мої бажання, це і є Господня воля. І тому я не одна. Таким чином, від почуття самотності ви позбавляєтесь, яке, можливо, пережили у тій ситуації із мамою. Від того розчарування ви пережили самотність, бо зі своєю любов'ю залишилися сам на сам.

Н.: 58. Так, тоді я відчувала себе самотньою. Не було емоційної підтримки, ніякої підтримки не було.

П.: 59. Були зруйновані всі уявлення. Це є прикладом негативної дезінтеграції. Ви побачили щось таке, що повністю зруйнувало платформу,

на якій стояли. Перспектива пропала, ніби була якась дорога, і раптом її не стало. Ви залишилися сам на сам із побаченим, навіть поговорити про це ні з ким, нікого це не стосується, ніхто не приєднається до вас у ваших переживаннях.

Н.: 60. Ніхто не міг допомогти. Це був чорний виток на дорозі (рис. А. 1.1) Це був крик про допомогу, якої я не отримала. А згодом я побачила світлу дорогу. Тепер я член Церкви адвентистів сьомого дня. Уже десять років я ходжу до цієї церкви.

П.: 61. Спробуйте втілитися в образ мами та проговорити, щоб вона сказала з приводу вашого захоплення цією вірою. Якщо вам важко, то я буду говорити, а ви перефразуйте. Наприклад, мама могла б сказати: «Надю, я стомилася від твоїх проповідей та від того, що ти намагаєшся повернути мене туди, куди моя голова ніяк не хоче повертатися».

Н.: 61. Ні, мама б сказала по-іншому: «Немає тобі чого робити, що ти ходиш туди. Ще й нам розповідаєш. Лише час свій витрачаєш».

П.: 62. Ще вона говорить, що це відволікає тебе від життя, поглинає твою енергію, заважає самореалізації.

Н.: 62. Мені здається, що мама такого б не говорила. Вона б сказала: «Бідний Роман, як він тебе терпить. Я б на його місці не терпіла».

П.: 63. Які виникають почуття, коли мама так говорить? Слова мами посилюють упевненість у собі чи породжують тривогу з приводу того, що може відбутися щось, чого б вам не хотілося?

Н.: 63. Я відчуваю себе більш впевнено. Бо знаю, що роблю правильно, йду в правильному напрямку – по світлій дорозі. Моя позиція непорушна.

П.: 63. Більш упевнено тому, що Роман усе терпить і ніколи не говорить того, що говорить мама?

Н.: 63. Ні, він говорить, говорить.

П.: 64. Якщо він так говорить, то як ви поясните, що більш упевнено себе відчуваєте після таких слів? Можливо тому, що саме так потрібно себе

почувати, коли йдеш цим шляхом? На цій дорозі людина завжди незмінно упевнена?

Н.: 64. Напевне, цей шлях для мене важливіше, ніж усе інше.

П.: 64. Ось чому ви не хвилюєтеся. Ви готові поступитися Романом?

Н.: 64. В принципі, так.

П.: 65. Тоді виявляється, що ви з мамою маєте спільну якість. Оточуючий світ не цікавить її, і вас він також не цікавить. Для мами цікавою є вона сама, а вас цікавить той шлях, з яким ви єднаєтеся. А Роман потрапляє до категорії, що є не цікавою для вас. Які почуття виникли, коли ви мене слухали?

Н.: 65а. На даний момент я не можу цього зрозуміти. Проте я вам вірю і знаю, що з часом усвідомлення прийде до мене. А поки що я цього не розумію.

П.: 65. Не бачите своєї спільності з мамою. Для неї світ не існує, а існує лише вона у своєму стані. А у вас так само. Тільки у неї стан темний, а у вас – світлий. А все інше у вас із мамою однакове.

Н.: 66. Поки що у мене в голові це не вкладається. Як я можу відступити від цього світлого, якщо це правильно?

П.: 66. Перефразувати це можна так: як я можу від цього відступитися, якщо у житті мені потрібно за щось триматися, а триматися я можу лише за це. Якщо я не буду триматися за це світле, то я просто впаду й не зможу підвестися. А подібний стан я вже переживала, він досить тяжкий. Це стан фігурки, що в пеклі. А я не хочу знову туди потрапити.

Коментар психолога: 67. *Н. знайшла світлу дорогу й щаслива з того. Ми не спонукаємо її до того, щоб вона щось робила по-іншому. Наше завдання – щось прояснити для людини. Ми ніколи не показуємо, який є інший шлях. Ми можемо лише показати людині, в чому вона сама собі суперечить, не помічаючи цього. Тобто, якщо Надю не влаштовує позиція мами, то шляхом аналізу ми дійшли висновку що у неї схожа позиція. Вийшли на те, що мама, за великим рахунком, не існує. І кохана людина, Роман, також*

відходить на задній план. А є лише я сама на цій світлій дорозі. Інакше кажучи, є я і Бог. А ця єдність вища за все інше. Тому й не хвилюють слова мами з приводу того, що дивним є довготерпіння Романа.

П.: **68.** Чи у вас так буває, що важливим є лише Роман, і не потрібні ніякі світлі шляхи?

Н.: **68.** Не буває.

П.: **68.** Можливо, так було спочатку, коли ви починали зустрічатися? А він також вірить і ходить до вашої церкви?

Н.: **68.** Ні.

П.: **69.** Він міцно за вас тримається, тому що знайшов у вас відданість ті вірність.

Н.: **69.** Був період, коли йому було дуже важко. Я розумію і вдячна йому за це. Тоді я була схожа на душевнохвору.

П.: **69.** На терезах стояли божий шлях (рис. А.1.1) і Бог з одного боку, а з іншого – Роман. Тому були жорсткі наполягання, щоб він також був на світлій дорозі. Як ви вийшли із цього стану?

Н.: **70.** З часом прийшло розуміння. Прийшовши до церкви, відчула – це моє, тут я і залишуся. Хто б і що мені не говорив, що б не відбувалося у моєму житті, а я буду тут. Дома у нас була Біблія, але для мене це була незрозуміла книга. В церкві ми почали вивчати Біблію і я зрозуміла й відкрила її для себе. Мені здавалося, що я розповім про те, що там написано всім – чоловікові, свекрусі, а вони мені скажуть: «Та ти що, Н.! А ми цього не знали! Дякуємо, що ти нам сказала!» І ось я їм говорю, а вони дивляться на мене з подивом. І я теж нічого не розумію, тому що вважала їх віруючими.

П.: **71.** Ви звернулися до рідних як до віруючих?

Н.: **71.** Так. А вони дивляться на мене переляканими очима. У мене було озаріння, я побачила світло, прийшла до них із цим – і, раптом, усе пропало. Я проповідувала, хотіла донести слово Боже, мені здавалося, що всі будуть вдячні за це.

П.: **71.** Здавалося, що всі захоплюватимуться?

Н.: **71.** Я думала, що вони зрадіють, пізнавши те, чого раніше не знали, пізнавши слово Боже. Та я побачила, що ніхто не радіє, всі продовжують жити так само, як і раніше. **72.** Для мене це був сильний емоційний стрес: було одне, а стало геть інше. Все відбувалося не поступово, а якось одразу.

П.: **72.** Це була віра – озаріння. Можливо, ви поступово «зріли» до цього? Чи пішли один раз до церкви і все у житті перевернулося – ви повірили?

Н.: Іноді я заходила до церкви, ставила свічку, навіть не розуміючи навіщо. У мене і думки не виникало, щоб затриматися там. **73.** А коли я згодом прийшла на наші збори, то навіть питання не виникло: залишатися чи ні? Я чітко знала, що залишуся, що це те, що мені потрібно. Залишуся у будь-якому разі – чи то розлучення, чи то відмова – що б у житті не сталося, а я все-одно буду там. Можна сказати, що я знайшла себе. Це як частина мене самої, яка раніше була втрачена, а тепер знайдена.

П.: **74.** До цього ви переживали якісь кризові ситуації чи втрати?

Н.: **74.** Вони були потім. Десять років тому я прийшла до церкви й усі ці десять років були страшні кризи.

П.: **74.** Тобто ви посилили кризу коли пішли до церкви. Однак з посиленням кризи ваша дорога ставала чіткішою, упевненішою?

Н.: **74.** Я не знаю, якою вона ставала. Вона просто була і все.

П.: Ніби блискавична фіксація раз і назавжди. Зазвичай говорять про фіксації, які відбуваються у ранньому дитинстві. А тут фіксація відбулася, коли ви були вже доволі зрілою.

Н.: **75.** Кризи у родині я переживала як і раніше: могла сигарету викурити, на дискотеку піти. Тому що зі старим життям не одразу попрощалася. Однак, якісь рамки з'явилися. Я говорила собі: «Якби я не була у церкві, то вчинила б так...».

П.: **75.** Інакше кажучи, радійте, що я у церкві, тому що було б ще гірше.

Н.: **75.** Так. І для самої себе я зробила висновки, що не роблю чогось не тому, що змінилася всередині й мені не хочеться цього робити, а тому, що є світла дорога.

П.: **76.** Можливо, ви відчували ризик падіння? Падіння, подібного до того, яке спостерігали у поведінці матері? І щоб врятуватися від цього – відношення матері, її подоби, її стану, її поведінки, від відсутності підтримки, почуття самотності – ви пішли до церкви й озаріння стало вашим порятунком. Коли я проговорюю такий текст, то чи є у вас заперечення?

Н.: Я не знаю.... **77.** Таке відчуття, що віра була в мені завжди, сиділа всередині. І раптом спалахнула. Просто раніше не було причини для того, щоб вона вийшла назовні.

П.: **77.** Почуття віри сиділо у вас як зародок. **78.** Можете проговорити, яким було ваше життя до озаріння і яким стало після?

Н.: **78.** Великих змін у житті не відбулося, великої різниці не відчувалося. Реальне життя довкола мене не змінилося.

П.: **79.** А які почуття спонукали до приходу в церкву?

Н.: **79.** Почуття пошуку. У мене в голові завжди було питання: куди й навіщо я йду? Я завжди була в пошуках істинного шляху. Це не прийшло із ззовні, тому що не було таких людей біля мене, а прийшло зсередини, бо я завжди це шукала. Я щось робила, а потім аналізувала – навіщо? чому? **80.** Найчастіше ж я звинувачувала у всьому інших людей – говорила, що мене примусили щось робити. Я хороша, я б цього не робила, а через обставини мала робити. Ти мене образив, тому я й вчинила так.

П.: **80.** Інакше кажучи – не ображайте, не чіпайте, не дратуйте мене. Це було життя до озаріння. А що змінилося після?

Н.: **80.** Коли я прийшла до церкви, то нічого не змінилося. Ще упродовж десяти років життя було таким самим.

П.: **81.** Ходили до церкви та все було, як і раніше. Церква полегшувала переживання цього? Можливо, там ставало легше?

Н.: **81.** Навіть, не полегшувала... Це просто, як моя рука чи нога. Чи погана вона чи хороша, але це моє. Це вийшло зсередини мене й нікуди не дінеться.

П.: Так було десять років, а потім?

Н.: **82.** Це були десять років питань і пошуків. Десять років звертань до Бога. А сьогодні я усвідомлюю, що мої звертання та молитви були неправильними.

П.: **82.** Вони були обтяжені егоїстичними тенденціями?

Н.: **82а.** Так. Я зрозуміла, що якби правильно зверталася, правильно просила, то давно б відбулася гармонізація. Раніше я просила: «Благослови мене та дай розум йому». Тепер я прошу по-іншому: «Дай розуму мені та благослови його». І результати протилежні тим, що були. Якби я змогла зрозуміти це раніше, то й моє життя змінилося б раніше.

П.: **83.** Можливо, це тому, що ви знайшли якусь конкретну релігію, філософію, яка вас влаштовувала? А тоді ви просто до церкви ходили?

Н.: **83.** Так, я шукала, я просила. Я не змирялася із тим, що є. Мене це не влаштовувало. Я увесь час була в пошуку.

П.: **84.** Що дає вам ця фраза: «Дай розуму мені та благослови його»? Чи не занадто ви щедра до тих, хто ускладнює вам життя? Вони ускладнюють, а ви їх благословляєте. Чи вам легше від того що якимось розумінням приходить?

Н.: **84.** Я просто розумію все трішки по-іншому. У будь-якому випадку потрібно благословляти: чи добро, чи зло людина несе – це неважливо. Якщо людина несе зло, отже, її роздирає внутрішній конфлікт.

П.: **84.** Така позиція перегукується з одним із наших принципів: прийняття іншої людини такою, яка вона є.

Н.: **85.** Рік тому я почала розуміти наскільки важливими є прийняття, прощення, безумовність. Це було озаріння. І я тепер хочу цим озарінням з усіма поділитися, усім нав'язати.

П.: **85.** Коли ви так робите, то втрачаєте безумовність любові, тому що нав'язуєте своє: «Мені добре, то й ви приєднуйтесь до цього доброго. Я не

хотіла бути саодиокою у горі, у темних почуттях. І я не хочу бути саодиокою в ейфорії світлих почуттів». Це те спільне, що є і там, і там.

Психолог пропонує Н. розповісти казку про своє життя

Н.: Жила була дівчинка. Коли вона виросла, то зустріла прекрасного молодого чоловіка. Вони зустрічалися, а потім одружились і стали жити в гарному просторому будинку. Жили щасливо, у гармонії, розуміли та любили одне одного. Однак чоловік був дуже амбіційним. Він ставив перед собою велику мету, значущі завдання. Невдовзі він зумів багато чого досягти, знайшов свою мрію, реалізував себе. Став королем країни, в якій вони жили. А дружина стала королевою. Вона була готова до цієї ролі, тому що відповідала їй як внутрішньо, так і зовнішньо. Король любив королеву та оберігав її, як дорогоцінну вазу. А вона його любила, поважала та цінувала. Перед тим, як переїхати до замку, вона дізнається, що чекає дитину. Це була прекрасна новина! У їхній родині мир, благополуччя, радість, багато любові, якої вистачає на всіх. Тож вони вирішують взяти в родину ще двох прийомних дітей. Чоловік виконує свої обов'язки як короля та керівника. Йому це подобається, тому що дружина його надихає. Вона чудово виконує свої жіночі обов'язки. Всі задоволені своїми ролями. Вона як мати, як дружина та як господиня. А він як батько та керівник. Усі живуть щасливо.

П.: **86.** Ви насправді маєте кількох дітей?

Н.: Ні.

П.: **86.** Тоді ця казка про ваших батьків?

Н.: **87.** Це казка про мою мрію. Вона про те, чого я хочу.

П.: **87.** Це казка не про ваше життя, а про мрію про життя. Напевно, казка про життя відрізняється від казки про мрію життя?

Н.: **87.** Так, відрізняється.

П.: **88.** Казки діаметрально протилежні?

Н.: **88.** Ні. Перша частина, до того, як він став королем, – це про теперішнє. А все інше вже мрія. Він поки що не став королем.

П.: **89.** Тоді спробуйте розповісти казку про те, що може бути без цієї мрії, казку про реальне життя Наді.

Казка про життя Наді

Н.: Жила собі дівчинка. Коли вона виросла, то зустріла красивого хлопця. Вони покохали одне одного, довго зустрічалися. Потім він їй оспівчився й вони одружилися. Якийсь період життя у них був важким, переломним. Вони шукали гармонію, тому що була любов, але не було взаєморозуміння. Одного разу вони знайшли скриньку і почали брати з неї різні чудові речі, які допомагали їм відшукати себе, знайти сенс життя, гармонію та любов. Поступово, крок за кроком, вони прийшли до відчуття щастя, гармонії, розуміння. І все було добре, якби не одна проблема. Коли в родині була дисгармонія, їй здавалося, що нічого у житті їй не потрібно – ні грошей, ні становища, а лише гармонії. А коли вони досягли гармонії, то вона зрозуміла, що хоче ще чогось. З'явилися нові вимоги.

П.: Хочу грошей та всього іншого?

Н.: Так, хочу всього іншого. І вона чудово усвідомлювала, що це не безумовність. Тому ніяких претензій не висловлювала. Зовнішньо гармонія забезпечувалася, але якийсь черв'ячок точив душу. Проте водночас йде постійна внутрішня робота, приходить розуміння, що потрібно приймати й любити людину такою, яка вона є. Однак черв'ячок цей все одно іноді дає про себе знати. І була ще одна велика проблема в родині: не було дітей. І він і вона прагнули до цього, хотіли мати дітей, але постійно щось заважало. Вони обоє ще не знайшли себе у житті, не реалізувалися в плані улюбленої справи, не реалізувалися як особистості. Період сімейного життя був сумбурний. Звучали звинувачення на адресу одне одного та пуста втрата енергії. Але при цьому вони кохали одне одного й думки про те, щоб розлучитися не виникало. Вони зрозуміли, що потрібно жити разом, потрібно йти разом по життю, та вирішувати існуючі проблеми. Саме це й відбувається на сьогоднішній день.

П.: Другий варіант казки більш реальний. Ви самі його відчуваєте, ви змогли доторкнутися до існуючих проблем: це і проблема дітонародження, і проблема самореалізації, і фінансова проблема.

Н.: **90.** Справа навіть не у грошах... Це якесь невдоволення його бездіяльністю. І справа не в безробітті. У нього є робота. Однак, ця робота його не влаштовує, він не може реалізувати себе там. І проблема не в грошах, тому що грошові надходження є. У цих грошових надходженнях є і мій значний внесок. А мені хотілося б, щоб він був ведучим, а я, щоб була за ним. **91.** Та я розумію, що не маю права тиснути на нього. Я не висловлюю йому своє невдоволення. У мене така ідея – якщо я зміню себе, то зміниться й він. Ось над цим я нині і працюю.

П.: **92.** У якій казці вам більше подобається Н.? У першій, що про мрію, чи у другій?

Н.: **92.** У першій. Там, де король і королева.

П.: **93.** А чим саме вона подобається, якщо це лише мрія, а не реальність?

Н.: **93.** Тому що вона стала королевою, а він став королем.

П.: **93.** Тобто ви хочете стати такою, щоб допомогти йому набути королівського статусу?

Н.: **93.** Так. Я хочу сама стати королевою. Акцент на мене.

П.: **94.** Ви говорили, що невдоволені бездіяльністю чоловіка. А що робите ви, окрім того, що йдете по світлій дорозі (рис. А.1.1), упевнені в тому, що Бог приведе вас туди, куди вам і потрібно?

Н.: Читаю, відвідую тренінги, багато чого усвідомлюю.

П.: **94.** Можливо, йому здається, що бездіяльнісна ви? Адже ви сподіваєтеся, що хтось поведе вас по правильному шляху?

Н.: **95.** Так, йому здається, що я дурницями займаюся. Однак претензій одне до одного ми не висуваємо.

П.: **95.** Адже терпіння рано чи пізно може вичерпатися, якщо не у вас, то в нього?

Н.: **96.** У мене знову надмірне занурення в ці ідеї. Одним словом, я це пізнала, мені це допоможе, це моя дорога й знати більше нічого не хочу. Потім у якісь моменти розумію, що мій запал надмірний.

П.: **97.** Тоді сердитесь самі на себе?

Н.: **97.** Так. Тоді я готова куди завгодно бігти, що завгодно читати, виконувати які завгодно вправи по двадцять разів на день. Потім бачу, що ніякого результату немає, і переключаюсь на інше. Проте, я таки досягла чогось: за півроку відбулися серйозні зміни – гармонізація стосунків. Мій чоловік дуже змінився.

П.: **98.** Можливо, він змінився так, що вас ці його зміни знову не влаштовуватимуть?

Н.: **98.** Так, вони мене не влаштовують. Досягли цього, потрібно наступне.

П.: **98.** То може він просто підлаштувався під вас, виявив гнучкість? З одного боку, це вас радує, а з іншого – який сенс від його гнучкості? Адже ви маєте нести відповідальність за його зміни.

Н.: Ні, там не гнучкість була. У нього були серйозні залежності, з якими непросто було розпрощатися.

Рис. А.1.3. «Пес на ланцюзі та кіт» (неавторський малюнок)

П.: **99.** Ви були колись прикуті до такого ланцюга?

Н.: **99.** Напевне, я і зараз прикута.

П.: **99.** Тільки ланцюг у вас жовтенький. І кожна ланка цього ланцюга – це сердечко.

Н.: **99.** Так. Однак сліз немає.

П.: **99.** А бантик є? І чи можете ви його зняти? Чи це міцний нашійник?

Н.: **99.** Я його знімаю, але на його місці відразу ж з'являється інший. Знімаю блакитний, а з'являється жовтий, знімаю жовтий, а з'являється червоний.

П.: Просто відбувається заміщення, а спрямованість не змінюється.

100. А що може символізувати цей стовп – ганьбу чи щось інше? Можливо, це те, що ви пережили в неприємній ситуації із мамою?

Н.: **100.** Був певний відрізок часу, коли було соромно за маму, а тепер уже не соромно. **101.** Нібито я сама собі поставила цей стовп. Я можу взяти, штовхнути його ногою, та й піти. Проте не хочу. Мені для чогось потрібний і цей стовп, і ланцюг.

П.: **102.** Можна думати, що у вас є і кіт і собака, і така частинка і така.

Н.: **102.** Так, є.

П.: **102.** Яка вас більше влаштовує?

Н.: **102.** Ніяка не влаштовує.

П.: **102.** Тоді є певне відчуження себе. **103.** Мабуть, серед ваших малюнків є той образ, який вам подобається?

Н.: **103.** Це ті образи, що пов'язані з родиною і моїми уявленнями про неї. Це ті образи, де я королева, принцеса.

П.: **103.** Отже, ви бачите, яка суперечність. Коли мама проговорювала, що можете Романа втратити, то відповідали, що то не страшно, оскільки є світла дорога (рис. А. 1.1), найважливіша у вашому житті. А тепер виявляється, що найбільш значущі малюнки пов'язані з родиною.

Рис. А.1.4. Найбільш значуща для мене людина

Н.: Це я. Я – принцеса.

П.: **104.** Ви відчували себе колись принцесою? У дитинстві, можливо?

Н.: **104.** Не відчувала. Це моя мрія. У дитинстві я була хлопчиком.

П.: **104.** Хто у сім'ї хотів хлопчика?

Н.: **105.** Це пов'язано не з бажанням мати хлопчика, а з байдужістю батьків. Я не хотіла бути хлопчиком, однак це не залежало від мене. Мене водили до перукарні і стригли наголо, одягали в хлопчачі шорти. Я при цьому увесь час плакала. Та мама вважала це дурницею. А я розуміла, що некрасива, а інші дівчатка красиві. І років із десяти, коли стала більш самостійною, то сама почала відпускати волосся.

П.: **105.** Батьки вже не примушували стригтися?

Н.: **105.** Ні, їм було байдуже. Для мами головне, щоб у родині були гроші. А батько вважав, що жити потрібно морально, а гроші неважливі. **106.** Та мене не влаштовує ні та, ні інша точка зору.

П.: **107.** Але ж, на цій дорозі гроші неважливі, Роман теж неважливий, а найважливіше – сама дорога. Хоча, звісно, ми бачимо суперечність. Однак користуємося текстом, що проговорив протагоніст.

Н.: **107.** Мабуть, внутрішня суперечність є, тому що дорога – головне. Водночас я усвідомлюю, що й родина важлива, а не тільки ця дорога.

П.: **107.** Створюєте сама для себе ситуацію розщепленості, витрачаєте на це енергію. Якщо я знаю, що родина – головне, то всі зусилля спрямовую туди. Якщо ж при цьому я вважаю, що крім головного є ще й дорога, яка теж головна, то виникає небезпека, небажаючи цього, когось образити, щось комусь недодати. Однак ви могли просто не бачити цієї суперечності.

Н.: **108.** Я й тепер не зовсім її усвідомлюю.

П.: **108.** Не усвідомлюєте, тому що світла дорога (рис. А.1.1) забезпечує «хорошість» у родині: чого б поганого мені не говорили, а я благословляю.

Н.: **109.** Так, якби сім'я йшла цією дорогою, то це була б ідеальна сім'я.

П.: **109.** Тому докладаються усі зусилля, щоб і чоловіка повернути у таку віру, щоб він не сховався із цієї дороги. І тоді на світлій дорозі буде ідеальна сім'я.

Н.: **109.** Так, це правильно. Отже, має бути так.

П.: **110.** У груповій роботі постійно переконуємося, що будь-яке «правильно» є відносним. Це «правильно» для вас. І тоді ви несправедливі, бо ставите себе та його у нерівні позиції. Ви одразу стаєте в позицію ментора. Адже, коли ми працювали з картиною М. Реріха, ви одразу ж втілили себе в образі Мадонни.

Н.: **111.** Так, я це відчуваю. Постійно намагаюся показати, що розумніша.

П.: **111.** Напевно, у житті вам не вистачало відчуття власної правоти, значущості. Можливо, це відголосок дитинства, коли ви були «гидким каченям»?

Н.: **112.** Навіть не знаю. Це якесь почуття жалю, співпереживання. Розумієте, я вважала так: сьогодні я щось зрозуміла, у мене щось вийшло, то я тепер іншим розповім, щоб і вони зрозуміли, щоб і в них вийшло. Побажання щастя іншій людині – нав'язливе побажання.

П.: **113.** Ви зрозуміли щось, тому що у вас було саме це переживання, саме ця проблема. Проте інші люди мають інші проблеми, інші переживання. Тож уявіть собі, як некоректно ви себе поводите. **114.** Можна сказати, що найбільш значуща людина – це людина моєї мрії? Хоч колись ця людина буває реальною, хоч у певні періоди?

Н.: **114.** Мабуть, це все-таки більше мрія.

Рис. А.1.5. Моя мрія. Ідеальна сім'я

Н.: **115.** Це чоловік, я та діти. Всі троє прийомні. Я хочу дітей та ловлю себе на думці, що хочу не так своїх, як прийомних. Є ще мої та його батьки.

П.: **115.** Можливо, у дитинстві було відчуття, ніби зростаєте не в рідній сім'ї. Тому й виникла ідея про прийомних дітей. Я пам'ятаю фразу, що «я без мами при живій мамі». І от знову ми до цього повертаємося. Яку дівчинку мама стригтиме наголо, одягатиме в хлопчачі труси замість сарафанчиків? Переживши це, звісно, захочеться прийомних дітей, щоб психотерапевтувати себе. **116.** А з цієї картинки що є реальністю?

Н.: **117.** Нічого. Це мрія. Немає машини, грошей, дітей, будинку. Якби був будинок, то батьки були б бажаними гостями. Я уявляю собі галявину на якій сидять наші з чоловіком батьки. Це була б ідеальна сім'я – всі як єдине ціле, як одне серце. Усіх об'єднує любов.

П.: **118.** Це те, чого вам не вистачало в родині, і тепер хочеться надолужити. Проте існує одна проблема. Якщо людина не жила в атмосфері любові, якщо в неї немає практики забезпечувати таку атмосферу, то яким

чином вона зможе її створити? Невидимо для себе людина може руйнувати стосунки і бажану атмосферу.

Н.: **119.** У дитинстві, незважаючи ні на що, я була впевнена, що любов у моїй родині є, що й мама й тато мене люблять. Однак, мені не вистачало виявів цієї любові, хоча в тому, що вона є, я була впевнена.

П.: **119.** Це відчуття було рятівним колом для вас. Коли фактичних аргументів немає, але є віра у цю любов. **120.** Ще можна сказати, що на світлій дорозі (рис. А.1.1) ви не одинока, адже разом із Богом. Це і є ідеальна сім'я (рис. А.1.5), тому там і сердечка по всій дорозі. Це натяк на те, що ідеальна сім'я – це сім'я, що йде по світлій дорозі. Тому ви й говорили, що нічого страшного, якщо у Романа не вистачить терпіння. У мене ж є дорога.

Уч. групи: **121.** Чи не можна порівняти сімейну ситуацію Н. з тією, що була в її батьківській родині? Мені здається, що у чомусь Надя схожа на маму.

Н.: **121.** Так, звісно. Особливо чітко після казки я побачила, що моя найзавітніша мрія заробляти гроші йде від мами. Мені здавалося, що я від цього звільнилася.

П.: **122.** А хто вас до цього підштовхнув?

Н.: **122.** Я відвідала один семінар і прочитала книжку про те, як має поводити себе жінка: вона не повинна працювати й утримувати родину. Завдання жінки – надихати чоловіка для якнайкращого виконання своєї ролі. І я в один момент залишила свій бізнес. А чоловікові сказала, що буду куховарити, прати, стежити за порядком у будинку та ін. А він, якщо хоче продовжувати займатися бізнесом і заробляти гроші – добре, а не хоче – також добре. Тобто я на нього не тиснула.

П.: **123.** А до цього ви не виконували своїх жіночих обов'язків?

Н.: **123.** Виконувала, але мені це не подобалось. Мою увагу більше привертав бізнес: привозити товар, продавати його. Будь-що, тільки не борщ варити. Я, звісно, куховарила, але без радості. А потім я стала з великою радістю це робити. **124.** Я не розуміла суті жіночих обов'язків. Тому що мама

ніколи не виконувала жіночу роботу. Все робив батько. Тобто на сто відсотків роль жінки грав батько.

П.: **124а.** Коли виходили заміж, то очікували, що і ваш чоловік буде це робити?

Н.: **124а.** Я взагалі нічого не очікувала. Я не відчувала особливого бажання – бути жінкою. Я виконувала жіночу роботу, але без бажання. Я приймала рішення за чоловіка, нав'язувала їх йому. **125.** Гадаю, що образ мами так вплинув на мене. Адже вона взяла на себе роль чоловіка. Коли ми одружувалися, мій чоловік був сильною особистістю. Своєю напористістю я зробила з нього слабкого. Тому ніяких образ чи претензій у мене немає. По натурі він сильний, і це бажання – стати королем – у нього є.

П.: **126.** Для вас важливо, щоб він став королем чи, щоб ви стали королевою при ньому?

Н.: **126.** На той момент це взагалі було не важливо – просто хотілося мати товариша і все. Бажання, щоб він став королем з'явилося буквально два тижні тому.

П.: А чоловік встигає за змінами цих бажань?

Н.: Ні, не встигає. **126.** Він так себе поводив, що навіть мріяти про короля раніше не можна було. Хотілося просто бачити поряд із собою нормальну людину. Тепер він став нормальним. І я хочу, щоб цей нормальний став королем.

П.: **127.** Чи не краще дати йому спокій, щоб він сам зміг визначитися?

Н.: **127.** Я намагаюсь дати йому спокій.

П.: **127.** Ви проговорили чудову фразу, коли розповідали, як звертаєтесь тепер до Бога. Однак, ця фраза не заважала вам ці метаморфози чинити. Тому що «дай розуму мені та благослови його на короля»

Н.: **127.** Знайти та зреалізувати себе – ось на що благослови.

П.: **127.** Але знайти й реалізувати себе так, як хочеться того вам.

Н.: **128.** А йому й самому цього хочеться. Він сам себе уявляє в цій ролі. **129.** На цей момент я вдячна за те, що є вже гарні стосунки. Я довго прагнула таких стосунків.

П.: **129.** Ви прагнули щось зліпити з чоловіка, вважаючи, що це дуже просто. Тож потрібно було пережити руйнацію намірів, щоб зрозуміти, що найбільша цінність – у людині, у чоловікові, а не в чомусь, що стоїть поза ним.

Н.: **130.** Так, мені хотілося його переробити. Я ж хороша, а він таке виробляє. Кожна нормальна людина розуміє, що це погано. Чому ж він не розуміє?

П.: **130.** Ви говорили, що, коли виходили заміж, він був сильним. Виходить, що треба «переробити» на слабкого, бо самій потрібна була сила. Сімейний гештальт ви несли у собі: жінка має бути ведучою. І йому довелося «скотитися» до слабшої ролі.

Н.: **131.** Чоловікові довелося змиритися, тому що не зміг мене пересилити. І поступово прийшов до інфантильності. Він не боровся, а перебував у стані прострації.

П.: **131.** Якщо брати глибинний аспект, то ви зводили ситуацію до моделі, подібної до тієї, що була у батьківській родині. Проте намагалися щось у цій моделі виправити. Батько тире чоловік не повинен мати тих недоліків, що були у вашого батька. Ну, а собі, ви, можливо приписували ті чесноти, яких не було у мами.

Н.: **132.** Так, тепер я це зрозуміла, усвідомила. І бачу, що знову повторюю те саме, але в іншій інтерпретації.

Рис. А.1.6. Казка мого життя

Н.: Батьки на пляжі лежать, відпочивають. А поряд троє дітей.

П.: **133.** Діти граються, щось роблять, а батьки відпочивають. І це казка життя. Ми сьогодні говорили про бездіяльність, а тут бачимо бездіяльність

удвох. Головне, знайти світлу дорогу, й можна нічого не робити. А хтось буде все вирішувати за вас.

Н.: Ні, особистісне зростання має бути обов'язково.

Рис. А.1.7. Моя сім'я тепер

П.: **134.** Жінка вагітна?

Н.: **134.** Так. Проте це тільки мрія. Це те, чого я прагну, з чим себе асоціюю.

П.: У темі, що стосується реального сьогодення, ви відображаєте не ту сім'ю, яка існує насправді, а бажану.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 135. *Привертає увагу те, що бажане Н. втілює у малюнок як реальність. Адже тема про реальну сім'ю – моя сім'я тепер. Отже, і в житті автор малюнків може вибудовувати щось, приймаючи бажане за реальне. Для психіки все одно: вона не розрізняє бажане та справжню об'єктивну реальність. У цьому малюнку відображено це розходження: у темі про теперішню сім'ю малюється те бажане, чого Н. хотілося б.*

Рис. А.1.8. Я серед чоловіків

П.: **136.** Усі чоловіки нікчемні: маленькі та сірі. Є лише один-єдиний. Ще на початку роботи я говорила, що чоловік знайшов у вас вірність та відданість. І з малюнка ми бачимо, що це, справді, так. То з ким же ще ви можете бути, якщо не з ним? Короля ліпите лише з нього. Він на одному рівні з вами по гідності.

Н.: **136.** Він головний чоловік у моєму житті. А всі інші – не головні.

Рис. А.1.9. Я серед жінок

Н.: Велика фігура у центрі – це я.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 137. *На малюнку яскраво представлена тенденція до сили. Немає фігур, які були б рівні цій фігурі. Всі маленькі, а вона одна велика. Так само, як і Мадонна. Отже, якщо*

декларуються якісь цінності, то, оточуючі обов'язково мають брати їх до уваги, оскільки «я завжди права». **138.** На підтримання цього ілюзорного образу може витратитися усе життя, вся енергія. На самореалізацію і професійний успіх сили не вистачить.

П.: **139.** У нашій роботі ви можете побачити яку ціну платите за цей образ, скільки енергії втрачаєте. І тоді, справді, залишається тільки лежати на галявині, як на рис. А.1.6.

Н.: Виходить, що мрія перетворилася на ідеалізацію.

П.: **140.** Мрія має право на життя, ідеалізована чи яка завгодно. Проте, якщо реальність зображується не як реальність, а як мрія, як бажане, коли є відступ від реальності, то на це ми звертаємо увагу. Малюнки «Я серед жінок» (рис. А.1.9) і «Я серед чоловіків» (рис. А.1.8) мають відображати дійсність. Насправді ж бачимо відступ від реальності.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 141. Можемо думати, що прагнення до возвеличення себе – подарунок дитинства. Коли у дитинстві нас «пригинають» до землі, то, звісно, нам хочеться випрямитися, позбутися відчуття неповноцінності. Крім того, є ще вимоги соціуму, відповідно до яких ми маємо бути успішними, «на висоті». Реально досягти цього непросто, та тут можна пофантазувати. **141а.** Фантазія дорослих може бути прив'язана до певної філософії чи певного світогляду. І така прив'язка дає можливість людині сказати, що «це правильно, це благо, це щастя». Якщо хтось цього не розуміє, то він ще не доріс до такого розуміння.

Н.: **141.** Так, у мене є таке.

Рис. А.1.10. Неіснуюча тварина

Н.: Це малюк, у якого голова більша за все інше.

П.: **142.** Ви начебто незадоволені тим, що не завжди можете збагнути щось, що частіше емоційні, а не раціональні. **143.** Ніби є потреба в мудрих батьках. Звідси така довіра до того, що прочитала, чи до різних тренінгів –

адже там є тренери. Можна сказати, що ви «хватаєтеся» за «хороших» батьків. Релігія – це також заміщення батьків. Цей малюнок (рис. А.1.10) ніби є автопортретом вас маленької. Маленької, але дуже раціональної, такої, що постійно щось вирішує, створює якісь конструкти, які б не лише вас порятували, а й інших.

Н.: **143.** Так, усіх хочеться врятувати.

Рис. А.1.11. Людина, якої психологічно не існує

Н.: **144.** У нього в руках ніж та сокира, а також ніс розбитий.

П.: **144.** Ми намагаємося, щоб ви свого носа не розбивали. А інші, якщо розбили, то їм потрібно слухати ваші проповіді.

Н.: **144.** Так, я розбила. А їм навіщо бити? Треба, щоб вони цього не робили.

Рис. А. 1. 12. Людина, якої психологічно не існує для мене

Н.: Це агресивний, злий бандит.

П.: І йому однієї агресії досить, навіть холодної зброї не потрібно?

Н.: **145.** Просто внутрішньо я так розумію, що поганих людей взагалі у житті не буває. Це ж людина, якої психологічно не існує.

П.: **145.** Тоді звідки вам відомий цей образ, якщо такого не існує?

Н.: **145.** Це назовні він такий, а всередині хороший та добрий. **146.** Нема поганих людей, є погані вчинки. Хороша людина іноді може погано вчинити. Вчинок поганий, а людина хороша.

П.: **146.** Він говорить: «Як добре! Я можу погано чинити, але залишатися при цьому хорошою людиною!» Ви уявляєте, як цим можуть спекулювати?! Ви ніби санкціонуєте людину на те, що вона може робити все, що заманеться. Ось так викривлюється реальність. Напевне, дуже сильний страх пережили у дитинстві, коли злякалися подібної агресії, що тепер психіка захищається тим, що подібних людей взагалі не існує. **147.** Якщо поганих людей немає, то кому ж тоді проповіді читати? Якщо людина

хороша, а вчинок поганий, то потрібно не до людини звертатися, а до вчинку. Ви вчинкові проповідуйте?

Н.: **147.** Ні, людині.

П.: **147.** Та людина ж і так хороша. Якщо в неї немає нічого поганого, то навіщо тоді йти до людей зі своєю мораллю, з проповіддю? І звідки тоді чорні завитки біля світлої дороги (рис. А.1.1)?

Н.: **148.** Людина просто помилилася і пішла не на ту дорогу.

П.: **148.** Ніби ви себе за щось засуджуєте й не можете пробачити. І такою позицією полегшуєте погляд на власні вчинки. Крім того, ви хочете виправдати маму, щоб її можна було любити.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 148. *Постулюючи неіснування поганих людей Н. забезпечує можливість висловлювати позитивні почуття. Тому що вони існують, вони просяться на поверхню, але їх потрібно якось згармонізувати з лібідними об'єктами.*

Н.: **148.** Мені в душу запала думка про те, що немає поганих людей. Більше ніяка думка до мене не пробивається.

П.: Чи задоволені ви результатами проповідей, які читали значущій людині?

Н.: Так.

П.: **149.** А чим саме задоволені? Раніше він був самостійним, незалежним, ініціативним, і от ви докладаєте певних зусиль. У результаті він втрачає активність, стає нижче в соціальному плані, а ви – трішечки вище. Ось така робота проводиться. Однак його зміни вас усе більше й більше не задовольняють.

Н.: **149.** Так. Він став заглиблюватися в алкогольну та інші залежності. Що сильніше я з ними боролася, то глибшими вони ставали.

П.: **149.** Спочатку цього не було, а потім з'явилося як результат ваших зусиль. При цьому ваші бажання залишилися тими самими, але вони не задовольнялися. Ви їх проговорили у казці: бажання соціального престижу,

високості. І, звісно, потім потрібно знаходити когось, хто був би в унісон із цими бажаннями.

Н.: **149.** Ні. Просто я зрозуміла дещо. Тоді, коли я намагалася його переробити, пояснити, що можна робити, а що – ні, то становище ставало все гірше і гірше. Він ставав усе гіршим, вчинки його ставали все гіршими.

150. Зрештою настав час, коли я прийняла чоловіка таким, який він є. Я стала любити його, не змінюючи, приймаючи усі недоліки. І в той момент, як я його прийняла і полюбила таким, який він є, він змінився. Звісно, не одразу, але на сьогодні це зовсім інша людина.

П.: І ви заспокоїлися, бо всі ваші бажання здійснилися?

Н.: Ні.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 150. *Прийняття чоловіка не задовольнило бажань, що були із самого початку і які, по суті, ініціювали активність Н. стосовно нього. Тож необхідна вища сила: вона дає можливість не бути самотньою у своїх бажаннях. (Н. говорила, що не одна на цій дорозі у своїх бажаннях, що її бажання і є бажаннями Бога). Тому шлях усіяний серцями, адже ідеальна родина – це серце. Це натяк на те, що дорога значною мірою є заміщенням бажань, які, можливо, лише частково реалізуються у сім'ї. При цьому віра виступає як компенсація. Вона допомагає і це добре.*

П.: Хочу наголосити, що ми не коригуємо спрямованість людини чи її бажання. **151.** Просто на вашому ж матеріалі показуємо, що у певні моменти ваші дії і бажання можуть розходитися. Якщо бажання зависокі, людина сама собі створює відтінок песимізму, розчарувань, з якими потрібно якось впоратися. І тоді зрозуміло, чому біля світлої дороги так багато темних. Це ймовірно певні життєві негаразди, коли ви намагалися виявити якусь ініціативу, а потім з'ясувалося, що ініціатива не узгоджується із магістральною світлою дорогою.

Н.: **151.** Так.

П.: **152.** Певною мірою відбувається «приборкування» самої себе, якихось власних поривів. І ще можна сказати, що це вихід з пережитої кризи.

Н.: **152.** Так, пошук був завжди.

П.: Ми неодноразово виявляли відступи від реальності. Як ви до них ставитеся?

Н.: Мені здається, що раніше цього не було. Це виникло, коли чоловік став хорошим. У мене вимоги та мрії стали іншими. Можливо, вони й були, ці відступи, але на поверхню не впливали.

П.: **153.** Увесь час щось продуктивне, позитивне поєднується із непродуктивним. Чоловік став хорошим – це ж чудово. Однак чомусь «хорошість» чоловіка продукує відступи від реальності. Мабуть, навпаки, відступи були можливими тоді, коли він «западав» у своєрідні «душевні ями». Тепер ви приймаєте чоловіка таким, який він є. То що ж тоді не приймаєте? Чому відступаєте від реальності? Чи у вас відродилися сподівання, що він, умовно кажучи, стане королем?

Н.: **153.** Я у цьому впевнена. Це хороша мрія. Та я розумію, що мій підхід до цього неправильний.

П.: **153.** Чому неправильний? Адже ви самі стверджували, що все, що ви хочете, є правильним і це можна ставити іншим за приклад.

Н.: **154.** Я розумію, що це неправильно, тому що знову відбувається нав'язування. Мета хороша, але шлях до її досягнення неправильний. Це те саме, що я робила й раніше.

П.: **154.** Ви усвідомили, що надміру нав'язуєте свої світлі думки та погляди іншим людям?

Н.: **154.** Так. Я їх ідеалізую. Віра дає мені впевненість у їх правильності. Це ніби «зацикленість» якась і люди мене не сприймають.

П.: **154.** Уже видно, що йде прозріння, послаблення якихось жорстких позицій. І є сподівання на зародження чогось нового.

Рис. А.1.13. Що було до мого народження

П.: **155.** Що ж було до вашого народження? Ми бачимо, що людей тут немає.

Н.: Ні, немає.

П.: **155.** А як же ви тоді з'явилися? Можливо, від сонячного промінчика чи Бог послав?

Н.: Я над цим не замислювалася. Ось так було: сонце, небо, трава.

П.: **155.** А де ж ваша родина? Де можуть бути батько і мати? Можливо, вони лежать і їх не видно у траві?

Н.: **156.** Ні. На землі нікого немає. Є трава, сонце небо, а більше нічого немає.

П.: **156.** Можна сказати, що на землі порожньо, тому що люди не значущі. Значущою є зустріч, коли утворюється пара як на рис. А.1.8.

Н.: **156.** Так.

П.: **156.** Це натяк на те, що вам хотілося б одразу від свого ще не народження перейти в цю прекрасну діаду (пара на рис. А.1.8). **157.** Бути удвох, щоб було душевне тепло, щоб серце було, щоб це була ідеальна сім'я на дорозі до Бога. Чи не так?

Н.: **157.** Так. Проте хочеться щоб ще й батьки були в цій діаді.

П.: **157.** Є у вас такий малюнок, де і ви і батьки?

Н.: **157.** Так, є. Це малюнок, де ми з чоловіком, діти, свекор із свекрухою та мої батьки (рис. А.1.5. «Моя мрія. Ідеальна сім'я»).

П.: **158.** Та все це вже після народження. Ніби ви все тримаєте під контролем. Там, де вас не було, де не було вашого погляду, там взагалі нічого немає. Так і в житті? Усі залежать від вас?

Н.: **158.** Так, мабуть.

П.: **158.** Це вам імпонує? Приємно чи важко йти із цим по життю? Адже тільки ваш погляд правильний, непогрішимий, адекватний та продуктивний. Я говорю це, виходячи з рис. А.1.1 «Дорога мого життя».

Тільки одна дорога світла та пряма, а інші чорні та криві. Одну дорогу я освітлюю та декларую у своїх проповідях.

Н.: **158.** Так і є. Лише моя дорога правильна, тому що вона веде до Бога.

П.: **159.** По життю ви отримуєте від цього більше задоволення чи труднощів?

Н.: **159.** Мабуть, труднощів. Мене б зараз тут не було, якби не було труднощів.

П.: **159.** Тоді питання: навіщо це вам? Навіщо дорога, яка приносить більше труднощів, ніж задоволення? Чи труднощі – це не все, що ви отримуєте на цій дорозі?

Н.: **159.** Це якось саме собою виходить. Є ця дорога, і по іншому я не можу. Та моя «зацикленість» на цій дорозі ускладнює стосунки з оточуючими.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 159. У цьому, невидимо для автора, може бути прихована тенденція до самопокарання: «Я обрала прекрасну дорогу, йду по ній з вірою, з упевненістю, але постійно наштавхуюся на якісь негаразди». Це дуже витончений спосіб самопокарання у якому водночас є й самозаохочення. Самопокарання невидиме для людини. **160.** Лейтмотивом цього проходить ідея, що поряд зі мною на світлій дорозі мають бути значущі люди.

Н.: **160.** Потрібно, щоб усім було добре, а не лише мені. І, найцікавіше, що це виходить за рамки родини і розповсюджується на всіх.

П.: **160.** І тоді увесь світ – це родина. У вашій церкві говорять одне одному – сестри та брати?

Н.: **160.** Так, говорять.

П.: **161.** Сімейність екстраполюється на ширші популяції. Ви прагнете до ідилії стосунків, єдності, сердечності. Однак тоді ця пара не буде виділятися (рис. А.1.8. «Я серед чоловіків»). Тобто виходимо на таку суперечність. Хоча не знаємо чи суперечність це, оскільки Н. може її зняти.

Отже, якщо все більше людей йтиме світлою дорогою (рис. А.1.1), то як же бути з позиціями, як на рис. А.1.8 та на рис. А.1.9? Адже тоді ви маленьких людей піднімете до свого рівня. А як же тоді ваше бажання саме так презентувати себе серед оточуючих людей? З такою любов'ю та сердечністю, що властива лише цій парі (рис. А.1.8.)? І з такою яскравою красою серед жінок (рис. А.1.9)?

Н.: **162.** Я не можу зрозуміти про що ви говорите. Це не доходить до мене...

П.: **163.** Ось ви всі йдете по цій дорозі (рис. А.1.1). Ви повели людей, ви у них керівник. Проте вони будуть ображатися та говорити: «Надю, ти повела нас по цій дорозі, встеленій серцями. Ми думали, що це буде одне спільне серце. А виявляється, що наші серця маленькі, а велике лише твоє серце».

Н.: **163.** Це означає, що я вважала себе розумнішою за інших. У мене є ідея: усім допомагати, всіх рятувати. Отже, я думаю, що вони не розуміють, а я розумію щось важливе. **163а.** Вони не знають, як собі допомогти, а я знаю, бо пізнала Бога.

П.: **163.** Інакше кажучи, ви перетворюєте їх на дітей. І ваша рука чудово це промалювала (рис. А.1.8. та А.1.9).

Н.: **163.** Виходить, що так. І чоловіка «загнала» у такий стан, а тепер намагаюся витягти його звідти. Прагнула зліпити з нього короля, а зліпила діаметрально протилежне – дитину.

П.: **164.** І зрозуміло, чому «заганяла». Витрачала зусилля, прагнучи позитивно вплинути на чоловіка, а виходило так, що тим самим опускала його все нижче. Чи не те саме проробляла мама з батьком? Чи батько не такий же маленький порівняно з мамою, як люди порівняно з вами на рис. А.1.8 та рис. А.1.9?

Н.: **164.** До мами я «не дотягую», а батько взагалі такий, що під мікроскопом потрібно дивитися. Тому я й вважала, що я не така, як мама, що у мене все по іншому.

П.: **165.** І коли Роман пройшов шлях до такого ось маленького, як ви зображуєте на малюнках, тоді ви його прийняли і полюбили. Тому що він став схожим на вашого батька.

Н.: **166.** До цього я з ним ще розлучилася. Зрозуміла, що не зможу так більше жити, що потрібно робити щось. У мене вже не було внутрішніх сил. Я не в змозі була діяти. Тож я втекла від усього того.

П.: **166.** У результаті своєї активності ви втратили всі сили.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 167. *Небезпека в тому, що Н. може не бачити, як, навертаючи людину на «світлу дорогу», примениує її, перетворює на дитину. Тому так багато темноти біля світлої дороги: є небезпека, що люди будуть там перетворюватися на малесеньких, таких, що лише під мікроскопом побачиш. А люди такого перетворення не пробачають, адже кожному хочеться бути сильним, успішним, гідним.*

П.: **167а.** Ви, ніби говорите: «Йдіть за мною, і будете такими, як і я». Проте, пріоритет бути сильною, бути на висоті ви не віддаєте нікому – ні серед чоловіків, ні серед жінок. Вони навіть наблизитися до вас не можуть. **168.** При цьому ви ніколи не одна: з вами Бог.

Н.: Тобто я взяла на себе роль Бога?

П.: **169.** Якщо й взяла на себе роль Бога, то тільки тому, що не вистачало єднання із батьком, якого можна побачити лише під мікроскопом. Ось так психіка вирішує проблему недостатнього єднання, коли хотілося, щоб було одне серце з батьком чи з мамою. **170.** А потім, руйнуючи те єднання, яке могло б бути з чоловіком, самі себе караєте. Ви говорите, Надю, що усвідомили, необхідність приймати та любити чоловіка таким, яким він є. Це добре. Однак важливо ще усвідомити, якою є спрямованість вашої діяльності, а інакше буде новий виток скочування вниз цієї людини.

Н.: Так, я це розумію.

Рис. А.1.14. Я-реальне. Я-ідеальне

Н.: **171.** І в реальному і в ідеальному образі ви з чоловіком.

Аналітико-корекційний коментар психолога. 171. *Є велике бажання не бути самотньою. І в цьому також суперечність. Тому що, з одного боку, «я вище інших, вище найближчої людини, я показую шлях, яким потрібно йти». Адак увага акцентується на правильності обраного шляху, на тому, що «я знаю, як правильно». А з іншого боку, дуже хочеться бути вдвох. Я ще раз наголошую, що наша робота не в тому, щоб показати людині «як потрібно», а в тому, щоб показати те, чого вона сама побачити не може.*

П.: 171а. Ми показуємо вам, Н., що у певні моменти ви сама собі можете шкодити. Якщо ви зайняли таку менторську позицію, якщо прагнете показати «як правильно», то людина, що поряд з вами мимоволі перетворюється на дитину, яку ми бачили на рис. А.1.8 та рис. А.1.9. Тоді її ставлення до вас буде не кращим, адже всі хочуть відчувати себе значущими. Хоча захисником тут виступає ваш чоловік.

Н.: 172. Там ще й мої родичі: мама, сестра, подруги.

П.: 172. Таким чином, якщо хтось хоче отримати обличчя у вашому баченні, він має наблизитися на рівень родинних зв'язків. Інакше людина просто нецікава вам. Ви на власні очі бачите, що пізнання світу звужується. Чи буде воно достатнім для того, щоб робити кар'єру? Якщо взаємодіяти з іншою людиною, розуміючи з ким маєте справу, можете лише у межах родини? **173.** І на шляху постає релігія, де, знову ж таки, є своєрідна родина, бо всі брати і сестри. Це також певне замкнене коло людей. Ще звертає увагу те, що хоча теми не вимагають, щоб було намальовано дві людини, але малюється саме дві людини. А що ви хотіли відобразити в образі «Я-реальне»?

Н.: 174. Тут мої внутрішні відчуття. Тут гармонія, любов, взаєморозуміння, спокій. Це ті стосунки, до яких я прагнула.

П.: 174. Ви у реальності – це стосунки. Себе ви представляєте через стосунки. А що собою являє Н.?

Н.: **175.** Я чогось хочу, чогось очікую. І я хочу стати гідною цих очікувань. Не щоб «він став таким», а щоб «я стала такою, щоб він захотів втілити у життя мої очікування».

П.: **175.** Щоб посилити силу впливу на нього. Тож знову ми повертаємося до того, що я хочу стати такою, щоб він не зміг не піти за мною. Стати такою, щоб він пішов за мною і щоб ми були разом у тій праведній справі, яку я роблю.

Н.: **175.** Ніби й не заради самої себе...

П.: **176.** Дуже складно хоч якось коригувати спрямованість своєї активності. Які б варіації не були, а спрямованість зберігається, вона одна, незмінна, і маскується варіативністю поведінки. Присутня динамічність та велика поведінкова палітра.

Н.: **176.** Я розумію це. Не заради себе самої, не життя заради життя, а життя заради ідей. **176а.** Та я хочу жити повноцінним життям, радіти кожному дню.

П.: **177.** Ви починаєте прозрівати, що живете заради ідеї, а від самого життя ніби відсторонюєтеся. Це своєрідна форма психологічної смерті. Тому що «я живу в певних ідеях та стараюся посилити вплив цих ідей на інших людей. Щоб люди разом зі мною були у цих ідеях, щоб я не сама була». Проте це означає, що в реальному житті ви не така вже близька до цих людей. **178.** У реальному житті здається, що люди занадто дрібні. Виникає бажання відійти від цього, хочеться високості. І, крім того, «нічого поганого я не несу, йдіть за мною по світлій дорозі і будете на висоті». Це я проговорюю логіку несвідомого.

Н.: **179.** Так. Ідеї хороші, а цілі якісь корисливі виходять.

П.: **179.** У нас немає оцінних суджень. І ви дуже далека від корисливості.

Н.: **179.** Виходить, що задоволення від свого зростання, а не від зростання іншої людини.

П.: Від ілюзії зростання. **180.** Ніби психіка постійно намагається терапевтувати себе від пережитого: відсутності нормальної родини. У батьківській родині не було розуміння, підтримки та гармонії про які ви мрієте. І тепер ви намагаєтеся створити це не лише з близькими людьми, а й взагалі з усіма людьми. Адже це благо й ви прагнете усіх у це благо занурити. Тому що «це правильно, це правильний шлях». Однак, по-перше, не всі пережили подібну драму у дитинстві. По-друге, кожний переживає свою драму по-своєму, у кожного свої виходи з драми, свої психотерапевтичні ходи. Й ви маєте розібратися й зрозуміти, що «підминаючи» інших, використовуєте їх для того, щоб психотерапевтувати себе.

Н.: **180.** Я розумію, але важко з цим попрощатися.

П.: Ніхто не говорить, що з чимось потрібно прощатися. Просто, якщо ви сама розумітимете, що робите, то у вас з'явиться вибір. А інакше ви будете виконавицею певної внутрішньої програми.

Н.: Ні, я хочу з цим попрощатися.

П.: **181.** Це ваше право і ваша можливість. Ми лише можемо щось прояснити, зробити явними певні суперечності. У вас ми виявили, що з одного боку присутнє прагнення до сімейності, з іншого – усім родичам ще рости та й рости до вас. І увесь час є робота, тому що всіх маленьких людей потрібно дотягти до свого рівня. **182.** На рис. А.1.14 «Я-ідеальне» чомусь у пари не обличчя до обличчя, не душа до душі, не рука до руки. Між ними щось є, вони опосередковано спілкуються.

Н.: **182.** Це між ними гроші, багато грошей. Я тримаю його за руку, а зверху банкнота. Це мрія мого чоловіка, він хоче бути багатим.

П.: Висока духовність, прекрасна світла дорога не суперечить прагматизму та реалізму. Чому не намалювали квітку між вами, а саме банкноту?

Н.: **183.** Квіти – це у мене, а гроші – в нього.

П.: **183.** На малюнку він їх ледве торкається, а більша частина у вас.

Н.: **183.** Чоловік прагне побільше заробити для такої гарної дружини. Ми недавно стали про це мріяти. А раніше головне було, щоб він перестав пити, прийшов до нормального стану. Більше нічого не було потрібно. А коли все нормалізувалося, то з'явилися мрії про гроші.

Рис. А.1.15. Моє минуле

Н.: Це я в дитинстві. Хлопчик у сімейних трусах (рис. А.1.15). Він маленький і нічого не розуміє. Просто живе і радіє.

П.: **184.** Про що думає цей хлопчик? Він вирішує проблему хлопчик він чи дівчинка?

Н.: **184.** Ні, на цьому етапі ще не вирішує. Він маленький, до трьох років. Я пам'ятаю, як про мене запитували: «Це хлопчик чи дівчинка?» Однак, я ще тоді цього не усвідомлювала. У цьому віці лише зароджувалося усвідомлення.

П.: **185.** Мабуть, ці питання якось відобразилися, тому що на малюнку «Найбільш значуща для мене людина» (рис. А.1.4) намалювали себе гарною дівчиною. Важливо саме це – бути красунею.

Н.: **185.** Так, тільки уже потім. У п'ять-шість років я все ще ходила у хлопчачих трусах, але мріяла, тож і намалювала себе принцесою. Дівчатка були у сарафанах і з кісками, а я лиса і в трусах.

П.: **186.** В принцесі (рис. А.1.4) присутній цей хлопчик?

Н.: **186.** Ні. Тому що це майбутнє, а не теперішнє.

П.: **186.** Значущою для себе людиною ви станете в майбутньому. Це те, чого ви прагнете. А цей хлопчик, його відчуття присутні десь усередині вас?

Н.: **186.** Так. Це моя внутрішня дитина. Він знаходиться у серці, сидить на м'якому дивані, поклавши ногу на ногу. Йому там тепло, м'яко та комфортно. І у нього є захист. Я сама, вже доросла, захищаю його.

П.: **186.** А чи присутній цей хлопчик в інших образах? І, якщо присутній, то за яким самовідчуттям?

Н.: **186.** У «Я-реальному» (рис. А.1.14) він ще присутній. Це тембр голосу, це нав'язування своїх ідей, це те, що я веду чоловіка за руку, це роль мами, це чоловіче начало в мені. Я чітко його усвідомлюю.

П.: **187.** Тобто цьому хлопчикові захотілося стати мамою. Вона була авторитарною, була чоловіком у родині, була ведучою і завжди знала, чого хоче і завжди досягала того.

Н.: **187.** На свідомому рівні мені цього точно не хочеться. Можливо, на несвідомому.

П.: **187.** Можливо, тому ви у реальності й тримаєте за руку чоловіка? Це і є залишкові явища чоловічого аспекту у вас. І одна частина вас-реальної – жіноча, а інша – чоловіча (рис. А.1.14 «Я-реальне»).

Н.: **188.** Я усвідомлюю, що у мені це є. Іноді мені це не подобається. Тому я хочу його зменшити, а її збільшити (рис. А.1.14).

П.: Однак, для того, щоб іти з такими труднощами по світлій дорозі, потрібна чоловіча беручкість, стійкість, наполегливість, послідовність. Тож без нього вам не обійтися. **189.** Але він так намальований (рис. А.1.14 «Я – реальне»), ніби вже у віці. Чи немає у ньому чогось від батька, можливо того, у чому ви співчували батькові?

Н.: **189.** Він навіть зовнішньо схожий на батька.

П.: **189.** Можливо, це якраз та частина у якій ви душевно єдналися з батьком. Вам було шкода, що він перетворювався на щось несуттєве, і через цю жалість ви були разом із ним. І вже тоді вирішили, що такі якості будете втілювати в себе, і батькові покажете, якою потрібно бути, щоб ніхто не жалів.

Н.: **189а.** Мабуть, що так. Нині почуття жалю вже не таке гостре. А ще місяців зо два тому, прямо, як ніж було. Почуття жалю до всіх, просто до сліз.

П.: Екстраполювалося почуття. **190.** Отже, малюнок «Моє минуле» (рис. А.1.15) примусив нас повернутися до вже розглянутих малюнків та зробити нові відкриття. З'ясувалося, що чоловік та жінка у «Я-реальному»

(рис А.1.14) – це ваше цілісне єство, це чоловіча та жіноча сутності вас самої. Хоча тоді говорили, що «я – це відносини». Виявилось, що насправді відносини – це ваше ставлення до батька, почуття жалю до нього. І себе ви також у чомусь жалієте.

Н.: **190.** Мабуть, так.

П.: **190.** Проговоріть, за що ви себе жалієте? Я підкажу, а ви потім по-своєму скажете. «Мені шкода тебе, Н., що у тебе доля так склалася, що...»

Н.: **191.** Тепер уже не шкода. А от дитинство було все у сльозах. Шукала причину, над чим поплакати.

П.: **191.** Ми сьогодні вже говорили про те, що ви вирішуєте проблеми дитинства, хоч ви тоді ще не проговорювали, яке воно було. сімейність На авансцену виходила сімейність, важливість сім'ї, щоб увесь світ був як одна сім'я.

Н.: **191.** Мене у дитинстві ніколи не били і не сварили. Навіть прикростей ніяких не було. Нібито все було добре. А мені ставлять питання: «Чому ти тоді увесь час плакала?» А я й думаю – справді, чому? Із самого раннього віку сльози – років до 15–16. Маму шкода – плачу, тата шкода – плачу, всіх шкода – плачу.

П.: **191.** Сльози з'являлися завжди через когось іншого чи через себе також?

Н.: **191.** Завжди через інших.

П.: **191.** Тобто проекція назовні: когось потрібно жаліти.

Н.: **192.** Так. Себе не шкода, а інших шкода. Мені здавалося, що я все витримаю, все пройду, все зможу. У мене ж є дорога, у мене є сила. А інших шкода, інших потрібно рятувати.

П.: **193.** А батька за що шкода? За те, що його ображають, як дитину? Адже у вас на малюнках чоловіки порівняно з жінками маленькі. А жінки, мабуть, під впливом матері, доволі великими намальовані.

Н.: **193.** Батька шкода через те, що мені здається, ніби він нещасний. Хоча він доводить, що дуже щасливий, і в нього все добре. А я говорю йому, що він нещасний, що не знає, як має бути, не знає, що таке щастя.

П.: **193.** Ви занурюєте батька у жаль, щоб не бути самотньою у цьому почутті? Якщо й плакати, то разом із ним?

Н.: **193.** Мені здається, що я вже знайшла щастя. Вірніше, шлях до щастя, який показує Бог. **193а.**

П.: **193.** Вам цього мало, потрібно занурити батька у такий стан, щоб він відчув нещастя.

Н.: **193.** Щоб відчув нещастя і почав шукати шлях до щастя.

П.: **193.** І пішов разом зі мною, по цій дорозі. Як цікаво виявляється едипальна залежність. Н. не бачить, що жаліючи батька, вона пробуджує у нього не якісь радісні почуття, а занурює його у негатив. Тобто робить щось подібне до того, що проробляла мама.

Н.: **194.** Так. І я можу не лише тата, а й маму образити.

П.: **194.** Тобто ви тепер вище за маму. На рис. А.1.9. «Я серед жінок», немає фігури вище. Мама також нижче за Н. Ось такий інтроект від мами. Зазнавши болю від високості матері, психіка терапедується. Тому немає фігури, вищої, ніж Н. Згадайте, як ви одразу втілили себе в образ Мадонни, адже немає вище за неї. І ви не бачите у чому саме ображаєте батьків. Ви говорите їм, що потрібно йти світлою дорогою (рис. А.1.1). Проте, якщо вони й підуть за вами, то будуть у сльозах, ображені та навантажені негативом.

Н.: **194.** Вони не розуміють, що таке щастя. Вони нещасні і не усвідомлюють цього. Я ж розумію, яким має бути щастя.

П.: **194.** Ви так говорите їм про щастя, що вони, справді, відчувають себе нещасними. Отже, ви хочете, щоб батьки відчули те, що відчували ви, коли були маленькою.

Н.: **194.** Так, я хочу, щоб вони зрозуміли, що нещасні. «Ви зрозумійте що нещасні, зрозумійте це!»

П.: **194.** А насправді – «побудьте у тому стані, в якому перебувала я у дитинстві». Це логіка несвідомого. Вона не співпадає з логікою свідомого, вони діаметрально протилежні. Свідомо ми прагнемо одного, але наші дії відбуваються у протилежному напрямку.

Н.: **194.** Так, я їх ображаю. Вони живуть і це їх влаштовує. Для мами я настільки значуща людина, що вона ладна бути килимком біля мого дому.

П.: **195.** А навіщо ви її у чомусь переконуєте?

Н.: **195.** Я вірю, що вона нещасна.

П.: **195.** Ви перетворюєте її на дитину, яку потрібно спрямувати на правильну дорогу. І от ви спрямовуєте, спрямовуєте, і що?

Н.: Не спрямовується.

П.: **196.** А коли ви була маленькою, то вона також наставляла вас на правильну дорогу?

Н.: **196.** Ні, мене взагалі ніхто нікуди не спрямовував і не «наставляв». Мені хотілося цього, але була цілковита свобода.

П.: А цю істоту, схоже, дуже добре «наставляли» (рис. А.1.10. «Неіснуюча тварина»). Бо ж звідки взялася така голова?

Н.: Я не знаю... **196.** У дитинстві цього взагалі не було. Хотілося отримувати інформацію від батьків, але її не було. У дитинстві мені хотілося, щоб мене чомусь навчили.

П.: **197.** Тепер ви просвітлюєте батьків і переконані, що так і потрібно. Ви даєте їм те, чого вони не давали вам. Тому що це потрапило у неіснуюче: знання, які не давали батьки (велика голова істоти на рис. А.1.10). Тепер ви виступаєте в ролі «батьків» для своїх батьків. Ви їх навчаєте, щоб у них також росла голова.

Н.: **198.** Так. Я навчаю їх, але вони нічому не вчаться. Енергія витрачається без сенсу.

П.: **199.** Звертає увагу, що там, де ідеал (рис. А.1.14), у всіх руки чимось зайняті. Це означає, що їхня активність наперед визначена. Жінка має займатися своєю жіночністю, становленням, розвитком, бути причетною до

матеріального добробуту. А про матеріальність має турбуватися чоловік. Усе чітко визначено наперед.

Рис. А.1.16. Драматичне минуле

Н.: 200. Це Бог та його руки. Він мене оберігає (рис. А.1.16).

П.: 201. Тут ви зовсім маленька. З раннього дитинства Він оберігав жіноче начало у вас? Тому що тут не хлопчик намальований, а маленька дівчинка.

Н.: 201. Просто оберігав.

П.: 201. Були якісь ризиковані ситуації, за яких вас могло й не бути? Чи від чого Він оберігав? Ви відчували, що від усіх негараздів могли б просто зникнути, але не зникли. І в цьому його оберігання?

Н.: Ні, ніколи не було відчуття, що могла зникнути. Не знаю, ніяких ризикованих ситуацій не було. Він завжди невидимо був поряд зі мною. Я Його не бачила, не відчувала, але він все одно був поряд.

П.: 202. Якщо Він оберігав, то чому все дитинство пройшло у сльозах? Знову виходимо на суперечність.

Н.: 202. Не знаю. Просто він був десь поряд зі мною.

П.: 203. Ви говорили, що віра у вищу силу прийшла до вас, коли ви були вже дорослою. Чому ж цей малюнок стосується маленької дівчинки?

Н.: 203. Я усвідомлюю, що це завжди було в мені. А назовні воно вийшло коли я вже була дорослою. До цього воно не мало розуміння, не мало виходу.

П.: 204. Ми жартували, говорячи, що ви від промінчика народилися, що Богом послані на Землю. Виявляється, що на цьому малюнку, де зображено ваше дитинство, усе те саме, що і на рис. А.1.13. «Що було до мого народження» – трава, небо і сонце, що ніби перетворилося на вищу силу. Є ви, а батьків ніби й немає. От вам і амбівалентне ставлення до батьків. Коли ви говорили про те, ким є в реальності, то сказали – стосунки (рис. А.1.14. «Я-реальне»).

Н.: **205.** Виходить, що ніяких стосунків з батьками не було.

П.: **205.** Були стосунки тільки з цією вищою силою.

Н.: Виходить, що так.

П.: **205.** Ніби все добре. Кожний, мабуть, іноді має таке відчуття, ніби Бог зберіг нас від чогось. Це радує нас, утішає. Однак тема драматичного минулого. То чому ж це минуле драматичне, якщо Бог оберігає, і це, по суті, мало б приносити радість? У чому ж драма?

Н.: **205.** Я одна і мені сумно. Нікого немає біля мене і підтримки немає. Підтримка лише від Бога є й усе.

П.: **205.** Можна думати, що це ваша уява, за допомогою якої самі собі допомагаєте.

Н.: **205.** Можливо, що й так. Допомагаю собі вірою у щось світле, впевненістю у тому, що ця сила є. Навіть, якщо всі мене залишать і нікого не буде поряд, то вона все одно буде зі мною.

П.: **206.** Ви йдете тепер по життю з цією вірою. Однак несете по світлій дорозі (рис. А.1.1) відтінок драматизму. Що ви скажете про драматизм на тій дорозі?

Н.: **206.** Це, мабуть, єдине, що ніде не дінеться. Єдине статичне.

П.: **206.** Ваші сльози з дитинства – це те статичне, що ніде не дінеться? І це рухає вами у вашій вірі, у необхідності йти саме цією дорогою? Щоб ці сльози ніколи не з'являлися.

Н.: **206.** Виходить, що сподіватися немає на кого. А те, що зверху, воно нікуди не дінеться і буде завжди.

П.: **207.** Ви шукаєте опору, щось надійне у житті. Маленькою ви пережили драму покинутості, самотності, ви були одна, вам не було на кого зіпертися.

Н.: **207.** Так, це відчуття і досі є, боюся бути покинутою. Найгірше було, коли мій чоловік пішов. Для мене це було настільки страшно, що реагувала неадекватно, мені хотілося кричати і битися головою об стіну. Я вже зрозуміла, звідки у мене така реакція. Мені було чотири роки, ми з

мамою поїхали в гості до родичів. На вокзалі вона посадила мене біля валіз, а сама пішла до каси за квитками. Я залишилася сама, а саме у цей час рушав якийсь потяг. Я почула ці звуки і страшенно злякалася, що мама поїхала. Я почала істерично кричати, бо подумала, що мама мене покинула. Тоді й з'явилося відчуття покинутості. **208.** Мабуть, звідси бажання мати прийомних дітей.

П.: **208.** Тож увесь час лейтмотивом проходить: «Я візьму у родину нерідних, покинутих дітей».

Н.: **209.** Так. А ще моя мама у два роки залишилася сиротою. І я все дитинство над цим плакала. Я увесь час жаліла її, мені й тепер її шкода, тому що вона була сиротою (*говорить крізь сльози*).

П.: **209.** Ви плачете не над маминою долею, а над своєю. Хоча у вас і були батьки, але ви були сиротою.

Н.: **210.** Так. І в мене дикий страх, коли мене залишають і йдуть. Для мене це найстрашніше.

П.: **211.** Я говорила про ваше відчуття сирітства. Ви могли мати це відчуття ідентифікуючи себе з мамою-сиротою. Проте, це відчуття могло б і не виникати, якби не було реальних фактів, що ви як сирітка.

Н.: **211.** Існує багато таких спогадів. Уже доволі великою, років у 12–13, у мене було бажання смоктати соску. Тобто налити в пляшечку молочну суміш та пити її через соску. Ніби смішно, але ж звідкись це взялося.

П.: **212.** Психіка по можливості сама собі намагається повернути сприятливе дитинство. Ви говорили, що ваша внутрішня дитина знаходиться у серці, вона сидить на м'якому дивані, і їй там добре. Вона тепер знаходиться у сприятливому дитинстві. От ви тепер і намагаєтеся для батьків тире дітей, створити благодатні умови, щоб вони йшли по цій дорозі (рис. А.1.1). Щоб вони відчули, що ж таке родина. Адже ви їх прилучаєте до тієї релігії, де є брати і сестри, де є висока мораль та високі взаємини. Ви їх увесь час повертаєте у той бік, але у такі способи і так наполегливо, що вони вас найчастіше не розуміють.

Н.: **213.** Так, не розуміють.

П.: **213.** Ви самі тепер більшою мірою розумієте, чому так відбувається.

Н.: **213.** Звичайно, тепер я розумію. Хоча це розуміння було й раніше, але якесь поверхнєве. А завдяки Вам воно стало чітким.

П.: У наші завдання не входить оцінка: добре ви робите чи погано. Наше завдання: допомогти вам зрозуміти навіщо ви це робите. Зрозуміти, як ви терапевтуєте себе, як відходите від травм, що пережили у дитинстві. **214.** Коли дивишся на рис. А.1.16 «Драматичне минуле», то враження таке, ніби якась загроза над вами нависла, ніби вас хтось хоче забрати. І справді, якщо було відчуття, що мама залишила та поїхала, то, хто завгодно міг забрати. Можливо, що цей страх і відобразився на малюнку. Крім того, якщо є відчуття відсутності батьків, то десь є приховане бажання знайти їх, щоб хтось знайшов та забрав, але уже в рідну сім'ю. І будучи вже дорослою, ви знайшли собі таку родину – релігійну родину.

Н.: **215.** Найцікавіше, що я в цій родині, як не в родині. Тобто вона мені не потрібна.

П.: **215.** Повтор об'єктного відношення. Як були сиротою при батьках у дитинстві, ніби й не було родини, так і тепер у родині, а ніби й не в родині. Жорстко, стабільно все повторюється.

Н.: **215.** У зібранні у нас брати і сестри. Проте мені не потрібні ці брати та сестри, я потребую цю вищу силу.

П.: **216.** Я розумію. Є малюнки, які все пояснюють. Ці брати та сестри все-одно маленькі (рис. А.1.8, А.1.9). Ви набагато більша за них. Вам підходить тільки вища сила. **218.** І є ототожнення – я і вища сила – це одне й те саме. Тим більше, що це дано мені ще з дитинства.

Н.: **218.** Так, я приписую собі всі ці вищі якості. Приписую собі владу: людей спрямовувати, виправляти, навчати.

П.: **218.** Ви констатуєте, що вам це властиво.

Н.: **219.** Так, звісно. Я сама від цього стомилася, я бачу, що мені це заважає. Тому я й тут.

Рис. А.1.17. Минуле, яке не можна виправити

Н.: Це (рис. А.1.17), у принципі, те ж саме, що й на попередньому малюнку (рис. А.1. 16).

П.: **220.** Схожість малюнків є доказом того, що наша психіка знає все. Вона знає, що хоча і є вища сила, але вона має відтінок не зовсім легкого та мажорного. Тому що це минуле не можливо виправити: лише вища сила торкалася до моєї голівки, а більше ніхто. Можна сказати, що присутнє почуття меншовартості. Тому що людина маленька у контексті цієї сили. **221.** Ви наголошуєте, що вища сила настільки висока і потужна, що поряд із нею відчуваєте себе маленькою? І, якщо й готові комусь підкоритися, то лише цій силі?

Н.: **221.** Так, звісно.

П.: **221.** Підкорюючись цій силі ви й інших із великою наполегливістю намагаєтесь повернути у таку саму віру.

Н.: **222.** Я це малювала із зовсім іншими думками: я вдячна цій силі за все. Усе те, що було у моєму житті поганого, стало хорошим, тому що чомусь мене навчило, до чогось привело.

П.: **222а.** Цікавим є поєднання «хороше–погане». Ми й раніше звертали на це увагу: щось хороше, що має позитивний відтінок, намальовано у темах про драматичне минуле, яке не можна виправити. Ось така неоднозначність.

Н.: **222.** Говорять, що нічого поганого у житті не буває, усе погане стає хорошим, тому воно для чогось і потрібне.

П.: **223.** Зображена на рис. А.1.11 «Людина, яка психологічно не існує для мене» агресія також не є страшною. Людина просто або сама злякалася когось, або хоче налякати. Якщо на світі немає нічого поганого, то будь-який мій вчинок ніколи не зможе потрапити до категорії поганого. Така позиція надає впевненості на цьому шляху (рис. А.1.1). Адже ви увесь час повторюєте, що праві, що потрібно йти за вами.

Н.: **223.** Так, все, що я роблю, – це добре. Потім я починаю розуміти, що це не так. Однак на той момент, коли я щось роблю, то у мене немає

сумнівів, що це добре. **224.** Тому зрушити мене з якоїсь точки зору дуже важко. Якщо я на цей момент думаю так, то це лише так і може бути.

П.: **224.** Не випадково така велика голівка на рис. А.1.10. «Неіснуюча тварина». «Через рацію я хочу щось ствердити». Вища сила також апелює до голови. Можемо стверджувати, що світла дорога (рис. А.1.1.) – це ще й ствердження раціональності, розумності.

Н.: **224.** Так.

П.: **224.** Це дасть можливість вам чіткіше побачити причини та наслідки власних учинків.

Рис. А.1.18. Сприйняття близькими та оточуючими мого неіснування

П.: **225.** Це, мабуть, чоловік. І хто ще?

Н.: Так, чоловік. Ще є мама і сестра. Чомусь батька не намалювала.

П.: **226.** Можливо, це чоловік і батько в одному образі? Тому що чоловік уявляє маленьку дівчинку.

Н.: **226.** Навіть не думала над цим. Чомусь батька немає, а він же має бути. Що це чоловік – точно. А от батько – лише «може бути».

П.: **227.** І померти я ніколи не помру. Хіба що в чийсь уяві. Адже ця маленька дівчинка разом із вищою силою. Тому її смерті в принципі й не буде.

Н.: **227.** Так. Вона там весела, радісна.

П.: **227.** Ось так психіка захищається від смерті, від того фатуму, який над усіма висить.

Рис. А.1.19. Драматична подія мого життя

П.: **228.** Знову на обличчі посмішка і сльози. А що тут трапилося?

Н.: **228.** Це не конкретна подія. Просто, в якісь моменти було сумно. А посмішка, знову ж таки, тому що все добре. Все погане обернеться на хороше.

П.: **229.** Рис. А.1.16 «Драматичне минуле» дитинства стосується більшою мірою, тому що ви намальовані маленькою. А от в «Драматичній події мого життя» (рис. А.1.19) – ви доросла.

Н.: **229.** Смуток, невдоволеність були впродовж усього життя.

П.: **229.** Іноді вища сила якимось чином стосується смутку, а іноді – ні. Тому що малюнки (рис. А.1.16 та рис. А.1.19) схожі, але на одному є вища сила, а на іншому немає.

Н.: **229.** ...???

П.: **229а.** Важко відповісти. Мабуть, бувають такі моменти, коли вища сила для вас не є розрадою?

Н.: **229а.** Бувають, звісно. Коли я не знаходжу відповіді на свої питання, втрачається зв'язок і тоді опиняюся в стані безвиході. Але на даний час, навпаки, все світле, радісне. Мені здається, що вже немає драматичних моментів, і не буде. Драма минула.

П.: **230.** А ви лише нещодавно вийшли на світлу дорогу (рис. А.1.1)?

Н.: **230.** Навіть не знаю, як сказати... . Вона десь була, ця дорога. Але я, швидше за все, забрела на чорні смуги (рис. А.1.1). Дорога була, а я її не бачила.

П.: **230.** А тепер ви з більшою впевненістю йдете по ній?

Н.: **231.** Так. Я розумію, що ця дорога є завжди. Просто ми можемо не бачити її через неправильне сприйняття. **232.** Саме правильне сприйняття, розуміння безумовності допомогло мені пробачити та прийняти чоловіка.

П.: **232.** А в якій валюті чоловік оплачує це? Адже обмін цінностями відбувається постійно. То чим чоловік віддячує за те, що ви йому віддаєте?

Н.: **232.** Тим, що він змінив своє ставлення до життя.

П.: **232.** Тобто він наблизився до світлої дороги (рис. А.1.1)?

Н.: **232.** Так. Він наблизився до розуміння життєвих цінностей, розуміння сутності самого життя.

П.: У чому вони співпадають із вашими цінностями?

Н.: **233.** Раніше, упродовж десяти років було так: «Я п'ю та гуляю, тому що ти така!» Я йому відповідала: «Я така, тому що ти такий!» Такий у нас був обмін по хибному колу. Та настав момент, коли ми сіли й сказали одне одному, що не бачимо недоліків – він у мені, а я у ньому. Він мені говорить: «Я не бачу у тобі недоліків, а бачу їх у собі. Ти чудова людина і я маю дотягтися до тебе». І я сказала йому те саме.

П.: **233.** Зустрілися двоє і доводять одне одному, хто «вищий» у своїй недосконалості. Боротьба за те, хто «вище», але вже через альтруїзм. Завойовую людину, говорячи їй, що недосконалість лише у мені.

Н.: **234.** Це не слова, це таке розуміння, коли тобі щось не подобається в іншій людині, то зміни себе.

П.: **235.** Доволі дитяча поведінка. Ніби хлопчик та дівчинка намагаються одне одному цукерку подарувати. Ця цукерка з гірким присмаком, однак гіркота десь дуже глибоко, а обгортка симпатична. Проте, якщо цукерку повністю розкусити, то гіркота буде відчутна. Отже, не від хорошого життя коло замкнулося: то були обоє «не такими», а потім раптом стали одне для одного «досконалістю».

Н.: Кожний має сам над своєю недосконалістю працювати.

П.: **236.** Тоді ви покладаєте великі сподівання на Бога. Він має щось зробити, щоб «дві недосконалості» перетворилися на досконалих істот. І вам знову потрібна батьківська особа, щоб ви змогли вийти на світлу дорогу. Адже як недосконалість буде виходити на святую дорогу?

Н.: **236.** Для мене це довіра. Довіра до вищої сили – найголовніше.

П.: **236.** Я і говорю, що потрібна вища сила. Адже ви змінили диспозиції, хоча в принципі, нічого не змінилося, усе на місці.

Н.: Мені здається, що все змінилося.

П.: **236.** Створюється така ситуація, що вища сила нам обом вкрай необхідна. «Ти говориш, що недосконалий, і стверджуєш, що я досконала. Проте, виходячи з моєї досконалості, я не можу прийняти того, що ти темний, а я світла. Тому я тебе освітлюю, тобто роблю те, що робить вища

сила». Однак логіка несвідомого така, що освітлення потрібно обом: «Ми разом маємо крокувати по цій дорозі». Ось до чого ви його підводите, ось ваше приховане бажання. А якщо є приховане бажання бути разом, то психіка знаходить ходи для досягнення цього. Пропоную використати інший вид роботи, щоб ви могли зрозуміти про що я говорю.

Фрагмент психодрами

Психодрама за участю А.

А.: Н., хочу тобі сказати, що усвідомив, як багато у мене недоліків. Я проаналізував і зрозумів, що сам винен у наших негараздах, усе погане в нашому житті було з моєї вини.

Н.: Я рада, що ти усвідомив це. Та я тебе ні в чому не звинувачую. Інакше ти просто не міг себе поводити. З тією жінкою, що була поряд із тобою, ти не міг бути іншим. Ти був таким, якою була я.

А.: Я не знаю. Мені здається, що я мав змінитися.

Н.: І я повинна була змінитися і ти повинен був. Та, чомусь цього не сталося. Я рада, що зараз це відбувається.

А.: Цього не сталося раніше через те, що я був занадто впертим.

Н.: Ми були однакові. Ми відображали одне одного.

А.: Проте, хтось же почав перший когось відображати. Я був неправий. А ти просто почала мене відображати. Винний все-таки я.

Н.: Яка різниця хто винний? Давай будемо замислюватися над своїми вчинками і йти далі. Я дуже хочу миру, розуміння, гармонії, хочу нових стосунків, хочу безумовності. Я буду любити тебе таким, який ти є. Навіть, якщо ти продовжуватимеш те, що робив, я все-одно буду тебе любити.

А.: Все. Вибачте, але я не бачу продовження цього діалогу. Важко далі віддзеркалювати.

П.: А., чи не було у вас відчуття, що Н. «заговорила» той душевний крок, який ви зробили їй назустріч? Тобто своїм говорінням вона перетворила його на щось абстраговане.

А.: Спочатку все було добре. Однак потім, коли все це стало розтягуватися...

П.: **238.** Коли вона відчула, що «ось я вже його підкорила», то ваші репліки стали вже ніби й не потрібними. Було таке відчуття, Н., що ви втрачаєте душевний контакт з ним, що ви за щось його караєте. Коли він простягнув вам руку і сказав про усвідомлення чогось, то не було того відчуття про яке ви розповідали – що зустрілися дві недосконалості. Навпаки, ви скористалися ситуацією, щоб продемонструвати, що більш досконалі. Ви багато говорили про свою безумовність, про прийняття. А коли ми так «носимось» зі своєю безумовністю, то не бачимо, де ж ми її втрачаємо, де стаємо умовними. Проаналізуйте, Н., свої почуття під час цього діалогу.

Н.: **238.** Мені було добре, спокійно, мирно. Гармонія, благодать, все добре. Тепер підемо по новій дорозі.

П.: **238.** Правильно ви говорите. Ви вже забули про нього й говорите про дорогу. Його згода вже й не потрібна. «Якщо він визнав, що був не досить досконалим, то тепер має слідувати за мною по новій дорозі». Це ніби такий своєрідний психологічний вирок: ідемо на світлу дорогу. Щодо вашого діалогу, то слід відзначити, що через свою багатослівність ви втратили можливість душевного контакту з чоловіком, який був вам запропонований. А ця пропозиція варта того. Ми іноді не бачимо, як спекулюємо на якомусь душевному пориві, спекулюємо заради якогось конструкта, який важливіше за людину.

А.: Я хочу сказати, що відчував серйозне почуття провини. Однак, заради свого збереження, довго його відчувати не можна. І я себе врятую: або піду, або зроблю винною Н.

П.: **238.** Інакше кажучи, Н., ви не дотримувалися тієї траєкторії про яку йшлося: він говорить про свою провину, а я – про свою. Один раз ви проговорили це. А далі такі репліки пішли, що було видно ваше бажання повернути його на світлу дорогу. Не від хорошого життя ви тримаєтеся за якісь конструкти світлого шляху: тільки на цей шлях потрібно, і все. Ви

пізнали щось і тепер, як дитина «носитесь» із цим; а всі інші мають прийняти це, і кожному апріорі воно має бути важливим.

Н.: Так, є таке.

П.: **239.** При цьому говорите, що погляд звернений на себе, а не на іншого. А з ваших дій виходить, що все заради того, аби іншого на гачок зачепити. От вам і безумовність, у якій, виявляється, є прихований гачок. Хочеться почепити його на гачок, щоб він ішов за мною по цьому шляху.

Н.: **239.** Точно. Виходить так, що я виявляю безумовність заради умовності?

П.: **239.** Заради якогось власного інтересу, щоб отримати ренту. Однак при бажанні все можна змінити. Давайте спробуємо цей самий фрагмент із С.

Психодрама за участю С.

С.: А що я маю тобі сказати?

Н.: В принципі, нічого.

С.: Тоді послухаємо тебе.

Н.: Що мене слухати? Я хочу бути щасливою.

С.: А ти тепер нещасна?

Н.: Цікаве питання. Мабуть, не до кінця щаслива. Чогось мені не вистачає для щастя.

С.: Чого саме?

П.: (підказує) Мені не вистачає визнання твоєї провини.

Н.: Ні, не цього.

С.: А чого саме не вистачає?

Н.: Таке питання, що змушує замислитися. Справді, чого не вистачає, ніби ж усе добре. (*сміється*) Мабуть, цієї дороги.

П.: А чому ви втратили ентузіазм з приводу першого варіанта? Не хочете повертатися після нашого аналізу?

Н.: Ні, просто він мене спантеличив цим питанням: що тобі заважає бути щасливою зараз?

П.: Ну, так і скажіть, що досі не усвідомлювали свою вину перед ним, що всі недоліки приховані у вас. І що ви зрозуміли, що він ні в чому не винен.

Н.: **249.** До певного моменту я була дуже нещасна, тому що у всіх негараздах звинувачувала тебе. Проте згодом я зрозуміла, що все справедливо. Все, що відбувалося у моєму житті, відбувалося для того, щоб я щось усвідомила, навчилася безумовності та змінилася. Я вдячна тобі і тим подіям, що були в моєму житті. Я задоволена нашими стосунками, я тебе люблю. Однак питання – що заважає бути щасливою – змусило замислитися. Я хочу бути щасливою, але не можу. Мабуть, мені мрії заважають. Мені здається, якщо вони здійсняться, тоді я стану щасливою. Я також зрозуміла, що, зі здійсненням цих мрій, з'являться нові. Тому мені потрібно навчитися бути щасливою тут і тепер.

П.: **249.** І ще, мабуть, зрозуміла, що щаслива мрією, а не зусиллями на шляху її реалізації. Можливо, С. відповість?

С.: Усі люди мають якісь недоліки, і я також. Важливо усвідомити ці недоліки і думати, як їх виправити. Вважаю, що разом ми зможемо їх виправити.

Н.: **249.** Так. Та у мене в голові мрія – хочу мати дітей. Мені здається, якщо вони будуть, то і щастя буде. Проте, водночас, я розумію, що з появою дітей знову щось вигадую. І знову чогось не вистачатиме.

С.: Давай візьмемо прийомних дітей, якщо ти хочеш.

Н.: Я дуже хочу. Раніше ти цього ніколи не говорив. Завжди забороняв торкатися цієї теми. Я здивована твоїми словами.

С.: Як ти гадаєш, чому я раніше не говорив про це?

Н.: Ти був іншим, а тепер дуже змінився. Ти став добрішим, спокійнішим. Ти побачив, що наші стосунки змінилися, що я змінилася. Ти відчув, що ми можемо щось дати іншим. Раніше ми не були на це здатні, лише вимагали щось одне в одного. Тільки енергію одне у одного висмоктували.

С.: Це було погано?

Н.: Так, звісно. Однак, це привело нас до розуміння того, що потрібно давати. Я тепер радію з того, що все добре.

Коментар психолога

П.: Отже, ми спробували, моделюючи, відобразити зустріч двох «недосконалостей». **250.** Ми побачили, що Н. прагне до світла та до радості. Це можна зрозуміти, згадавши дитину, що увесь час була в сльозах. І для цього вона готова навіть чимось поступитися, адже це не просто – освітлювати іншого, говорячи: «Всі недоліки в мені». Однак, ми також побачили, що Н. нелегко було увесь час фіксувати на цьому увагу. Якщо і говорила про власну недосконалість, то лише «задля годиться». Навантаження більше падало на чоловіка, він мав визнати свої недоліки. **251.** Фрагмент роботи із С. показав велике бажання Н. взяти у родину чужих дітей. Пропозиція чоловіка була прийнята з такою радістю, що, мабуть, це справді, підігрівається знедоленістю у батьківській родині. Проте, немає гарантії, що у дітей, які б потрапили до вашої родини, не було сліз на очах.

Н.: **251.** Раніше точно були б.

П.: **251.** Тому що «дитина сидить всередині мене. І як це вони будуть щасливіші за мене? Вони мають мене втішати, веселити, підживлювати, робити моє життя безпечнішим у психологічному плані». Адже незавершений гештальт дитинства напружує, ускладнює життя. Діти мають цей гештальт завершити. Буде у ваших стосунках такий відтінок. Ви, звісно, будете прагнути стати кращою мамою, ніж була ваша мама. Але, куди подінеться велика жінка, навколо якої люди, ніби мурахи (рис. А.1.8., та А.1.9)? І дітям важко буде вибратися з образу недосконалої, маленької істоти. Вони муситимуть допомагати вам відчувати власну досконалість. Це їхня роль, їхня доля, визначена наперед механізмами, які ми побачили та пізнали.

Н.: Виходить те саме, що й в родині було.

П.: Просто, є ризик цього. Ми не знаємо, як буде. У вас тепер є можливість придивлятися до себе, розуміти, що саме та чому робите й

відчувати себе менш знедоленою та нещасною. Адже можна у будь-якій ситуації знайти негатив, навіть у тій, до якої так прагнете: було спокійне життя, а тепер діти, потрібно встати вранці, приготувати, прибрати і т. ін. Ця проза життя заглушить очікувану поезію. Адже бажання та його реалізація – різні речі. Тим більше, що ви постійно в ейфорії та відступах від реальності. Тому ми зараз і намагаємося повернути вас обличчям до реальності.

Н.: Потрібно вчитися бути щасливою сьогодні.

П.: Коли відступаєте від сприятливої для вас реальності заради цієї дороги (рис. А.1.1), то самі себе позбавляєте можливості бути коханою і кохати. Тому що є вища мета, відчуття «це моя місія» та «до мене доторкнулася вища сила і я повинна нести людям ці ідеї».

Н.: Так-так, це у мене є.

П.: Ось така буває фіксація і ми служимо їй, а не власним інтересам та потребам.

Рис. А.1.20. Моя самотність

П.: 252. Самотності я тут не бачу. Ви роздаєте щось.

Н.: 252. Книжки по психології. Я спочатку намалювала себе з книгою, а потім домалювала, ніби роздаю.

П.: 252. Книжки по психології чи книжки, щоб людей на світлу дорогу (рис. А.1.1) повернути?

Н.: 252. Психологія пов'язана зі світлою дорогою. Психологія та релігія для мене нероздільні.

П.: 252. Тоді ми вам не благо даруємо, а, навпаки, шкоду. Тому що ви будете ще більш успішною на цьому шляху, який, як ми побачили, не є для вас продуктивним. Успішною у виконанні місії повернення у свою віру людей.

Н.: Не про віру йдеться, а про щастя.

П.: 253. Це як назвати. «Ідіть всі на світлу дорогу й будете щасливі». А чому самотність, якщо багато людей довкола і ви взаємодієте з ними?

Н.: Одинокість – можливість для усвідомлення; я прочитаю книги, все зрозумію. Це приведе мене до родини, до чоловіка, до дітей, до дому, до сонця, до радості.

П.: 253. Чому ж ви йдете до них не з пирогами, а з паперами? Вони їм потрібні?

Н.: Не знаю. Спочатку я намалювала себе з книгами та знанням. А потім вже вони з'явилися. У процесі усвідомлення вони прийдуть до мене.

П.: 253. Тема «Моя одинокість», а намальовано багато людей. Спочатку було враження, що ви серед чужих людей щось роздаєте. Виявляється, що це ваші рідні, а ви йдете до них з агітацією. Чоловік стоїть зі своєю газетою у руках.

Н.: У нього книга. Він свої книги читав, а я свої. Потім ми зустрілися.

П.: 254. Ніби дві дороги зустрілися. Він свої книги читає, у нього своя філософія, а я – свої і в мене своя. І тому поряд з ним я все-одно відчуваю самотність, інакше й бути не може. Інакше я не буду повною мірою відчувати єднання із вищою силою.

Н.: 254. Ні, вони (родина) повинні бути обов'язково. Вища сила без них не потрібна.

Рис. А.1.21. Криза та етапи виходу з неї

Н.: 255. Внизу погано, сльози ллються, а зверху вже добре. Кожний наступний етап світліший за попередній. А наприкінці – щастя.

П.: 255. Тоді можемо думати, що одинокість (рис. А.1.20) була до цих східців. Криза та відчуття одинокості якось взаємопов'язані.

Н.: 255. Так. Криза привела до одинокості. Криза та одинокість ідуть разом. Це одне й те саме.

П.: 256. Сльози, а людини немає. Отже, у кризі, в одинокості я не існую. Це тенденція до психологічної смерті.

Н.: 256. Хочеться вийти з кризи, а виходу немає. Я тоді ніби в ступорі знаходжусь.

П.: 257. На рис. А.1.21 дорога вільна і ви можете йти вперед. А на рис. А.1.20 ви не можете вільно підійматися сходами, тому що рідні затримують вас. Отже, якби не мирські турботи, ви б далеко пішли.

Н.: 257. Я хочу йти з рідними. Хочу, щоб ми зустрілися на цих сходах, розвернулися й пішли туди разом.

П.: 257. Тобто люди мають іти в протилежному напрямку. Вони йдуть униз, а ви хочете їх розвернути, щоб вони пішли вгору. Уявляєте, скільки сили витрачається? Тобто «моя спрямованість не така, як в інших людей». Ви стоїте нижче за них усіх, але при цьому вищі, ніж вони. Тож виходить, що рівність декларується лише на словах. Кожного разу потрібно ще й таку роботу проробляти – приховувати, що «я себе відчуваю набагато вищою та значущішою ніж ти».

Н.: 258. Образ такий, ніби я йтиму і збиратиму їх у кошик, як пиріжки.

П.: 258. Цікаво сказали, тому що кошик – це утроба. Є залежність від матері, оскільки знаходитися у кошику – це перебувати в утробі. І це добре, бо якщо вони в кошику, то можна підняти їх угору. Однак, кошик – не животворна утроба. 259. Ви сказали, що криза та самотність єднаються. І що це доволі тяжкий момент у житті. Водночас ви говорите – тут все добре. Ось така суперечність.

Н.: 260. Самотність – це момент пізнання себе.

П.: 260. Якщо так пов'язані самотність із кризою, то «я вислизаю із самопізнання, бо якщо я копатимуся у собі, то зайду в кризовий стан».

Н.: 260. Ні, я буду копатися в книгах і вийду з кризового стану.

П.: 260. То ви вважаєте, що рідні також знаходяться у кризовому стані, тому що роздаєте їм книги.

Н.: 260. Так, я асоціюю це зі своїм чоловіком. Ми разом знаходилися у кризовому стані. Тому у нього своя книга, а в мене своя.

П.: І тому в нього темні брюки, як натяк на чорноту, на кризу.

Н.: Так, виходить, що ми обоє у кризі. І це самотність. Виходить, що це моє розлучення. Я відійшла, щоб побути на самоті і щось зрозуміти.

Рис. А.1.22. Конфлікт – розлучення

Н.: **261.** Це реальна життєва історія, так було насправді.

П.: **261.** Кожний, мабуть, хотів би, щоб такі конфлікти-розлучення були в житті якомога частіше, аби дарувати та отримувати серця. Тяжка тема – конфлікт і розлучення, а так мажорно представлена. Отже, є небезпека, що ви не бачите реальність там, де вона песимістично навантажена. Ви знаходитеся у зоні ризику, бо не бачите чогось, тож не можете попередити. А відбувається так тому, що «мені вистачило печалі у дитинстві, я все дитинство проплакала». Тепер ви навчилися песимістичну темну реальність підміняти на світлу.

Н.: Але я реальну історію намалювала.

П.: Так назвали б малюнок, наприклад, «Примирення після розлучення». Ми розглядали ситуацію, коли ви проговорювали одне одному: «Всю провину за наші негаразди я беру на себе». Це ніби, як «я дарую тобі своє серце»?

Н.: Так.

П.: Ви підводите його до того, що він повинен проговорити «ти ідеальна й досконала, а недосконалість лише у мені».

Н.: Ні, він нічого не повинен.

П.: Однак, коли ви розповідали про ту ситуацію і коли ми її моделювали, то було саме так. «Я бачу, що всі недоліки у мені, а ти сама досконалість». То це і є ця ситуація, що на малюнку: ви протягуєте одне одному серця.

Н.: Він може подарувати мені своє серце, а може й не дарувати. Це його вибір і я не наполягаю.

П.: Я прикладаю цю картинку до ситуації, про яку ви розповідали. Вони чудово підходять одна одній. Але, ви розповідали про ситуацію примирення, про налагодження стосунків, а не про конфлікт і не про розлучення. І тепер я говорю, а ви мене не розумієте.

Н.: Так, я щось не розумію. Ми розлучалися у травні минулого року і бажали одне одному щастя й говорили, що кохаємо одне одного.

П.: Це ідеальна модель стосунків! Чого можна ще бажати, коли такі стосунки – і коли? – при розлученні! Тож, виходить так, якщо «я навчилася відступати від реальності, то для мене, в принципі, все одно, розлучення це чи примирення». Тому що я з ним, в принципі, ніколи і не розлучалася. Ось така ціна відступів від реальності. І як тоді можна сподіватися на якесь кар'єрне зростання?

Н.: Ні, я ніколи не стану психологом, доки з цим не розберуся.

П.: Давайте попросимо А. допомогти відобразити ситуацію розлучення.

Фрагмент психодрами

А. (від імені чоловіка Н.): Люба, мені здається, що я занапастив наш шлюб. Я завів нас у глухий кут і не бачу, як звідси вийти. Мені здається, що саме я довів нас до цього. Все, що я тепер можу зробити – це залишити про себе гарні спогади та піти. Адже я не зміг подарувати тобі хороше життя.

Н.: Я тебе люблю й не хочу з тобою розлучатися. Я хочу вирішувати цю проблему, а не тікати від неї. Я хочу, щоб ми разом вирішили її якимось чином.

А.: Мені здається, що я намагався її вирішити упродовж усього нашого подружнього життя. Ми намагалися це зробити, але в нас не виходило. Все, що я міг сказати, я вже сказав. Єдине, що мені залишається, – тихо піти й залишити про себе приємні спогади.

Н.: Мені дуже шкода, що так виходить. Я тебе дуже люблю. Я була готова до того, щоб якимось цю проблему вирішувати. Проте, я приймаю твій вибір.

А.: Я вдячний тобі за те, що ти приймаєш мене й прислухаєшся до моєї думки. Ти завжди це робила.

Н.: Я дуже тобі дякую. Дякую за ті роки, що ми прожили разом, за те добре, що у нас було. Я від усього серця бажаю тобі щастя. Я хочу, щоб у тебе все було добре, щоб ти зміг налагодити своє життя.

А.: Взаємно.

Н.: Я дуже тебе люблю.

Група аплодує.

Аналітико-корекційний коментар психолога. *Вперше ми побачили Н. доброю, душевною, сердечною. Вона говорила про любов. І вона є такою у кризовій ситуації. Тому що криза ближче для Наді, у кризі вона жила, криза пов'язана з її дитинством, із формуванням психіки. Душа Н. міцно пов'язана з первинними лібідними об'єктами, вона дуже любить їх, та у неї не було можливості якось виявити цю любов. І тепер, коли хоч одна детермінанта нагадує ситуацію дитинства, ми бачимо душевність, теплоту. Звісно, душа чоловіка могла відгукнутися. Проте, можливо, що він уже не один раз подібні сцени бачив, й тому, незважаючи на слова про любов, все одно прощався.*

П.: Які у вас зараз відчуття, Н.? Чи справді ви такими словами та поведінкою тримаєте чоловіка? Адже можна говорити про вашу зацікавленість у загостренні стосунків. І зрозуміло, чому душевність є у ситуації конфлікту та розлучення.

Н.: Виходить, що для душевності має бути конфлікт.

П.: Ви несете його десь усередині себе. Однак, потрібно, щоб була відповідність зовнішньої поведінки.

Н.: Душевність була така, що я сама від себе не очікувала. Андрій зараз нормально себе поводив, а чоловік говорив, що я жалкуватиму, що лікті собі кусатиму. Проте я не відчувала до нього агресії, навпаки, я говорила, що бажаю йому щастя. І він розгубився, не знав, що мені говорити.

П.: Ви «збили» його з певної лінії поведінки.

Н.: Він був дуже здивований, збитий із пантелику. Та я й сама від себе такого не очікувала.

Аналітико-корекційний коментар психолога: *Важливо збити людину із її лінії поведінки, щоб вона «пішла за мною». Згадаємо рис. А.1.20 «Моя самотність». Люди йшли в один бік, але для Н. було важливим повести*

їх в інші, тому що бажання батьків не були в унісон з її бажаннями. Розвертаючи людину у інший бік – протилежний тому, куди вона була спрямована, Н. тим самим терапевтує себе. Таким чином, світлий шлях – це платівка, що довго гратиме.

П.: Без роботи ви не залишитеся, тому що постійно будете намагатися розвернути тих, хто йде «не в той бік». Дуже цікавий малюнок: тема про конфлікт та розлучення, а намальовано так, ніби одружуватися зібралися.

Н.: Тоді були така теплота і любов, якої не було протягом всього нашого життя.

П.: Однак ненадовго. До перших лібідних об'єктів була любов та виражати її не можна було. І тепер потрібна допомога, щоб любов можна було висловити. Допомога по лінії тих об'єктних відношень, за якими ви єдналися із первинними лібідними об'єктами. Раніше, у дитинстві, у родині була саме така атмосфера – атмосфера втрати, віддалення. Ви також розповідали про свої переживання у той момент, коли раптово втратили образ ніжної, люблячої матері. А батько був не таким, щоб йому можна було висловлювати любов. І от нереалізована в стосунках із батьками любов актуалізується тут, у плинній ситуації. Гадаю, що з часом ви самі все чітко побачите й усвідомите.

Рис. А.1.23. Я йду назустріч біді

П.: Капсула на рис. А.1.23. «Я йду назустріч біді» за формою схожа на яйце. За архетипною символікою яйце – це утроба. Тож виходить, що «гармонійно єднатися із батьками я можу лише тоді, коли біда». І в темі про розлучення, по суті, розлучення не було промальоване, а було промальоване єднання. Коли дитина знаходиться в утробі, то в ній гармонійно поєднується чоловіче і жіноче начало. А біда змушує бути внутрішньо гармонійною, такою, як в утробі, коли не було конфлікту з батьками. Адже конфлікт із батьками далеко не нейтральний для формування психіки.

Аналітико-корекційний коментар психолога: *Бачимо посмішку й захисну капсулу навколо людини. Є ілюзія захищеності, тому з посмішкою іду вперед. Це певне відчуження реальності. Надя дарує нам можливість бачити небезпеку відступів від реальності. І наш головний принцип повернення людини обличчям до реальності є зараз показовим. Ви бачите, що буває, коли людина відступає від реальності, бачите, у чому небезпека. Надя посміхається на малюнку, ніби ніякої небезпеки немає. Відсутнє бачення ситуації, все завішене ковпаком. Немає ні рук ні ніг, тобто немає ніякої активності, з бідною боротися неможливо.*

Рис. А.1.24. Сприйняття нещастя. Сприйняття щастя

Аналітико-корекційний коментар психолога: *Це одна тема, ніби чим більше нещастя, то це і є щастя. Так психіка рятується від того, що була знедоленою у родині батьків. Однак батьки, родина настільки дорогі, що ладна з усього світу зробити родину. Хоча це й було нещастя, але в цьому нещасті моє щастя. Нехай сльози, але через них я єдналася із найдорожчими людьми. І тому на малюнку дві фігурки – нещасна й щаслива. Їх можна поставити одна за одною: коли я щаслива, то сум все одно несу в собі, а коли нещасна, то є можливість зробити ситуацію оптимістичнішою. Навіть, коли посміхаюся, в мені присутні сум і сльози, які несу із дитинства. Коли ж мені сумно, коли сльози на очах, то, оскільки я вже не дитина, вмію підмінити їх на радість. Таку підміну ми спостерігали кілька разів. Це підміна реальності, наприклад, як на рис. А.1.23 «Я йду назустріч біді».*

П.: Я маю на увазі, що у вас є схильність не дуже веселу та позитивну реальність не помічати, змінювати її на іншу, більш радісну та веселу.

Н.: Ідеї ніби правильні, хороші. Суть хороша.

П.: Ми не оцінюємо правильність чи неправильність ідей, а дивимося на наслідки. Ми побачили, до чого це привело вас: подвижку до розлучення ви зробили сама для того, щоб пережити ейфорію любовного єднання. Є небезпека, що подібна траєкторія буде повторюватися, адже без відчуття

кохання жити важко. Ось вам і феномен хибного кола. І лише людина вирішує як їй жити далі. А ми не маємо права вказувати, як потрібно жити, на це ніхто не має права. Проте зауважу, що у вас є таке право, оскільки вища сила торкнулася вашої голови (рис. А.1.16, А.1.17) і показала світлу дорогу.

Н.: Та ні, Бог не давав мені такого права, я сама собі його взяла.

П.: Ми показуємо людині, де саме капсулюється енергетика, що пов'язана з первинними лібідними об'єктами. Знаючи це, вона може значною мірою оптимізувати свій внутрішній стан, жити більш спокійно й повно. А інакше вона приписує всі провини тому, хто знаходиться поряд, і не бачить, де сама привносить у стосунки руйнівний елемент.

Рис. А.1.25. Людина, яку я люблю

Н.: Цим малюнком я хотіла показати все людство.

П.: Коли людина всіх любить, то важко когось конкретно любити.

Рис. А.1.26. Як мене бачили батьки, як я бачу сама себе

П.: У цьому малюнку (А.1.26) присутні образи із рис. А.1.24 «Сприйняття нещастя. Сприйняття щастя» – дівчина, яка плаче та сміється. Дівчинка-хлопчик плаче, а дівчина посміхається. За вашими словами був такий період, коли ви постійно плакали. Ви несете в собі цю маленьку істоту. І тому доволі легко говорити, що «коли я дивлюся на себе, то бачу недосконалість, а ти є досконалим». Адже ви бачите цю маленьку дівчинку в трусах і майці (рис. А.1.15). Таку траєкторію думок ви нав'язуєте й іншій людині, тому що бачите ту недосконалість, яку, не бажаючи того, продукували батьки. Якщо в людині є така маленька істота (рис. А.1.15), то вона й проситься на поверхню, як впливає з тексту про власну недосконалість. Ви увесь час прагнете зробити чоловіка досконалим, а по реальним діям ви рухаєте його до образу дитини в сімейних трусах (рис. А.1.15). Сподіваюся, що після нашої роботи у вас пропаде інтерес до подібних дій.

Н.: Так, сьогодні я досить чітко побачила що і чому роблю. Дякую Вам, дуже дякую.

П.: І ми вам дуже вдячні за малюнки та за роботу.

Н.: І групі я хочу подякувати. Пробачте, якщо комусь я намагалася нав'язати свої погляди. Я зрозуміла, що не хочу так робити.

П.: Сьогодні ми побачили, що, коли у людини виникає віра, то не просто так, а тому що внутрішньо, в психологічному плані у неї є велика потреба компенсувати щось. А ми можемо засуджувати таку людину, нам може здаватися, що вона нав'язлива. Подібне ж нав'язування відбувається тому, що людину щось сильно непокоїть. Пам'ятатимемо про те, що в житті ми маємо бути обережними з віруваннями у правильність наших вчинків. Адже вони потрібні найперше нам як психотерапія, нам, а не іншим. І тоді ми можемо здаватися некоректними, неделікатними, невихованими. Просто винесена з дитинства проблема штовхатиме нас до такої поведінки.

Хочу подякувати групі за розуміння, за здатність не осуджувати, за підтримку. А також побажати вам усім позитивного настрою по відношенню до себе та інших людей. Бажаю всім успіхів.

ДОДАТОК А.3.

Семантика комунікатів стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків Н.

Зміст комунікатів згідно стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків

Зміст комунікатів	№ комунікатів
Відсутність орієнтирів у батьківській родині	7, 8, 20, 59
Відчуття непотрібності, самотності у батьківській родині, відсутність підтримки	57, 58, 60, 146, 180, 205
Негативні переживання з приводу стосунків із матір'ю	8, 35, 36, 38, 45, 47
Єднання із Богом як порятунком від негативних переживань, пов'язаних із мамою	55, 57, 58, 76, 192
Особливості взаємин у батьківській родині	124, 164, 187
Відтворення у власній родині емоційного фону батьківської родини	124а, 131, 165, 188, 189
Відчуження Н. батьками	115, 185
Віра у любов батьків як захист від відчуття непотрібності	119
Відчуження батьків	106, 156, 204
Проекція назовні почуття жалю як захист від негараздів дитинства	191
Тенденція до пошуку батьків, які б спрямовували у житті	122, 143, 214, 236
Прагнення до раціональності	79, 82а, 142, 196, 224
Домінування емоцій над рацією	35, 45, 72, 96, 97, 189а, 190, 193, 194
Тенденція «до сили»	54, 55, 130, 136, 149, 158, 163, 192

Тенденція «до слабкості»	94, 95, 133, 138, 139, 151, 166, 198
Прагнення любовних, гармонійних стосунків	117, 157, 161, 183
Тенденція до самопокарання	101, 148, 159, 170
Єднання із батьками через почуття жалю та страждання	190, 193
Упевненість у правильності «світлої» дороги до Бога	2, 5, 20, 57a, 63, 70, 109
Драматизм «світлої дороги»	12, 13, 45, 69, 71, 74, 78, 80, 202, 206, 220, 229
Значущість родини для Н.	103, 107, 157, 171
Перевага «світлої» дороги перед родиною	64, 65, 68, 70, 73, 96, 107
Кризовий стан як результат неможливості узгодити значущість родини та «світлої» дороги	69, 74
Тенденція «до вищості»	14, 15, 110, 111, 136, 137, 141, 144, 163, 167, 216
Тенденція до влади	23, 28a, 42, 43, 50, 53, 85, 91, 158
Тенденція до маніпулювання	93, 126, 127, 128, 130, 175, 234
Складність стосунків у соціумі	16, 149, 154, 159, 171a, 172, 177
Бог як ідеальне заміщення батьків	20, 143, 205
Єднання з Богом як порятунок від відчуттів самотності та меншовартості	58, 60, 81, 120, 141a, 168
Віра як основа життя Н.	9, 66, 79
Віра як засіб для відчуття сили та самоконтролю	57, 75, 76
Віра як захист від страху смерті	227

Узагальнення смислових категорій комунікатів до стенограми
психоаналізу комплексу тематичних малюнків

Драматизм дитячих переживань	7, 8, 58, 59, 105, 111, 115, 131, 141, 165, 185, 207, 211
Тенденція до освітлення реальності	4, 5, 99, 108, 145, 146, 205, 222, 223, 228
Тенденція до створення власної реальності	19, 21, 87, 88, 92, 114, 119, 134, 135, 140, 153, 231
Деструктивні тенденції Н. у спілкуванні	14, 15, 23, 42, 43, 50, 53, 54, 85, 91, 93, 110, 126, 128, 130, 136, 137, 141, 144, 163, 167, 175, 197, 216, 233
Складність стосунків у соціумі	16, 149, 154, 159, 171a, 172, 177
Прагнення до єднання із лібідними об'єктами	45, 50a, 82, 97, 108, 148, 157, 169, 174, 181
Тенденція до руйнування стосунків із лібідними об'єктами	46, 49, 53, 64, 65, 69, 80, 90, 98, 106, 124a, 156, 170, 194, 195, 197, 204, 238
Значущість «світлої» дороги у житті Н.	2, 5, 20, 57a, 63, 64, 65, 68, 70, 73, 96, 107, 109
Значущість родини для Н.	103, 107, 157, 171
Приховане прагнення покарати батьків	194, 195, 197
Тенденція до самопокарання	101, 148, 159, 170
Тенденція Н. до сили	54, 55, 130, 136, 149, 158, 163, 167a, 192
Тенденція «до слабкості»	94, 95, 133, 138, 139, 151, 166, 198
Тенденція «до людей»	84, 112, 160, 161
Тенденція «від людей»	112a, 118, 163, 167, 178, 182, 215, 238
Терапевтична функція віри	9, 20, 58, 60, 81, 120, 141a, 143, 148, 150, 168, 169, 180, 192, 205, 227

ДОДАТОК Б.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста А.

ДОДАТОК Б.1.

Комплекс тематичних психомалюнків А.

Рис. Б.1.1. Я - реальне, я - ідеальне

Рис. Б.1.2. Мої бажання

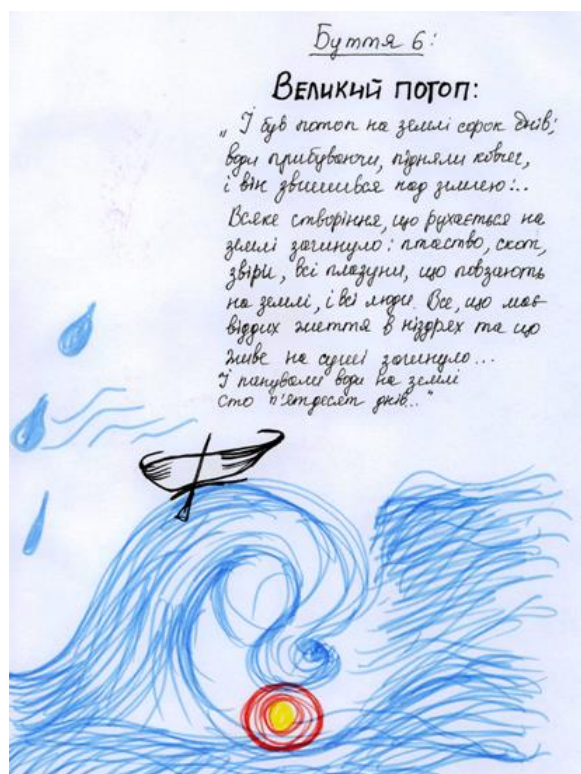
Рис. Б.1.3 Драматична подія мого життя

Рис. Б.1.4 Людське буття, моє майбутнє

Рис. Б.1.5 Чоловік, жінка і я

Рис. Б.1.6. Людина, якої я боюся,
ненавиджу і відчужуюРис. Б.1.7. Минуле, яке не можна
виправитиРис. Б.1.8. Моя сім'я у минулому.
Конфлікт

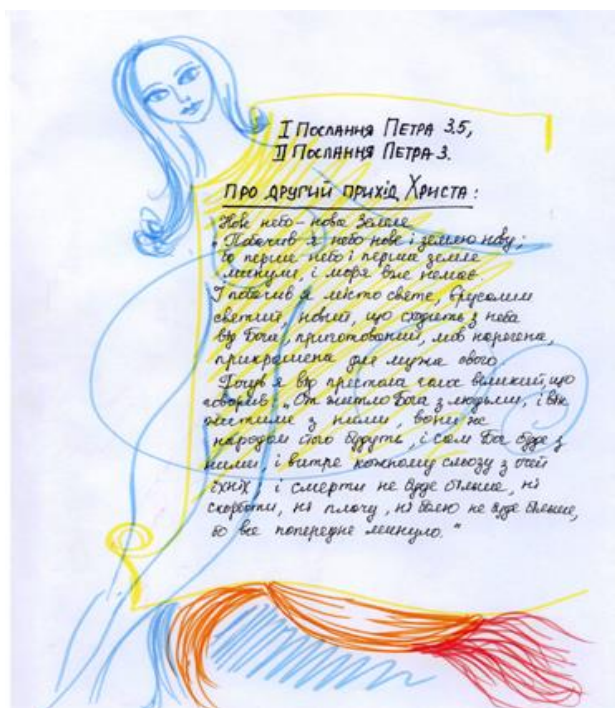

Рис. Б.1.9. Моя мрія

ДОДАТОК Б.2.

Стенограма аналізу комплексу тематичних психомалюнків А.

Рис. Б.1.1. Я - реальне, я - ідеальне

А.: 1. Цей малюнок відображає сутність моєї душі. Тут написано: «Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм і всією душею твоєю і всією силою твоєю. Оці слова, що я заповідаю тобі сьогодні, мусять бути у твоєму серці...» Це останні слова Мойсея до народу. Я впевнена, що вони повинні бути у серці кожної віруючої людини. Мені б хотілося, щоб люди істинно вірували в Бога, не задля того, щоб спастися, а безкорисливо, так, як Господь любить нас, своїх дітей. **1а.** І щоб ми, Його діти, любили так одне одного.

П.: Що ви хотіли передати цими двома образами?

А.: 2. Ідеальний стан – це щось омріяне, ілюзорне. Такого просто не може бути. Нереальність цього образу символізує хрест, який перекреслює усе живе: струнку, гарну, молоду, сексуальну дівчину, якій тільки жити, творити, народжувати дітей. **3.** Образ ліворуч – це «Я - реальне». Дівчина тут стражденна, вона палає у вогні, у неї сльози на очах. Вона грішна і не відповідає тим заповідям, які Господь створив для народу.

П.: 4. В ідеальному стані над головою дівчини ореол святості?

А.: 4. Так.

П.: 4. Однак у житті подібний стан неможливий?

А.: 4. Такий стан властивий маляті, яке щойно народилося і тому безгрішне. У дорослому ж віці досягти ідеального стану неможливо.

П.: 5. Неможливо, тому що дівчина на рис. «Я - ідеальне» зображена дуже сексуальною. Водночас, у неї над головою німб святої. А сексуальність і святість – це дві несумісні речі?

А.: 5. Так, сексуальність – надзвичайно великий гріх.

П.: 5. Цей стан є бажаним?

А.: 5. Так, бажаним, але недосяжним, це ж «Я - ідеальне».

П.: **6.** В образі «Я-реальне» (зліва) сексуальність відсутня, але відчувається напруга, скутість, раціональність, правильність.

А.: **6.** Так. Я б сказала, що «Я-реальне» страждає від того, що ніколи не зможе стати «Я-ідеальним». Ці страждання передані сльозинками, які співпадають за кольором з ідеальним образом.

П.: **6.** Сльози символізують душу, внутрішню сутність реального образу. Виявляється, що змістом цієї душі є парадоксальне переплетіння сексуальності і святості. І тоді сенсом життя стають сльози та страждання, адже сльози – такого самого кольору, як і ідеальний образ. Від того, що душу наповнює бажання неможливого поєднання святості та сексуальності – від того страждання, пекельні вогняні муки, адже реальний образ у вогні. **7.** Тому «я сама себе перекреслюю хрестом і в реальному і в ідеальному образах». Адже ці два образа, як єдине ціле, розмежувати їх практично неможливо. Перекреслюючи один, перекреслюєте й інший. Реальний образ «Я» згорає, а ідеальний є недосяжним. Це може означати наявність тенденції до психологічної смерті. Адже ми не бачимо на малюнку якоїсь активності, дієвості, прагнення щось змінити, створити. Лише заперечення себе і в реальному і в ідеальному варіантах.

Рис. Б.1.2. Мої бажання

А.: **8.** Моє бажання – хоча б трішечки наблизитися до Господнього ідеалу. Лише наблизитися, тому що зрівнятися із величчю, могутністю, силою Господа Бога грішна людина просто не може. **9.** Тож, єдине, до чого я прагну, що є предметом моїх бажань – виконувати Його заповіді, намагатися бути схожою на Нього, носити Його у своєму серці. Проте, здійсненню мого бажання заважають різні страхи та сумніви: чи зможу я відповідати бажаному ідеалу? чи реально це? чи не буду я, як падший янгол? **10.** Я дуже хочу любити все живе на Землі, так як любить усіх Господь, і дуже хочу отримати схвалення свого Батька.

П.: **11a.** Ви маєте на увазі Батька – Отця Небесного чи свого батька?

А.: **11б.** (*замислилася*) Коли говорила, то мала на увазі Бога. Рідного батька я погано пам'ятаю. Та я б, насправді, хотіла почути від нього слова любові і схвалення.

П.: **12.** Чоловік на рис. Б.1.2 втілює у собі якісь батьківські риси?

А.: **13.** Можливо, я не можу сказати напевне. Я малювала образ намісника Бога на Землі. І я не знаю, чи відповідає мій батько такому ідеальному змісту.

П.: **14.** Є велика потреба компенсувати те, що недодав батько. Тому таке велике бажання отримати схвалення Батька Небесного. **15.** Звертає увагу те, що образ чоловіка з німбом над головою (рис. Б.1.2) промалювали без рук, подібно до жіночих образів на рис. Б.1.1 «Я-реальне, Я-ідеальне». Досконала, свята сутність (рис. Б.1.2) не має рук, отже, не має можливості якось діяти, щось робити?

А.: **16.** Руки не обов'язкові, тому що він не руками творить, а думками.

П.: **17.** Тобто, якщо ви й очікуєте допомоги від Бога, то допомога ця має бути якоюсь унікальною, нереалістичною, наймовірніше – невидимою.

А.: **18.** Так, це ж не від звичайної людини допомога, а від Бога!

П.: **19.** Навіть крила промальовані досить схематично, навряд чи вони зможуть підняти у повітря цього чоловіка. Можна сказати, що невидимо для себе, втілюєте в образ Бога ті якості, що притаманні батькові: відсутність активності, цілеспрямованості у плані підтримки вас, допомоги вам, як дочці.

А.: **19.** Так, я не пам'ятаю, щоб батько хоч колись підтримав мене у чомусь. Його діяльність спрямовувалася на інше – на руйнацію родини. **20.** Я вважаю, що батько винен у розвалі нашої сім'ї.

П.: **21.** Тобто було б краще, щоб він був бездіяльний і щоб рук взагалі не було.

А.: **22.** Так, бо його діяльність була деструктивною.

П.: **23.** Потрібно подумати над тим, чи нічого ви не робите для того, щоб заблокувати власну активність, упередити її? Адже ви мали приклад

того, як активність близької людини призвела до руйнації. **24.** А хто міг би потрапити в образ падшого янгола?

А.: **25.** Я могла б потрапити і батько також. А ще я звернула увагу, що за синіми обладунками Божого образу просвічується оранжевий колір падшого янгола і грішного «Я-реального» (див. рис. Б.1.2).

П.: **26.** Отже, за цими Божими обладунками приховується щось земне та грішне? І це притаманне Богу?

А.: **27.** Ні, Богу це не притаманне.

П.: **28.** Але ж ви малювали Божий образ?

А.: **29.** Так, я малювала Божий образ. Однак у Бога такої грішності немає.

П.: **30.** Сказане вище полегшить вам усвідомлення, що образ Бога (рис. Б.1.2), а отже, і потреба в Ньому, як батькові, що немає земних гріхів, зумовлений батьківським образом. **31.** Ще звертає увагу протилежність образів «Я-реального» (рис. Б.1.1) та образу Бога-батька (рис. Б.1.2). «Я-реальне» (рис. Б.1.1) містить всередині ідеальну, блакитну сутність, зовні ж воно червоне, грішне, а в образі чоловіка на рис. Б.1.2 назовні виходить ідеальна сутність, а грішне приховується всередині. Янгол, у якого ви втілюєте і себе і батька, хоч він і падший, має над головою німб – ореол святості. Це своєрідний спосіб єднання із батьком, за яким стоїть нереалізована любов до нього та потреба в ідеальному батькові.

А.: **32.** Ні, мені б не хотілося єднатися із таким, як мій батько.

П.: **32.** Звісно, тому ви і єднаєтеся з Богом! Просто, ми побачили: те, що у батька назовні – становить вашу внутрішню сутність і, навпаки, те, що назовні у вас, то є внутрішня сутність батька. **33.** Знак Інь-Янь, що символізує єднання протилежностей, а у нашому випадку – грішності та святості, підтверджує сказане раніше. Отже, образ батька настільки притягує вас, настільки ж і відштовхує.

А.: **33.** Так воно і є.

П.: **34.** Логіка така: «Я не хочу такого, хоча, з іншого боку, саме такий чоловік мене приваблює». **35.** Суперечливе тяжіння до батька може зумовити культивування самодостатності. Змія, яку ви зобразили, якраз і символізує мудрість та самодостатність. Віднайти заміщення такого чоловіка, яким був батько, для вас не є бажаним. Тому ви і прагнете поєднати в собі протилежності, втілити у собі все те, що люди шукають через взаємодію із партнером.

А.: **36.** Так, у мене є подібні тенденції, я вважаю, що ніхто мені не потрібен.

Рис. Б.1.3. Драматична подія мого життя

П.: **37.** Це якась конкретна подія?

А.: **37.** Так, це конкретна подія, але вона не відбулася до кінця. Якби та ситуація завершилася, то завершилася б вона драматично.

П.: **37.** Якщо вона не завершилася, то в чому ж тоді драма?

А.: **38.** Я переживала цю ситуацію досить драматично і важко. Вона була пов'язана з моїми почуттями до іншої людини. Я прагнула любові, гармонійних стосунків, та мої мрії не здійснилися.

П.: **39.** Можна сказати, що це була спроба віднайти заміщення батька?

А.: **39.** Так. Невдала спроба. Це призвело до омертвіння, огрубіння душі.

П.: **40.** Той чоловік виявився подібним до батька?

А.: **40.** Набагато гіршим, ніж батько.

П.: **41.** Усе-таки, образ батька для вас є доволі значущим. **41а.** Ви знайшли собі чоловіка – заміщення батька, не усвідомлюючи цього, звісно, але він виявився неприйнятним для близьких стосунків.

А.: **42.** Спочатку він був дуже добрим, чуйним, уважним. Про такого можна було лише мріяти. Я була надзвичайно щаслива нашим коханням. Та, насправді, він не відповідав моєму ідеалу.

П.: **42.** Не відповідав, тому що був добрим та ніжним?!

А.: **42.** Згодом я зрозуміла, що його ніжність і доброта ілюзорні. За ними приховувалися жорстокість і грубість.

П.: **43.** Чи були реальні ситуації, на основі яких вам довелося переконатися у таких його якостях?

А.: **43.** Так, ситуації були. Його жорстокість спрямовувалася на мою жіночу сутність і мою чуттєвість. Мені тепер здається, що чоловік не може кохати жінку не принизивши її, не зробивши їй боляче.

П.: **43.** Тепер ви вважаєте, що кохання чоловіка завжди пов'язане з болем і стражданнями?

А.: **43.** Так.

П.: **44.** На початку ваших стосунків, коли були лише ніжність і доброта з його боку, то чи все вас задовольняло? Чи не було у вас відчуття, що вашим стосункам чогось бракує?

А.: **44.** Так, було. Мені завжди здавалося, що не може бути все так добре, що це щось неприродне. Ніжність і доброта парадоксально мною відштовхувалися як нереальні речі.

П.: **45.** Потім лишилося тільки переконатися у тому, що інтуїція вас не підвела. І за ніжністю, справді, приховувалася жорстокість. А чи не спровокували ваші «відштовхування» ніжності агресивних виявів з його боку?

А.: **45.** Я не думала про це раніше... Можливо, я сама пробудила в ньому негативні вияви. Хоча, мені не хотілося цього.

П.: **46.** Так, не хотілося, але є ще несвідомі бажання. Із самого початку у вас було відчуття, що чогось бракує в образі люблячого, ніжного чоловіка. А не вистачало тих рис, які були притаманні первинному об'єкту, тобто батькові: агресивності, жорстокості. Тому потрібно зробити все можливе, аби ці риси виявилися.

А.: **47.** Та ситуація стала для мене уроком. Я зрозуміла, що ніхто мені не потрібний більше. **48.** Я просто вірю і сподіваюся, що в цьому моє спасіння.

П.: **49.** Можна сказати, що драматична подія – це розчарування у чоловікові?

А.: **49.** Так. Розчарування у всіх чоловіках.

П.: **50.** Ми бачимо хрест на малюнку. Він пускає корені чи, навпаки, виростає з кореня?

А.: **50.** Виростає з кореня.

П.: **50.** Те, що ви поставили хрест на стосунках із чоловіками, корінням своїм сягає попередніх стосунків, а саме стосунків із батьком.

Рис. Б.1.4. Людське буття, моє майбутнє

П.: **51.** У майбутньому бачимо той самий хрест, що росте з коренів, як і на рис.3 «Драматична подія мого життя». Що промальоване над хрестом?

А.: **52.** Крапка в центрі спіралі – то народження людини. Господь вселяє душу в тіло, а далі вже від людини залежить, який шлях вона обере.

53. Або вона піде вгору – до віри, до єднання з Богом, або ж навпаки – до грішності, до важкого буденного земного життя.

П.: **54.** Рис. Б.1.3. «Драматична подія мого життя» та рис. Б.1.4. «Людське буття, моє майбутнє» свідчать про те, що драматичні переживання, які корінням сягають у дитинство, не дають ніякої альтернативи. На малюнку ми не бачимо змісту конкретного людського життя: є лише хрест і вихор, який начебто визначає шлях до Бога. Проте, ні Бога, ні людини, яка має рухатися по цьому шляху, ми не бачимо.

А.: **55.** Людина є. Це ось ця малесенька крапка у центрі спіралі. Вона розвивається і живе. І було б добре, щоб вона рухалася вгору, до Бога. А Бога я не намалювала, тому що в нього потрібно просто вірити.

П.: **56а.** З одного боку, у вас присутнє прагнення бути самодостатньою, а з іншого – тенденція до мінімізації себе: я, людина, лише крапка. **56б.** Можна сказати, що у вас вкрай критичне ставлення до себе.

А.: **56.** Так воно і є.

П.: 57. Ви представляєте своє життя через поняття гріховності (образ «Я-реальне» на рис. Б.1.1; образ падшого янгола на рис. Б.1.2). 58. Однак, сказати, що вам властива лише гріховна природа теж не можна, тому що присутні сльози (рис. Б.1.1), що символізують ідеальну духовну сутність та німб над головою янгола (рис. Б.1.2). 59. Така неоднозначність – результат тих механізмів, які закладалися ще в ранньому дитинстві.

А.: Дуже цікаво: з одного боку – грішна, а з іншого – ніби й свята...

П.: 60. На малюнках ми спостерігаємо також тенденцію до блокування активності. Це означає тенденцію до психологічної смерті, про яку я й раніше говорила (відсутність рук на образах рис. Б.1.1 та рис. Б.1.2). На рис. Б.1.4 ви також просто крапочка, яка піднімається до Бога. 61. Підніматися до Бога, означає підніматися над реальністю.

А.: 62. Я боюся, що моя активність у цій реальності буде носити деструктивний характер.

П.: 63. Тож краще розпрощатися із життям, бо саме у житті моя активність і виявлятиметься.

А.: 64. Ні, не розпрощатися, а зробити життя безгрішним.

П.: 64. Принаймні одягти таку рясу, як на рис. Б.1.2, тоді і руки, і ноги scuти і ніяка активність неможлива.

Рис. Б.1.5 Чоловік, жінка і я

А.: 65. Жінка – це образ на іконі. То мати Господня із немовлям. 66. А чоловіка символізує свічка. Я завжди, коли приходжу до церкви, ставлю свічку за батька і молюся, аби його душа віднайшла спокій та гармонію, аби він не грішив і не робив нічого, про що потім шкодуватиме. Я нічого не знаю про батька – де він, з ким, але часто думаю про нього й молюся.

П.: 67. Образ «Я» – це дитина на іконі?

А.: 67. Образ «Я» втілюється частково у свічці, частково в іконі. 68. Точно сказати я не можу, він розпорошений. Якщо брати ікону, то моє «Я» більше представлене у дитині, ніж у Богоматері.

П.: **69.** Свічка представляє вашу активність, дієвість, тому що ви йдете до церкви і ставите її за батька. Водночас, свічка – чоловічий символ. Тобто вона символізує чоловічий потенціал, який ви несете у собі. Це те, що у вас від батька. Його образ залишається значущим навіть тоді, коли ви усвідомлюєте його деструктивність. **70.** Звертає на себе увагу те, що на голові у Мадонни головний убір, який зазвичай носять священики-чоловіки. Можна думати, що ваша мати має значний чоловічий потенціал?

А.: **70.** Так, мама досить довго жила без чоловіка, тому всі проблеми звикла вирішувати сама. Вона була мені і за маму і за батька, робила все, аби я не відчувала відсутності батька.

П.: **71.** Колір свічки, полум'я від неї ніби формує німб над головою Богоматері. Ймовірно, що ті страждання, які мама пережила в стосунках з батьком і свідком яких ви були, зумовили уявлення про мамину святість, про те, що і в неї над головою може бути такий німб.

А.: **72.** Так, у стосунках між батьками я завжди ставала на бік мами, підтримувала її. Мене дивувало, що у батька до мами могли бути якісь претензії. **73.** Мені мама здавалася доброю, безгрішною, просто святою. Моя мати ідеальна жінка, яка спромоглася багато зробити у житті.

П.: **74.** Погляньте, кому вона завдячує своїм ідеальним статусом – світло від полум'я свічки-батька створює ореол святості над її головою. Можливо, якби поряд із нею був гарний, добрий чоловік, то вона була б звичайною слабкою жінкою?

А.: **74.** Я не можу сказати з упевненістю, що так і було б, але це цілком можливо.

П.: **75.** Це яскравий приклад того, як у людини може сформуватися уявлення про ідеальність: спостерігаючи за агресивністю, жорстокістю, непослідовністю батька, у вас була можливість бачити щось протилежне, цінувати його. А це «протилежне» притаманне матері, тому вона й набуває статус ідеальної.

А.: **76.** Моя мати є гармонійною, самодостатньою жінкою. Я можу сказати, що вона втілює у собі символ Інь-Янь. **77.** Я теж прагну бути такою.

П.: Це мати прилучила вас до релігійних цінностей?

А.: **78.** Ні, хоча мама теж віруюча людина. Ми якось разом, але незалежно одна від одної, повірили в Бога. Ми почали спілкуватися з віруючими людьми і відчули емоційне піднесення, радість буття. **79.** Моя мама навіть сказала: «Якби я раніше пізнала Бога, то ніколи б не вийшла заміж. Це мені було б непотрібно, тому що те все – грішний непотріб». Вона вважає, що найголовніше – це реалізувати себе у служінні Богу.

П.: **80.** Слід зауважити, що Божі заповіді не забороняють шлюбних стосунків між чоловіком та жінкою. Людство припинило б існування, якби не було цих стосунків.

А.: **80.** Так, але сексуальний потяг не має бути домінантним у людей. Людина може прожити і без цього. Є речі набагато важливіші.

Рис. Б.1.6. Людина, якої я боюся, ненавиджу і відчужую

П.: **81.** На малюнку зображена реальна людина чи просто збірний образ?

А.: **81.** Збірний образ. У ньому зібрані всі мої дитячі страхи. Цим я хотіла передати людську грішність, недосконалість. Це істота, яка творить зло.

П.: **82.** А що означає хрест на малюнку?

А.: **82.** Хрест означає, що обираючи зло, людина втрачає душу. Душа помирає. У кожної людини в душі є частинка зла, тому що всі ми грішні. **83.** З цією частинкою потрібно боротися, боротися усе життя, а не давати їй розквітнути. Цю частинку зла у душі на малюнку символізує павук.

П.: **84.** Такого самого павука бачимо і біля немовляти на рис. Б.1.5 «Чоловік, жінка і я». Чи означає це, що частина душі немовляти також пов'язана зі злом?

А.: **84.** Просто є ризик цього, оскільки ще невідомо який шлях обере у майбутньому дитина.

П.: **85.** А ви відчуваєте у собі цю частинку зла?

А.: **85.** Так, іноді ця частина дає про себе знати.

П.: **86.** Цей павучок нібито не має безпосереднього відношення до жінки на рис. Б.1.5 «Чоловік, жінка і я», він їй не загрожує. Чи це так?

А.: **86.** Так. Павучок просто повис на іконі, тому що її довгий час не протирали від пилу.

П.: **86.** Жінки-матері зло не торкається, а тільки дитини. **87.** Так, ніби самодостатнє існування цієї святої жінки (рис. Б.1.5) обтяжене присутністю дитини. **88.** Цікаво, що мама проговорювала вам про те, що заміжжя її не було б, якби вона до цього віднайшла Бога. Тобто не було б заміжжя, не було б і наслідків – дитини. **89.** Як ви сприйняли ці мамині слова?

А.: **89.** У мене були суперечливі відчуття після сказаного мамою. З одного боку, я її розуміла, а з іншого – мене чомусь образили її слова.

П.: **90.** Є певна небезпека, що ви реалізуєте у своєму житті те, що не реалізувала мама, тобто не вийдете заміж, не народите дитину. Адже ви проговорювали, що розчарувалися у чоловіках, що вам ніхто не потрібний і що сенс життя бачите в служінні Богу. **91.** Вас влаштовує подібний розвиток подій?

А.: **91.** Я ніколи не замислювалася над цим...

П.: **91.** Звісно, адже ви дуже молода. **92.** Ми вже говорили про наявність тенденції до психологічної смерті. Це блокування активності, власного творчого потенціалу. Творення сім'ї, виношення та народжування дитини – це активний творчий процес, який блокується.

А.: **93.** Дякую, ви допомогли мені краще зрозуміти саму себе. Все-таки, реалізація себе як жінки, як матері, мені не байдужа. Напевне, тому я й відчувала неузгодженість у почуттях, коли слухала маму.

П.: **94.** Потрібно зрозуміти, що мама говорила, спираючись на власний досвід стосунків із чоловіком. Однак усі чоловіки різні. **95.** І ви самі

переконалися у тому, що власноруч створювали ситуацію, коли необхідно розлучатися. **96.** Тому що «коли чоловік ніжний, турботливий, я відчуваю дефіцит агресії і роблю все, щоб актуалізувати її. Потім, коли той негатив виявляється, я переконуюсь, що він такий самий, як і батько, який примусив страждати маму і мене. Тому розлучаюся із ним».

А.: **96.** Так, я погоджуюся із таким текстом. Я ніби переконувалася у тому, що всі вони однакові і не варто витратити на них час і життя.

П.: **97.** І з мамою, хоч у вас і багато спільного, наприклад, ваша віра, релігійність, але відчуваєте ви по-різному, сприймаєте по-різному. Такими самими різними є всі люди і потрібно навчитися бачити в людині її сутність, а не те, що ви їй приписуєте. Ви ж наперед визначили: всі чоловіки однакові. **98.** Таке переконання призводить кожного разу до страждань, а потім до німба святої над головою. Тобто, коли я страждаю, то стаю святою, ідеальною. **99.** Та варто замислитися: чи не надто висока це ціна за ідеальність? Адже блокується ваше прагнення до життя. В ідеалі (рис. Б.1.1) ви малюєте юну, привабливу, сексуальну жінку. Оптимістичний, життєвий образ, але ви говорите, що такого в реальності бути не може. **100.** Цей образ є бажаним для вас, але ви самі його перекреслюєте хрестом, закриваєте, тому що шлях до нього дуже важкий – через страждання.

А.: **100.** Так, страждання обов'язково присутні.

П.: **100.** «Якщо я дозволю собі виявити таку сексуальність, то потім треба буде довго спокутувати цей гріх». Тобто вам постійно потрібно повертатися до образу стражденної Мадонни, бо тільки так єднаєтеся із матір'ю.

А.: **100.** І не забуваю про батька.

Рис. Б.1.7. Минуле, яке не можна виправити

П.: **101.** Це всесвітній потоп, про який написано в Біблії?

А.: **101.** Так. Тільки ковчег пустий, там немає ні Ноя, ні тварин. Він символізує мою душевну спустошеність. Себе я бачу червоною краплиною із

жовтою серединкою. **102.** Це така сама краплина як і на рис. Б.1.4 «Людське буття, моє майбутнє». Моє майбутнє пов'язане з моїм минулим.

П.: **102.** Майбутнє залежить від минулого, яке не можна виправити. Переживання дитинства визначають моє майбутнє.

А.: **103.** Минуле не можна виправити, бо я народилася на цей світ, мушу жити і створювати своє майбутнє.

П.: **103.** Логіка несвідомого: «Я запрограмована на відрив від реальності, неможливість творчої реалізації у житті через страх, що буду постійно натикатися на якісь драми. То краще не жити цим життям, не перебувати у цій реальності, а відірватися від неї».

А.: **103.** Мабуть, так.

П.: **104.** Цікаво, що ковчег пустий. Ніби в минулому не було людей, рятувати нема кого.

А.: **104.** Так, хочеться перекреслити минуле, відірватися від нього, щоб не було пустоти в душі.

П.: **104.** Перекреслити своє минуле, це як перекреслити частинку самої себе. **105.** Ви бачите, що минуле настільки впливове, що визначає шлях подальшого життя. Тож краще пропрацювати, усвідомити сутність цього впливу, зрозуміти власні, винесені з дитинства програми, і самій керувати своїм життям, а не щоб минуле керувало.

Рис. Б.1.8. Моя сім'я у минулому. Конфлікт

П.: **106.** Минуле вашої сім'ї і конфлікт – це тотожні поняття?

А.: **106.** Так. Це те, що мені хотілося б забути, ніби його ніколи й не було. **107.** У мене і сьогодні є сім'я, але вона неповноцінна, ми з мамою живемо удвох. **108.** Батько рано пішов із сім'ї, коли я ще була маленькою, тому конфлікт вичерпався. На сьогодні у нас із мамою дуже гармонійна сім'я.

П.: **109.** Який зміст ви вкладаєте у малюнок?

А.: **109.** Червона спіраль символізує маму, чорна – батька, стріла теж батькова. Образ ляльки мій. Лялька маленька, розгублена, вона злякана і кричить від болю. Вона не розуміє, що відбувається, не знає, що їй робити. Вона тримається за батькову стрілу. **110.** У дитинстві, коли батьки сварилися, мені завжди хотілося заспокоїти батька, щоб він не кричав, не ображав маму.

П.: **111.** Батькова стріла спрямована на маму?

А.: **111.** Так, на маму. І це не просто стріла, а різнобарвний розряд електричного струму.

П.: **112.** Що символізують кольори цього розряду?

А.: **112.** Це різні вияви батька. У конфлікті він стверджував свою силу. **113.** Інколи мені навіть подобалися ці конфлікти, незважаючи на те, що було страшно..

П.: **113.** Чим подобалися?

А.: **113.** (замислюється) Важко сказати...

П.: **114.** А чи не були ви причиною розгортання конфлікту?

А.: **114.** Мабуть була, тому що батьки часто сварилися через мене: де я буду жити, хто має більше прав на мене і т. ін.

П.: **115.** Батько не хотів відмовлятися від своїх прав на вас?

А.: **115.** Так. **116.** А мені дуже хотілося, щоб батьки були разом.

П.: **117.** Стріла на малюнку розділяє мамину та батькову спіралі, не дозволяє їм злитися, з'єднатися. І до цієї стріли якось причетні ви, тому що тримаєтесь за неї. Можливо ви, справді, якось впливали на актуалізацію напруження у стосунках батьків. **118.** Ви говорите, що конфлікти вас лякали, й, водночас, чимось подобалися. Подобалися тим, напевне, що після них ви могли залишатися наодинці з кимось із батьків, і їхня увага спрямовувалася на вас, а не на партнера. **119.** Конфліктна ситуація дозволяла показати, що «я є найспроможнішою, тому що, з одного боку, спричиняю конфлікт, а з іншого, можу його заблокувати. Кожного разу показую, якою можу бути мудрою, сильною, врівноваженою». Тому ви й говорили, що конфлікти між

батьками чимось вам подобалися. Просто в тих конфліктах ви могли реалізувати власні бажання та устремління.

А.: **120.** Ісус сказав: «Отче, відпусти їм їхні гріхи, вони не знають, що роблять». Так і я, завжди пробачала батькові його конфліктність.

П.: **121.** «Вони не знають, що роблять». Вам потрібно усвідомити, що і ви у тій ситуації не знали, що робите: роз'єднували батьків, для того...

А.: **121.** Щоб бути з кожним із них окремо. Коли вони були разом, це неможливо. **121а.** І, щоб показати їм, що я сильніша.

П.: **122.** Тенденція до роз'єднання, за якої ви «не знаєте, що робите», може екстраполюватися на стосунки з іншими людьми. Конфлікти тоді можуть спалахувати начебто без причини.

А.: **122.** Іноді таке буває.

П.: **123.** Причина в тому, що, як тільки ви відчуваєте близькість у стосунках із людиною, то відразу ж з'являється потреба у такій стрілі. І ви руйнуєте стосунки, незалежно від того, які вони – дружні, любовні чи ділові. Батько руйнував стосунки і у цій руйнації ви ніби єднаєтеся з ним. **124.** Це вияв тенденції до психологічної імпотенції, а причина її в тому, що руйнуючи стосунки, єднаюся із батьком.

А.: **125.** Я розумію. Мені потрібно пройти шлях усвідомлення цього глибинного змісту. Тоді можна сподіватися, що моє життя не буде таким обмеженим.

Рис. Б.1.9 Моя мрія

А.: **126.** Про мою мрію дуже мудро сказано в Книзі Книг. Я виписала цей уривок, у якому йдеться про нове, воістину світле життя після того, як Христос прийде на Землю вдруге: «...і смерті не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше, бо все попереднє минуло». **127.** До пришествя Христа треба бути готовим, бути «мов наречена прикрашена для свого мужа, ще незаймана, світла та безгрішна». Саме до такого народу, до такої людини прийде Господь. Я готуюся, мрію, прагну такого життя.

П.: **128.** Ці слова Біблії написані багато віків тому. Очевидно, що не ви одна апелювали до них, багато дівчат та жінок присвячували своє життя очікуванню та підготовці до Христового пришествя. Однак потрібно реально дивитися на речі: наше життя швидкоплинне, у вас немає вічності у запасі, щоб пасивно очікувати Христового пришествя. Ви маєте не просто прожити своє життя, а реалізувати те, що поклала на вас природа. Мрія ваша досить перспективна, оскільки є потреба чогось нового, бажання позбутися залежності від минулого. Тоді ви зможете побачити щось відмінне від того, що складало ваш дитячий досвід.

129. Дівчина на малюнку сексуальна і гарна, подібна до ідеального образу на рис. Б.1.1. Тобто установка на очікування Христового пришествя зумовлює відрив від реальності. **130.** Малюнок ще показує, що ви несете у собі великий життєвий, лібідіозний потенціал. Потенціал цей пов'язаний із можливістю любити, реалізовувати себе як жінка, як мати. Він передбачає багатогранну життєву реалізацію, не лише реалізацію у релігійному плані. Я не заперечую, що релігійний досвід є важливим, та не лише він один є в арсеналі людини. Тож, чи варто плекати ілюзію, що я є непорочною, і як тисячі жінок до мене, очікуватиму настання ідеального часу, щоб реалізувалися фрагменти моєї мрії. Ми ж не небесні, а земні істоти. Усвідомивши все сказане, важливо, щоб ви конструктивно перебудували своє життя, збагатили його, творчо реалізували свій потенціал. Дякую вам за плідну співпрацю, бажаю успіхів у подальшому пізнанні себе та інших людей.

ДОДАТОК Б.3.

Семантика комунікатів стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків протагоніста А.

Зміст комунікатів згідно стенограми аналізу комплексу тематичних
психомалюнків

Зміст комунікатів А.	№ комунікатів
Підкреслення власних достоїнств порівняно з іншими	1, 58
Відчуження себе: власної жіночності, життя, минулого	2, 54, 104
Тенденція «до людей»	1а, 10
Ствердження власної грішності	3, 25, 57, 68, 82, 84, 85
Недосяжність ідеалу через те, що неможливо поєднати сексуальність та святість	4, 5
Тенденція до самопокарання (страждання як заміщення сексуальної самореалізації)	6, 98, 100
Заміщуюча функція Бога. Реалізація через образ Бога лібідних устремлінь	8, 11, 13, 14, 18, 29, 30
Привнесення в образ Бога батьківських рис	15–17, 19, 26
Емотивне бажання єднання із батьком	12, 67, 121, 124
Деструктивна активність батька у родині	20–22, 110–112
Вплив батька на зародження деструктивних тенденцій	23, 51, 62, 96, 123
Відчуження батька протагоністом	32, 72
Амбівалентне ставлення до себе та батька	31, 33, 34
Значущість батька для протагоніста	41, 66, 89, 120
Драматичний досвід чоловічо-жіночих стосунків	37–40, 43, 49

Відчуження чоловічо-жіночих стосунків, прагнення до самодостатності	35, 36, 47, 56а, 77, 80, 108
Вплив батьківського образу на деструктування чоловічо-жіночих стосунків	41а, 42, 44, 45, 46, 50
Віра як порятунку від негативних емоцій	48, 78
Ідеалізація матері	65, 73, 86, 87
Дитина як тягар для матері	87
Зумовленість уявлень про «святість» матері «грішністю» батька	71, 74, 75
Відчуження матір'ю чоловічо-жіночих стосунків	79, 88
Самодостатність матері	70, 76.
Вплив матері на зародження деструктивних тенденцій психіки А.	89, 90
Прагнення А. до самореалізації себе як жінки	93
Почуття меншовартості	55, 56б
Драматизм дитячих переживань	106, 109, 110.
Привнесення А. конфліктності у стосунки батьків	114, 117–119.
Суперечливе ставлення протагоніста до батьківських конфліктів	113
Нереалізоване інфантильне прагнення мати повну гармонійну родину	116
Тенденція до руйнування стосунків	95, 122
Тенденція до психологічної смерті	7, 60, 63, 92, 99, 101
Присутність потенціалу, тенденція «до життя»	130
Суперечливість внутрішнього світу як наслідок драм дитинства	59
Запрограмованість майбутнього минулими	50, 51, 102, 105

драмами	
Єднання із Богом як порятунок від тяжкої буденності	53
Відчуження грішності та прагнення до ідеалу безгрішності	64, 81, 127
Тенденція до відступу від реальності	61, 103, 126, 129
Проголошення відповідальності за власне життя та необхідності самовдосконалення	52, 83
Тенденція «до сили»	121

Узагальнення смислових категорій комунікатів до стенограми психоаналізу
комплексу тематичних малюнків

Тенденція «до людей», прагнення любові та гармонійних стосунків	1a, 10
Тенденція до роз'єднання, руйнування стосунків як наслідок драматичних стосунків із батьком	37–43, 47, 49–51, 95–97, 110–112, 122, 123
Тенденція до самопокарання, до страждань як засіб єднання із лібідними об'єктами	3, 6, 24, 25, 31, 44–46, 98, 100, 123, 124
Тенденція до психологічної імпотенції та психологічної смерті	7, 54, 55, 60, 61, 63, 92, 99, 101, 103, 104, 124, 126, 129
Бог як ідеальне заміщення батька. Привнесення в образ Бога батьківських рис	14–19, 26–30, 32
Зародження у родині тенденції до психологічної смерті та імпотенції	23, 35, 36, 54, 64, 102, 105, 106, 109
Амбівалентне ставлення до батька: його значущість, з одного боку, та відчуження, з іншого	11–13, 20–22, 31–34, 41, 66, 67, 69, 115, 120
Віра, єднання з Богом як порятунок від	48, 53, 78, 127

негативних переживань	
Проголошення принципів автентичної віри	52, 83
Амбівалентне ставлення протагоніста до себе: відчуження з причини грішності і, водночас, підкреслення ідеальної духовної сутності	1, 2, 4, 5, 8, 9, 56–59, 62, 68, 81, 82, 84, 85, 104
Ідеалізація протагоністом матері. Мати як ідеал для наслідування	65, 70–77, 86, 108
Вплив матері на зародження тенденцій до психологічної імпотенції та смерті	79, 80, 87–90
Тенденція «до сили»	113, 114, 117–119, 121

ДОДАТОК В.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Д.

ДОДАТОК В.1.

Комплекс тематичних психомалюнків Д.

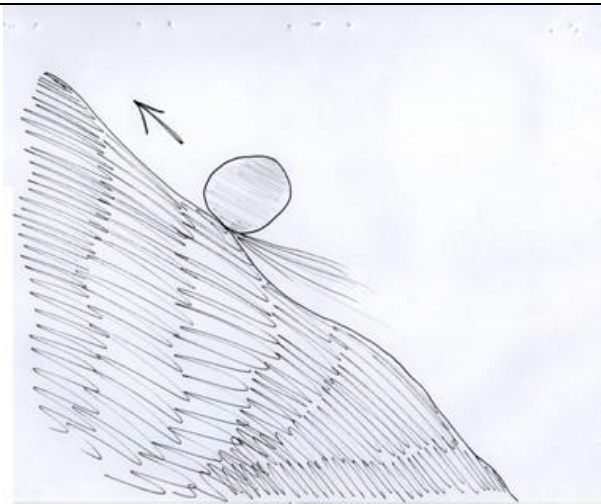

Рис. В. 1. 1. Моє майбутнє

Рис. В. 1. 2. Людина, яку я не люблю

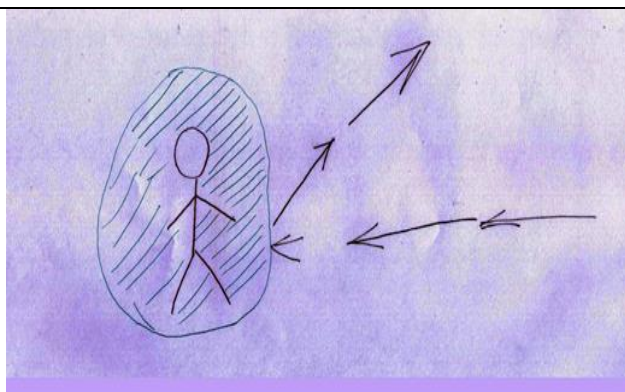

Рис. В. 1. 3. Я іду назустріч біді

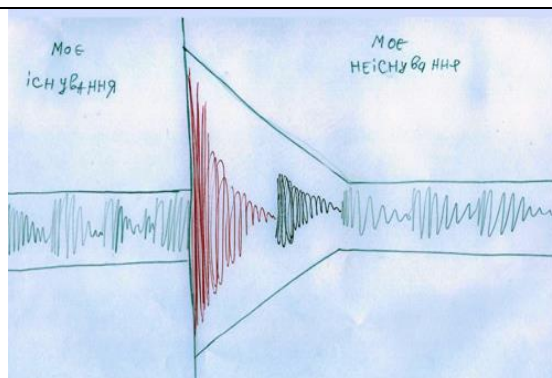

Рис. В. 1. 4. Сприйняття близькими і оточуючими мого неіснування

Рис. В. 1. 5. Що я відчужую в людині

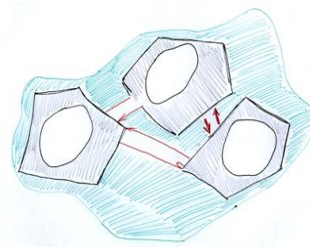

Рис. В. 1. 6. Моя сім'я тепер

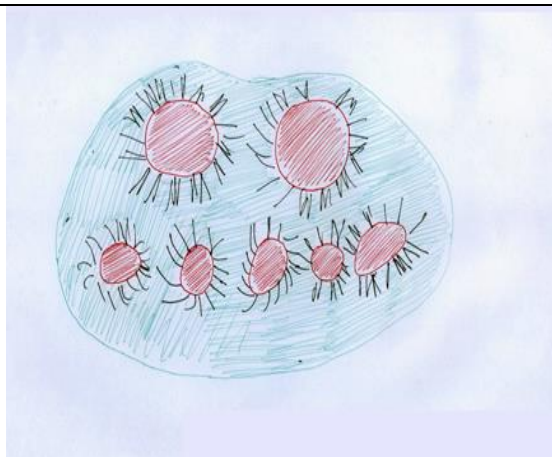

Рис. В. 1. 7. Ідеальна сім'я

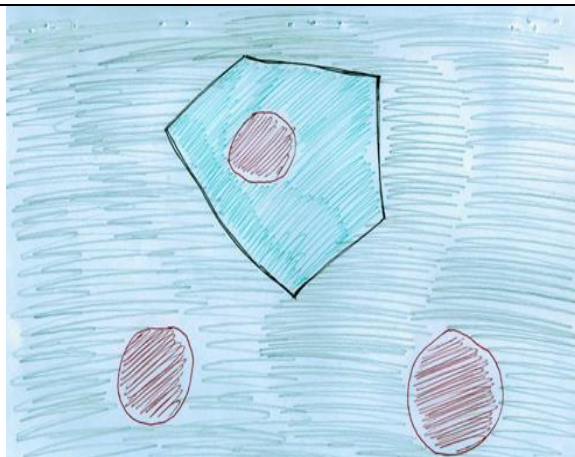

Рис. В. 1. 8. Я в сім'ї батьків

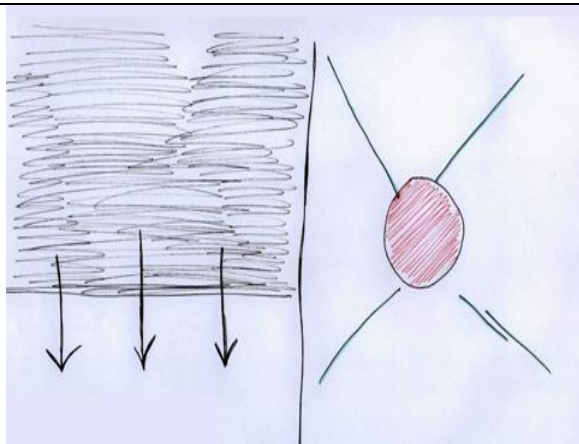
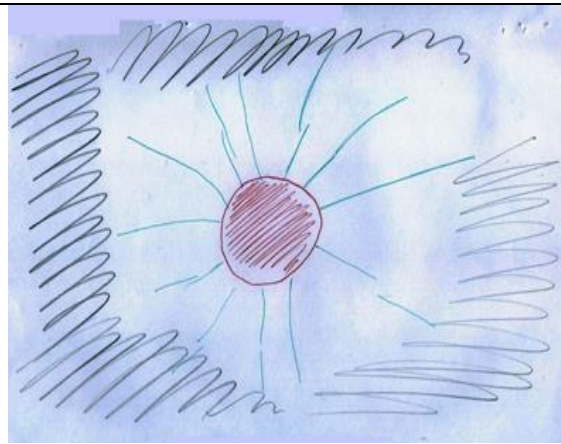
Рис. В. 1. 9. Сім'я в мою відсутність.
Я поза сім'єю

Рис. В. 1. 10. Сприйняття нещастя

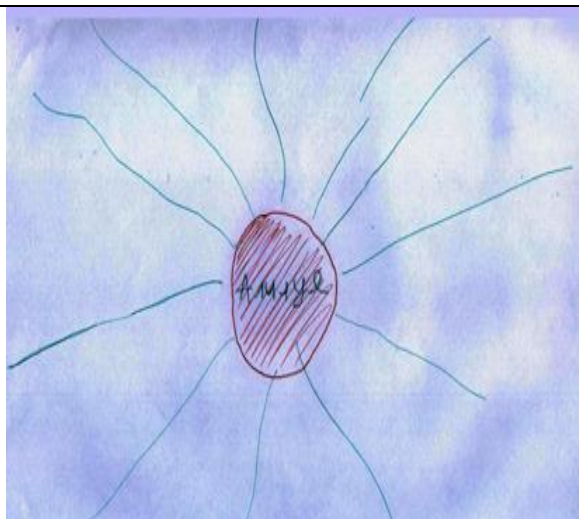

Рис. В. 1. 11. Сприйняття щастя

Рис. В. 1. 12. Шлях мого життя

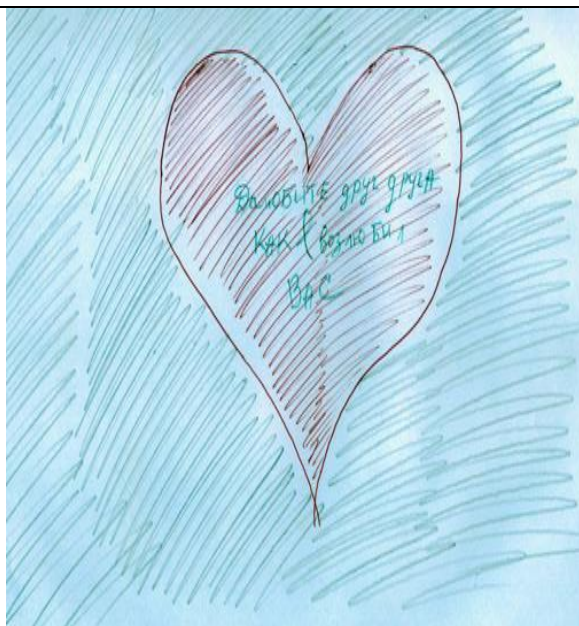

Рис. В. 1. 13. Найбільш значуща для мене людина

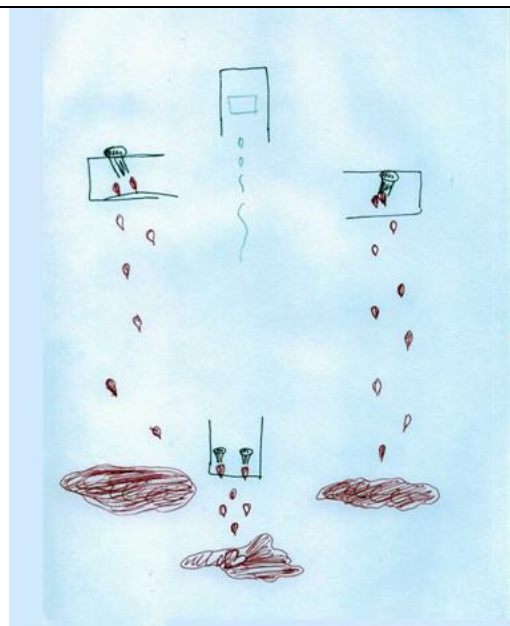

Рис. В. 1. 14. Людина, яку я поважаю

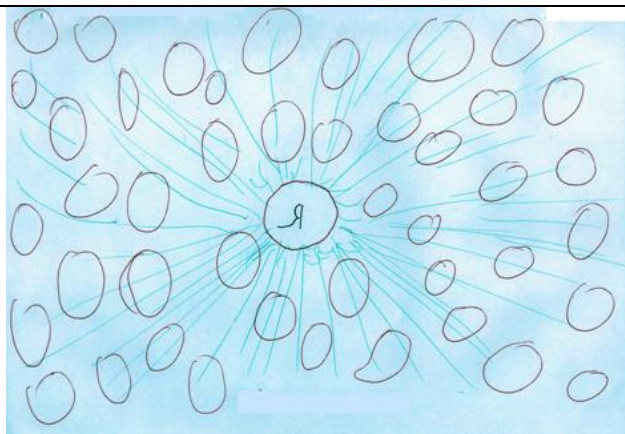

Рис. В. 1. 15. Людина, яку я люблю

Рис. В. 1.16. Радісний день у сім'ї

Рис. В. 1. 17. Моя мрія

Рис. Б. 1.18. Людина, якої я боюся.
Те, чого я боюся

Рис. В. 1. 19. Мій звичайний
емоційний стан

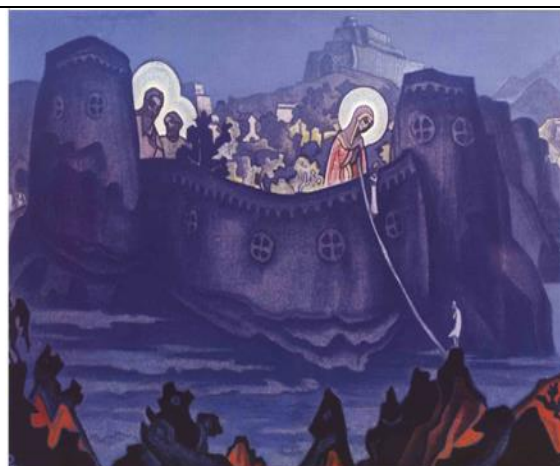

Рис. В. 1. 20. М. Реріх «Мадонна
Лаборис»

Рис. В. 1. 21. Мої бажання

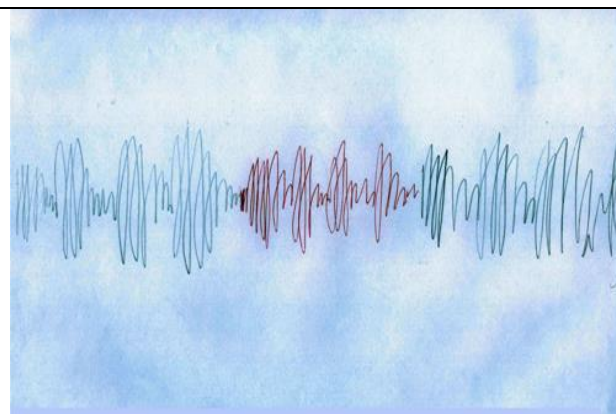

Рис. В. 1. 22. Драматична подія мого
життя

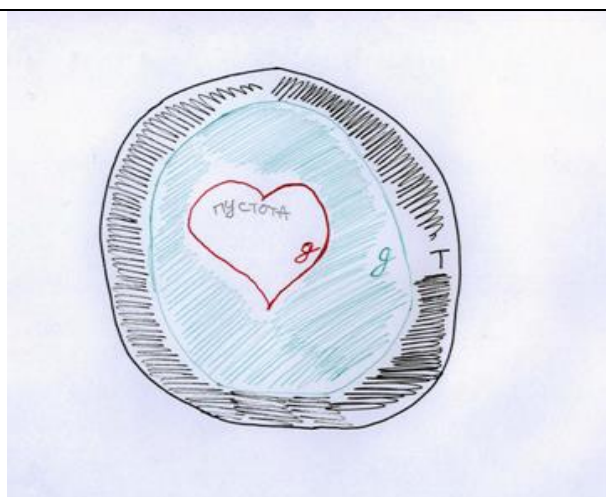

Рис. В. 1. 23. Людина духовно мертва

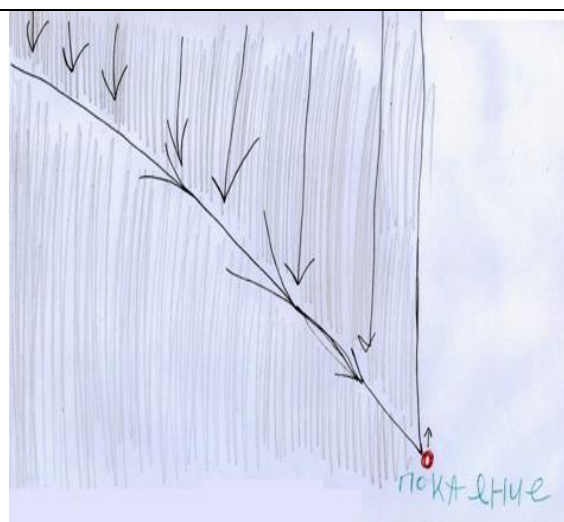

Рис. В. 1. 24. Моє минуле

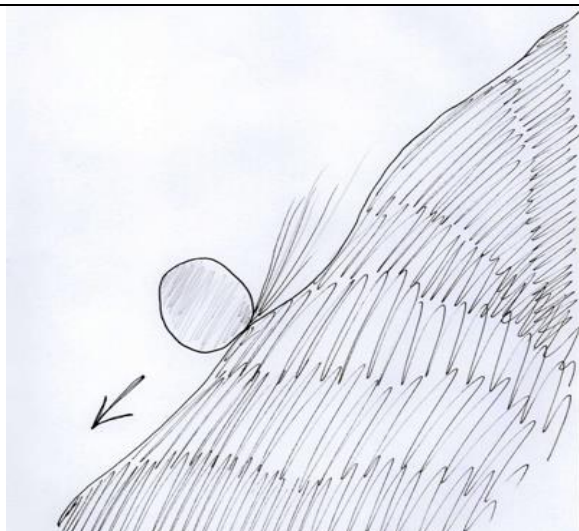

Рис. В. 1. 25. Як мене бачили в
минулому батьки і я сам

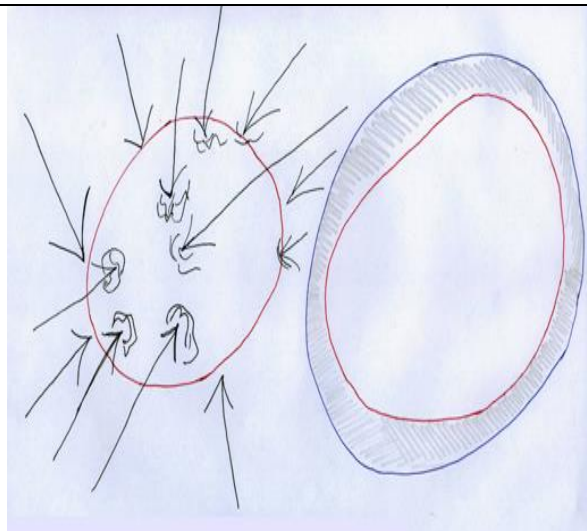

Рис. В. 1. 26. Я - реальне. Я -
ідеальне

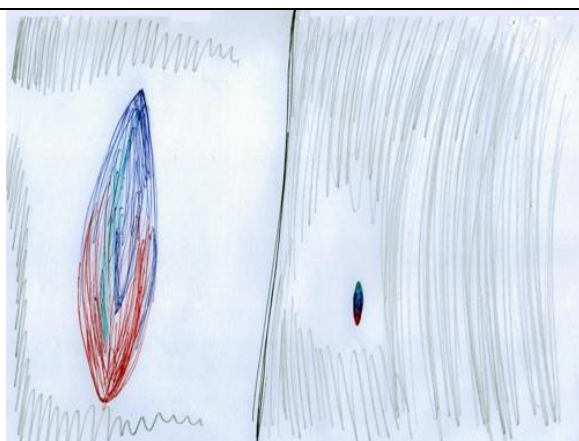

Рис. В. 1. 27. Як мене бачать люди.
Як я бачу сам себе

ДОДАТОК В.2

Стенограма аналізу комплексу тематичних психомалюнків Д

Рис. В.1.1. Моє майбутнє

П.: 1. Бачимо, що куля, всупереч закону тяжіння котиться вгору. Яка сила її туди підштовхує?

Д.: 2. Гора символізує життя, а куля – мене. Раніше я котився униз, а потім прийшов до Христа. Тепер завдяки Його силі йду угору.

П.: 3. У минулому домінувала сила тяжіння, чи ви просто пливли за течією?

Д.: 3. Плив за течією.

П.: 3. Можна сказати, що і тепер ви певною мірою пливете за течією. Якщо у цьому русі вгору є Божа сила, то це і є та течія, за якою ви тепер рухаєтеся. І вона поза вами.

Д.: 4. Але раніше мені не хотілося йти уверх, не було бажання самовдосконалюватися.

П.: 4. Але ж ви вирости красенем, тож фізичне самовдосконалення напевне, було. Крім того, ви здобули освіту. Чи для вас це не так важливо і є щось важливіше?

Д.: 4. Мій фізичний розвиток від мене не залежить, та він і не важливий. Найважливіше – духовне зростання.

П.: 5. У цьому є ваша воля і вона збігається з Божою волею?

Д.: 5. Так.

Рис. В.1.2. Людина, яку я не люблю

П.: 6. Це водночас і зло в людині, і людина, якої не любите?

Д.: 6. Це зло в людині, яке я не люблю.

П.: Ви цікаво переформулювали. А хіба якесь зло, можна любити?

Д.: Ні.

П.: 7. Якщо в людині є зло, ви завжди її не любите?

Д.: 7. Людину люблю, а зло в ній – ні!

П.: 8. Є конкретна людина яку ви любите, але в ній є зло?

Д.: 8. Я вважаю, що в усіх людях є часточка зла.

П.: 9. Отже, і в вас є таке зло. Що вам допомагає давати раду собі, впоратися із цим злом?

Д.: 9. Мені допомагає надія на майбутнє, надія на Божі обітниці.

П.: 10. Ці сподівання на вищу силу не відволікають вас від того, що ви могли б самі реалізувати? Чи сповна ви проявляєте активність?

Д.: 11. Це не просто надії та сподівання, це реальність, у якій я живу.

П.: 11. Ви відчуваєте свою причетність до Божественної реальності. Це вас тішить і послаблює зло та агресію?

Д.:11. Так.

П.: 12. Обличчя, що ви намалювали, дуже схоже на чорта. Чи причетні до цього образу близькі люди?

Д.: 12. Звісно причетні. Цей образ стосується всіх людей без винятку.

П.: 13. Ви допомагаєте їм переборювати це зло?

Д.: 13. Лише тоді, коли вони хочуть, щоб їм допомогли.

П.:13. Ви поважаєте волю іншої людини? Чи вважаєте, що не зможете цього зробити?

Д.: 13. Якщо людина просить, або ж я бачу, що вона хоче допомоги, тоді й намагаюся допомогти.

Рис. В.1.3. Я іду назустріч біді

Д.:14. Це зло, що відбивається від моєї аури.

П.: 14. Аура створюється вашими силами чи щось оберігає вас іззовні?

Д.: 14. Це не мої сили, це допомога від Бога. Іноді я відчуваю її на фізичному рівні.

П.: 15. Навколо вас непроникна для зла аура. Завдяки цьому біда вас обходить?

Д.: 15. Просто їй не вдається навести безлад у моєму духовному світі.

П.: 16. Ви щоразу залишаєтеся в такому спокої завдяки Божій допомозі, чи спокій може порушитися?

Д.: 16. Інколи порушується.

П.: Що ви тоді робите, як виправляєте ситуацію?

Д.: 17. Коли в духовному світі царює безлад, мені неприємно. Неприємно, що не зміг протистояти проблемі. Неприємно, тому що не очікував нічого подібного від близької людини. Чужі не ображають так, як близькі.

П.: 17. Вам прикро, що довелося помилитися в когось із рідних, пережити розчарування?

Д.: 17. Так.

П.: 18. Можна сказати, що ви досить терплячий, поблажливий до негативних проявів з боку інших людей, і ви схильні працювати над собою.

Д.: 18. Так. Але раніше я був зовсім не такий.

П.: 19. А тепер буває, що не можете вивільнитися від темної сили, яка порушує ваш спокій?

Д.: 19. Іноді є таке відчуття. Тоді я прошу у Бога пробачення.

П.: 20. Чи хочеться людині на рис. В.1.3 вийти з кола, адже вона у замкненому просторі? Чи відчуває вона себе вільною?

Д.: Простір замкнений лише на малюнку, а у житті він незамкнений.

П.: 20. Тобто це духовний простір, у якому ви живете.

Рис. В.1.4. Сприйняття близькими і оточуючими мого неіснування

П.: 21. Ваше існування менш емоційне за неіснування. Там де існування бачимо однотипність, приглушеність, лише сірі тони. В неіснуванні є чорний колір, яскраво виражений червоний. А далі – щось дуже схоже на існування. Поясніть це.

Д.: 22. Сірий тон символізує рутинне існування, в якому емоційні спалахи трапляються дуже рідко. Мені здається, що моє неіснування (смерть)

на деякий час спричинить емоційний розлад близьких людей. Але згодом все забудеться і знов почнеться те саме рутинне існування.

П.: 22. Отже, в неіснуванні присутні ви, а в існуванні – близькі люди. Можна думати, що вони є для вас більш значущі ніж Ви сам. 23. А значущі вони для вас через те, що ви усвідомлюєте свою значущість для них. Адже коли вас не стає, то вони дають значні рецидиви.

Д.: 23. Я не замислювався над цим. Але, справді, якби мене не стало, для них це був би важкий момент.

П.: 23. Цікаво: неіснування є таким значущим. З'являється об'ємність, колір. 24. Але акцент ви все-таки ставите не на смерті, а на житті.

Д.: 24. Так, на житті.

Рис. В.1.5. Те, що я відчужую в людині

Д.: 25. Серце символізує душу, в якій співіснують і добро, і зло. Я відчужую в людині зло, яке не люблю.

П.: 25. Як ви вважаєте, чи можливе таке життя, такі стосунки між людьми, щоб тільки добро було?

Д.: 25. У фізичному тілі неможливе. Без зла ми не змогли б побачити, що є добро. Адже зло за контрастом підкреслює добро.

П.: 26. Ви надаєте перевагу духовному світу, бо там немає зла?

Д.: 26. Бо матеріальне пройде й нічого не залишиться, а духовне буде вічно.

П.: 27. Серце намальоване наполовину червоним, наполовину чорним. Отже, вас непокоїть полярність: плюс – мінус, добро – зло, душевний – черствий?

Д.: 27. Усе це є в людині. Людина – клієнт, який стоїть на межі й робить вибір.

П.: 27. Людина є клієнтом перед ким – перед життям, перед самим собою чи перед Богом?

Д.: 27. Клієнтом людина стає тоді, коли досягає свідомого віку, розуміння, що є добро, а що – зло. І тоді вона обирає. 28. Бог дає людині те, що їй потрібно. Але Сатана також щось дає, і те, що він дає, привабливіше, схоже на яскраву рекламу, але воно не має глибини. А добро може бути скромним, непоказним.

П.: 29. Тоді можна припустити, що яскраві кольори на рис. В.1.4 «Сприйняття близькими та оточуючими мого неіснування» – спокуса Сатани?

Д.: 29. Ті кольори символізують скорботу. Але Біблія вчить, що всі ми воскреснемо у день Суду. Тому я вважаю, що можна і не сумувати, адже Бог не дав нам цього почуття.

П.: 30. Тобто сум та скорбота – то від нерозумності людини?

Д.: 30. Можливо, від людської недосконалості.

П.: 31. Але про людину, яка не сумує за рідними, можуть думати, що вона черства та байдужа.

Д.: 31. Не байдужість і черствість у тій людині присутні, а сподівання на зустріч у Царстві Божому. Вона вірить, сподівається і чекає.

Рис. В.1.6. Моя сім'я тепер

Рис. В.1.7. Ідеальна сім'я

Д.: 32. Ідеальна сім'я – це сім'я, в якій є взаєморозуміння, єдність, радість. Ідеальна сім'я – це коли у сім'ї є Бог.

П.: 32. А де зображені ви на цих малюнках?

Д.: 32. На рис. В.1.7 «Ідеальна сім'я» я можу бути де завгодно. Але це не моя сім'я. 33. У моїй сім'ї немає ідеального взаєморозуміння. У мене є мама та сестра. Сестра молодша за мене, тому в неї з мамою більше взаєморозуміння, ніж зі мною.

П.: 34. Бачимо, що на рис. В.1.6 кожен перебуває у власному замкненому просторі.

Д.: **34.** Певна доля поваги та взаєморозуміння є, але у деяких питаннях ми не знаходимо спільної мови. Кожен принципово намагається захистити свою точку зору, і в результаті виходить такий чорний квадрат.

П.: **35.** Вам хотілося б, щоб ці кола були відкритими і аура також щоб була відкрита для близьких, а не відгороджена нездоланим квадратом?

Д.: **35.** Так, дуже хотілося б.

Рис. В.1.8. Я в сім'ї батьків

Д.: **36.** Ми живемо без батька, але я все-одно намалював два кола, які символізують і маму, і тата.

П.: **37.** Навколо вас намальована оболонка, що формою нагадує будиночок, ніби ви втілюєте все життя сім'ї у собі. Дім для вас дуже значущий. Ви несете у собі образи близьких людей і у такий спосіб єднаєтеся з ними. **37а.** Іще цей малюнок показує, що на вас не дуже впливають рідні з усіма їхніми особливостями. Тому що ви перебуваєте у власному душевному будиночку, ви захищені.

Д.: **37а.** Я згоден з Вами.

П.: **38.** Якщо подивитися на рис. В.1.6 «Моя сім'я тепер», то там рідні чомусь від вас захищаються. Я говорю так тому, що на рис. В.1.8 вони відкриті, без захисних оболонок. Ви якось впливаєте на маму та сестру, що вони змушені вдягати на себе такі оболонки?

Д.: **38.** Є таке. Сестра молодша від мене і в усьому намагається слухати тільки маму. У них з мамою тісний контакт.

П.: **38.** За вашої відсутності їм не потрібно вдягати такі захисні оболонки одна від одної?

Д.: Ні, не потрібно. Але ідеального взаєморозуміння між ними немає.

П.: **39.** Чи не відчуваєте ви себе самотнім у сім'ї, де немає такого душевного єднання, якого б вам хотілося?

Д.: **39.** Інколи буває таке відчуття, хотілося б бачити все кращим. Але є багато людей, до яких я можу піти й отримати бажане для мене взаєморозуміння.

П.: Чи не підштовхнуло вас це до віри?

Д.: Ні. **40.** Коли я ще не був з Богом, мої стосунки з батьками були набагато кращими. Я не аналізував, що штовхає їх на той чи інший вчинок.

П.: **40.** Можливо, тому, що ви були ще маленьким?

Д.: **40.** Ні, просто так було.

П.: А батько тоді жив з вами?

Д.: **41.** Я батька свого ніколи не бачив.

П.: **41.** Можливо, у вас є потреба віднайти заміщення батька? І ви шукаєте його у Богові?

Д.: **41.** Я думав над цим. Якби я хоч деякий час жив із батьком, то я б знав, як це – жити з батьком.

П.: **41.** Ви можете не усвідомлювати, що відсутність батька, відсутність захищеності спричинили прагнення до Бога, який би компенсував, захистив, був завжди з вами. Тоді цієї проблеми – відсутності батька – просто не було б.

Д.: **41.** Певною мірою я з цим згоден.

П.: **42.** У вас немає взаєморозуміння з мамою, бо вона, можливо, негативно ставилася до батька. Мати може відсторонювати вас через відчуття, що у вас з'явився, умовно кажучи, кумир, який замістив батька – Бог. Вочевидь, їй самій хотілося б заміщувати батька, бути для вас батьком і матір'ю в одній особі. Подібна ситуація її влаштувала б. Що Ви скажете на це?

Д.: **43.** Мама дуже хотіла, щоб я прийшов до Бога, адже вона прийшла до Нього раніше. Довгий час, коли я ще був дитиною, мати силою тягнула мене до своєї церкви. Врешті-решт мені там дійсно сподобалося, і мати була задоволена.

П.: 43. Мабуть, ті ваші відвідування церкви відіграли свою роль. Адже тепер ви пішли туди самостійно, без матері. Ви знали, куди йти, а багато дітей ростуть і не знають.

Д.: 44. Я пішов не туди, куди водила мати, а до іншої церкви.

П.: 44. Можливо, мама так відсторонюється тому, що ви пішли не за нею, не туди, куди вона хотіла?

Д.: 44. Так. Тепер мати вже з цим примирилася, а раніше подібне мало місце.

П.: 45. І тепер духовний контакт з мамою ускладнений?

Д.: 45. У нас є розбіжності в переконаннях.

П.: 45. Мамі здається, що вона має рацію, а вам – що ви?

Д.: 45. Так.

П.: 46. Вам дуже хочеться бути близьким до мами – ви намалювали себе ближче до неї, а сестру – далі.

Д.: 46. Так. Але зараз великого прагнення вже немає.

П.: 47. Тому що особливої потреби в мамі вже немає. А колись така потреба була.

Д.: 47. Колись була. Та на сьогодні це вже не є головним. Пріоритети в моєму житті змінилися. Тепер на першому місці у мене Отець Небесний.

П.: 47. Можливо тому, що ви піросли і наблизилися до розуміння, що мама – це та жінка, від якої потрібно відходити?

Д.: 48. Я дуже хочу, щоб мама була ближче. Але вона сама робить вибір, за ким іти, сама обирає переконання, за якими жити.

П.: 49. Чи немає між вами певної конкуренції – перетягування когось на чийсь бік? Якби мама пішла за вами, за вашими переконаннями, то у вас із нею була б єдність. Але матір старша, тому вважає, що ви маєте її слухатися і йти за нею. Її не влаштовує те, що у вас свої переконання?

Д.: 49. Так.

П.: 50. Вона ніколи не виявляє агресії з цього приводу? Чи стосується її рис. В.1.2 «Людина, яку я не люблю»?

Д.: 50. Іноді таке буває. І рис. В.1.2 стосується її, та лише певною мірою.

П.: 50. Тобто з мамою все більш приглушене, у м'якших тонах, аніж на малюнку. Малюнок стосується тих людей, що перебувають поза сім'єю.

Д.: 51. Мама виявляє агресію тому, що любить мене і хоче, щоб я йшов тим шляхом, яким пішла вона. Корінь агресії – любов до мене, а не якесь зло.

П.: 51. І ваш негатив щодо матері пов'язаний з любов'ю до неї. Вам хотілося б їй допомогти, а вона цього не розуміє.

Д.: 51. Так.

П.: 52. Тобто ви займаєте однакові позиції відносно одне одного?

Д.: 52. Не зовсім однакові. Я більш стриманий та терплячий, адже саме цьому вчить нас Господь. Я не намагаюся нав'язати свої погляди силою, як робить це мама.

Рис. В.1.9 Сім'я в мою відсутність. Я поза сім'єю

П.: 53. Виявляється, що лише у сім'ї вам доводиться «вдягати» на себе такий от будиночок (рис. В.1.8 «Я в сім'ї батьків»). Поза сім'єю потреби в цьому немає.

Д.: 53. У сім'ї до тебе більше прискіпуються і доводиться відстоювати свої переконання. А поза сім'єю якщо й запитують про щось, то не для того, щоб переконати у зворотному, а просто щоб висловити свою думку.

П.: 53. У сім'ї ви не можете вільно висловити свою думку, бо вона щоразу рецензується?

Д.: 53. Не щоразу, а лише коли не збігаються цінності, зокрема, релігійних.

П.: 54. У поглядах на батька ви з мамою розходитеся так само, як і в поглядах на віру?

Д.: 55. Я не відчуваю до батька жодних емоцій, бо навіть не знаю, хто він такий. Мабуть, матері це ближче, адже вони не просто так розлучилися, мама, непевне, має більше зла на нього.

П.: 55. А те, що ви його не бачили, що він не приїздив, не викликає у вас ніяких емоцій? Ваш емоційний стан залишається рівним?

Д.: 55. Так. Я вважаю, що його немає серед живих, тому він не приїжджає. Я не знаю цього напевне, але мені так здається.

П.: 55. У вас ставлення до батька взагалі ніяке, а як ставиться до нього мати, ви не знаєте.

Д.: Мабуть, у неї негативне ставлення до нього.

П.: 56. Можливо, вам хотілося б заміщувати батька у сім'ї. Тому ви відокремилися у своїх поглядах і посіли ту саму позицію, що і батько. Враховуючи, що у матері до батька негативне ставлення, а через вашу віру негативне ставлення у неї і до вас. Тобто вона негативно ставиться до вашої віри у ту особу (Бога), яка для вас є заміщенням батька.

Д.: Я над цим ніколи не замислювався.

П.: 56. Прагнення замістити батька існує на несвідомому рівні. Ваша позиція на рис. В.1.8 «Я в сім'ї батьків» трохи схожа на батьківську. Адже батько відокремлений, десь у іншому будинку, і себе ви намалювали у якомусь окремому будинку, хоча і в межах сім'ї. Є тенденція бути на місці батька, і психіка знайшла компромісне рішення. **56а.** Негативне ставлення матері є дуже травмічним. Тому змодельовано ситуацію, коли воно стосується не вас особисто, а вашої віри, тих позицій та переконань, які обстоюєте. У такий спосіб ви себе захистили. Ви знайшли щось своє, бо так зробив і батько. І тому відокремилися від тієї віри, до якої вас прилучала мати.

Д.: 57. Я вважаю, що не відійшов від материнської віри, а просто вдосконалився у ній. А люди, які зі мною живуть, мабуть, не мають потреби вдосконалюватися. Гадаю, що саме тому і виникають непорозуміння. Але у майбутньому, коли я стану незалежним і житиму окремо, сподіваюся, таких непорозумінь не буде.

П.: Вас непокоїть те, що на вас тиснуть і доводиться йти на певні компроміси.

Д.: **57a.** Сім'я за моєї відсутності не просувається вперед. Вони стоять на місці, навіть сповзають назад. З'являються інтриги з сусідами або будь з ким. Коли я у сім'ї, то намагаюся, щоб цього не було. Я не переконую, а просто намагаюся порадити, розказати про те, що якщо сім'я вирішила йти по шляху Божому, то нічого подібного бути не може.

П.: **57a.** Тому мати з сестрою намальовані нижче: ви їх намагаєтесь підтягнути до чогось більш прогресивного. Як вам вдається перебороти їхній тиск?

Д.: **58.** Завдяки тому, що я більше довіряю Богу. Раніше у мене це не виходило, а тепер усе гаразд. Раніше я міг дозволити собі з кимось посваритися, –нині ж не маю права зганьбити свого Бога.

П.: Люди можуть спекулювати на цьому: навантажувати вас якоюсь роботою, провокувати, щоб вивести з рівноваги. Ви не спостерігаєте подібного?

Д.: Ні, мало хто вважає, що я справді присвятив своє життя Богові.

П.: **59.** Ви – гарний хлопець і, мабуть, подобається дівчатам. Чи дозволяєте Ви їм залицятися до себе?

Д.: **59.** Таке трапляється, але я намагаюся уникнути подібного.

Рис. В.1.10. Сприйняття нещастя

Рис. В.1.11 Сприйняття щастя

Д.: **60.** Слово «алілуя» означає «Слава Богу». Коли я живу й не ганьблю свого Бога, то й відчуваю щастя, перебуваю у радості.

П.: **60.** Отже, відчуття щастя залежить від ваших учинків?

Д.: **60.** Воно залежить від мого вибору. Якщо я роблю неправильний вибір, то це певною мірою пригнічує мій стан.

Рис. В.1.12. Шлях мого життя

П.: **61.** Ваш шлях завжди такий послідовний, рівний, без спадів і злетів? Чи це лише бажання?

Д.: **61.** Іноді бувають і спади, але мені завжди вдається їх здолати. Спочатку я не помічав, що саме криється за тими спадами і що це «щось» спрямоване на те, аби вивести мене з душевної рівноваги.

П.: **61.** Ваші малюнки підтверджують те, про що говорите. Тому що рис. В.1.10 «Сприйняття нещастя» подібний до рис. В.1.11 «Сприйняття щастя». Але, в разі нещастя доводиться вибудовувати захисну оболонку, таку як на рис. В.1.3, В.1.6, В.1.8.

Д.: **62.** Я нічого не вибудовую, а просто вірю, що все буде добре.

П.: **62.** Своєю вірою ви зберігаєте довкола себе світлу ауру, і в цьому є певний захист. Слово «алілуя» можна написати і на рис. В.1.10?

Д.: **62.** Так.

П.: **63.** Чи не породжує це певну відстороненість від людей, які спричиняють нещастя? З ними ж потрібно якось взаємодіяти, щоб те нещастя розв'язати. А ви занурюєтеся у свій внутрішній стан.

Д.: **63.** Якщо людина, яка спричиняє зло, хоче почути мою думку, то я скажу те, що маю сказати. Якщо ж вона перебуває у екстазі злості – краще промовчати.

П.: **64.** А чи не породжує це байдужість до життя, адже ви завжди нібито перебуваєте в одному стані і сповна його не розрізняєте: чи то щастя, чи то нещастя? Як ви пізнаватимете все розмаїття життя і як будете реагувати на нього адекватно?

Д.: Мабуть, ви вважаєте, що то символ замкненості? Але це не так.

П.: **65.** Я скоріш вважаю, що це заважає вам сповна пізнавати те, з чим ви повсякчас маєте справу.

Д.: **65.** Навпаки, допомагає пізнавати. У мене тверда позиція у житті. І мені чітко видно, що прийнятно, а що ні, що суперечить моїм поглядам, а що ні. Моя позиція відкриває широкі обрії для аналізування, допомагає пізнавати життя людей.

П.: **65.** Однак щоразу ви аналізуєте однопланово, виходячи зі стабільних поглядів.

Д.: Немає примітивного аналізу: це мені підходить, а це – ні. Аналіз набагато глибший, але я не можу пояснити, як це.

П.: **66.** Чи не здається вам, що драма вашого життя, умовно кажучи, виникла насамперед тому, що батько не стояв на тих позиціях, на яких стоїте ви? Бо якби він стояв на них, ніколи не залишив би матір з дитиною на руках. Адже ви так ніколи не зробите.

Д.: **66.** Так, я не зробив би подібного. Я над цим замислювався і дійшов висновку, що, коли бачу певну негативну рису у батька, намагаюся зробити так, щоб у мене її не було.

П.: Саме про це я й кажу. **67.** А важливими наслідками цього є те, що, по-перше, ви тепер постійно з батьком-Богом, а, по-друге, своєю життєвою позицією запобігаєте подібній ситуації з власною майбутньою дитиною чи дітьми.

Д.: Так.

П.: **68.** Тут виявляється своєрідна захисна позиція, яка й визначає все життя. Щоб одужати від дитячої травми, ви намагаєтеся наблизитися до динаміки батьківської поведінки і «мати батька у собі». Але ваші вчинки, духовна життєва позиція зовсім інші, не такі, як у батька. І у цьому ваша перевага перед батьком, а платформою для неї є ваша віра.

Рис. В.1.13. Найбільш значуща для мене людина

Д.: **69.** Там написано: «Да любите друг друга, как Я возлюбил Вас». Це цитата з Євангелія. Для мене всі люди однаково значущі. Але в декого я можу почерпнути знання, певний досвід. Такі люди є для мене значущими. А взагалі я люблю усіх людей і бажаю їм добра.

П.: **70.** Означена позиція поширюється і на батька, чи його вчинок є непростим?

Д.: **70.** Ця позиція поширюється і на батька. Тепер у моїй душі немає образи на нього. Якби він раптом з'явився у моєму житті, то я з радістю прийняв би його.

П.: 71. Що б ви йому сказали?

Д.: 71. Що Бог його любить.

П.: 71. А що Бог сказав би йому з приводу його вчинку?

Д.: 71. Якщо батько прийняв би Бога до свого серця, то нічого.

П.: 72. Ви сказали б батькові, що Бог любить його. А через Бога, напевне, любите його і ви?

Д.: 72. Я його любив би і сприймав би таким, яким він є. Я не згадував би того, що було колись. Я хочу сприймати людину такою, яка вона є зараз, а не такою, яка вона була колись.

Рис. В.1.14. Людина, яку я поважаю

Д.: 73. Поважаю я усіх. Але найбільше поважаю Ісуса Христа за його вчинок.

П.: 73. За те, що він прийняв на себе страждання всіх людей, чи за якийсь інший вчинок?

Д.: 73. За той вчинок, що він взяв на себе мою кару, поніс на собі моє покарання.

П.: 74. А хіба ви самі не несете на своїх плечах певного покарання?

Д.: 74. Кара за гріх – це смерть. Смерть не лише фізична, а й духовна. Завдяки Христу після фізичної смерті я матиму духовне життя.

П.: 75. А що є спільного у вашому житті та у житті Ісуса Христа?

Д.: 75. Спільність є в усіх віруючих, які прагнуть іти тим самим шляхом, що і Він. Часто люди вважають, що, прийшовши до Бога, позбудуться усіх страждань, що в них буде все добре. Але ж написано, що не лише щастя ми маємо з Христом, а як він страждав, так і ми страждатимемо.

П.: А можна навкруг Ісуса Христа намалювати сонечко й такі рисочки, як на рис. В.1.10 чи В.1.11?

Д.: Так, коли він помирав, то відчував вдячність до Бога, хоча й сам був Бог. Помираючи, він просив за тих людей, які його вбивали. 76. У минулому житті мені дошкуляли різні дрібні негаразди. Тепер же я думаю, що мої

жалюгідні неприємності – ніщо порівняно зі стражданнями Христа та його смертю. Адже найцінніше – це життя. А Ісус віддав своє життя за нас.

П.: **77.** У ваших словах є певна суперечність. З одного боку, ви відчужуєте фізичне життя, оскільки воно тимчасове й не таке вже важливе. **77a.** З іншого ж боку, ви говорите про втрату життя як про дуже важливу річ. Таке ставлення ми могли спостерігати завдяки рис. В.1.4 «Моє неіснування», в якому була дуже виражена та значуща втрата.

Д.: **78.** Я також бачу певну суперечність, проте не можу зовсім зректися фізичного життя, не брати його до уваги. **78a.** Мені здається, було б дуже добре, якби не було плотського відчуття світу, щоб ми жили у світі духовному, а не у фізичному. Однак поки що ми живемо в такому світі, і всі бояться смерті, хоча Бог заповідав не боятися. Але це дуже важко.

П.: **79.** Чомусь тут не промальований Ісус Христос. Мабуть, тому, що ви також можете бути причетним до цього розп'яття, тут може втілюватися й ваш образ.

Д.: **79.** Так, я причетний. Я став причетним до цього образу після того, коли прийшов до Бога, як до свого Спасителя. Він (Бог) – «Старий чоловік» («ветхий», за Біблією), тобто той чоловік, що жив за старими переконаннями. Він також був розп'ятий разом з Христом, але потім, як і Христос воскрес. Але воскрес уже новим, життя його стало новим, усе змінилося у ньому.

П.: **80.** Подібні зміни відбулися й у вас. Ви вводите поняття «Старий чоловік» – чи не є то ідентифікація з батьком і драма його відсутності? Ви пережили свою драму і відродилися. Відродилися завдяки вірі самотійним і незалежним від драми покинутості батьком.

Д.: Якби ви цього не сказали, то я ніколи б так не подумав.

Рис. В.1.15. Людина, яку я люблю

Д.: **81.** Це люди, яких я люблю. Я намагаюся любити всіх.

П.: **82.** Можна сказати, що вам хотілося б, щоб вас усі любили. Я говорю так, спираючись на рис. В.1.13.

Д.: **82.** Завжди хочеться жити у злагоді та любові.

П.: **82.** Ви у центрі – вас не можна не помічати й не любити.

Д.: **82.** Я намалював себе там, бо люблю себе.

П.: **82.** А чи можна перефразувати те, що ви написали на серці (рис. В.1.13) – «Любіть мене так, як я люблю вас»?

Д.: **83.** Це стосується не мене. Ці слова – цитата з Євангелія, так говорив Ісус Христос на останній вечері з учнями. Мораль цього вірша у тому, що Бог любить мене, являє мені свою любов, а тепер і я, слідуючи взірцеві Божому, маю являти свою любов до людей.

П.: **83.** Тобто Бог любить вас, а вам потрібно любити людей. **84.** Але на малюнку ви виділені. Можливо, інші не вміють любити так, як ви? Ви їх у цьому перевершуєте?

Д.: **84.** Не всі знають заповідь любові, тому не прагнуть слідувати їй. Я намагаюся своїм життям показати важливість та необхідність цієї заповіді.

Рис. В.1.16. Радісний день у сім'ї

П.: **85.** На цьому малюнку немає захисних оболонок, які ми бачили на рис. В.1.6 та В.1.8, і з'являється новий член сім'ї.

Д.: **85.** Це бабуся. Радість – коли ми всі разом, коли спілкуємося з любов'ю, розповідаємо щось одне одному, коли між нами є взаєморозуміння.

П.: **86.** Привертає увагу, що радісний день – це коли родина повна, коли двоє дорослих і двоє дітей.

Рис. В.1.17. Моя мрія

Д.: **87.** Моя мрія полягає в тому, щоб я цілком оновився у Христі, щоб став новою людиною, не такою, як раніше. Я мрію поховати всі свої старі звички та переконання, оскільки ще не зміг повністю від них відмовитися.

П.: **88.** Щоб оновитися, потрібно пережити те, що пережив Ісус Христос?

Д.: **88.** Так.

П.: **88.** Отже, ви готові до страждань, тому що страждання приводять до оновлення. Чи ви вже досить вистраждали і вже є оновленим?

Д.: **88.** Я готовий до страждань з Христом, але ці страждання не для того, щоб оновитися. Це своєрідний іспит. Ми ж усі вдосконалюємося у Христі: людина сягає все вище й вище і врешті решт повністю відроджується. **89.** Але повністю ця мрія може здійснитися лише після смерті. Тому що у цьому житті, хоча Христос нас і оновив у духовному плані, фізично ми залишилися тими ж. А після смерті буде вже повне відродження.

Рис. Б.1.18. Людина, якої я боюся. Те, чого я боюся

Д.: **90.** Намальоване асоціюється у мене з пеклом. Це прірва, а у прірві вогонь. Я боюся потрапити у це місце.

П.: Дивно, що у такій прірві горить вогонь, це неприродно. Прірва дуже глибока, і для вогню там просто не вистачило б кисню.

Д.: Це так, як я собі уявляю, а не так, як є насправді.

П.: **91.** Можна сказати, що ви дуже боїтеся «потрапити у полон» до матері, бути залежним від неї, поглинутим нею.

Д.: **91.** Цього ніколи не станеться.

П.: **91.** Якщо ви так упевнені, що ніколи не будете залежні від матері, отже, подібна залежність для вас небажана.

Д.: **91.** Так, небажана. Я взагалі не хочу бути і не буду залежним від жодної людини. Фізична залежність, звісно, є. Але набагато гірше, коли тиск духовний. Я сподіваюся, що такого ніколи не буде.

П.: **92.** За архетипною символікою прірва означає материнську утробу, а вогонь є символом кохання.

Д.: **92.** У моєму баченні прірва – це пекло. Якщо говорити образно, якби я дозволив матері втручатися у своє життя, керувати ним, то це були б для мене пекельні відчуття.

П.: Подібний вогонь ми бачимо і на наступному малюнку «Мій звичайний емоційний стан».

Рис. В.1.19. Мій звичайний емоційний стан

Д.: Вогні на цих малюнках багато чим відрізняються. Обидва вогні є символами. **92.** Вогонь на рис. В.1.18 символізує страждання. Мені справді боляче, коли мене не розуміють, не визнають мого права мати свої погляди. Особливо коли мама намагається зрушити мене в моїй вірі. **93.** А вогонь на рис. В. 1.19 говорить про те, що не можна лишатися байдужим, коли чуєш Бога. Якщо ти увійшов у двері спасіння, то не можна стояти, потрібно рухатися вперед. І цей вогонь є символом бажання рухатися вперед, до Бога.

П.: **94.** Хочу звернути увагу на певну суперечність. З одного боку ви кажете, що ніколи не допустите, щоб якась людина вас духовно підкорила, з іншого – добровільно стали на шлях підкорення. Ви підкорені вищій силі – Богові, й усім засадам, усім канонам, декларованим релігією. Тобто, якимсь поневолення себе ви все-таки допускаєте.

Д.: **95.** Так, бо як говорять баптисти: «Бог за кермом». У цьому житті всі ми обираємо певний шлях і йдемо ним. Деякі люди стверджують: «Ми Бога не заперечуємо, але й не йдемо за ним». Але компромісів тут не може бути: ти або з Богом, або проти нього. Якщо Бог – це вища сутність, що нас створила, якщо Він «за кермом», то Він і вирішує, що ж буде потім. Хіба творіння можуть сказати Творцеві: «Вибач, але ми самі своєю дорогою підемо». Такого просто не може бути.

П.: **96.** Ви кажете, що створені Богом, що ви – його творіння. Але ж ви народжені завдяки батькові та матері, ви – їхній витвір. І Бог тепер заміщує для вас і одного й другого.

Д.: **96.** Є народження фізичне, а є духовне. Я зараз говорив про духовне народження, адже воно набагато важливіше за фізичне.

**Рис. В. 1.20. М. Реріх «Мадонна Лаборис»
(неавторський малюнок)**

П.: За сюжетом картини Мадонна вночі за допомогою свого шарфа перетягує душі з пекла до раю. Як Ви ставитеся до цього вчинку Мадонни? Що б ви їй сказали?

Д.: **97.** Ця картина – витвір чиеїсь розбурханої фантазії. Неможливо перейти з пекла до раю, це нереально. А ставлюся я до Божої матері як до звичайної людини, не підношу її до божественного рівня.

П.: **97.** Тобто є лише Бог, а Богоматір – звичайна людина?

Д.: **97.** Так, це звичайна жінка, яка була благочестивою і тому подобалася Богові.

П.: Тому ви хочете сказати, що вона робила щось нереальне, те, на що Бог її не санкціонував. А що ви скажете стосовно спостерігачів – Святих Петра та Павла, які дивувалися, що душ у раю після ночі побільшало?

Д.: Біблія говорить, що в раю немає ночі. То як же Мадонна може вночі перетягувати грішників, якщо ночі немає?

П.: Ніч є за сюжетом картини. За сюжетом Святий Петро має ключі від раю і щовечора замикає ворота.

Д.: За Біблією ключі від раю зберігаються у Ісуса, а не у Петра.

П.: **98.** Гаразд. А Святий Петро сповістив Ісуса, про збільшення числа душ, і вони вирішили дізнатися, хто без їхнього відома пускає душі до раю. Побачивши, що це Мадонна, Петро сказав, що слід заборонити подібне. Але Ісус відповів: «Ні, не потрібно, вона знає, що робить». Тобто, в людини завжди є шанс покаятися, навіть у пеклі.

Д.: **98.** Люди, які досконало знають Біблію, ведуть дебати з цього приводу. А моя особиста думка така: подібне навряд чи відбудеться, але я не можу сказати напевне.

П.: **98.** Визнання такої можливості підірвало б вашу віру. Адже немає сенсу жити за Божими законами, якщо у раю буде така Мадонна. Тому ви й піддали цю картину суворій критиці. **99.** Художник ще зобразив храм у якому

живуть більш високі божественні сутності. Що ви скажете з приводу цієї ідеї?

Д.: **99.** Так, Біблія говорить, що 143 тисячі осіб будуть обраними для того, щоб бути постійно з Богом. Це «генерали віри». Але я не досліджував цієї теми, тому не можу сказати напевне.

П.: **99.** Отже там, у раю, життя подібне до земної реальності. Там є своя ієрархія, є обрані «генерали віри».

Д.: **99.** Ні, ієрархії немає. Взагалі Біблія дуже розмито та мало пише про подальше життя. Біблія – це довідник із земного життя. Вона вчить, як жити сьогодні, а не що буде потім. **100.** Написано тільки, що потім буде дуже добре. Що буде якась міра блаженства для тих, хто з Богом. Ще Біблія розповідає про нове місто – Новий Єрусалим, де після воскресіння житимуть праведники. **100а.** Я мрію і сподіваюся жити у цьому місті. Зрозуміло, що матерії не буде, а буде лише духовне життя.

П.: **100.** Тобто будуть лише тіні?

Д.: **101.** Ні, Біблія пише про нове тіло. А апостол Павло говорить, що люди, які побачать Христа, вмиль зміняться, стануть подібними до нього. Тобто який Христос, такими станемо й ми. Та, звісно, це стосується лише тих, хто дотримується Божих настанов.

П.: **101.** Ці люди будуть схожими на Ісуса?

Д.: **101.** Так. Життя у майбутньому буде схоже на те життя, яке вели у раю Адам і Єва. Не буде зла, тиранів чи ще чогось подібного. Люди, які прийняли Бога у серце, житимуть у ідеальному світі.

П.: І вас це цілком влаштовує?

Д.: Так.

П.: **102.** Якби ви опинилися у пеклі і вам кинули шарф, щоб перетягти до раю, то чи скористалися б ви нагодою?

Д.: **102.** Це щось неймовірне, я не можу уявити подібну ситуацію. Адже до пекла потрапляють лише ті, хто не прийняв у серце Христа як свого

Спасителя. А якщо людина приймає Христа як Спасителя, то двері пекла зачинені для неї назавжди.

П.: **103.** А якби ви були у раю і мали можливість кинути той шарф, то ви це зробили б?

Д.: **103.** Зробивши це, я пішов би, мабуть, проти рішення Бога. І от зараз у мене виникає почуття жалю, адже я не відкидаю можливості того, що мої рідні потраплять саме до пекла. Імені їх шкода.

П.: **103.** Ви не порушили б рішення Бога заради їхнього порятунку?

Д.: **103а.** Мабуть, ні. Тому що пекло – це не вічні муки, а духовна смерть. Цих людей просто не буде.

П.: **103а.** І їхнє небуття краще ніж вічні муки?

Д.: **103а.** Так.

Рис. В.1.21. Мої бажання

Д.: **104.** Для мене є бажаним, щоб між мною та гріхом була прірва. Щоб я був вільний від гріха, не був залежний від зла.

П.: **105.** А прірва причетна до гріха?

Д.: **105.** Звичайно.

П.: **105.** Чи не вважаєте ви, що коли приймете точку зору матері, то буде небезпека упасти в цю прірву?

Д.: **105.** Так, бо та релігія, до якої причетна мати не є правильною. Вона веде не до Бога, а від нього.

Рис. В.1.22. Драматична подія мого життя

П.: **106.** Це зображення схоже на рис. В.1.4 «Сприйняття близькими мого неіснування».

Д.: **106.** Драматична подія – це якась ситуація, що порушує мій звичайний емоційний стан, вириває мене із мого звичайного стану спокою, виводить із рівноваги.

П.: **107.** Ви прагнете, щоб ваш стан не порушувався, був рівний, стабільний?

Д.: **107.** Ні, я не прагну цього.

П.: **107.** Отже, коли емоційний стан порушується, це добре?

Д.: **107.** Просто порушення мого емоційного стану означає, що я ще живий. У такі моменти я відчуваю вир життя у собі.

Рис. В. 1. 23 Людина духовно мертва

П.: **108.** Ця людина фізично жива, а в духовному плані мертва?

Д.: **108.** Так. Тут намальовано три оболонки: тіло, душа і дух. Тілесним життям живуть тварини, які не мислять, у них немає почуттів, є тільки інстинкти. Душа – це почуття, емоції людини. Дух у людини мертвий, він не живе до прийняття людиною Бога у своє серце.

П.: **109.** І лише Бог може оживити дух людини?

Д.: **109.** Так. Як зробив це зі мною. Тепер я відчуваю радість від того, що вчинив правильно, прийнявши свого Творця. До цього життя моє було пустим і нікчемним.

П.: **109.** Отже, Бог повторно має зробити те, що зробив раніше. Ви сказали, що всі ми є творіннями Божими – він нас створив і вдихнув життя. А тепер знову має робити те саме?

Д.: **109.** Так, адже ми зреклися Його. Будь-яка людина, що заперечує Бога, заперечує свого Творця. Тому її дух мертвий. А коли вона приймає Бога до серця, то дух її оживає, воскресає.

П.: **110.** Якви гадаєте, чому Бог – адже він всесильний – не оживить дух людини від самого народження, тобто не зробить так, щоб Він – Бог перебував у серці людини від самого початку?

Д.: **110.** Бог хоче, щоб людина сама зробила свій вибір, він не буде нікого переконувати, перетягувати на свій бік. Обираючи Бога, людина приносить радість своєму Творцю. Я радію із того, що зумів принести Йому радість. Але не всі люди усвідомлюють необхідність цього.

П.: Уже вдруге мою увагу привернула схожість релігійних позицій з принципами АСПН: це прийняття людини такою, якою вона є та принцип добровільності.

Рис. В.1.24. Моє минуле

П.: Ви унизу, де червоний кружечок?

Д.: **111.** Ні. У певний період свого життя я був там, але після покаяння став зростати у Христі. Тобто, я самовдосконалювався, ставав кращим, адже я повинен показати іншим, якою має бути людина, що прийняла у серце Бога.

П.: **112.** Тепер ви є тією кулею, що котиться схилом догори (рис. В.1.1). Ваша дорога постійно йде угору як на рис. В.1.12 «Шлях мого життя». Такий стан підйому є лише бажаним для вас, чи це реальність?

Д.: **113.** Як людина фізично зростає, так і духовно вона повсякчас перебуває у стані зростання. Інакше просто неможливо, адже не можна розчарувати Творця.

П.: **114.** На рис В.1.25 «Як мене бачили в минулому батьки і я сам» показано скочування донизу.

Рис. В. 1. 25. Як мене бачили в минулому батьки і я сам себе

П.: **114.** Після покаяння, як ви показали на малюнку, почався підйом. Можна припустити, що дорога вашого життя (рис. В.1.12) почалася лише після покаяння, а до того ви ніби й не жили?

Д.: **114.** Після покаяння почалося життя мене оновленого, життя у Бозі. А те, що було раніше, просто відійшло, воно не важливе.

П.: **115.** Чому воно відійшло і чому не важливе?

Д.: **115.** Тому, що там не було того, за що варто триматися – не було віри.

Анілітико-корекційний коментар психолога: 116. За допомогою архетипів ми можемо, не усвідомлюючи передавати такий зміст, таку інформацію, яку свідомо не прагнули передати. Архетипні символи,

використовувані автором малюнків, указують на наявність тяжіння до матері і водночас ми бачимо страх чуттєвого наближення до неї (рис. В.1.18, В.1.21). Оскільки до покаяння ви постійно скочувалися вниз, можна зробити висновок, що дитинство ваше почалося, умовно говорячи, десь «на горі», до якої тепер так прагнете (рух угору на рис. В.1.1, В.1.12). А народження ваше відбулося із прірви (рис В. 1. 18, В. 1. 21), тому що було чуттєве єднання з матір'ю, ви вийшли з її утроби й опинилися на горі, якої тепер бажаєте дістатися.

Отже, підтверджується наша гіпотеза стосовно того, що Бог є заміщенням матері – доброї, високої, духовної, з якою колись ви відчували єднання. А тепер, «через віру в Бога я хочу досягти тієї висоти, на якій був на початку життя, коли було нерозривне єднання і з батьком, і з матір'ю». Несвідоме знає, що єднання з матір'ю – то є гріх. І тому ваше життя після покаяння – це досягнення тієї висоти, на якій перебували, коли були з'єднані з батьком і матір'ю, та образи батьків заміщує тепер Бог.

Спостерігаємо феномен вимушеного повторення – за допомогою п-ної кількості малюнків, і розуміємо, чому автор увесь час зображує себе в аурі, у певному замкненому просторі – бо це і є утроба. **117.** Утроба – як сама високість, те, «що мене захищає». Адже «таким захищеним я відчував себе у материнській утробі». На залежність від утроби вказує і рис. В.1.23 «Людина духовно мертва». Подібне серце ми бачили на рис. В.1.13 «Найбільш значуща для мене людина», тільки там воно живе й сповнене любові. Але потім було розчарування й недовіра до того, що вас люблять: батько покинув, а з матір'ю немає колишнього тісного зв'язку. Це видно завдяки рис. В.1.6. «Моя сім'я тепер», де є зв'язок лише між сестрою та матір'ю. Малюнки розповідають, що то є для автора надзвичайно травмівних, і що потрібно оживити серце, бо інакше це рівноцінно смерті. І автору довелося пережити такий стан (тоді, коли він перебував у самому низу, рис. В.1.24 «Моє минуле»), але після покаяння його серце-дух ожило і він зміг жити далі. Тому ми й звертали увагу, що на рис. В.1.14 «Людина, яку я поважаю»,

крім Ісуса, присутній ще й автор. Адже у його житті також були переживання та страждання, подібні до Ісусових.

118. У малюнках передано і таку логіку несвідомого: «Народжуючись я був духовно мертвим, тому що Бога в моєму серці у той час ще не було. Тепер Бог у мене у серці, я живий у духовному плані, я вдосконалююся. Але я не можу потрапляти у полон до матері, не можу залежати від неї, бо це рівноцінно смерті, серце стає зовсім пустим – і тоді я стаю духовно мертвою людиною». Інакше кажучи, якщо я потраплю в полон до материних духовних ідей, моє серце стане мертвим, духовно я перестану існувати.

119. Оскільки на рис. В.1.24 «Моє минуле» написано слово «покаяння», можна зробити висновок, що автор якимось чином причетний до гріха, і тепер, відійшовши від матері, знайшовши іншу духовну реальність, він удосконалюється та одухотворяється. У цьому й може бути джерело страждань, бо хочеться духовної єдності з матір'ю. Але обравши інший духовний шлях, ви самі прирікаєте себе на певні страждання. За зовнішніми параметрами ви слідуєте Ісусу Христу – страждаєте так, як страждав він. А за внутрішніми механізмами, то є притягіння до матері і прагнення від того позбутися, бо то є гріх. А порятунок у тому, що в образі Бога синтезуються батьківський і материнський образи і саме Бог одухотворяє мертво пусте серце.

Рис. В.1.26 Я - реальне. Я - ідеальне

П.: **120.** У реальності хтось завдає вам ударів?

Д.: **120.** У реальності не завжди можеш захиститися від вогненних стріл лукавого, іноді вони досягають тебе. Завдавати ударів він може руками рідних і оточуючих людей. Тоді я втрачаю душевну рівновагу, спокій. А в ідеалі диявол не матиме наді мною ніякої влади.

П.: **121.** Цікаво, що в «ідеалі» бачимо таку саму порожнечу, як у серці на рис. В.1.23 «Людина духовно мертва». Тобто, у ідеалі серце має бути

поржнім, адже є спокуса лукавого – тяжіння до матері. В «ідеалі» цього тяжіння не має бути, інакше я буду грішний перед Богом.

Рис. В.1.27 Як мене бачать люди. Як я бачу себе сам

П.: Це якийсь вогонь унизу?

Д.: Ні, це щось доволі абстрактне.

П.:122. Зовсім маленький образ там, де промальовано, як ви бачите себе самого. Самі себе дуже применшуєте. Це є ще одним натяком на бажання бути маленьким, адже «коли я був таким маленьким, я був на висоті».

Д О Д А Т О К В.3.

Семантика комунікатів стенограми аналізу комплексу тематичних психомалюнків протагоніста Д.

Зміст комунікатів згідно стенограми аналізу комплексу тематичних
психомалюнків

Зміст комунікатів	№ комунікатів
Проголошення грішності людства та рідних	8, 12, 17, 25, 103, 105
Єднання із Богом як захист від відчуття грішності	9, 10, 18
Дисгармонійність стосунків у родині	33, 34, 39, 42–45, 50, 51
Прагнення гармонійних стосунків у родині	35, 46, 85, 86
Значущість батька	36, 70, 72
Емоційне омертвіння як захист від байдужості батька	55
Знецінення матері, відстороненість від неї	91, 97, 118, 119
Емоційна закритість, відчуженість у родині	37, 53
Відчуження батьків	96, 114
Неіснування як можливість посилити власну значущість для рідних	21–23
Відчуження фізичного світу, відстороненість від життя	61, 64, 77, 87, 89, 106, 117
Тенденція до відступу від реальності	78, 100, 101
Тенденція до повернення у минуле	122
Центрованість на собі	82, 84
Менторська позиція у стосунках із рідними	13, 38, 40, 49, 52, 57, 57a
Бог як заміщення батька в ідеальній родині	14, 32, 41, 47, 60, 67, 93 - 95
Важливість духовного розвитку	4, 26, 120
Тенденція до безгрішності	104
Страх розчарувати Бога, відповідальність за	27, 28, 110, 113

правильний вибір	
Готовність до страждань	75, 79, 88
Страх страждань	90, 92
Батьківська позиція в родині (при прагненні діяти протилежно поведінці батька)	56, 66
Заперечення важливості чоловічо-жіночих стосунків	59
Віра як основа життя, що забезпечує відчуття вищості за батька	68, 115
Віра як засіб нівелювання негативних емоцій	31, 56а, 62, 111
Віра як засіб компенсації травм дитинства	80, 102
Заперечення трагізму смерті	29, 30, 73, 74
Відчуття сили за рахунок єднання із Богом	2, 5, 58, 101
Готовність до єднання з людьми	6, 7, 69, 81
Почуття провини перед Богом	19
Покаяння як засіб знизити почуття провини	123
Тенденція до розчарування у прийнятті та підтримці Богом	16, 71, 83

Узагальнення смислових категорій комунікатів до стенограми психоаналізу
комплексу тематичних малюнків

Драматизм стосунків у родині	33, 34, 39, 42–45, 50, 51
Відчуження, знецінення батьків протагоністом	91, 96, 97, 114, 118, 119
Закритість, відстороненість від рідних, зверхність у стосунках із ними	13, 37, 38, 40, 49, 52, 53, 57
Значущість батька для Д.	36, 70, 72
Вплив батька на зародження тенденції до психологічної смерті	55, 56
Компенсаторна функція Бога	14, 32, 41, 47, 60, 67, 93–95

Віра як засіб нівелювання негативних емоцій та як засіб для відчуття вищості	31, 56а, 62, 68, 80, 102, 111, 115
Відчуття сили, нівелювання почуття меншовартості за рахунок єднання з Богом	2, 5, 9, 10, 18, 58, 101
Тенденція «від людей»	63, 82, 84
Тенденція «до психологічної смерті»	10, 15, 21–23, 29, 30, 61, 64, 77, 78, 87, 89, 100, 101, 106, 117, 122
Тенденція «до життя»	24, 76, 109
Прагнення духовного розвитку, правильного вибору (Бога, а не Диявола)	4, 26, 27, 28, 104, 110, 120
Страх розчарувати Бога-батька, почуття провини перед ним	19, 113
Тенденція до самопокарання	75, 79, 88, 90, 92

ДОДАТОК Д.

Психоаналіз комплексу тематичних малюнків протагоніста Р.

ДОДАТОК Д.1.

Комплекс тематичних психомалюнків Р.

Рис. Д.1.1. Моя сім'я. Ідеальна сім'я

Рис. Д.1.2. Людина, яку я люблю

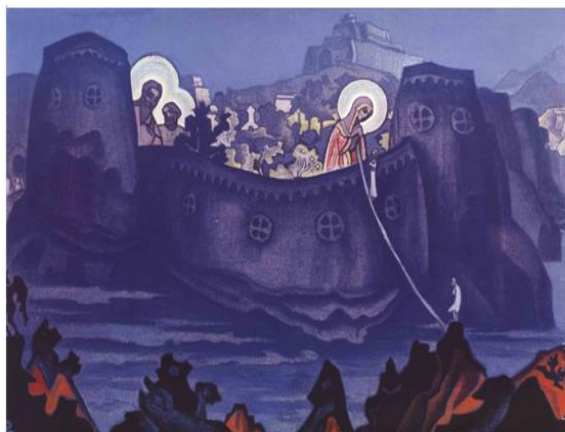

Рис. Д.1.3. Неавторський рисунок.
Картина М. Реріха «Мадонна Лаборис»

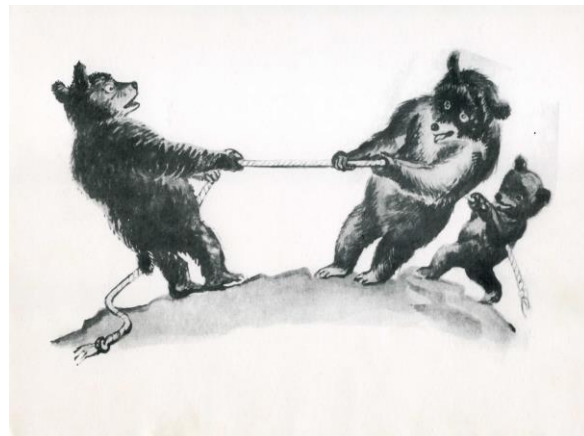

Рис. Д.1.4. Неавторський рисунок

Рис. Д.1.5. Найбільш значуща для мене людина

Рис. Д.1.6. Дорога мого життя

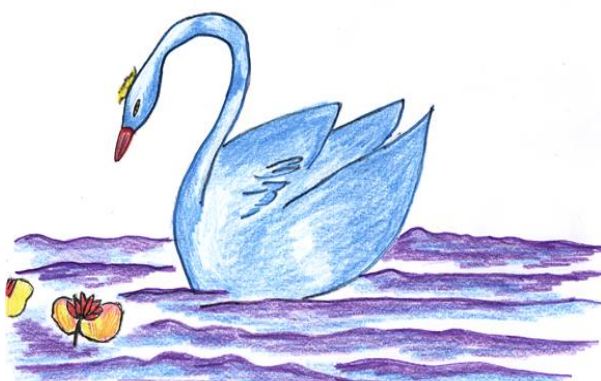

Рис. Д.1.7. Мій звичайний емоційний стан

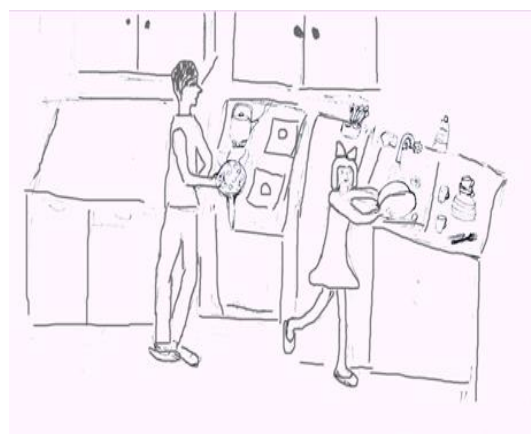

Рис. Д.1.8. Сім'я в мою відсутність

Рис. Д.1.9 Сприйняття близькими мого неіснування

Рис. Д.1.10. Людина, яку я відчужую

Рис. Д.1.11. Одинокість

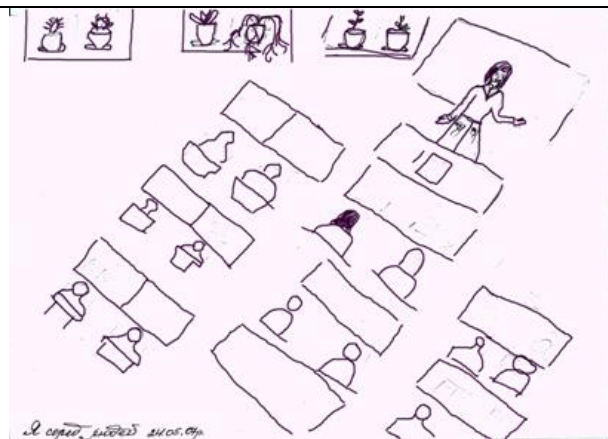

Рис. Д.1.12. Я серед людей

Рис. Д.1.13. Мої бажання. Мої мрії

Рис. Д.1.14. Конфлікт

Рис. Д.1.15. Подія, до якої не хотілося б повертатися

Рис. Д.1.16. Неіснуюча тварина

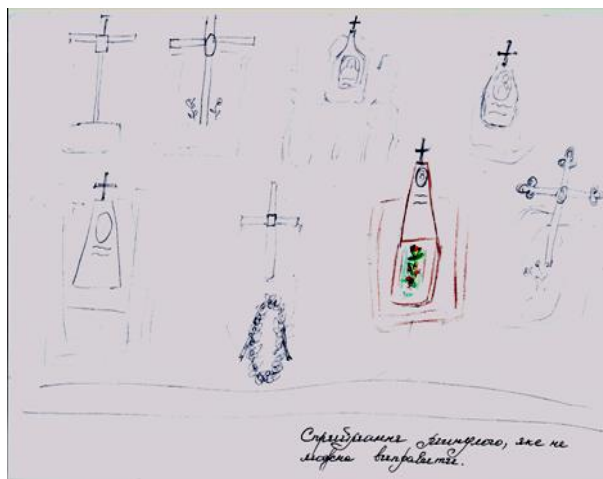

Рис. Д.1.17. Сприйняття минулого,
яке не можна виправити

Рис. Д.1.18. Я в сім'ї батьків

Рис. Д.1.19. Людина, якої
психологічно не існує

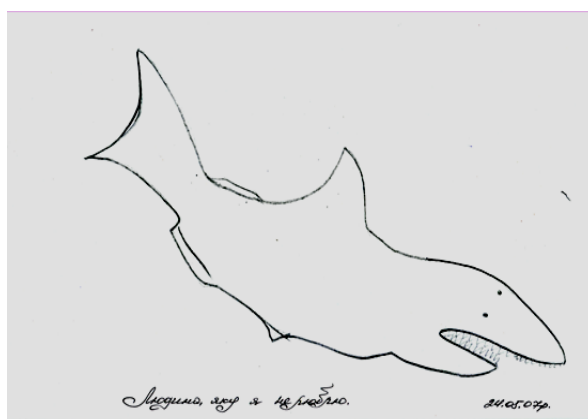

Рис. Д.1.20. Людина, яку я не люблю

ДОДАТОК Д.2.

Стенограма аналізу комплексу тематичних психомалюнків Р.

Рис. Д. 1. 1. Моя сім'я. Ідеальна сім'я.

П.: 1. Приємно констатувати, що ідеальна та реальна сім'я збігаються.
2. Хлопчик ближче до батька, а дівчинка до матері. Це усталена позиція, чи буває інакше?

Р.: 2. Буває по-різному. Іноді діти за мною, іноді – за батьком. Часом йому доводиться захищати їх від мене, часом – мені від нього.

П.: 3. Дівчинка у вас справді така маленька?

Р.: 3. Ні, але мені хочеться щоб вона була маленькою. Вона мені й здається зовсім малою, хоча їй уже дев'ять років.

П.: 4. Малюючи ви передусім думали про реальну сім'ю, чи про таку, якої б вам хотілося – тобто, ідеальну? Адже ви кажете, що трапляються різні ситуації. Чи не намалювали ви ту ідеальну сім'ю, яку б вам хотілося мати? І дівчинка маленька, можливо, тому, що коли вона була у такому віці, сім'я була ідеальнішою, аніж тепер?

Р.: 5. Не знаю... У нас у сім'ї, справді, все не дуже просто. У сина зараз дуже складний вік. Він протестує, в нього багато підліткового негативізму.
5а. Ми з чоловіком – віруючі люди, намагаємося показувати добрий приклад дітям, повернути їх до віри, адже Бог – це єдине, за що потрібно триматися у житті. **6.** Однак на сина ми вже вплинути не можемо. Він пофарбував собі волосся, зробив пірсинг. Вигляд страхітливий. Через нього у нас іноді бувають сварки. **7.** А щодо дочки, то вона сама хоче бути малою. Часто згадує, як їй було добре, коли вона ще на руках у мене могла сидіти. Просить іноді, щоб я в ковдру її запеленала. Навіть проговорює, що не хоче бути дорослою, а хоче маленькою, щоб на руки її брали.

П.: 7. Може, на неї так впливають домашні сварки? Адже, коли вона була маленькою, і син був меншим, і сварок ще, напевне, не було?

Р.: 7. Так, раніше наше життя було набагато спокійнішим. Мабуть, дочка сумує за тим часом, як і я.

П.: 8. Чому ж зіпсувалися ваші стосунки із сином?

Р.: 8. Навіть не знаю. **8а.** Ми завжди вчили дітей добру, намагалися сказати і показати як правильно поводитись, пояснити, чого хоче від нас Бог.

П.: 8. Можливо, ваші повчання були занадто наполегливими чи авторитарними? І це спричинило протест сина?

Р.: 8. Не знаю... Не скажу, що у чоловіка чи в мене важкий характер, але певний авторитаризм, жорсткість у нас є. Чоловік мусить бути таким, адже він – пастор, відповідає за свою паству. Я подумати не могла, що наше виховання дасть подібний ефект.

П.: Можливо, вам слід змінити тактику спілкування із сином? Спробувати дати йому право вибору, перестати диктувати свої умови та правила?

Р.: 9. Так, тепер я намагаюся саме так із ним поводитись. Залишила його у спокої, більше не «виховую», не повчаю. Лише молюся Богу, щоб він захистив сина, вберіг його від усього злого та негідного.

Рис. Д.1.2. Людина, яку я люблю

Р.: Це метелик.

П.: 10. За що ви його любите? У чому суть цієї любові?

Р.: 10. Це легка у спілкуванні людина. Вона яскрава, ніби метелик, до неї не потрібно прилаштовуватися. Саме за це я її люблю

П.: 10. Якщо у людини немає жорстких очікувань, то до неї не потрібно прилаштовуватись, з нею легко говорити. Тому що не переживаєш, аби щось не те сказати чи зробити.

Р.: 10. Так, не хвилюєшся через те, чи не засуджуватиме вона тебе. Ця людина сприймає тебе такою, якою ти є. Взірцем такого цілковитого прийняття є Бог: Він усе розуміє, все пробачає. Він розуміє, що ми просто

люди, і тому грішні. Він не вимагає від нас неможливого. Якщо припустишся помилки, зрозумієш її і покаєшся, то Бог пробачить і не осудить.

П.: **11.** Вочевидь, для сина ви не були таким легким у спілкування метеликом.

Р.: ..?

П.: **11.** Я маю на увазі, що у вас були певні жорсткі очікування щодо того, як він має поводитись, що говорити. І він мав відповідати цим очікуванням.

Р.: **11а.** Я ніколи не дивилася на це під таким кутом зору. Однак, гадаю, ви маєте рацію. Ми справді намагалися поставити сина у певні рамки.

П.: **12.** Хто з ваших близьких є легкою у спілкуванні людиною?

Р.: **12.** У різних ситуаціях це можуть бути і чоловік, і діти. Але вони не увесь час легкі у спілкуванні. В якісь моменти з ними легко, а в якісь – ні. Вони змінюються.

П.: **12.** Можна припустити, що коли вони змінюються, ви їх не любите?

Р.: **12.** Я їх і тоді люблю. Але мені хотілося б, щоб вони завжди такими були і не змінювались.

П.: **13.** Чи може це бути те, що ви сама у собі любите? І що ви намагаєтесь бути легкою у спілкуванні?

Р.: **13.** Так, можливо. Я хочу, щоб людям було біля мене комфортно. Я намагаюся вирішувати все миром. **14.** Але, це вдається не завжди, і тоді я страждаю...

П.: **14.** Страждаєте через те, що не вдалося уникнути конфлікту?

Р.: **14.** Швидше від безсилля, від усвідомлення, що не можу вплинути на ситуацію чи на людину. **15.** Я намагаюся з будь-якої ситуації вийти з посмішкою, але, це не завжди спрацьовує і тоді у мене з'являється дуже неприємне відчуття.

П.: **15.** Це означає, що нема ідеальних способів взаємодії. Згідно принципів роботи групи АСПН, у нас немає понять, що це – добре, а це –

погано. Адже всі люди різні, і ніколи не знаєш, з ким доведеться мати справу. Для деяких людей посмішка – ніби червоний колір для бика.

Р.: 15. Так, посмішка їх ще більше дратує. 16. У таких випадках я не знаю, як поводитись, що говорити, почуваюся розгубленою і ображеною. Я тоді вибачаюся і швидко намагаюся піти.

П.: 16. Тобто вашого позитиву не завжди достатньо для спілкування і розв'язання певних проблем.

Р.: 16. Так. 16а. Потім картаю себе, що не знайшла виходу із ситуації, і це при тому, що працюю психологом.

П.: На жаль, негативне ставлення, агресію зустрічаємо на кожному кроці. Важливо утриматися від того, щоб самому не перейти на подібний тон. Вам це вдалося, і це вже значний плюс.

Р.: 17. Так. Думка про Бога допомагає мені втриматися від негідної поведінки. Він дає мені силу для того.

Рис. Д.1.3. М. Реріх «Мадонна Лаборис» (неавторський малюнок)

П.: 18. За сюжетом картини Мадонна вночі опускає до пекла свій шарф. Душі, що розкаялися, можуть по ньому перейти до раю. Саме такий момент і зображено на картині. Також бачимо святих – райських ключників Петра та Павла, які спостерігають за діями Мадонни. У яку фігуру ви втілили б себе?

Р.: 19. В образ Святого Петра чи Святого Павла. 20. Хоча спочатку я побачила себе у фігурі, що стоїть на шарфі біля Мадонни. В жодній іншій фігурі я себе не бачу.

П.: 21. Отже, ви можете втілити себе у фігурку на шарфі. А ця фігурка була колись у пеклі, вона знає, що переживають люди, які там знаходяться. Проговоріть, будь ласка, що це за переживання.

Р.: 22. Це страждання, муки, скорбота.

П.: 22. Можливо, неприйняття, відчуження.

Р.: 22. Так. А ще каяття за свої минулі вчинки, які й привели людину до пекла. Адже якби не ці вчинки, вона до пекла не потрапила б.

П.: 23. За які вчинки вона потрапила до пекла?

Р.: 23. Погані думки, бажання зла іншим людям. 24. Ще дитиною у нападах гніву я могла щось погане думати про матір чи батька, бажати їм зла. Потім напад минав і я картала себе, мені було дуже погано.

П.: 25. А що відчують Святі Петро та Павло, спостерігаючи за діями Мадонни та за грішниками, які піднімаються до раю?

Р.: 25. Вони співчують тим людям, але при цьому говорять, що грішники самі обрали свій шлях. Саме через те й потрапили до пекла. 25а.

П.: 25. Вони критикують Мадонну за її дії?

Р.: 25а. Не критикують, а просто спостерігають і думають про те, що кожен із них сам зробив свій вибір.

П.: 25. На їхньому місці ви не критично дивилися б на дії Мадонни?

Р.: 25. Ні, некритично.

П.: 26. А чим вас приваблює споглядальна позиція? Чи буває так у вашому житті, що замість активних дій відходите та спостерігаєте за чимось?

Р.: 27. Буває. Та, буває й так, що спочатку критикую, а потім співчую тій людині.

П.: 28. Що для вас цінніше – критика чи співчуття?

Р.: 28. Співчуття. 29. Я розумію, що критика швидше за все, людину знову приведе до пекла.

П.: 29. Можна припустити, що вам доводилося переживати подібне: коли не сприймали, критикували ваші прагнення, бажання, ви переживали «пекельні» відчуття, вам боліло те нерозуміння.

Р.: 29а. Справді, я знаю, як важко, коли рідні не розуміють тебе, критикують кожен твій крок.

П.: 30. Ви сказали, що також іноді критикуєте. А де ця критика більше проявляється – на роботі чи вдома?

Р.: **30.** Більше на роботі, але й удома також стосовно дітей чи батьків. Але на роботі та загалом у соціумі, це трапляється набагато частіше. Причин для критики можна знайти чимало.

П.: **30.** Як рідні сприймають вашу критику?

Р.: **30.** Сердяться, особливо син. І батьки також.

П.: Ви працюєте у школі?

Р.: Я – психолог-волонтер і працюю зі студентами.

П.: **31.** На кого більше спрямована критика? На студентів?

Р.: **31.** Ні, студентів ніколи не критикую. Критикувала керівників, завідувача відділу кадрів... Колись узагалі всю систему критикувала.

П.: **31.** Зрозуміло. Критика спрямована на тих, хто посідає позицію «зверху». **32.** А що скаже Мадонні людина, яка підійшла вже так близько?

Р.: **32.** Вона скаже: «Дякую, що забираєш мене з пекла».

П.: **33.** Мадонна відповідає: «Дякувати ще рано. Адже ти стоїш на шарфі, а не знаходишся в раю».

Р.: **33а.** «Якщо я вже так близько, то значить, що скоро буду і в раю».

П.: **33.** Мадонна каже: «Якщо будеш такою впевненою, то хтозна, чи потрапиш до раю». Вона попросить цю фігуру: «Скажи мені щось таке, щоб я зрозуміла, що ти справді розкаялася, і змогла простягнути тобі руку допомоги».

Р.: **34.** Я відповім: «Слава Богу! Слава Богу, що є можливість з пекла перейти до раю».

П.: **35.** Але допомогу вам надає Мадонна, а не Бог. Ви ж звертаєтеся до Бога, дякуєте Йому, ігноруючи реальну людину, від якої залежить ваше «райське життя».

Р.: **36.** Просто я вважаю, що руками Мадонни мені допомагає Бог. Якби Він не захотів допомогти, то сама Мадонна нічого не зробила б.

П.: **37.** Уяви, що ти вже в раю. Що ти тепер сказала б Мадонні?

Р.: **37.** Попросила, щоб і рідних моїх з пекла забрала. Бо як же я буду в раю, коли рідні в пеклі?

П.: **37.** Отже, без рідних ти себе не мислиш. Бо де була ти, там і рідні. І якщо тепер ти у раю, то прагнеш зробити добро тим, хто тобі найрідніший. Це говорить про те, що ти й твої рідні – як одне ціле. Чи це так?

Р.: **37.** Звісно, адже я дуже до них прив'язана. **38.** Але я реально їх оцінюю: вони прагнуть не до раю, а до пекла. **38а.** Скільки я їм не пояснювала, не говорила, що потрібно до раю прагнути, усе марно. Тому я можу сказати, що вони перебувають у пеклі. У мене було прагнення потрапити до раю, то я й потрапила. А в них такого прагнення немає. Мені сумно й боляче це усвідомлювати.

П.: **38.** Ви прагнете чогось світлого, високого. А дорогі, рідні люди засмучують вас тим, що їхні прагнення спрямовані у протилежному напрямі. **39.** Тож, напевне, вам самій часто доводиться брати в руки шарф, щоб перетягувати їх з пекла до раю?

Р.: **40.** Я не тягну, бо розумію, що нав'язати щось людині просто неможливо. Кілька разів я робила такі спроби, але ставало лише гірше. Неможливо допомогти тому, хто допомоги не потребує. Моїх батьків і так усе влаштовує. Але в мене є дуже велике, нестерпне бажання, щоб вони навернулися, зрозуміли, що потрібно прагнути до світла, до вічного, а не до того страшного, що знаходиться у пеклі. **40а.** Я їм постійно говорю про Бога, пояснюю, що життя із Богом у серці є єдино правильним, але марно. **41.** Те, що я не можу переконати їх, завдає мені болю.

П.: **42.** Що думають при цьому рідні? Як вони реагують, коли ви декларуєте їм свої духовні високі цінності?

Р.: **42.** Інколи погоджуються, а інколи кажуть, що то нісенітниця.

П.: Що вабить їх у тому страшному, нижчому світі – відсутність відповідальності, можливість бути більш вільними у своїх проявах? Чи ще щось?

Р.: **43.** Усе разом. Вони вважають що я живу в якомусь іншому світі – ідеалізованому, доброму, що прагну до чогось нездійсненого. На думку моїх

рідних, добра взагалі не існує, натомість є зла, сіра реальність, у якій потрібно виживати.

П.: **44.** Ви теж стикаєтеся з такою реальністю. Де ж берете сили для того, щоб не просто виживати у цій реальності, а привносити в неї добро та інші духовні цінності?

Р.: **44.** У Бога. Я – віруюча людина, і вірю, що Бог мені допоможе. Я прагну слідувати Божим заповідям.

П.: **44а.** Зрозуміло. Тобто є вища за вас сила, що одухотворяє та допомагає вірити у світло й добро. **45.** Перебуваючи ближче до цих двох святих, ви більше бачите і знаходитеся ближче до Бога?

Р.: **45.** Ні, тут я не наближаюся до Бога, бо критика присутня, а це те, що людям властиве, а не Богові. Бог – це ідеальна досконала особистість, на яку нам потрібно рівнятися і з якої слід брати приклад, особливо щодо любові та ставлення до свого ближнього. Пізніше, коли я аналізую свою поведінку, то розумію, що, критикуючи, неправильно поведилась, не відповідно до заповідей Божих.

П.: **45а.** І тоді розумієте, що своєю критикою й повчаннями відвертаєте батьків від себе, а разом з тим – і від Бога?

Р.: **45а.** Над цим я не замислювалася. Можливо, що це справді так.

П.: **46.** Ви й до себе самої критично ставитеся, адже, хоч і близькі до Бога, не поставили себе в позицію Мадонни.

Р.: **46.** Я не доросла до такої позиції. Не знаю, чи є у мене сили, щоб допомогти грішнику піднятися з пекла до раю. Таке під силу лише Богу.

П.: **47.** І потрібно вірити цій скорботній фігурі.

Р.: **47.** Так, вірити, що вона дійсно розкаялася і не грішитиме у раю.

П.: **48.** Напевне, у житті вам доводиться мати справу із зігнутими фігурками, подібними до фігури на шарфі? Доводиться витягувати їх з їхнього пекла? Ви знаєте, настільки це важко, тому й не втілюєте себе в образ Мадонни?

Р.: 49. Іноді я таки втілююся в цей образ, але потім мені доводиться шкодувати про це.

П.: 49. Тому що немає вдячності?

Р.: 49. Навіть не вдячності... Мені після того камінь на серце лягав. Замість бажаної радості, я бачила в людях невдоволення. Тобто я намагалася витягти їх з пекла, а вони не хотіли того. Не просто були невдячні, а ще й звинувачували мене у втручанні. Я втручалася в їхній світ, до якого вони звикли, зжилися з ним. Чи їм там було добре, чи погано, але той світ їх влаштовував. А я своїм втручанням, бажанням допомогти їм лише заважала.

П.: 50. Зрозуміло, чому не захотіли втілити себе в образ Мадонни. Окрім того, втілюючись у нього, ви відчували, що й самі ще потребуєте допомоги.

Р.: 50. Так, відчувала.

П.: 50. Тоді дуже важко виконувати таку місію, бо «я роблю те, у чому сама ще потребую допомоги». Чи не здається вам, що посідаючи таку позицію ви караєте себе за погані думки щодо рідних? Адже самі говорите, що ні до чого доброго ця місія не приводить, лише завдає вам болю і смутку?

Р.: 50. Це так. Якоюсь частиною душі розумію, що мої зусилля лише шкодять, але нічого вдіяти із собою не можу. Це сильніше за мене.

Рис. Д. 1. 4. Неавторський малюнок

П.: У якій позиції на малюнку ви себе відчуваєте?

Р.: Я – дорослий ведмідь, та не знаю котрий. А маленькими ведмедиками можуть бути діти.

П.: Чи не було подібної ситуації між вами, чоловіком та дітьми?

Р.: 51. Часом щось подібне трапляється. Коли батько суворий до дітей, я заступаюся за них. Тоді вони ховаються за спину і тягнуть мене у протилежний бік, як на картинці.

П.: 52. Це типова ситуація, чи іноді й за батькову спину ховаються?

Р.: 52. Іноді ховаються. Батько за них заступається і мене стримує, каже, що я багато від них хочу.

П.: 52. Мабуть тоді, коли ви в образі одного зі святих перебуваєте і критикуєте?

Р.: 52. Так.

П.: 53. А ви в дитинстві за чієюсь спиною ховалися?

Р.: 53. Бувало. Коли батько був поруч, і ставалася якась страшна для мене подія, то я за нього ховалася.

П.: 53. Тобто, ви швидше ховалися за батька, ніж за матір?

Р.: 53. Батько ж сильніший. 53а. Мати що могла зробити? А батько більше знав, сильний фізично був. Коли у ліс ходили, з батьком було безпечніше. Навіть, під час грози біля батька мені не було страшно. А мати й сама боялася.

П.: 53а. Тобто батько – це сильніша фігура, а мати – слабша.

Р.: 54. Так. І коли батько гнівався, мати не могла нас від нього захистити.

П.: 55. І ви ніяк не хотіли втілити себе в той образ, який би вказував на ідентифікацію з матір'ю – в образ Мадонни. 55а. Втілювали себе у чоловічі образи, стверджуючи, що вам допомагає не Мадонна, а Бог її руками.

Рис. Д. 1. 5. Найбільш значуща для мене людина.

П.: 56. Це ваш чоловік?

Р.: 56. Так, чоловік. Він є найбільш значущою для мене людиною.

П.: 57. Чи може батько втілюватися у цей образ?

Р.: 57. Колись батько був для мене дуже значущим. Він був ніби мур, за яким можна сховатися від усього. 58. Та при цьому ми боялися його гніву, тому що тоді від нього ніхто нас не міг захистити.

П.: 59. Чи притаманні чоловікові подібні якості?

Р.: **59.** Притаманні у тому розумінні, що я відчуваю себе з ним впевненою, захищеною. **59а.** Мій чоловік – Божа людина, пастор, він реалізує у житті біблійні цінності. Біля нього у мене ніколи не виникає страху.

Рис. Д.1.6. Дорога мого життя

П.: **60.** На вашій дорозі життя так багато різних перепон, колючок?

Р.: **60.** Мені так здається.

П.: **60.** Як же ви їх долаєте?

Р.: **60.** І колюся, і обходжу, і перестрибую.

П.: **61.** У вашому житті все гаразд, у вас ідеальна сім'я, то звідки ж ці колючки?

Р.: **62.** Колючки стосуються соціуму. **63.** І так у мене з дитинства склалося, що постійно доводиться долати якісь труднощі.

П.: **63.** Ваше дитинство пройшло у таких колючках?

Р.: **63.** Сама не знаю. Нібито все було гаразд, була чудова родина, батьки, сестри, але... . Десь брався смуток, я не почувалася щасливою... Здавалося, що я сама, нікому не потрібна, не цікава.

П.: Привертає увагу, що колючки є тільки на вашій дорозі, на інших їх немає. Чому всі вони зібралися на вашому шляху?

Р.: **64.** Вони є й на інших дорогах, просто їх там не видно. Вони заховані за травою, квітами, деревами. А на моїй дорозі їх видно й мені потрібно зусилля докладати, щоб їх обминати.

П.: **65.** Що б ви їм сказали? Можливо, досить якогось чарівного слова, і вони зникнуть? А може, їх потрібно подякувати за те, що чогось вас навчили?

Р.: **65.** Так, у багатьох випадках вони мене навчили: «Добре, що наступила, та вкололася. Завтра вже не наступлю, та й сьогодні вже не так боляче, як вчора. Тому що вчора я теж укололася». **65а.** І ще я сказала б: «Ти мені не потрібна, колючка. Я тебе омину. Бо то занадто – стільки колючок, і на всі наступати».

П.: **66.** Далі на дорозі трохи менше колючок. А потім вони зовсім зникають. То ваше зображення у кінці дороги?

Р.: **66.** То ангел. Він стоїть на порозі й виглядає з дверей.

П.: **66.** Він манить до себе?

Р.: **66.** Він просто зустрічає.

П.: **66.** Дорога вашого життя веде до ангела на небеса?

Р.: **66.** Вона веде до світлого, до чистого, до небесного. Вона веде до Бога – це єдина гідна і правильна мета. Це моє прагнення – потрапити у Царство Боже.

П.: **67.** Де ви перебуваєте на цій дорозі зараз?

Р.: **67.** Я вже піднеслася над колючками, я птах.

П.: **67.** Ви вже літаєте. Ми вдруجه бачимо подібний образ – той, що може літати, підніматися над землею. Пригадаймо метелика що є образом протагоніста (рис. Д.1.2). Але метелик менш захищений порівняно з птахом на цьому малюнку. Тут ви подібні до самого ангела, тому що можете високо здійснитися й літати. **68.** Якщо ви літаєте, то чому відразу не летите до цього ангела?

Р.: **68.** Я лечу, залишилося вже небагато.

П.: **68.** А що зміниться, коли ви досягнете мети?

Р.: **68.** Там вже не буде ні колючок, ні каміння, ні зла, ні смерті. Там буде Царство Боже, якого я прагну. Я намагаюся дотримуватися Божих заповідей, оскільки розумію, що лише тоді ворота Царства відкриються переді мною.

П.: **69.** А що це за огорожа біля дороги? Це для того, щоб часом не вийти у реальне життя?

Р.: **69.** Це для безпеки – перила, щоб триматися.

П.: **69.** Там настільки крутий підйом?

Р.: **69.** Так, підйом крутий. **70.** А ще мені здається, що ці колючки та каміння асоціюються зі словами Біблії про те, що шлях до храму всіяний

тернами й іти по ньому важко. Але коли прийдеш, коли подолаєш всі колючки, всі випробовування, буде дуже добре.

П.: **71.** Судячи з усього, ви не боїтеся ні колючок, ні каміння?

Р.: **71.** Не скажу, що зовсім не боюся. Ніхто не хоче колючок на своєму шляху. Але ж зовсім без них не буває. Навіть Син Божий страждав заради нас, то як же ми можемо не страждати? Просто потрібно мати силу, щоб здолати ті колючки.

П.: **72.** Вийшовши з пекла (рис. Д.1.3), ви й рідних намагалися звідти забрати. Вони поряд з вами на цій тернистій дорозі?

Р.: **73.** Річ у тім, що є моя сім'я і є сім'я моїх батьків. На цій дорозі я з дітьми й чоловіком. Наша дорога хоч і тяжка, але єдино правильна, тому що веде до Бога. Мені б дуже хотілося, щоб поряд із нами на цій дорозі були і батьки. **73а.** Але у батьків інша дорога. Вони й чути не хочуть про мій шлях, не хочуть слухати, коли я говорю їм про Бога. Я думаю, що на їхній дорозі ще більше колючок. І це завдає мені болю.

П.: **74.** А з чоловіком і дітьми, незважаючи на певну ідилію стосунків, все-таки є колючки?

Р.: **74.** Так. Колючки – це певні хвороби, непорозуміння, негаразди, пов'язані із соціумом, загрози, що йдуть звідти. **74а.** Колючки – це мої думки, хвилювання про батьків, сестер.

П.: **74а.** Але ж ваших рідних на їхній дорозі все влаштовує. І їх дорога мало чим відрізняється від вашої: адже і там і там є колючки.

Р.: **74а.** Їхня дорога веде у протилежному напрямі від Бога. Я розумію, що якби просто жила з Богом у благості, не намагаючись «перевиховати» рідних, то моє життя вплинуло б на них швидше за мої повчання. Але я не можу стриматися, коли бачу що вони роблять щось супротивне Богові.

П.: **74а.** Ми говорили, що подібною позицією ви ніби караєте себе, завдаючи собі ще більшого болю. **75.** Орієнтація на ангела не заважає вам у соціальній реалізації?

Р.: 75. Ні. Там, на небесах, я бачу взірець, на який намагаюся рівнятися у своєму щоденному житті.

П.: 75. Тому що у вашій роботі єднається все. Ви психолог-волонтер, а у цьому є елемент самопожертви.

Р.: 75. Нині це так. Я дуже довго була волонтером – і у школи ходила, і у ПТУ, і у технікум. Це й мені приносить задоволення, і дітям мої візити корисні.

П.: 76. Але ж потрібно за щось жити?

Р.: 76. Так, тому нещодавно я порушила питання про те, щоб у мене була офіційна посада, зарплатня. Раніше все фінансове забезпечення було на плечах чоловіка. Я бачила, що йому важко, тому вирішила влаштуватися на роботу офіційно.

Рис. Д.1.7. Мій звичайний емоційний стан

П.: 77. На голові в лебідки корона, довкола лілії, чистота. Який стан ви хотіли передати у цьому малюнку?

Р.: 77. Врівноваженість, задоволення оточуючим середовищем. Бо це якраз таке середовище, в якому любить жити лебідь.

П.: 78. Вода вказує на залежність від матері.

Р.: 78. Материнські прояви – це те, що мені в собі не подобається. 79. Мати була слабкою жінкою, я не хочу бути такою.

П.: А чому лебідь один?

Р.: Тому що це саме мій емоційний стан.

П.: 80. Чи є інший лебідь з короною на голові? Такий, щоб саме цьому лебедю підходив, був парою?

Р.: 80. Так, у мене ж є чоловік. Але це якщо наш емоційний стан збігається, але так буває не завжди.

П.: 81. Тільки в такі хвилини, коли емоційний стан збігається, буде другий лебідь з короною. У всіх інших лебедів теж є такі корони?

Р.: 81. Якщо в них такий емоційний стан, то так.

П.: **82.** А чи не стомлюєтесь ви від такого емоційного стану? Якщо для вас він звичайний, а в чоловіка лише інколи буває таким, то це означає, що ваші душевні стани не завжди ідентичні.

Р.: **82.** Звісно, не завжди. Але не збігаються вони гармонійно: коли в нього якийсь емоційний спалах, то я в стані спокою, і навпаки.

П.: **83.** А як подібний емоційний стан узгоджується з дорогою життя, вкритою колючками? Адже в цьому є суперечність. Звичайний емоційний стан – це спокій, рівновага, а вся дорога життя в тернах і колючках. Можна подумати, що ви йдете по тернах, а в душі вашій такий емоційний стан, як у цього лебедя.

Р.: **84.** Так. Дякуючи своїй вірі я можу долати ці терни у врівноваженому спокійному стані.

П.: **84.** Ви сама для себе можете створювати подібний стан?

Р.: **84.** Ні, лише з Божою допомогою.

П.: **85.** Але якщо ви самі не можете собі допомогти, то це вказує на певне блокування вашого потенціалу. Тому що потрібно апелювати до Бога й чекати, коли буде послано допомогу.

Р.: **86.** Допомога посилається негайно, щойно людина звертається. Це незаперечна істина А я завжди звертаюся. Люди ж часто в суєті забувають про Бога, про те, що до нього потрібно звертатися. А Бог – це могутнє джерело допомоги.

П.: **86.** То до Нього потрібно звернутися з молитвою чи з проханням?

Р.: **86а.** Так. Тоді все відразу стає на свої місця, будь-яку ситуацію можна побачити по-іншому. Тоді серце переповнює радість, тому що розумієш – ти не сама, Отець ніколи тебе не залишає.

П.: **87.** Чи немає конкуренції між вашим чоловіком і Богом? Адже, вашим емоційним станом чоловік, мабуть, хотів би володіти. Але, коли так багато тернів, потрібно апелювати до Бога. Тому цей стан швидше в унісон з Богом, а не з чоловіком. І Ви самі сказали, що з чоловіком він збігається лише інколи, і тому один лебідь.

Р.: **87.** Немає конкуренції, Бог допомагає мені через чоловіка. Саме завдяки чоловікові я прийшла до Бога, це він розповів мені про Нього. У нас із ним гармонія, бо коли в мене збуджений стан, у нього спокій. Він згармонізовує, заспокоює мене.

П.: **87.** Допомога вам надходить з двох сторін – і від Бога, і від чоловіка.

Р.: **87.** Ці дві сторони – як одне ціле. Адже мій чоловік як пастор прагне донести слово Боже до людей.

П.: **88.** Цікаво, що відбувається така інтеграція. Тоді суперечність нівелюється, знімається. Привертає увагу те, що Божа допомога вам багато в чому залежить від чоловіка. Тому що Бог посилає допомогу, але як чоловік її реалізує? Він що, є ніби посередником між вами і Богом? Чи допомога Вам автономно посилається?

Р.: **89.** Більшою мірою через чоловіка. Бог дав мені цього чоловіка для того, аби він спрямовував мене життєвим шляхом.

П.: Можна сказати, що ваш емоційний стан залежить і від чоловіка, і від сприйняття вами вищої сили, яка посилає певну емоційну благодать.

Р.: **90.** Так. Завжди, коли я відчуваю Божу підтримку, відчуваю, що Бог мене не залишає у скруті, то переживаю ні з чим не зрівняні емоції: радість, піднесення, щастя.

П.: **91.** Інакше кажучи, у вас є зацікавленість аби на дорозі були колючки. Бо тоді можна апелювати до Бога і переживати емоційне піднесення, відчуваючи Його підтримку.

Р.: **91.** Зацікавленість? Можливо, певною мірою і є. Я звертала увагу на те, що коли немає ніяких труднощів, то я їх знайду обов'язково. Потім сама собі дорікаю: чому спокійно не жилося? Та над причиною я ніколи не замислювалася.

Рис. Д.1.8. Сім'я в мою відсутність

П.: Діти допомагають по господарству. А де ж чоловік?

Р.: **92.** На роботі чи просто вийшов із кухні. Сказав їм, що потрібно зробити, й пішов. Діти його краще слухаються. Коли мене немає, вони все роблять, а коли я вдома, можуть не слухатись. Мене вони не бояться, а чоловіка трохи бояться, хоча він ніколи не кричить на них. Та він має більший авторитет у них, аніж я.

П.: **93.** Чи не сприймаєте ви чоловіка подібно до того, як його сприймають діти – як батька?

Р.: **93.** Можливо, певною мірою. Чоловік – мій наставник, мій учитель на шляху до Бога.

Рис. Д.1.9 Сприйняття близькими мого неіснування

П.: **94.** Де на малюнку ваше неіснування?

Р.: **94.** Немає. Я існую, але вже в іншому світі. Тут тільки близькі – чоловік, син, батько.

П.: **95.** Син ніби найменш засмучений?

Р.: **95.** Так. Він уже дорослий і не потребує материнської опіки.

П.: **96.** Чоловік також дорослий, а в нього смуток яскраво виражений. У доньки сльози на очах. Чоловік не плаче, можливо, тому що він чоловік, а можливо – завдяки вірі, що там, куди ви пішли, немає ні сліз, ні смутку.

Р.: **96.** Так, віра допомагає пережити втрату.

П.: **97.** А знаки запитання – це як питання, що постало перед рідними – що їм робити тепер без вас?

Р.: **97.** Так, як жити далі? Я завжди намагалася згладити, пом'якшити всі гострі кути, що виникали у стосунках, примирити.

П.: На вас значною мірою тримається життя родини. Оцей абрис – можливо, то і є залишки від вас? І це те, що їх об'єднує.

Рис. Д.1.10. Людина, яку я відчужую

П.: **98.** Відчужуєте істоту, схожу на метелика (рис. Д.1.2 «Людина, яку я люблю»), але це не метелик. І метелика ви любите.

Р.: **98.** Це муха і комар. Вони набридливі, кусючі. Це людина, яка постійно набридає. Вона одне й те саме розповідає по кілька разів.

П.: Це пов'язане з вашою роботою?

Р.: І з роботою також. Зрідка, такі люди трапляються. Почавши говорити, не зупиниться до вечора, якщо не перервеш. Я стомлюся слухати, а вона все говорить.

П.: **99.** Привертає увагу те, що людина, яку ви любите (рис Д.1.2) і людина, яку відчужуєте (рис. Д.1.10) є однотипними. Значить, можливі амбівалентні почуття до однієї людини – і люблю, і відчужую водночас.

Р.: **99.** Так. Нещодавно я сама себе на тому піймала.

П.: **99.** Це може бути хтось із ваших рідних?

Р.: **99.** Узагалі я мала на увазі сторонню людину. Щодо рідних... не знаю. Я люблю їх усіх рідних, але хотілося б деякі їхні прояви змінити, не все мені у них подобається. **99а.** Не подобається, що батьки серйозно не сприймають мене, мої слова, та й діти також...

П.: **99а.** Як ви вважаєте, чи не сприймають вас іноді рідні, як подібну муху (рис. Д.1.10)? Коли ви їм особливо докучаєте повчаннями, як правильно жити?

Р.: **99а.** (замислюється) Не знаю, можливо... . Якщо це справді так, то я ж тоді тільки гірше роблю... Мабуть, дарма кажуть, що добрими намірами дорога до пекла вимощена.

Рис. Д.1.11. Одинокість

Р.: **100.** Це віслючок Іа.

П.: **100.** У цьому образі ви себе передали?

Р.: **100.** Так, себе. Коли я одинока, то в мене такий нещасний стан. Так я можу почуватися після розмови з батьками, наприклад. Говорю їм, що жити можна по-іншому, з Богом у душі, а вони ніби не чують. У мене тоді руки опускаються, я відчуваю, що неспроможна до них «достукатися», от і впадаю у такий стан.

П.: **100.** Малюнок чорно-білий, як і рис. Д.1.10 «Людина, яку я відчужую». А рис. Д.1.2 «Людина, яку я люблю» намальовано у кольорі.

Р.: Я й не помітила цього.

П.: **101.** Віслючок ніби не дорослий, а дитина.

Р.: **101.** Мабуть, так. У самотності я відчуваюся дитиною.

П.: **101.** Можливо, що таке відчуття самотності ви з дитинства винесли?

Р.: **101.** Можливо, що це самотність у плані розуміння. Бо у дитинстві самотньою я ніколи не була, родина у нас була дуже велика. **102.** Але людей навколо може бути багато, а ти самотній, тому що тебе не сприймають, і не хочуть зрозуміти.

П.: **102.** Рідні не розуміли ваших прагнень, устремлінь?

Р.: **102.** Ні, не розуміли. Мене ніколи не підтримували у моїх прагненнях.

П.: **103.** А чому саме віслючок?

Р.: **103.** Тому, що мені себе буває шкода. Я можу довго плакати, не розмовляти ні з ким.

П.: **104.** А тут немає такого відтінку, нібито бракує розуму, щоб упоратися із ситуацією? Навіть якщо говорити про теперішній час? Адже ви розповідали, що не завжди можете знайти вихід із ситуації, правильні слова, щоб люди вас почули.

Р.: **104.** У якісь моменти, можливо й не вистачає. **105.** Особливо тяжко, що я не відчуваю Божої підтримки при цьому. Тоді я запитую себе: «Чому? Що я зробила не так?» Я картаю себе, думаю, мучуся, можу вночі не спати.

Рис. Д. 1. 12. Я серед людей.

П.: **106.** Людей тут майже не видно. Є лише ви за кафедрою чи за столом.

Р.: **106.** Видно плечі та голови людей, яким я читаю лекцію. Всі мої лекції як психолога завжди пов'язані з Богом, із його заповідями. Тому що лише слідування цим заповідям може зробити людину щасливою.

П.: **106.** Тут певна підміна малюнка відбулася. Тому що ви себе не так серед людей намалювали, як у діловій обстановці. Люди вас просто слухають.

Р.: **106.** Такою я і є серед людей.

П.: **107** Тоді можна побачити, що ви серед людей вирізняєтеся: ви більші, значущіші за своє оточення. І вам є чого навчити інших.

Р.: **107.** У цій ситуації – так.

П.: **107.** Люди, певною мірою залежні від вас, тож повинні слухати і приймати те, що ви говорите.

Р.: **107а.** Але ж нічого поганого я не навчаю. Я віруюча людина і декларую лише загальновизнані цінності, що у Біблії прописані.

П.: **107.** Напевне, у житті ситуація подібна, ви прагнете навчити чогось доброго оточуючих, адже ви – носій високих цінностей. Натяком на вашу високість є крила (рис. Д.1.2 «Людина, яку я люблю»), що дають вам змогу піднятися над людьми. **108.** Та іноді цей метелик (рис. Д.1.2) перетворюється на надокучливу муху (рис. Д.1.10 «Людина, яку я відчужую»).

Р.: **108.** Іноді я відчуваю, що це справді так, і це завдає мені особливого болю. Я не можу зрозуміти, у чому справа, адже я нічого поганого не роблю, лише намагаюся донести людям думку про необхідність жити з Богом у серці. Але люди мене не сприймають, виявляють якийсь негатив щодо мене.

П.: **108.** Очевидно, це відбувається через вашу повчальну позицію, адже ви ставите себе вище них і намагаєтеся підтягти їх до свого рівня.

Р.: **108.** Так. І вони можуть опір чинити.

П.: **109.** Тому позицію Мадонни (рис. Д.1.3), яка збігається з позицією фігури на рис. Д.1.12 «Я серед людей», ви не захотіли прийняти на себе. З різних причин: і тому, що вона є нелегкою, і тому, що ваша позиція є прихованою, а в образі Мадонни, її потрібно було б зробити явною. А

нелегкою ця позиція є тому, що ви хочете відірвати людей від якоїсь реальності, за яку вони тримаються.

Рис. Д.1.13. Мої бажання. Мої мрії.

П.: Ви мешкаєте у багатоповерхівці і мрієте про власний будинок з балконами, квітами?

Р.: Ні, ми живемо у приватному будинку.

П.: Ви мрієте мати такий будинок для себе особисто?

Р.: Не для себе, для сім'ї.

П.: Ваш будинок відрізняється від цього?

Р.: Відрізняється. Наш дуже великий, там живе кілька сімей служителів нашої Церкви. А цей невеликий, комфортний, зручний, практичний. А великий будинок непрактичний, у ньому менш затишно. Звісно, у ньому по-своєму добре, але цей, що я намалювала, кращий.

П.: **110.** Ви показуєте, що вас щось у тому великому будинку не влаштовує. І мабуть, не лише його розміри чи якість.

Р.: **110.** Так. Не влаштовує, що він не наш, а хочеться свого. Коли ми щось там робимо – фарбуємо, білимо – то згадуємо, що він чужий. Просто оскільки чоловік пастор, його можуть переводити із одного міста до іншого. Нам дають житло, але воно службове, не своє.

Рис. Д.1.14. Конфлікт

Р.: Я намалювала двох жінок – одна старша, друга молодша. Вони сваряться.

П.: **111.** Це те, що ви зовні спостерігаєте? І ви намагаєтеся не потрапляти у подібні ситуації? Чи хтось вам нав'язує такі конфлікти?

Р.: **111.** Я намагаюся уникати конфліктних ситуацій, але мені їх іноді нав'язують. **112.** Буває, що я в самому епіцентрі конфлікту – між двома особами, що конфліктують. Мені хочеться їх розвести, розрадити.

П.: **112.** Ми пам'ятаємо, що ви завжди намагаєтеся згладити конфлікт посмішкою чи за допомогою якихось інших засобів.

Р.: **113.** Завжди є страх, щоб не зробити ще гірше, щоб через моє втручання люди ще більше не посварилися. Цей страх ніби висмоктує з мене всі сили.

П.: **113.** Непіддати дров до багаття. **114.** Напевне, світлою ви намалювали людину яка має рацію. Гадаю, що в цей образ можете потрапляти ви.

Р.: **114.** Так, можу.

П.: **115.** А хто втілений у темній фігурі? Хтось із родини, можливо, свекруха?

Р.: **115.** Мені здається, ніхто з родини в темній фігурі не втілений, хіба що фрагментарно.

П.: **116.** Чи можете пригадати, коли вперше стали між конфліктними сторонами, аби пом'якшити конфлікт?

Р.: **116.** Навіть не знаю. Це, мабуть, у мене з дитинства. Я дуже не любила, коли хтось сварився, завжди намагалася всіх помирити: батьків, сестер та братів, друзів.

Рис. Д.1.15. Подія, до якої не хотілося б повертатися

П.: **117.** Це якась дуже драматична подія. Щось зруйнувалося, дерево з корінням вивернулося, інше зламалося. Щось подібне траплялося у вашому житті?

Р.: **117.** Колись справді була дуже страшна буря. Вітер виривав дерева, двоє людей загинуло. Надворі був страшенний гуркіт, ми чули, як рушиться десь цегла, б'ються шибки. Було дуже страшно.

П.: **117.** Людина завжди гостро переживає власне безсилля перед природною стихією. А чи не доводилося вам переживати подібні відчуття у стосунках із кимось?

Р.: **117.** Складно сказати... Мені завжди неприємно, коли люди сваряться. Я не знаю, куди їх заведе ця сварка, чи зможу зупинити їх, примирити. І це мене лякає... Руйнується мир, спокій у моїй родині, а я не впевнена, чи вистачить у мене сил, щоб його підтримати.

П.: **118.** Отже, вам знайомі відчуття, переживання руйнації якихось стосунків чи вашого світу.

Р.: **118.** Так, знайомі. Пам'ятаю, коли сварилися батьки, мені було страшно.

П.: **119.** У вашій власній родині доводиться переживати щось подібне?

Р.: **119.** У нас, звісно, бувають певні конфлікти, але ніколи вони не мають такої руйнівної сили. Ми намагаємося так будувати свої стосунки, як Бог учить у Біблії.

Рис. Д.1.16. Неіснуюча тварина

П.: **120.** Це крилатий олень? Він може літати?

Р.: **120.** Так, коли захоче, то злетить. Тут він щойно приземлився.

П.: **121.** Привертає увагу його смугастий хвіст. Мабуть, були у житті якісь сумні події, ніби чорні смуги, і хочеться, щоб пов'язаних з ними негараздів не існувало. Можливо, щось, пов'язане з чоловіками, бо хвіст – це фалічний образ. Але тут він імпотентний, загнутий.

Р.: **121.** Малюючи, я ні про що не думала. Щодо негараздів, яких би хотілося позбутися, то в дитинстві це батькові спалахи гніву, а тепер – негативізм сина. Але я сподіваюся, що Бог допоможе синові, захистить його від усього лихого.

П.: **122.** Можливо, цей олень пов'язаний із ангелом (рис. Д.1.6 «Дорога мого життя»). Вам хочеться, щоб там, біля ангела, була не просто пустеля, а справжнє життя?

Р.: **122.** Там не пустеля. Там життя, але не звичайне, а досконале.

Рис. Д.1.17. Сприйняття минулого, яке не можна виправити

Р.: **123.** Не виправиш смерті рідних. У мене померли тато і брат. І цього, на жаль, не виправиш.

П.: Одна могила чомусь вирізняється?

Р.: Тому що тато помер не так давно. Він був молодий, усього 59 років. А за три місяці до татової смерті не стало мого молодшого брата.

П.: **124.** Напевне, віра, що вони тепер у кращому світі, полегшує ваш сум?

Р.: **124.** Так, я вірю у милість Божу. Я сподіваюся на зустріч із ними, і думка про це сповнює мене щастям.

Рис. Д.1.18. Я в сім'ї батьків

П.: У вашій родині було так багато дітей?

Р.: Так, нас було семеро у батьків.

П.: **125.** Бачимо, що мама і тато на відстані, а бабуся близьенько біля дітей?

Р.: **125.** Бабуся всіх нас виняньчила. Тато і мама постійно працювали, ми їх рідко бачили, мало з ними спілкувалися, а бабуся завжди вдома, близьенько. З усіма своїми проблемами ми до неї бігли, вона була найріднішою. З батьками зовсім інші стосунки були, ніколи не було такого розуміння, близькості, як із бабусею. Батько повчати любив, вказувати, що і де не так зроблено. Ми, його трохи побоювалися. Мати більше мовчала, була якоюсь відстороненою. Коли бабусі поряд не було, то ми почувалися якось незатишно.

П.: **126.** Я бачила такого іграшкового ведмедика на малюнку вашої сім'ї (рис. Д.1.1. «Моя сім'я. Ідеальна сім'я») в руках у донечки. Напевне, вона вам якоюсь мірою сестричку заміщає.

Р.: **126.** Так. І ця сестричка мені досі здається маленькою, хоча вже давно доросла, має своїх дітей.

П.: **126.** За допомогою ведмедика ви й натякнули про це у малюнку.

Р.: 126. Мені було 13, коли вона народилася, і я їй була замість мами. Я її виняньчила, тому для мене вона залишається маленькою. І я все намагаюся її чогось вчити. А вона не сприймає, бо давно доросла.

Рис. Д.1.19. Людина, якої психологічно не існує

П.: Тут немає людини. Лише кава або чай.

Р.: 127. Я мала на увазі, що людина, якої психологічно не існує – це пара. Вона є, а за мить уже немає.

П.: 127. Тоді так з кожною людиною може бути. Чи не можна до цього образу батьків віднести: адже вони хоч і були, та біля вас їх часто не було. Дітей виховувала бабуся.

Р.: 127. Мабуть, певною мірою можна. Мені хотілося постійно відчувати батькову підтримку, мамину турботу. З одного боку, я знала, що можу на них розраховувати, а з іншого – часто їх не було поряд, або ж якщо й були, то замість підтримки, говорили, що я в чомусь вчинила неправильно, що сама винна в якійсь ситуації.

П.: 128. Чи не думаєте, що чоловік є тепер для вас заміщенням батька, але кращим, за нього: адже він поряд, а коли його й немає, то є Бог, на якого можна покластися і який ніколи не осудить.

Р.: 128. Можливо, що так. Я на 200 відсотків упевнена у підтримці чоловіка та Бога. Я взагалі їх не роз'єдную, тому що підтримку Бога відчуваю саме через чоловіка.

Рис. Д.1.20. Людина, яку я не люблю

П.: 129. Це акула? Ви не любите агресію?

Р.: 129. Не люблю. Не люблю людей, які прагнуть придушити, підкорити інших. Вони мають руйнівну силу.

П.: 130. Це те, чого вам не дуже хочеться бачити в людях, оскільки ви бачили вже досить подібних проявів у батька. Хочу сказати, що у процесі роботи в мене склалося відчуття, ніби ви постійно намагаєтеся розв'язати

завдання «аби все було гаразд». Ніби така лінія поведінки іде лейтмотивом у вас по життю. **131.** Напевне, це забирає багато енергії?

Р.: **131.** Іноді дуже багато.

П.: **131.** Ніби на вас покладено місію принести мир та спокій у цей світ, щоб все у всіх було гаразд.

Р.: **131.** Я сама помічаю, що інколи беру на себе більше, ніж потрібно. А потім думаю: навіщо я це роблю? Тому що це мене знесилює.

П.: **132.** Небезпеку для вас можуть нести подібні акули, які не зважатимуть на ваші прагнення – мир ви несете чи навпаки, а просто «з’їдають» вас, тобто, можуть завдати вам шкоди.

Р.: Так, потім мені часто доводиться жалкувати що не обминула цю людину десятою дорогою.

П.: **132.** В людині може «пробуджуватися» подібна акула у відповідь на вашу умовну цінність «щоб усе було гаразд». Така акула прагне показати, що вона сильніша і «ти зі своїм “все гаразд” не вистоїш проти мене». Тому дуже важливо бачити реальність, уміти розпізнавати її. А для цього потрібно спуститися на землю, відчувати реальне життя, а не літати постійно в небі, як метелик (рис. Д.1.2) чи птах (рис. Д.1.6).

Р.: **133.** Дуже важко розпізнавати...

П.: **134.** Тому що ви намагаєтеся не приписувати людям якесь зло чи негативні наміри, вам не хочеться бачити цього в людях. Щодо акули, то ще слід сказати, що вона потребує водного середовища для життя. А водне середовище ми бачили на малюнку з лебідкою (рис. Д.1.7. «Мій звичайний емоційний стан»). Тобто, хоч лебідка та акула різні за своєю суттю створіння, все-таки щось їх єднає.

Р.: Але ж лебідка на поверхні плаває, а акула десь у глибині.

П.: **135.** Тому вам і складно таку акулу розпізнати. Тим часом вона може завдати шкоди лебідці. Щоб цього не сталося, лебідці потрібно реальніше подивитися на життя. Треба зрозуміти, що відступи від реальності, хоч і виправдані для вас у психологічному плані, бо дають змогу підноситися

у високодуховну реальність, у земному житті заважають оптимально функціонувати і взаємодіяти з оточенням. **136.** Можна припустити, що ваше прагнення аби «все було гаразд», поривання до ідеальної божественної реальності – це подарунок дитинства, коли не все було добре, коли щось не задовольняло, лякали агресивні, жорсткі вияви батька. Вам хотілося батьківської підтримки, захищеності, і ви її мали, але до цього відчуття приєднувався страх спалаху негативних емоцій батька. **137.** Тепер же за рахунок чоловіка і Бога ви намагаєтеся реалізувати те, чого бракувало у дитинстві. Усвідомлення цього допоможе вам міцніше стояти на ногах, оптимальніше взаємодіяти з оточуючими людьми. Адже, прагнучи уникнути негативу, ви вузькопланово сприймаєте світ, не бачите всього його розмаїття, намагаєтеся не помічати того, що не зовсім вас влаштовує. У цьому є певна небезпека, адже замість розв'язання проблема поглиблюється, накопичується, і врешті-решт стає такою, що її вже просто неможливо не помічати. Бажаю вам розібратися в усьому і хай вам щастить у вашому подальшому житті.

Р.: **138.** Дякую. Сьогодні я усвідомила, що доволі часто сама собі створюю проблеми. Раніше я не замислювалася над тим, що сама можу провокувати людей на якусь агресію. Я не бачила, у чому причина. Гадаю, що мені в подальшому буде легше взаємодіяти із людьми. Для мене це дуже важливо, адже це моя робота. Ще раз дякую.

Д О Д А Т О К Д.3.

Семантика комунікатів стенограми психоаналізу комплексу тематичних малюнків Р.

Узагальнення смислових категорій комунікатів до стенограми психоаналізу
комплексу тематичних малюнків

Зміст комунікатів	№ комунікатів
Тенденція до відступу від реальності	1–3, 33, 67, 95, 115
Деструктивність стосунків у родині	5–7, 12, 92, 95
Менторська позиція при декларуванні Божих заповідей як чинник руйнування стосунків	8, 11, 30, 38а, 39, 40, 45а, 74а, 98, 99, 108
Страх та передача відповідальності Богу	9, 109, 113
Гуманістична спрямованість у стосунках	10, 13, 25, 28, 32, 75, 97, 111, 112, 130
Слідування гуманістичним принципам як порятунком від внутрішньої агресії	134, 136
Тенденція до «перероблення» іншої людини, критицизм	19, 27, 30, 45, 52, 99
Тенденція «до слабкості»	14–16, 41, 46, 50, 113, 131
Тенденція до самопокарання	16а, 41, 50, 70, 74а, 132
Недовіра до щирості іншої людини	47
Зародження у дитинстві тенденції до самопокарання	23, 24
Сприйняття Бога як джерела сили	17, 44, 84
Драматизм життєвого досвіду	20–22, 29, 49, 60, 64, 74, 100, 117, 127
Зацікавленість у драмах задля відчуття підтримки Бога	90, 91
Значущість батьків, тенденція до єднання з ними	37
Різноспрямованість Р. та батьків, відсутність	38, 42, 43, 73

взаєморозуміння	
Переживання слабкості через неспроможність навернути людей до Бога	48, 49, 100, 117
Почуття меншовартості	45, 46, 50, 100, 103, 104
Драматизм дитячих переживань через агресивні вияви батька	54, 58, 116, 118, 121
Відчуження батьківської поведінки	129
Драматизм дитячих переживань через відчуття одинокості, нерозуміння	63, 101, 102, 125
Захисна функція батька	53
Ігнорування образу Мадонни (архетип матері)	34–36
Відчуження матері через її слабкість	53а, 78, 79
Чоловік – заміщення батька в ідеальному варіанті	56, 57, 59, 93, 128, 137
Єдність чоловіка та Бога як гарантія його ідеальності	87, 89, 119
Захисна функція Бога	86, 128, 137
Бог як ідеал, взірець для наслідування	10, 75
Віра як порятунок від драматизму смерті	96, 123, 124
Тенденція до відступу від реальності	66, 68, 122
Складність стосунків у соціумі	62, 74
Невідповідність емоційного стану обставинам життя	77, 83
Тенденція до перетворення негативу на позитив	65, 82
Тенденція до сили. Сила за рахунок страждань	55, 71, 79, 109
Тенденція до вищості	81, 82, 106
Відчуття високості за рахунок наближення до Бога	107

ДОДАТОК Е.

**Фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом Т.
із використанням неавторських малюнків та каменів**

ДОДАТОК Е.1.

**Неавторські малюнки, використані під час психокорекційної роботи з
протагоністом Т.**

Рис. Е.1.1

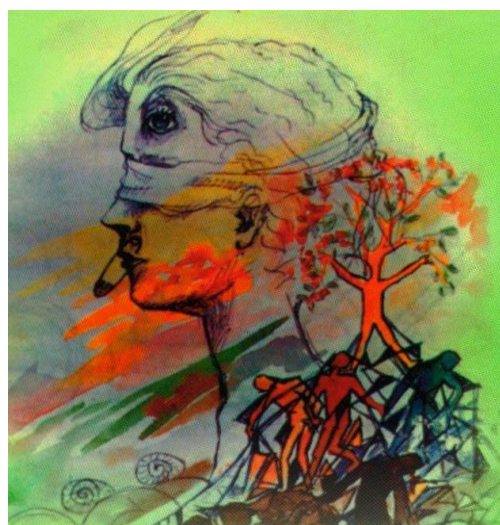

Рис. Е.1.2

Рис. Е.1.3

Рис. Е.1.4

Рис. Е.1.5

Рис. Е.1.6

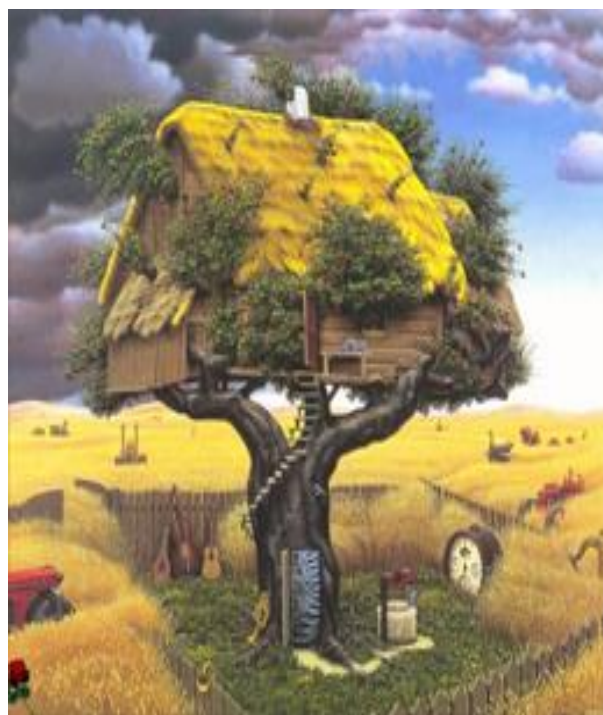

Рис. Е.1.7

Рис. Е.1.8

Рис. Е.1.9

Рис. Е. 1. 10

Рис. Е. 1. 11

Рис. Е. 1. 12

Рис. Е. 1. 13

Рис. Е. 1. 14

Рис. Е. 1. 15

ДОДАТОК Е.2.

Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом Т.

П.: 1. Як, на ваш погляд, виникає віра у душі людини?

Т.: 1. Потреба у вірі – духовна потреба, дана людині Богом. Але не всі її усвідомлюють. Ісус говорив, що щасливі ті, хто усвідомлює свої духовні потреби. Я усвідомлюю, тому й щаслива.

П.: 2. Чи можна у вас забрати віру? І як би ви змінилися тоді?

Т.: 3. Я не уявляю життя без віри. Про Бога мені розповіла бабуса, коли мені було одинадцять років. Відтоді я знала, що повинна бути із Богом, повинна догоджати йому. Знала, що є Божий народ, що Бог керує своїм народом і спасіння дасть не окремій людині, а всьому своєму народові. І я двадцять років переживала, як же мені знайти цей народ. Але, віра в мене була завжди, підтримку Бога я відчувала повсякчас.

П.: 3. На вас настільки сильно вплинула розповідь бабусі?

Т.: 3. Розповідь бабусі так запала мені в душу, що я більше ніколи не сумнівалася в існуванні Бога. 4. З дитинства мене турбувало багато питань: і про подальше життя, і про те, що буде після смерті, і що очікує людей на планеті. Відповіді на них я знайшла у Біблії. Коли я її прочитала, все впорядковалося для мене. Я цілком довіряю Біблії, розумію Бога, знаю його плани. Знаю, що Землю скоро буде знищено, бо люди у своїй грішності та неприйнятті Бога дійшли вже до межі.

П.: 5. Віра є у всіх людей? І чи однакова вона у них?

Т.: 5. Є люди, які не хочуть вірити, не хочуть дивитися правді у вічі, не замислюються. У служінні я зустрічаю багато матеріально забезпечених людей, та при цьому вони нещасливі, бо не мають віри в душі й не хочуть навіть думати про цю потребу. Мені їх шкода. Я б могла допомогти, розповісти про Бога, та не всі готові сприйняти допомогу.

П.: 6. Поняття «віра» ви пов'язуєте лише з релігією? Ви не говорите про віру в кохану людину, про віру в майбутнє, віру в себе?

Т.: 6. Віра й любов до Бога – це стрижень, довкола якого вибудовується все інше. Все життя вибудовується довкола цієї віри.

П.: 7. Чи не ображаються діти, що ваша віра у Бога сильніша, за віру в них? Чи не почуваються вони скривдженими, що ви віддаєте Богу, можливо, трохи більшу частинку своєї душі, аніж їм?

Т.: 7. Такої проблеми ніколи не було. Ми разом почали вивчати Біблію, разом пізнавали Бога.

П.: 7. У цьому щастя вашої сім'ї. У вас немає розбіжності у поглядах, немає протистояння.

Т.: 8. Так. Меншим дітям було по 12 років, коли ми почали вивчати Біблію. І складний підлітковий вік ми пережили легко, спільна віра нам допомогла у цьому.

П.: 8. Можна сказати, що віра вам допомогла виховувати дітей. Тому що в сім'ї, ніби батько рідний, був сам Бог.

Т.: 8. Так. На наших зібраннях постійно читають доповіді на тему сімейного виховання. Слухаючи їх, я розумію, який сильний виховний вплив іде на дітей. Я сама так не змогла б вплинути, не змогла б так виховати. Я радію, що саме з підліткового віку мої діти стали все те слухати, бачити, прилучатися до віри. І, окрім того, в нас є віруючі «зі стажем», вони духовно сильніші, й дітям є приклад, є за ким тягнутися.

П.: 8. Таким чином, віра допомагає вам у вихованні трьох ваших дітей. Вона дала змогу уникнути таких негативних проявів, як ревності, заздрості й т. п.

Т.: 9. Я не скажу, що в нас немає зовсім нічого негативного. Всі ми грішні. Якщо ми й розуміємо, як правильно потрібно чинити, то це не значить, що саме так і буде. Але ми можемо працювати над собою, намагаємося виправити негативні риси свого характеру. Також допомагають молитви: коли чогось не розумієш, то просиш Ісуса, щоб він указав тобі на твою помилку.

П.: 9. Тобто ви з вірою йдете на сприйняття певних своїх недоліків. Якщо Бог вам показує якийсь недолік, то ви приймаєте це і працюєте над собою.

Т.: 9. Так.

Неавторський рис. Е.1.1

П.: 10. Є люди, агресивні, ніби цей тигр. Чи стикалися ви із такою агресією?

Т.: 10. Так, є багато людей, подібних до цього тигра. Мені майже щодня, доводиться з ними стикатися. І я можу бути такою, як тигр. Тигром я стаю автоматично, коли зустрічаю подібного агресивного тигра.

П.: 10. Ви не встигаєте упередити такі свої прояви?

Т.: 11. Я такою була. Тепер намагаюся себе стримувати, а знання, які я отримую на зібраннях, та приклад Ісгови допомагають мені. І люди, як цей тигр, допомагають яскравіше побачити свою реакцію з боку. **12.** Але такі відносини більше присутні в особистому житті. **13.** А коли я зустрічаю таких тигрів у служінні, коли розповідаю про Бога, то подібної реакції у мене взагалі немає.

П.: 13. Тобто ви йдете до людей з добром, а вони вас зустрічають так, як цей тигр. А ви зобов'язані все те витримати й не відповісти подібним чином?

Т.: 13. Терпіти – не складно. І таку радість відчуваєш у подібні моменти, такий мир у душі, що лише дивишся на цю людину й посміхаєшся.

П.: 13. Радість – тому що розумієте, настільки вищі за цю людину?

Т.: 13. У Біблії написано, щоб ми йшли до людей й несли їм добру звістку від Бога, і коли нас гнатимуть, то тим самим гнатимуть самого Бога. Тобто коли людина нападає на мене, як цей тигр, то вона не на мене особисто нападає, а на істину, яку я їй принесла. Якби я прийшла в якійсь особистій справі, мені нелегко було б стриматися після такої реакції. А у служінні це не складно.

П.: **13.** Коли ви у служінні, то маєте установку, що ви не сама, а з Богом, що нападають не на вас, а на ідеї, які ви намагаєтеся донести людям. І таке налаштування захищає вас від агресії подібних тигрів.

Т.: **13.** Так, спокій на душі незважаючи ні на що. У служінні ми завжди відчуваємо щастя. Щастя не тому, що нас лають та женуть, а тому, що ми бачимо, що їхня злість нас не торкається.

П.: **13.** І радість, що вистояла, що не опустилася сама до того ж рівня.

Т.: **14.** Так. Хоча, звісно, шкода, що не хочуть люди слухати. Вони не розуміють, що пізнати й зрозуміти Бога – на сьогодні найважливіше. Але, є й відповідальні люди, які залишають усі справи й вивчають із нами Біблію.

П.: **14.** Чи можна сказати, що проводячи таку роботу вивчення Біблії, ви повертаєте людей обличчям до Бога?

Т.: **14.** Можна. Бо люди не знають, хто такий Бог, які якості Він має, чого хоче, то як же вони у нього віритимуть?

П.: **14а.** Якщо людина вірить, не знаючи Бога, то віра сліпа, а ви хочете, щоб віра була зрілою, свідомою?

Т.: **14а.** Так. Щоб не було фанатизму. Віра має ґрунтуватися на знаннях, які дає Біблія.

П.: **15.** У вас є внутрішня спонука нести людям знання про Бога? Чи це обов'язок перед спільнотою, однодумцями?

Т.: **15.** Це обов'язок перед Богом і перед людьми. Ми знаємо з Біблії, що Бог незабаром втрутиться в земне життя і знищить усе зло. І у Біблії написано, що нас, Божий народ він бере в помічники, через нас сповістить про те, що ж буде далі. І якщо ми знаємо, що всі нечестивці скоро будуть покарані, то як же можемо мовчати? Ми намагаємося навернути людей до Бога й врятувати їх. У цьому наша місія.

П.: **16.** Але ж Бог повсякчас бере участь у земних справах? Хіба Він сторонній спостерігач і не втручається активно в те, що відбувається на Землі?

Т.: **16.** У наш час не втручається. Цей час Він віддав Сатані.

П.: **16.** Але це не гуманний вчинок як для Бога, що є втіленням добра. Він залишив людей беззахисними перед Сатаною.

Т.: **17.** Він захищає тих, хто просить у Нього захисту, але не у буквальному розумінні. Тому що це несправедливо стосовно всіх інших людей. Усі мають бути в рівних умовах. Усе, що відбувається сьогодні у світі – це результат відмови людини жити під керівництвом Бога. **17а.** Людина не створена для того, щоб керувати власним життям. Бог нас створив залежними від Нього, так у Біблії пишеться. А люди відмовилися від Бога, а це все одно, що пуповину перерізати. Бог дав людям час пожити без Нього, і до чого ми дожилися самі за ці шість тисяч років?

П.: **18.** Але ж не всі люди відмовилися від Бога, в усі часи були люди, які щиро вірили у Нього. То чому ж усі в однакових умовах – і ті, що вірять і ті, що відмовилися?

Т.: **19.** Так, усі в однакових умовах. Але Біблія говорить, що істинною є лише одна релігія, а всі інші хибні.

П.: **19.** Тобто ви вірите, що та релігія, до якої ви причетні, є істиною релігією?

Т.: **19.** Так. У Біблії написано, що Ісус гнати́ме тих, хто був прихильником хибної релігії. І чітко сказано, що істинний шлях до Бога лише один. А щоб зрозуміти, де він, то й потрібно вивчати Біблію. **19а.** Я знайшла цей шлях, прийшла до Божого народу, тепер можу допомогти іншим. Разом з іншими Свідками я свідчу про живого істинного Бога – Іегову та про істину, яку знайшла у Біблії.

П.: **20.** Однак багатьом людям видається, що Бог – це універсальний закон, безособова сила, яка не може мати власного імені. Адже Він один для всіх, незалежно від віросповідання, він – Творець усього людства.

Т.: **21.** Але ж, якщо немає імені, то Бог – це щось абстрактне. У нас (Свідків Іегови) через те сильний зв'язок із Богом, що Іегова для нас є реальною особистістю. З Біблії ми дізнаємося про те, які Він має якості, як реагує на нашу любов, послух чи непослух. Тому Іегова для нас ніби член

нашої родини. Коли необхідно щось вирішити, ми обов'язково молимося до Ієгови, просимо керівництва, допомоги.

П.: **22.** Чи хотіли б ви, щоб ваші діти змалечку знали Ієгову?

Т.: **22.** Звісно. У них сильніша була б віра й любов до Ієгови. **22а.** Хоча іноді в підлітковому віці діти забувають про Ієгову і йдуть у світ, адже гормони грають, а обмежень дуже багато. Але обмеження даються з любов'ю, щоб вберегти від поганих наслідків.

П.: **22а.** Батьки страждають, коли діти відмовляються від Ієгови?

Т.: **23.** Дуже страждають. Але, що вони можуть зробити? Бог теж хотів би, що ми вчилися на чужих помилках, та багато людей здатні вчитися лише на власних.

Неавторський рис. Е.1.2

П.: Рот застебнутий шпилькою, щоб говорити не можна було. Як би Ви прокоментували цей малюнок? Чи не є для вас цінністю мовчання?

Т.: **24.** Я не зможу тримати рот на шпильці. Для мене важливо проповідувати, нести людям знання про Бога. В мене дуже сильна потреба говорити, розповідати людям про те, що я пізнала. Адже те, що я знаю важливо для усіх людей, від цього залежить не тільки їхнє щастя, а й життя.

П.: **24.** Ви у такий спосіб реалізуєтеся, й, можливо, наближаєтеся до Бога.

Т.: **24.** Так. І ця потреба настільки сильна, що я починаю розповідати про Бога та його наміри за будь-якої нагоди.

П.: **25.** А чи доводилося колись раніше таку шпильку одягати?

Т.: **25.** Шпилька була, коли я жила з чоловіком. Дуже молодою я вийшла заміж і поїхала жити до його батьків. Він був набагато старший й відразу зайняв зверхню позицію наставника. У мене ж не було права голосу. Думка у мене була одна – втекти від нього. Я розуміла, що жити з ним не зможу.

П.: **25.** Чоловік самотверджувався за ваш рахунок.

Т.: **25.** Так, а я змушена була мовчати, заплющувати на все очі. **26.** Та Іегова побачив мої страждання й благословив, захистив. Я молилася до Нього всі роки заміжжя, навіть ще не знаючи Його. Я просто молилася до абстрактного Бога, а не до Іегови, просила: «Допоможи мені знайти Тебе! Виростити й виховати дітей я зможу лише з Тобою!»

П.: **26.** Образ Бога для вас був образом Захисника? Ніби чоловік, який зможе допомогти, підтримати, захистити?

Т.: **26.** Так. Я з дитинства знала й розуміла, що лише Бог може так спрямувати моє життя, щоб воно було правильним. **27.** Ще не знаючи Іегови я наробила багато помилок. З чоловіком ми жили у громадянському шлюбі, тобто не були подружжям на законних підставах. Я знала, що Бог не схвалює такого життя, але йшла за своїм «хочу». **28.** Але я дуже вдячна бабусі за те, що вона відкрила для мене Бога і за те, що прищепила такі якості як богослухняність та відчуття залежності від Бога. Однак бабуся була баптисткою і, коли вона розповідала про Біблію та про плани Бога стосовно Землі, я з тим не могла погодитися. Вона говорила, що богослухняні люди житимуть на небі як янголи. Мені це зовсім не подобалося.

П.: **28.** Вам не хотілося ставати янголом та жити на небі?

Т.: **28.** Ні, не хотілося. Мені здавалося, що це неправильно, несправедливо. Для кого Бог створив Землю? **28а.** Навіщо мені ангельські крила, якщо я не зможу поплавати у морі чи скуштувати смачних плодів? Невдоволення жило в мені багато років, я вважала, що Бог не міг не подумати про те, що це буде несправедливо. Я довго шукала й просила Бога, щоб Він мені допоміг знайти істинну віру. Я ходила і у православний храм, і до баптистів, і до адвентистів, але ніде не знаходила того, чого шукала. Коли мені запропонували вивчати Біблію разом зі Свідками, я погодилася. На першому ж вивченні я запитала про те, де буде рай. Жінка-свідок відкрила Біблію і прочитала те місце, де сказано, що рай буде на Землі. І я відразу зрозуміла, що знайшла те, чого я так довго шукала.

П.: **29.** А віра, що Свідки Ієгови і є той Божий народ, який ви шукали, прийшла до вас відразу чи минув деякий час перш ніж ви відчули її у душі?

Т.: **29.** Протягом певного часу я сумнівалася, що носіями істини є саме Свідки. Радість від того, що я знайшла істину змінювалася сумнівами: раптом я помилилася?

П.: **29.** Тому що ваша віра все-таки починалася з бабусиної релігії – релігії баптистів?

Т.: **29.** Так. Кілька місяців мене мучили сумніви. І я молилася Ієгові, щоб він подав мені якийсь знак, розвіяв мої сумніви. **30.** І от одного разу, коли я поверталася із нашого зібрання, ніби у відповідь на мої молитви мені пригадався один вірш із Біблії, який так ліг мені на серце, що всі сумніви зникли безслідно.

П.: **30.** Відтоді ви не сумніваєтесь?

Т.: **30.** Ні. Якби в мене були сумніви, я б і далі шукала, адже всі хибні релігії та їх прихильники будуть знищені.

П.: Ви не переймаєтеся проблемами матеріального плану та іншими проблемами, що турбують пересічних людей?

Т.: Намагаємося не перейматися. **31.** У служінні люди часто запитують: «Що дає вам ваша віра, ваша релігія?» Я відповідаю, що Бог не захищає нас від усіх проблем, але він допомагає нам побачити проблему під іншим кутом зору. Мені віра дає спокій, тому що я молитовно покладаюся на Бога й довіряюся його волі. **32.** Особливо я радію за дітей, бо розумію, що з сином точно мала би проблеми – він ще в початкових класах і курити пробував, і грав у азартні ігри. Коли ми прийшли в організацію, я навіть у старійшин (голів зібрання Свідків Ієгови) просила, щоб допомогли мені вплинути на сина, аби він позбувся поганих звичок. І вони допомогли, змогли зацікавити його Біблією, пізнанням істини.

П.: **33.** Тобто цінності, декларовані вашою релігією стали для нього дієвими.

Т.: **33.** Так. Вони стали дієвими для всієї нашої родини. Я й сама змінилася, намагаюся не піддаватися спокусі. Одного разу водій маршрутки помилково дав мені здачу, більшу на 50 гривень. Для мене це була велика спокуса – хотілося залишити ці гроші собі, але я її поборолася і повернула зайві гроші водію.

П.: Це був чудовий виховний момент для ваших дітей. **34.** Я так зрозуміла, що фанатична віра у вашій організації не заохочується?

Т.: **34.** Ні. Саме задля уникнення фанатизму ми вивчаємо Біблію. Спираючись на знання Біблії, ми можемо пояснити, чому саме віримо що Бог вчинить так, а не інакше. Якщо людина не може пояснити, обґрунтувати чому вона вірить у те чи інше, то це фанатизм. Ми ж не фанатики. Ми своєю поведінкою намагаємося свідчити, що ми справді народ Бога, який прославляє Його ім'я.

П.: **35.** Тобто, віра – це щось активне, а не пасивне?

Т.: **35.** Так, моя віра є активною, адже апостол Павло говорив: «Покажи свою віру справами». Недостатньо мати «Бога у серці», потрібно усім своїм життям, найменшими дрібницями свідчити про свою віру та про виконання Божих заповітів.

Психолог пропонує протагоністу обрати камінчики, які символізували б значимих людей та розставити їх на аркуші паперу.

Фото Е.1.1

Т.: **36.** Найбільший білий камінь, той що зверху, символізує Ісуса. **37.** Для себе я обрала два камінчики – один схожий на місяць і прозорий, інший

непрозорий. Вони обидва мені подобаються й ніби створюють єдиний камінь, якщо їх притулити один до одного.

П.: **37.** Можливо, ці два камінчики символізують вас і вашу віру?

Т.: **37.** Можливо. Наступні камінчики (прозорі) символізують мою старшу дочку Тетяну (з червоними вкрапленнями) та менших близнюків – Ольгу та Ігоря (із зеленими вкрапленнями).

П.: **38.** Камінчик, що символізує старшу дочку, ви розмістили трохи ближче до себе. Вона є для вас більш значущою?

Т.: **38.** Я більше відчуваю її турботу про мене. Вона ніколи не ляже спати, якщо я десь затримуюся, постійно пам'ятає про те, що мені потрібно. Менші діти не такі. Якоїсь опори, підтримки від них я не відчуваю. А від Тетяни йде підтримка постійно. І я впевнена, що в старості чи хворобі вона мене не залишить. Так, як я свою матір зараз забрала до себе та доглядаю, так і Тетяна мене догляне. Молодша Ольга також турботлива, але вона потайна, з нею не поговориш відверто. Я зовсім не така, вся на виду, і старша дочка схожа на мене в цьому.

П.: **39.** Якщо подивитися на цю картинку з камінчиків, то ви тут захищені: з одного боку захист від Ієгови, з іншого – від старшої дочки. Окрім того захист є біля вас самої – це камінчик, що символізує віру. Ви, справді, відчуваєте себе захищеною?

Т.: **39.** Так, відчуваю.

П.: Чи було колись по-іншому? Коли не було ще у вас Бога і віри?

Т.: Віра в Бога, відчуття його присутності в мене було завжди. **40.** Я з дитинства знала Бога і найголовніші Його заповіді. Та я не могла цих заповідей дотримуватися. Тому постійно відчувала докори сумління, не знаходила для себе виправдання. Мені здавалося, що на місті Бога я не пробачила б сама себе. **41.** Часто я йшла за своїм «хочу». Знала, що перелюб – це гріх, та це мене не зупиняло. **41a.** Мені незатишно було одній, хотілося мати чоловіка, навіть якщо ми й не були одружені. Тому що вдвох мені було затишніше.

П.: Ваша організація визнає державну реєстрацію шлюбу?

Т.: Звісно. **42.** Нас навчають коритися владі, адже *будь-яка влада від Бога*. Ми дотримуємося законів, якщо вони не суперечать Біблії. Просто намагаємося не втручатися в політику, наприклад, не ходимо на вибори. Ми вже обрали свого правителя – Ісуса Христа, тому не голосуємо за земних правителів.

П.: **42.** Але ж у цьому є певна суперечність. Ви коритесь владі, але не впливаєте на те, якою вона буде. Владу обирають люди, які не належать до вашої організації, а ви з цією владою маєте рахуватися.

Т.: **42.** Зараз *вся влада віддана Сатані*. У людей створюється ілюзія, що вони можуть вплинути на владу. Від наших дій нічого не зміниться.

П.: **43.** Якби виникла необхідність щось відсунути на цій композиції із камінчиків, то що б ви могли відсунути? Щоб то було на дистанції при цьому ви оптимально функціонували? Камінчик, що символізує Іегову, можна відсунути?

Т.: **43.** Ні, не можна. Діти можуть трохи відійти. **43а.** Навіть якщо вони й відійдуть від мене, то я знаю, що вони з Іеговою.

П.: **43а.** Іегова – це ніби об'єднавча ланка для вашої родини. **44.** Ви говорили, що з вами живе ваша мама. Її немає на цій композиції?

Т.: **44.** Немає. Якби була, то отут, піді мною (ставить внизу чорний камінчик, що символізує маму – фото Е. 1'.2).

Фото Е.1.2.

Т.: Моя мама – моя проблема. За дітей я спокійна, вони – з Ієговою (фото Е.1'3). А матір я відсунути не можу – вона не знає Ієгови, не здатна вже про себе подбати.

Фото Е.1.3.

П.: **45.** Можливо, вона не потрапила до композиції, тому що ви намагаєтеся призвичаїтися до думки, що її не буде біля вас?

Т.: **45.** Я просто забула про неї.

П.: **45.** Тоді можна припустити, що вона створює для вас певне навантаження?

Т.: **45.** Так. Я розумію, що вона вже не зміниться. **46.** Мати слабка духом, я бачила це, коли вона ще була здоровою. Тепер вона взагалі себе занедбала, тому що я ж не можу за неї, наприклад, розробляти м'язи руки, щоб вони працювали. Лікарі сказали, що вона не хоче боротися, не хоче працювати над собою. Після її хвороби можна повернутися до нормального життя, вона ж деградувала до стану рослини. Її слабкодухість дала мені поштовх до того, щоб сказати: «Я такою не буду!»

П.: **46.** Тобто ви діяли від супротивного й намагалися сформувати сильну волю та дух.

Т.: **46.** Так. **47.** Вона змарнувала своє життя і моє дитинство. Я завжди ходила в недоносках, хоча гроші й були, а вона їх витрачала на випивку.

П.: **47.** Це прояснює, чому камінчик мами не потрапив до композиції. Просто ви не відчували її присутності, її захисту та любові. А якщо й відчували, то з «темного» боку, тому що її камінчик найтемніший.

Т.: **47.** Так, у дитинстві я не відчувала від неї підтримки. Допомогу я отримала від неї після народження двійні. Щоправда, допомога ця була відносною: вона випивала, ставала агресивною і мені з дітьми доводилося у сусідів чи на вокзалі ночувати. **48.** Але ці негаразди спонукали мене добиватися власної квартири. І мені її дали, тепер ми з дітьми живемо у ній. Якби мати тоді не допікала так сильно, навряд чи я «виходила» б цю квартиру.

П.: **48.** Таким чином, ваші негаразди ви змогли обернути на позитив – власну квартиру.

Т.: Так. І єдиною проблемою є зараз мати. Вона ніби тішиться своєю хворобою й не хоче з неї виходити.

П.: Зрозуміло. Отже, за допомогою камінчиків ми багато змогли з'ясувати. Тепер я хочу запропонувати вам обрати серед малюнків ті, з якими б ви хотіли попрацювати.

Неавторський рис. Е.1.3

Т.: **49.** Мені подобається таке єднання (рис. Е.1.3). Вони – як одне ціле.

П.: **49.** Можливо, ви відчували таке єднання зі своїм першим чоловіком?

Т.: **49.** Ні, з ним я ніколи не переживала подібного. Таке єднання в мене було з другим чоловіком. Ми могли обійнятися і просто стояти мовчки по півгодини. **50.** Але він був байдужий до моїх дітей. Близнюкам виповнилося по чотири роки, коли я почала з ним жити. Вони потяглися до нього, стали називати його татком, а він не реагував на них, поведився так, ніби їх не бачив. Діти страждали, а в мене краялося серце, я не могла на це дивитися. Тому сама зібрала його речі й випровадила з дому. Потім два роки плакала й сумувала за ним.

П.: Вам, напевно, згадувалося ось це єднання?

Т.: **50.** Так! Мені дуже хотілося обійняти його ось так, притулитися до нього. Але ж діти! Заради їхнього спокою я відмовилася від нього. Потім

поступово все забулося. **51.** Я познайомилася зі свідками Ієгови, почала вивчати Біблію. Коли він довідався про це, то подзвонив до мене й запитав: «Що мені потрібно зробити для того, щоб ти те все покинула?» Він сварив мене, говорив, що я втратила розум, якщо зв'язалася зі свідками Ієгови.

П.: **51.** Напевне, він відчув, що ви знайшли суттєве заміщення, знайшли те, що допоможе вам остаточно його забути.

Т.: Так, мабуть.

П.: **51.** Чи можна сказати, що тепер ваша віра є для вас таким деревом, на яке ви спираєтеся? Деревом, яким був для вас другий чоловік?

Т.: **51.** Так і є.

П.: **52.** І тепер це не просто фрагментарне відчуття, це більш надійно. Це і ті корені, що пов'язують вас із бабусею. Можна провести паралель між цим малюнком та камінчиками, що символізували вас і вашу віру. Камінчики також тісно поєднані один із одним. Очевидно, ваш чоловік відчув, що віра для вас є надійним та істотним заміщенням духовної єдності із ним. Він відчув, що у вас пропадає потреба в ньому, тому й запитував, що йому зробити, аби ви залишили віру. Хоч він уже й не був біля вас, але прагнув, щоб місце у вашому серці, яке належало йому, залишилося недоторканим. Можна сказати, що віра дає вам відчуття міцності, стабільності?

Т.: **53.** Іще радість від усвідомлення, що зробила правильний вибір, упевненість, що ніколи про те не пошкодую. Мої відчуття можна порівняти із відчуттями дитини, яка отримала найвищий бал і повертається додому з усвідомленням, виконаного обов'язку. Так і я радію з того, що виконую обов'язок перед Ієговою та людьми. Це відчуття можна схарактеризувати словами: нарешті я зробила те, чого хотів від мене Бог! Я переконана, що своїми вчинками радую Його!

П.: **54.** Цей малюнок є для вас символом істинної віри. А чи припустимо, що ці істоти так поєднані, ніби віра й ви є єдиним цілим?

Т.: **54.** По-іншому бути і не може. Віра – це спосіб життя, ми з нею нероздільні.

Неавторський рис. Е.1.4

П.: 55. Чи було у вас коли-небудь відчуття, ніби ви йдете кудись і раптом дорога закінчується? А далі – якась прірва чи просто небезпека?

Т.: 55. Малюнок нагадує мені сон, що з дитинства мені снівся, аж поки я не познайомилася зі Свідками Іегови. Я його періодично бачила відтоді, як бабуся розповіла про Армагеддон. 56. Коли народилися діти, він став снитися ще частіше. Я розуміла, що час Армагеддону наближається, я ще не знайшла істинної релігії, а потрібно думати не лише про себе, а й про дітей. І я постійно відчувала страх, тривогу. Адже вони до мене бігтимуть за порятунком, а я не зможу їм допомогти, бо не знайшла дороги, яка приведе до істинного Бога.

П.: 56. Тож страх Армагеддону посилювався відповідальністю за дітей.

Т.: 56. Так. Поки діти малі, то батьки несуть за них відповідальність. Ці жахіття перестали мене мучити після того, як я пізнала істину зі Свідками Іегови. 57. Але підтримку Бога я відчувала завжди, протягом усього життя. У реальності такої ситуації не було ніколи. Лише у снах я бачила подібне і відчувала таку безпорадність. У житті, хоч якою складною була б ситуація, я ніколи не відчувала безвиході.

П.: 57. Вам допомагала віра у Бога?

Т.: 57. Я завжди відчувала його підтримку, знала, що він зі мною.

П.: 57. Бабуся подарувала вам упевненість у його захисті та підтримці.

Т.: 57. Так, я вдячна бабусі за це. У Біблії є вірш, у якому Бог говорить, що завжди підтримуватиме й спрямовуватиме. Тому як би складно не було, я завжди впевнена, що нічого страшного чи поганого не станеться.

Неавторський рис. Е.1.5

Т.: 58. Цей чоловік (рис. Е.1.5) уперто намагається зрушити з місця, хоч і зрозуміло, що це неможливо. Я можу бути такою ж упертою.

Неавторський рис. Е.1.6

Т.: **59.** Я так уявляю, що камінь – це комплекси зображеної на малюнку людини.

П.: **59.** Чоловік обтяжений комплексами, та зірку з неба все-одно, прагне дістати?

Т.: **59.** Зірка – це його мрія чи мета. Але щоб досягти цієї мети, передусім треба подивитися на себе, розібратися зі своїм життям. Спочатку потрібно звільнитися від власних комплексів – цього каменя, що не дає вільно рухатися.

П.: **60.** Ви відчували колись такий камінь?

Т.: **60.** Так, відчувала. У мене було багато комплексів.

П.: Вони стали результатом невдалого заміжжя чи були ще з дитинства?

Т.: **61.** У дитинстві мати мене постійно била. Біля неї я почувалася незатишно, скуто, ніби якісь гирі були і на руках і на ногах. Ворухнутися, щось сказати боялася, бо вона могла миттєво спалахнути. Батьки мої розлучилися і півтора року після того я жила з матір'ю, а потім я пішла до батька і жила разом з ним майже до заміжжя. Він одружився, але не хотів, щоб я виходила заміж дуже молодою і тому ми з ним посварилися. Я повернулася до матері й заміж виходила від неї.

П.: Мати вас прийняла і пробачила те, що ви пішли жити до батька?

Т.: Батьки постійно сварилися через мене. Мати використала цю ситуацію, щоб допекти батькові.

П.: **62.** А з батьком у вас були колись такі гармонійні стосунки, як на рис. Е. 1. 3 «Людина-дерево»?

Т.: **62.** Ні, а після мого заміжжя, ми взагалі десять років не спілкувалися.

П.: **62.** Він був категорично проти вашого заміжжя?

Т.: **62.** Так. Він був дуже ревнивий.

П.: **62.** Ставився до вас так, ніби ви його жінка?

Т.: **62.** Батько мене дуже любив, покладав на мене великі надії. Тому не хотів відпускати мене, не хотів, щоб я ішла за чоловіком. Що батько мав рацію я зрозуміла відразу після того, як поїхала до чоловіка.

П.: **63.** Ви сказали про це батькові?

Т.: **63.** Сказала через багато років. Ті десять років, що ми не спілкувалися, я просто підкидала йому під двері фотографії дітей.

П.: **63.** Вам хотілося хоч якусь радість йому принести?

Т.: **63.** Так. Я сумувала за ним, мені його бракувало. Я увесь час згадувала дитинство: він був для мене найкращий, найсильніший!

П.: Тобто він був для вас ідеалом фізичної досконалості?

Т.: У дитинстві – так. Батько справді був дуже красивим! **63а.** Помирилися ми з ним, коли діти вже підросли. Він дуже любив онуків, радів за них, та, на жаль, за кілька років після нашого примирення помер. Мені дуже шкода! У нас були гарні, теплі стосунки.

П.: **64.** Можна сказати, що ідучи заміж, ви чинили так само вперто, як людина на рис. Е.1.5?

Т.: **64.** Так, дійсно. У той час батько жорстко поведився зі мною, забороняв, не пускав. А якщо до мене ставляться жорстко, то я відповідаю аналогічним чином. Як кажуть, «найшла коса на камінь». **65.** І я сказала батькові: «Я жила з тобою, доки ти не одружився, готувала тобі, прала твої речі, відтепер я житиму з чоловіком!»

П.: **65.** Ви прямо констатуєте, що знайшли собі заміщення батька. Так само, як він привів дружину, ви знайшли чоловіка. Ви жили з батьком, але виконували функції дружини: дбали про нього, готували, прали, прибирали.

Т.: **65.** Так. І ми жили з ним добре, набагато краще, ніж із матір'ю. **66.** У матері я також виконувала всю домашню роботу, але ні поваги, ні вдячності не бачила. Вона любила з мене знущатися, особливо коли була п'яною. Я її просто ненавиділа. **67.** А у батька був спокій, стабільність. У мене навіть кишенькові гроші з'явилися. Я поверталася зі школи, виконувала ту саму

роботу, що і в матері, але робила це з радістю. Хоча батько мене ніколи не хвалив, але не було тиску, я не боялася, що мене битимуть, каратимуть.

П.: **68.** Чи відчували духовне злиття з батьком, як на рис. Е.1.3?

Т.: **68.** Таке злиття було у моїх думках. Просто ми не здатні були одне одному сказати про те. Але я знаю, що батько дуже мене любив, хвилювався за мене. Так само і я його любила й хвилювалася. **68а.** Цікаво, що у мене тепер подібна проблема з моїми дітьми. Молодша дочка зовсім юна, а зібралася заміж. Я цілий день можу подумки розмовляти з нею про це заміжжя, але так і не наважуся зробити це в реальності.

П.: **69.** Чи можна сказати, що коли ви жили з матір'ю, то вона отак замурувала вас і ваші почуття? Що ви прагнули чогось, але досягти не могли?

Т.: **69.** Так. У мене було багато бажань, але жодне з них не реалізовувалося. Я працювала – мила під'їзди, від батька приходили аліменти, але мати ніколи нічого мені не купувала. **69а.** Я не мала права бажати чогось. **70.** Напевне, всі гроші йшли на горілку і жили ми дуже бідно. Це спонукало мене сказати: «Я так жити не буду ніколи!»

П.: **70.** Ви пройшли своєрідну школу того, як не потрібно жити. І, вибудовуючи власне життя, діяли від супротивного.

Т.: **70.** Так. Я не знала, що буду робити, але точно знала, чого робити не буду.

Неавторський рис. Е.1.7

П.: **71.** Чим привабив вас цей малюнок? Адже зображена на ньому хатинка ніби з іншої реальності, наче мрія.

Т.: **71.** Дуже гарна хатинка.

П.: **71.** Може, вона символізує ваші мрії перед заміжжям? Ви мріяли жити у такій хатинці-раю?

Т.: 71. Мабуть, мріяла. Я чомусь була впевнена, що ми добре житимемо з чоловіком. Я бачила всі його недоліки, але свідомо заплющувала на них очі. Гадала, що після народження дитини він стане гарним сім'янином.

П.: Що ж трапилося після народження дитини?

Т.: 72. Ця хатинка-мрія просто звалилася вниз. Власне, сталося це не після, а до народження. Адже я відразу зрозуміла: щастя мені з ним не буде. Він відгородив мене від усього й усіх. Ніхто не міг мене образити, але він сам усе надолужив і за всіх «постарався».

П.: 72. Його тактика: «Тебе ніхто не образить, окрім мене». Що ж його не вдовольняло?

Т.: 72. Просто він така людина, такий важкий у нього характер.

Неавторський рис. Е.1.8

П.: 73. Ви обрали цей малюнок, тому що вам знайома така самотність?

Т.: 73. Так, знайома. 73а. Це такий стан, ніби ти сама у цілому світі. Хочеться десь заховатися, нікого не бачити, закам'яніти й нічого не відчувати, і водночас потрібно, щоб хтось був поряд і пожалів тебе.

П.: 73. Можливо, щось подібне ви відчували в дитинстві, коли жили з матір'ю?

Т.: 73. Так, відчувала.

Неавторський рис. Е.1.9

П.: 74. Чим вас привабила ця картина?

Т.: 74. Я б назвала її «Мрії». Дівчина мріє про щось хороше, але далеке. Можливо, вона збирається заміж, і мріє про щасливе родинне життя, про такий будинок, як на рис. Е.1.10.

Неавторський рис. Е.1.10

Т.: 75. Цей будинок утілює домашній затишок, тепло, розуміння. Про це мріє кожна жінка.

П.: 75. Напевно, цей будинок символізує також єднання з природою?

Т.: 75. Він символізує досконалість, щасливе сімейне життя, гармонію.

Неавторський рис. Е.1.11

П.: 76. Потоп, море наступає й поглинає землю. Чим же вас привабив такий страшний малюнок?

Т.: 76. Мене він не лякає, в ньому немає нічого страшного. 76а. Ще цей малюнок нагадує мені мої жахіття, ті, що снилися колись, про Армагеддон.

П.: 76а. Вас ті жахіття чимось приваблюють? Адже це справді нагадує кінець світу. 77. Можливо, єдиний порятунок для людей – цей потяг, який мчить попереду хвилі?

Т.: 77. Так, є колія і потяг знає, куди потрібно їхати.

П.: 76. Багатьох людей такий сюжет злякав би. Вас же він приваблює, бо ви вже адаптовані до думки про кінець світу.

Т.: 77. Єдине, що мене тут трохи лякає, це колючі сухі дерева.

П.: 78. Напевне, ви відчуваєте себе захищеною, адже перебуваєте у потязі й вірите, що він врятується від хвилі. У цьому і є сенс вашої віри – у спасінні.

Т.: 78. Так. А ще у впевненості, тому що є колія. Цей малюнок схожий на рис. Е.1.12, на якому зображено вітрильник біля морської прірви.

Неавторський рис. Е.1.12

Т.: 79. Цей малюнок нагадує мої молитви.

П.: 79. Про що ж ви молилися?

Т.: 79. Коли ми з дітьми вивчали Біблію дійшли до того, що можна, а чого не можна робити християнам, то старшій дочці біблійні вимоги не сподобалися і вона покинула зібрання.

П.: 79. Напевне, ті вимоги суперечили її бажанням?

Т.: 79. Так. Я спробувала вплинути на неї, але мої спроби лише провокували нові сварки. 80. Я розуміла, що не в силах змінити ситуацію.

Тоді я дала їй спокій і просто стала молитися Ієгови. Я молилася й просила, щоб він опікувався нею й не допустив, аби вона дійшла до самого краю прірви, коли надії на порятунок вже не буде. Ієгова почув і допоміг мені. Тетяна схаменулася й повернулася у зібрання, продовжила вивчення Біблії.

П.: 81. Вона відчула себе самотньою, не з вами, а ніби десь відокремлено, і це повернуло її?

Т.: 81. Тоді дочка вже зустрічалася зі своїм майбутнім чоловіком, який також вивчав Біблію. Вона дорожила спілкуванням із ним і повернулася в організацію. І от цей малюнок нагадав мені ту ситуацію. Я тоді чітко бачила прірву, до якої могла потрапити дитина, і вдячна Ієгови, що вберіг її від падіння.

Неавторський рис. Д.1.13

П.: 82. Чим вас привабив цей малюнок?

Т.: 82. Спокоєм і тишею. Такого спокою і тиші, як на морському дні, мабуть, немає більш ніде. Тут стабільність, надійність. Немає клопотів та хвилювань.

П.: 82. Можна сказати, що це ваше бажання – мати спокій, тишу, гармонію?

Т.: 82. З одного боку, так. **83.** Та, з іншого – я емоційна людина, іноді мені хочеться веселощів, бути серед людей, повною мірою відчувати радість життя.

П.: 84. А чи можна назвати цю картину «Подолання страху смерті»? Ви не боїтеся потопу, тому що у вас є надія на той потяг, надія, що він втече від хвилі (рис. Е.1.11). А якщо і не втече, то не страшно, адже на дні моря спокій, тиша й рівновага. Чи можна сказати, що віра дарує вам спокій та впевненість на всі випадки життя?

Т.: 84. Мабуть, так.

П.: Ви у храмі чи десь біля нього?

Т.: 84а. Ні, я не в храмі. Тут такий спокій і тиша, що не хочеться бути у храмі. Я десь біля храму насолоджуюся гармонією та спокоєм.

Неавторський рис. Е.1.14

Т.: **85.** Дівчина скинула тягар і розпрямила плечі. Я переживала подібне, коли після довгих пошуків пізнала істину зі Свідками Ієгови. Тоді я відчула значне полегшення.

П.: **86.** Але ця дівчина не може вільно рухатися, вона зрослася із землею.

Т.: **86.** Я цього не побачила. Мені здається, що вона отримала бажане.

П.: **86а.** І тому світ їй не вабить? Вона закрилася від нього руками, аби насолодитися тим відчуттям?

Т.: **86а.** Так. Вона відчуває щастя, і тому їй не цікаво те, що довкола.

Неавторський рис. Е.1.15

Т.: **87.** Подібні відчуття я переживаю в ті дні, коли не виділяю часу на духовні справи. Коли настає час вечірньої молитви, то мені соромно перед Ієговою, я відчуваю провину. Тоді я намагаюся швидше заснути, щоб і не молитися.

П.: Отже, Бог рятує від почуття провини. Але інколи воно оживає.

Т.: **87.** Мені буває соромно, коли не стримаюся, скажу комусь щось різке чи грубе. Тоді сама себе картаю: чому не придушила в собі той негатив, чому зробила людині неприємно?

П.: Щовечора ви тримаєте моральний звіт перед Богом.

Т.: **88.** Перед молитвою хочеться розповісти Ієгові, як пройшов день, що робила, які ситуації були. Не кожна людина тебе зрозуміє, а Ієгова зрозуміє завжди. Тому в мене є потреба просто поговорити з Ним.

ДОДАТОК Е.3

Семантика комунікатів стенограми психокорекційної роботи з протагоністом Т.

Зміст комунікатів	№ комунікатів
Відчуття вищості, обраності через «правильність» своєї віри	1, 5, 15, 19a
Вплив бабусі на формування релігійного світогляду	3, 28, 29, 55
Релігійна віра як світоглядне підґрунтя, джерело активності	4, 6, 33, 35
Віра – об’єднавчий фактор для родини	7, 32, 43, 43a
Бог, релігійне зібрання як заміщення батьківської особи	8, 21, 26, 32, 36, 53, 88
Нівелювання почуття меншовартості через підкреслення грішності всіх людей	9
Деструктування взаємин із рідними та оточуючими	10, 12, 58, 64, 86a
Віра як порятунок від внутрішньої агресії	11, 13
Відчуття сили за рахунок єднання з образом Бога, наближеності до Бога	13
Менторська позиція	14, 24
Суперечливість образу Бога	16, 18
Раціоналізація, «виправдання» Бога	17, 19
Декларування залежності людини від Бога, нездатності самотійно керувати власним життям	18, 23, 26a, 80
Віра як засіб захисту дітей від негараздів світу	22, 56
Негативні наслідки виховних обмежень у родинах Свідків Ієгови	22a, 79
Важливість власного «хочу» для протагоніста	27, 41
Тенденція «до життя»	28a, 83
Віра як джерело впевненості та позитивних емоцій	30, 31, 39, 53, 57,

	78, 85
Прагнення до раціональності	34
Віра як невід’ємна частина сутності Т	37, 54
Тенденція до самозвинувачення	40, 87
Важливість особи, що виконує функцію захисту, турботи	38, 41a
Соціальна пасивність	42
Стосунки із матір’ю – джерело негативних переживань	44–46
Драматичні переживання дитинства, пов’язані із матір’ю	47, 60, 61, 66, 69, 73
Тенденція до єднання, гармонійних любовних стосунків із партнером	49, 71, 74, 75
Драматичний досвід шлюбних стосунків	25, 50, 72
Віра як заміщення духовного єднання з чоловіком	51, 52
Вияв едіпальних залежностей у стосунках із батьком	62, 65, 68
Значущість образу батька для	63, 63a, 67
Тенденція до відступу від реальності	76, 82, 86
Віра як порятунок від страху смерті	76, 77, 84

ДОДАТОК Ж.

Фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом В.

ДОДАТОК Ж.1. Неавторські та авторські малюнки, використані під час психокорекційної роботи з В.

Рис. Ж.1.1.

Рис. Ж. 1. 2.

Рис. Ж. 1. 3. М. Реріх. Мадонна Лаборис

Рис. Ж.1.4.

Рис. Ж.1.5.

Рис. Ж.1.6.

Рис. Ж.1.7.

Рис. Ж.1.8.

Я серед людей.
Сприйняття нещастя

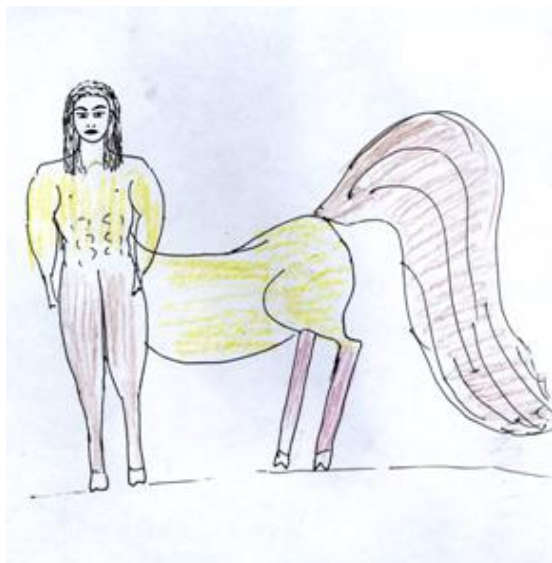

Рис. Ж.1.9. Людина, якої
психологічно не існує

Рис. Ж.1.10. Неіснуюча тварина

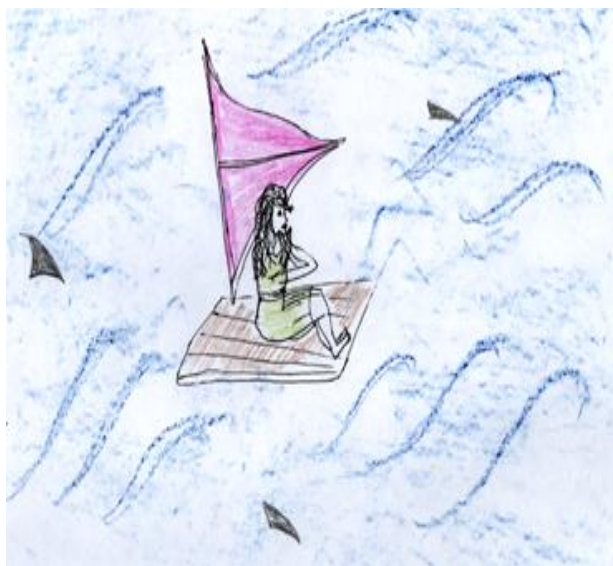

Рис. Ж.1.11. Мій страх

ДОДАТОК Ж.2

Стенограма психокорекційної роботи з протагоністом В.

Психолог пропонує протагоністу за допомогою каменів представити якусь актуальну, важливу для нього ситуацію, модель родини, тощо.

Фото Ж.1.1

В.: **1.** У композиції я втілила свої переживання. Не так давно я розлучилася з чоловіком, з яким прожила близько трьох років. Наше розлучення дуже драматичне для мене. Великий камінь – це я. **2.** Це, мабуть, чоловіче начало у мені. Згадуючи своє життя з чоловіком, порівнюю себе з робочим конем, котрий все тягне на собі. Так і мама все сама робила.

П.: **3.** Тобто, цей образ тягнеться ще з дитинства?

В.: **3.** Мабуть, так. Тому що у моїй родині був матріархат: за фінанси відповідала мама, вона завжди була активною, командувала всіма. Очевидно, це у мене від неї – саме на мені має бути фінансове забезпечення родини.

П.: **4.** Можемо констатувати залежність від матері: ви прагнете виконувати функцію, яку й вона виконувала у родині. Подібний матріархат ви побудували і у власних стосунках з партнером. Чи навантажували вас стосунки із матір'ю?

В.: **5.** Так. Я не хочу бути такою, як мама. **6.** Вона дуже хороша людина, я люблю її. **7.** Але вона просто душить мене своєю любов'ю, постійно телефонує, прагне контролювати.

П.: Отже, її любов більше потрібна їй, аніж вам. Можливо, подібною любов'ю вона прагне полегшити почуття провини перед вами за те, чого не додала у дитинстві. **8.** Повернімося до вашого образу на композиції. Можна

сказати, що він був присутній ще з дитинства. Це ваша залежність, у тому числі й матеріальна, певна несвобода.

В.: 8. Так. Ще це мій «хлопчачий» імідж, який також тягнеться з дитинства. Я надаю перевагу спортивному стилю і помічаю, що чоловіки ставляться до мене як до друга, приятеля. А мені хотілося б бути за чоловіком, як за кам'яною стіною.

П.: 8. Хтось у родині хотів хлопчика?

В.: 8. Так, батьки очікували сина, а народилася я.

П.: 8. Можливо, це й спонукає вас до спортивного стилю в одязі та поведінці. У композиції з каменів, яку ви створили для презентації себе, є світлі проблиски і є чорнота. 9. Ця композиція втілює все ваше життя? І хороше, і погане, що було у ньому? Тобто темний камінь не зникає, навіть коли все добре, а лишається у вигляді тривоги чи ще чогось?

В.: 9. Так. Це тривога, відчай, відчуття беззахисності, безпорадності. Мені хочеться відчувати себе захищеною, хочеться, щоб був захисник. 10. Я розумію, що мама мене не зможе захистити, а батько помер. Коли він був живий, я подібного не відчувала.

П.: 11. Вам хотілося б позбутися цього каменя?

В.: 11. Так, хотілося б. Без нього мій внутрішній стан був би зовсім іншим.

П.: 12. Якою ви будете без нього?

В.: 12. Тоді не буде чорноти, не буде відчаю. Сіренький камінь тоді також зникне.

П.: 12. А що ви відносите до сірого камінчика?

В.: 12. Це моя самотність. Мені б хотілося мати родину, якусь стабільність у житті. Хочеться мати чоловіка, на якого можна покластися. Тоді я б почувалася більш захищеною.

П.: 13. Можна сказати, що ці камені символізують ваші життєві переживання? Щось у житті змінюється, а ці відчуття та переживання залишаються?

В.: Так. Крім того, це різні неприємні несподіванки. Я дуже хворобливо на них реаую: плачу, депресую, мені нічого не хочеться робити.

П.: **14.** Потрібно зрозуміти, що ви самі в силах «витягнути» себе з такого стану. «Витягнути» через якусь активність, адже тільки плачучи та страждаючи, ви ще глибше занурюєтесь у трагедію, ніби замуруєте себе у своєму горі. Доцільніше всупереч «не хочу» починати щось робити, виявляти якусь активність. Бо як же ви попросаєтесь із самотності, коли сама занурюєтесь у стан пасивності?

В.: **15.** Так, я розумію. Річ у тім, що моя активність ніби пробуджується, коли я не одна, коли у мене з'являється партнер. Тоді я все встигаю, не стомлююся, тоді я активна повною мірою.

П.: **16.** Що б ви відчули, якби переживання, презентовані за допомогою каменів (фото Ж.1.1), були нівельовані чи взагалі зникли?

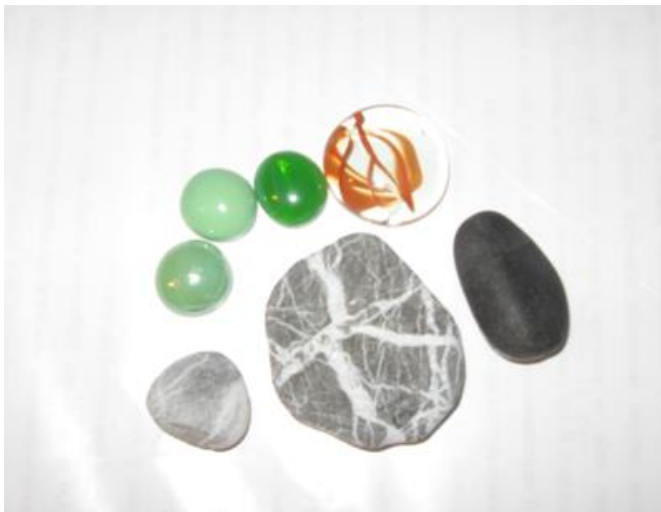

Фото Ж.1.2

В.: **17.** Відчуття мої змінилися б, стали яскравішими (фото Ж.1'.2). Були б радість і задоволення від кожного прожитого дня (прозорий камінь із жовто-гарячими смугами). Інші яскраві камінчики символізують стабільність, безтурботне життя. Щоб прокидатися і не думати, що потрібно кудись бігти.

П.: **16.** Безтурботне життя ви пов'язуєте з багатством?

В.: Ні, мені досить того, щоб грошей вистачало на життя. **18.** Просто я хочу, щоб поряд був хтось, хто допоміг би мені розв'язувати проблеми. **19.**

Тому що коли у мене якась проблема, я впадаю у депресію і сплю тоді цілими днями. Я просто не можу прокинутися.

П.: 20. Коли ви спите цілий день, то ви ніби й не живете, ви цей день просто втрачаєте. Ви ніби сама собі вкорочуєте життя. А що символізують останні камінчики?

В.: 21. Камінь у центрі – це певна життєва впорядкованість, коли все стабільно, все йде по накатаній колії, знаєш свої обов'язки, що потрібно зробити кожного дня. Ще один яскравий камінчик, – це моя мрія про щасливе сімейне життя, про гармонію у родині.

П.: 22. Я слухаю вас і у мене з'явилося відчуття, що активність не є вашою цінністю?

В.: 22. Так і є. Мені більш притаманна пасивність.

П.: Складіть за допомогою камінчиків ту ситуацію, яка була до ваших стосунків із чоловіком.

Фото Ж.1.3

В.: 23. Мої відчуття були ось такими (фото Ж.1.3). Був камінчик, що символізує безтурботність, адже раніше я була безтурботною, постійно усміхалася. Тепер у мене вкрали посмішку.

П.: 23. Украв ваш колишній чоловік чи саме життя?

В.: 23. Мабуть це сталося тому, що мені бракує батьківської турботи, відчуття захищеності, яке давав батько. Раніше я не була такою. Я була оптимісткою, не западала у такі депресивні стани, як тепер.

П.: 24. Камінчик безтурботності, яку забезпечував батько, був із дитинства?

В.: 24. Так, з дитинства. 25. Хоча це й дивно, бо в дитинстві я дуже хворіла. Довго взагалі не ходила, тому що отримала тяжку травму спини. 26. Мабуть, темний камінчик у центрі символізує мої хвороби.

П.: 26. Чи не схожий він на темний камінчик із першої композиції (фото Ж. 1.1), що символізує беззахисність та безпорадність?

В.: 26. Мабуть, так воно і є. Я просто над цим не замислювалася.

П.: 26. Відчуття безпорадності зародилося в дитинстві під час хвороби, коли сама не здатна була рухатися, ходити. А тепер у актуальній ситуації відшукується підстава і відбувається ніби «відродження» того дитячого переживання. Вам хотілося б щось змінити у композиції?

В.: 27. Прибрати темний камінь. Щоб була радість, а мрії ставали реальністю. Дуже хочу міцну родину.

П.: 27. Але ж ви усвідомлюєте, що родина – це певні обов'язки?

В.: 27. Так, я готова взяти ці обов'язки на себе.

Неавторський рис. Ж.1.1

В.: 28. Жінка – це мій емоційний стан, а ангел – це я.

П.: 28. Подібний стан – пасивності, пригніченості, відстороненості від світу – є типовим для вас? Як часто ви переживаєте подібне?

В.: 28. Мабуть, такий стан є для мене уже типовим. 29. Я часто впадаю у відчай і прошу у Бога смерті. 30. Тому що мене нічого не радує, ніщо мені не мило. Особливо це поглибилося після розриву стосунків з чоловіком, оскільки він давав відчуття захищеності, відчуття, що я не самотня. 31. Я розумію, що він не вартий того, щоб сумувати за ним, що він учинив негідно, але не можу перебороти себе.

П.: 32. Парадокс: ви усвідомлюєте, що чоловік не вартий ваших сліз, і при цьому готові вмерти, бо його немає поряд. У чому ж тут логіка?

В.: 32. Я не дивилася на ситуацію під таким кутом зору.

П.: **33.** Якщо постійно перебувати в такому зігнутому стані, то як же можна чогось досягти у житті? Чи не була ваша мама надміру активною і чи не приглушала вона вашу активність своєю?

В.: **33.** Так і було.

П.: **34.** Тому вам тепер і потрібно, аби біля вас була ініціативна людина, яка спонукала б вас до активності, вела за собою.

В.: **34.** Так. Я завжди тягнуся до людей, які сильніші, активніші за мене.

Неавторський рис. Ж.1.2

П.: Можливо, цей малюнок привернув вашу увагу тому що вам хотілося б випрямитися, розгорнути крила?

В.: **35.** Так. Скелі символізують негаразди, проблеми, якими сповнене моє життя. **36.** А крила дають можливість відлетіти. Я дуже хотіла б вирватися із середовища, в якому перебуваю, змінити роботу. Мені здається, що тоді все в моєму житті змінилося б на краще.

П.: **37.** А що ви робите, аби змінити щось у житті, змінити роботу?

В.: **37.** Нічого. У мене просто зараз немає такої можливості.

П.: **38.** Говорячи так, ви самі собі перекриваєте шлях до змін. Ви ніби не живете повною мірою. Гадаєте, що справжнє життя буде колись потім. Ви самі обмежуєте власну активність.

В.: **38.** Мабуть, так. Просто потрібні певні зусилля, а я до них не готова, боюся їх. Іще цей малюнок викликає в мене асоціацію чистоти, природності. Але ця чистота асоціюється не з ангелом, а саме з природою.

П.: **39.** Можливо, ангел із крилами є символом вашого бажання піднятися над обтяжливою для вас реальністю?

В.: **39.** Це справді так. Адже я не знаю, як мені жити в цій реальності. **40.** Навіщо я народилася – для того, щоб мучитися?

П.: Хтось знає про ваш зігнутий стан (рис. Ж.1.1)?

В.: Ні, я його приховую, мені так легше.

П.: **41.** Його потрібно не приховувати, а з ним боротися. Тому що відчуження життя, втрата сенсу може призвести до хвороби, з якою ви просто не впораєтеся. Прикличте на допомогу власний розум і намагайтеся не жити самим лише негативом.

В.: **41.** Дякую вам за ці слова. Я все це ніби знаю, але мені потрібен якийсь поштовх, струс, щоб узяти себе в руки.

Рис. Ж.1.3. М. Реріх. Мадонна Лаборис

П.: Автор зобразив на картині Рай та пекло. Мадонна за допомогою шарфа перетягує стражденні душі з пекла до Раю. Святі Петро та Павло спостерігають за її діями. В якому образі ви себе бачите і які почуття викликає ця картина?

В.: **42.** Я бачу себе в образі жінки, яка стоїть на шарфі поруч з Мадонною. Ще до початку роботи я стояла на краю пекла. А тепер вирішила: «Досить! Час виходити з темряви, в якій я перебуваю!»

П.: **43.** Правильно, адже вихід із темряви залежить тільки від вас. Ніякі препарати, ліки не допоможуть вам штучно перебороти свою депресію. Це можете зробити лише ви власними зусиллями. Людина часто недооцінює себе і дозволяє квітнути своєму інфантилізму, очікуючи, що хтось прийде і допоможе. Але навіть Бог реалізує свої помисли щодо вас через вашу активність. А коли ви така пасивна, перебуваєте в утробному стані, то світла Божого не можете побачити, ви закриті для Божої Благодаті.

В.: **42.** Я це розумію і буду працювати над собою. Мені дуже хочеться вийти з цього стану.

П.: **43.** У вас, як і у всіх людей, є внутрішні резерви, і в ваших силах віднайти їх. І тоді не буде потреби, аби вас іззовні хтось до чогось спонукав.

44. Якщо ви стоїте вже біля Мадонни, то що б ви їй сказали, аби потрапити до раю?

Фрагмент психодрами

В.: Дякую, Мадонно.

П.: **44.** Мадонна відповідає: «Ще рано дякувати. Ти тільки на шляху до Раю, а не в Раю. Чому ти опинилася у пеклі?»

В.: **45.** Люди потрапляють до пекла через свої гріхи, я ж потрапила до туди через свою депресію.

П.: **46.** А ви не пам'ятаєте, чи були подібні стани у дитинстві?

В.: **46.** Ніколи не було.

П.: **47.** Спробуйте знову звернутися до Мадонни.

В.: **47.** Мадонно, допоможи мені, будь ласка, стати на правильний життєвий шлях.

П.: **48.** Мадонна відповідає: «Мабуть, на певних етапах життя тобі здавалося, що ти йдеш правильним шляхом. Чому ж ти збилася з того шляху?»

В.: **48.** Мабуть, не втрималася через свою слабкість. Найлегше нічого не робити, просто перебувати внизу (в пеклі).

П.: **48.** Отже, ви констатуєте, що для вас є властивою бездіяльність. **49.** Мадонна запитує: «Ти впевнена у тому, що надалі будеш активною?»

В.: **50.** Я намагатимусь. Мені набридла моя бездіяльність.

П.: **49.** Мадонна відповідає: «Важливо, щоб ти перебудувала свій внутрішній світ. Зрозуміла, що активність, в розумних межах, є цінністю».

В.: **50.** Я б відповіла, що не усвідомлюю цього стовідсотково, але інтуїтивно відчуваю, що це так. Іншого виходу в мене немає, я мушу стати активною.

(кінець психодрами)

П.: **50.** Саме життя змусило вас зрозуміти це. **51.** Мадонна запитує: «За яких обставин ти більш активна, а за яких пасивна? Я можу спрогнозувати, що активною ти є тоді, коли тебе хтось веде за собою, надає допомогу, ініціює. Чи це так?»

В.: **51.** Я активна, коли в мене все гаразд у особистому житті.

П.: **51.** Таким чином, ти стверджуєш свою залежність від іншої людини, яка забезпечувала б тобі тепло, затишок, захист.

В.: 51. Так і є.

П.: 52. Тоді ти активною можеш бути заради іншої людини, а не заради себе.

В.: 52. Я не можу сказати, що жертвую собою у стосунках. Просто в мене ніби крила виростають.

П.: 52. І поки біля вас є людина, то є і крила. Отже, ви цілком від неї залежні: вона йде, і ви ніби втрачаєте сенс життя. А потрібно бути цінністю для себе самої. Адже ви гідні того, щоб мати крила для себе самої, а не лише для іншого. За усім цим може критися ваша залежність від батьків чи від іншої значущої людини. Хто був для вас найбільш значущим у сім'ї?

В.: 53. Батько. Можливо, він такий значущий для мене тому, що його вже немає.

П.: 54. Напевне, такий зігнутий стан (рис. Ж.1.1) ви переживали, коли він помер?

В.: 54. Так. 55. З батьком я завжди легко знаходила спільну мову. Характер у мене материнський, тому з мамою мені тяжко було спілкуватися: ми обоє запальні, обоє активні. А батько був розміреним, поміркованим, тому з ним мені було легко.

П.: 55. Ви ніби були заміщенням матері для батька, якщо зважати на ваш «материнський» характер. 56. Як ви гадаєте, що сказав би батько, якби довідався про ваші депресивні стани?

В.: 56. Підтримав би мене якимось.

Фрагмент психодрами

П.: 56. Можливо, він сказав би: «Доню, де ж твоя активність, про яку ти щойно говорила»?

В.: 57. Моя активність зникла, бо мене зламало життя. У мене немає вже сил. Я – живий труп.

П.: 58. Батько відповідає: «Доню, ти молода, красива. Навіщо перетворювати себе саму на живого мерця, коли є змога щось змінити, якимось влнати ситуацію? А ти за життя стала такою, як я після смерті. Тобі так

хочеться вже бути разом зі мною? То колись будеш, завжди встигнеш на той світ».

В.: 59. Я розчарувалася в людях, яких вважала друзями, яким відкривала душу, розповідала про свої проблеми та переживання. Мені було дуже прикро, що найближча подруга зрадила мене: розповіла про те, що я просила зберегти у таємниці.

П.: 60. Батько може відповісти: «Навчися нікому не відкривати своїх таємниць. Чому ти від подруги очікувала того, чого не змогла зробити сама? Ти ж не змогла зберегти в таємниці те, про що не хотіла розголосу».

В.: 61. Просто я не настільки сильна.

П.: 60. «І подруга не настільки сильна. То чому ти собі пробачаєш слабкість, а їй – ні? Потрібно вчитися долати бажання розповідати комусь про щось».

В.: 62. Так, я це зрозуміла. Тоді у мене не буде потреби боротися із тією чорнотою, яка охоплює мене після розчарування.

П.: А що вам допомагає з тією чорнотою боротися, адже важко ходити з таким каменем на душі?

В.: 63. Сама я не можу з нею боротися, в мене немає сил. Я ділюся з друзями і прошу їхньої поради.

П.: 64. Це ілюзія, що вам забракне власних сил на розв'язання ситуації. Адже жоден друг не знає всіх її деталей і нюансів, усіх ваших можливостей. Відомі вони лише вам. Тому порада ззовні не буде цілком адекватною ситуації. Тільки ви сама можете дати собі доцільну пораду і сама собі потім допомогти.

В.: 65. Це для мене є проблематичним. Я звикла, що за мене хтось вирішує. Навіть коли я сама, без чоловіка, то мама поради дає. **66.** Мама мене не сприймає як дорослу, ніколи не прислухається до мене. Каже, що і у 60 років я буду для неї дитиною.

П.: 66. Таким чином мама плекає у вас почуття меншовартості, прикриваючись при цьому тезою «ти ж моя дитина». **67.** Отже, ми виявили

вашу душевну відкритість для інших людей. За такої відкритості завжди буде причина для розчаровувань у людях і негативного до них ставлення. **68.** Тому що це є одним зі способів переконувати себе у тому, що «я така чиста, відкрита, щира, а люди такі злі і підступні», тобто «я ідеальніша за інших людей». Але якою ціною ви переконуєтеся у цьому? Ціною розчарувань, проєкцій негативних почуттів на інших.

В.: **69.** Мабуть, тому досить часто мені не хочеться спілкуватися з друзями: я не відповідаю на дзвінки, або кажу, що поспішаю.

П.: **69.** Це може бути відголосок давніх розчарувань. Не спілкуєтесь тому, що не вірите у щирість друзів у те, що вони не потішаються з вашого стану. **70.** Повернімося до Мадонни. Вона говорить: «Ми з'ясували, що ти сама робиш певні кроки для того, щоб поринути у стан депресії, як у цієї зігнутої фігури (рис. Ж. 1.1). Ти щира, привітна, відкрита до людей, готова піти їм назустріч, надати допомогу. При цьому ти очікуєш, що і люди до тебе ставитимуться аналогічно. Але то твоя умовна цінність, а не їхня. І коли очікування не підтверджуються, ти впадаєш у депресивний, «зігнутий» стан.

В.: **71.** Так, ви маєте рацію. У мене є почуття самопожертви.

П.: **71.** Мадонна відповідає: «Жертвуєш собою не просто так, а сподіваючись отримати певні дивіденди. Тобі потрібні любов, підживлення позитивними емоціями. Заради цього ти готова на самопожертву, але очікуєш того самого й від інших. Очікуєш половинку своєї душі: щоби був хтось такий же, як і ти».

В.: Саме так.

П.: **72.** Мадонна запитує: «Чи буде комфортно тобі у Раю»?

В.: **72.** Я знаю, що буде комфортно. Я сподіваюся знайти у Раю людину, яка буде мені вірним другом, буде мене підтримувати.

П.: **72.** Мадонна говорить: «Ти хочеш увійти до Раю з тими самими очікуваннями, з якими жила поза ним. Адже ти увесь час шукаєш людину, з якою тобі було б комфортно».

В.: Так.

П.: **73.** «Тоді зрозуміло, для чого тобі Рай: тут збільшується шанс реалізувати те, чого не змогла зреалізувати у цьому недосконалому світі».

В.: **73.** Так, із такими помислами я і йду до Раю.

П.: **74.** Отже, ти вважаєш, що причиною неможливості реалізації твоїх прагнень є недосконалість світу?

В.: **74.** Просто, я розумію, що дружба має бути безкорисною. А якщо я допомагаю комусь з думкою, що свого часу він мені допоможе, то це егоїстично.

П.: **75.** Розуміти – це одне. Але є ще несвідома сфера і несвідомі бажання. Тому на несвідомому рівні залишається бажання, щоб ця людина відповідала тим самим. І потім, коли сподівання не підтверджуються завжди буде смуток. **76.** Можна сказати, що в реальному світі ви змушені, говорячи образно, входити «у рай своєї душі», занурюючись у свій внутрішній світ (зігнута фігурка на рис. Ж.1.1), відчужуючись від недосконалості реального світу.

В.: **76.** Так. Мені так комфортно.

П.: **76.** Цей стан схожий на внутрішньоутробний. Дитині в материнській утробі також комфортно, нічого не потрібно робити, все роблять і все вирішують за неї.

В.: **77.** Я знаю, що це шкодить мені, але...

П.: **77.** Але ви у такий спосіб зберігаєте свою чистоту, не торкаючись бруду реального світу. Однак, цей стан досить песимістичний, підживлення у собі самій вам важко шукати.

В.: **78.** Я це розумію. Сама себе заспокоюю, що сил уві сні набираюся. Хоча й знаю, що коли цілий день сплю, депресія тільки поглиблюється.

П.: **79.** Мадонна говорить: «Я трохи непокоюсь – чи не привнесеш ти до Раю такий песимістичний настрій і смуток?»

В.: **79.** Я б відповіла: «Коли я перейду до Раю, смуток відлетить».

П.: **80.** Мадонна запитує: «Хіба ти сама не позитивна людина? Чому ти заради себе самої не намагаєшся бути мажорною?»

В.: **80.** У мене немає на це сил.

П.: **81.** Мадонна просить: «Розкажи, що тебе радує у житті»?

В.: **81.** Я радію тоді, коли в мене є кохання, коли воно взаємне. Тоді я активна, весела.

П.: **82.** Мадонна каже: «Ти говориш про те, що тебе радувало, коли ти любила. Ти говориш про те, чого в тебе зараз немає. Я ж пропонувала розповісти, що тебе радує саме сьогодні».

В.: **83.** Радує, коли є певна стабільність у житті, безтурботність, безпроблемність. Нехай не буде якихось емоційних сплесків, кохання, аби все було добре і не було ніяких проблем. Тоді я радію.

П.: **84.** Мадонна говорить: «Ти не сказала, що радієш життю, можливості спілкуватися, бачити красу природи. Не сказала, що радієш можливості вільно рухатися, ходити на роботу, до церкви, зустрічатися з друзями. Не радієш тому, що маєш змогу спілкуватися із Богом, із рідними».

В.: **85.** Цьому я чогось не радію. Я не можу просто радіти тому, що живу, що здорова.

П.: **86.** Мадонна пропонує: «Тоді проговори: «Я не рада, що живу на світі, не рада, що можу розмовляти, спілкуватися з людьми. Або, можливо, тобі захочеться щось із сказаного мною сприйняти як привід для радості».

В.: **87.** Я б дуже хотіла прокидатися і радіти прийдешньому дню, сонечку, спілкуванню з людьми. Я б дуже хотіла відчувати цю радість, але у мене не виходить, іноді бувають лише проблески цієї радості. **88.** Я працюю без вихідних і дуже стомлююсь – не так фізично, як морально. Тому не можу щиро радіти життю.

П.: **88.** Найбільш деструктивним моментом є ваша робота. Чому ви не намагаєтесь змінити її?

В.: **88.** З фінансових міркувань. Якби в мене був чоловік, який би добре заробляв я б покинула свою роботу. З повертаюся додому години у дві ночі, довго не можу заснути. Лише під ранок засинаю, а тоді довго сплю. **89.** Коли прокинусь, у мене вже немає бажання кудись іти, зустрічатися з людьми,

спілкуватися. Мені не хочеться нікого бачити, не хочеться робити макіяж, красиво вдягатися. **90.** А виходити на вулицю абияк теж не хочу, бо боюся: що про мене подумають люди.

П.: **91.** Ви хочете сказати, що боїтеся, що вас не оцінять так, як вам того хотілося б?

В.: **91.** Так, боюся бути не на висоті.

П.: **90.** Це знову ж-таки підтверджує велику залежність від людей, від їхнього ставлення, оцінки. **92.** Чи була для вас дуже важливою позитивна оцінка когось із батьків?

В.: **92.** Так, мені хотілося, щоб мене позитивно оцінювали.

П.: **92.** Вам і тепер хочеться того ж самого. **93.** І якщо ви не відчуваєте себе на висоті, то краще й не виходити, щоб ніхто вас не бачив і не подумав, що маєте гірший вигляд, ніж раніше.

В.: **93.** Мені здається, що справа у моїй роботі. Я співачка, мене знає пів-міста. Люди звикли мене бачити «в усій красі», завжди усміхненою, і я не хочу, аби вони мене бачили іншою.

П.: Ви виправдовуєтеся зовнішнім чинником. **94.** Навіть якщо ви зміните роботу, то це не усуне вашої проблеми, вона вже набула хронічного характеру, застрягла.

В.: **94.** Мабуть, так, бо я думала про це.

П.: **95.** Потрібно над собою працювати, вчитися по іншому дивитися на себе і на ситуацію. Чи вірите ви в себе, у свої сили? У що ви взагалі вірите: у долю, в Бога, у щасливий випадок, в іншу людину?

В.: **96.** Я вірю у долю.

П.: **96.** І починаєте думати, що такою і є ваша доля?

В.: **96.** Так. **97.** Але іноді приходить думка, що все залежить від мене, потрібно працювати над собою, вчитися позитивно мислити і тоді все буде гаразд. **98.** Але бракує сили і руки опускаються.

П.: **99.** Працювати потрібно не лише з помислами, вони – тільки маленька часточка реальності, в якій ми живемо.

В.: **99.** Я розумію це. **100.** Коли в мене погано на душі, я йду до церкви. Там мої сили відновлюються, я відчуваю полегшення. Мені здається, що Бог дивиться на мене, чує мої молитви, розуміє. **101.** А коли особливо тяжко, я прошу в Бога смерті – навіщо мені життя, коли я не відчуваю його? Людина в інвалідному візку краще відчуває життя і радіє йому, аніж я.

П.: **102.** Тобто ваша віра дуже нестійка. Вона квітне лише тоді, коли у вашому житті все оптимально. А коли з'являється негатив, ви опускаєте руки і найкращим виходом із ситуації вважаєте смерть.

В.: **102.** Так. **103.** Я не думаю про самогубство, це ж гріх, просто прошу у Бога смерті.

П.: **104.** Уявіть, що до вас під'їхала людина в інвалідному візку і говорить: «Ти все одно не радієш життю, тобі байдуже як жити, ти ж хочеш смерті. Тож давай поміняємося – ти станеш інвалідом, як я, і сидітимеш у візку, а я займу твоє місце».

В.: **104.** Ні, не хочу! Я б не погодилася!

П.: **104.** Бо розумієте, що неможливість самотійно рухатися іще гірше за ваш стан?

В.: **104.** Так. І я ще розумію, що не все завжди погано.

Неавторський рис. Ж.1.4

П.: **105.** Одна половина цього малюнка світла, а друга – темна. Що б ви віднесли до світлого, а що до темного?

В.: **105.** Темне – це хвороби і негаразди. Світле – це радість життя.

П.: **106.** Віру в Бога до якої половини віднесете?

В.: **106.** Звісно, до світлої.

П.: **106.** Віра посилюється тоді, коли у вашому житті настає світла смуга?

В.: **107.** Я не можу сказати, що моя віра є нестійкою, останнім часом вона навіть посилилася. **108.** До церкви я почала ходити після смерті батька. Тоді у мене ще не було міцної віри. Я стояла на службі Божій і мріяла, щоб

вона швидше закінчилася, аби бігти у справах. **109.** Тепер усе по-іншому. Під час служби Божої, я отримую такий заряд позитиву, що і додому потім лечу ніби на крилах. **110.** Потім поступово цей заряд, тане, тому що багато різних неприємних ситуацій, неприємних людей. **111.** Але тепер завдячуючи відвідинам церкви я людей стала краще відчувати: я відчуваю, чи можна людині відкритися та довіритися, чи ні.

П.: **111.** А раніше ви були відкриті для всіх?

В.: **111.** Так. Окрім того, я стала спокійнішою. Можу іноді змовчати, згладити якусь ситуацію.

П.: **112.** Видається, що ваша віра не лише світлого стосується, а й залежить від сили негативу, який вас огортає. Бо ви апелюєте до Бога, коли темрява тільки починає огортати вас. Коли дуже погано, ви западаєте у такий «зігнутий» стан (рис. Ж.1.1). **113.** А коли темрява ще не поглинула вас цілком, то ви звертаєтеся до Бога. І тоді вам стає легше.

В.: **112.** Так, це правда. **114.** Коли у житті все добре, я не ходжу щотижня до церкви. Якщо в мене все гаразд, то й потреби такої немає.

П.: **115.** Отже, до Бога ви звертаєтеся тоді, коли темрява починає наступати. **116.** Коли вона розгортається дедалі ширше, то думки про Бога розлітаються, ніби пух кульбаби. **117.** А сон, якому віддаєте так багато часу, куди б віднесли?

В.: **117.** Мабуть, до темного боку. Бо коли я просплю увесь день, то, прокинувшись під вечір і збираючись на роботу, впадаю у ще більшу депресію. Я бачу, що надмірний сон шкодить мені, в мене тіло ніби атрофується.

П.: **118.** Тоді можна сказати: «Хоч я і прошу в Бога смерті, але й сама часу не гаю: сама собі посилаю смерть, впадаючи щодня в такий довготривалий сон. **119.** Бо я у цей час і не живу повною мірою – я бездіяльна, перебуваю десь за межами реальності, уві сні». **120.** Виходить, що ваша віра не є для вас порятунком від усіх негараздів?

В.: **121.** Мені здається, якби не моя віра, то мене б уже взагалі не було на цьому світі.

П.: **120.** Ви вірите в існування Бога чи просто у підтримку вищих сил? Чи у те, що врешті-решт вам буде забезпечена якась світла перспектива?

В.: **122.** Вірю у Бога. Віра зробила мене кращою, хоча я й не живу за Божими заповідями. **123.** Коли дуже тяжко, я звертаюся до Бога й говорю: «Боже, якщо не даєш мені смерті, то допоможи розв'язати цю проблему». І коли сподіваєшся, обов'язково знайдеться якесь рішення, вихід із ситуації.

Неавторський рис. Ж.1.5

П.: **124.** Ви говорите про бажаність смерті. Як би ви поставилися до того, якби ваша смерть знайшла втілення у цій розпливчастій фігурі на хресті? Вас було розіп'ято, вас уже немає, життя триває. Згодом ви проросли отаким деревцем, але воно – вже не ви. Що б ви сказали з цього приводу? Ви ж просили у Бога смерті, то він вам відповів: «Подивися на цю картину. Це те, що я можу тобі подарувати».

В.: **125.** Ні, я не хочу... Мабуть, усі ці розмови про смерть – то пустодзвін. Я прошу смерті, але не усвідомлюю, яка вона. Це доволі жахливо.

П.: **124.** Так. Людина не замислюється над цінністю життя доти, доки не опиниться віч-на-віч зі смертю. Наприклад, лише довідавшись про смертельну хворобу, вона усвідомлює, що життя є цінністю. Які почуття викликає у вас цей малюнок?

В.: **125.** Не дуже приємні. Але добре, що ви мені його показали. Дивлячись на нього розумієш, що потрібно радіти кожній хвилині життя.

П.: **124.** Сподіваюся, що це припинить ваші прохання у Бога смерті. Тому що плекання думки про смерть рано чи пізно може призвести до фатального завершення.

В.: **125.** Я це розумію.

П.: **126.** Можливо, є велика залежність від батька і вам хотілося б приєднатися до нього?

В.: **126.** Так, батько був для мене дуже значущою людиною. Я тяжко переживала його втрату.

Неавторський рис. Ж.1.6

П.: **127.** На малюнку показано, що смерть керує всім. А люди – ніби шахи на дошці, але у вигляді маленьких дзиг. Насправді їх дуже легко звалити з дошки. Художник показує незахищеність людини перед смертю, а ви її самі просите. Наступного разу коли до вас прийде думка про бажаність смерті, згадайте цей малюнок. Людина така тендітна істота, що просити про швидший прихід цього страшного створіння не потрібно. З. Фрейд говорив, що смерть є найнадійнішим подарунком природи для людини.

Неавторський рис. Ж.1.7

П.: **128.** Серед холодних крижаних скель причаївся будинок. Чи затишно вам було б жити у ньому?

В.: **128.** Ні, незатишно.

П.: **128.** А чи не схожий ваш стан, у який ви самі себе заганяєте на цей холодний пейзаж?

В.: **128.** Так, схожий.

П.: **128.** Можна сказати, що ви самі себе змушуєте жити в цьому холодному будинку серед криги та холоду.

Рис. Ж.1.8 Я серед людей. Сприйняття нещастя

В.: **129.** Я намалювала себе у коконі.

П.: **129.** Ваші власні малюнки підтверджують гіпотезу, що виникла під час роботи з чужими малюнками. Ми неодноразово наголошували, що ви ніби в утробі перебуваєте. Це ваш згорнутий стан, небажання виходити з дому, а потім парадоксальні виходи серед ночі без крайньої на те потреби.

Так дитина із утроби матері з'являється на світ незважаючи на те, чи день чи ніч. **130.** Цікаво, що ви поєднали теми «Я серед людей» та «Сприйняття нещастя». Тобто всі нещастя пов'язані з людьми. «Якби не люди, що мене оточують, то нещастя не було б». **131.** Така позиція віддаляє вас від людей, заважає відчувати потреби іншої людини. Адже «навіщо розуміти потреби тих, хто несе нещастя». Ви самі собі заблоковуєте цю можливість. Тоді ви зберігаєте чистоту, наївність дівчинки і водночас незрілість, бо не здатні розуміти мотивів іншої людини, її бажань. Як наслідок, є ризик втрати значущих людей, адже ви не можете зрозуміти їхніх потреб. А коли ви помітили що у вас є бажання ховатися, відсторонюватися від людей?

В.: Мабуть, коли почала самотнє життя.

Рис. Ж.1.9. Людина, якої психологічно не існує

Рис. Ж.1.10 Неіснуюча тварина

П.: **132.** Ми говорили що у житті ви мали таке відчуття, ніби на вас «їздять», як на коняці.

В.: **132.** Так. Це було, коли я жила з чоловіком.

П.: **132.** А тепер, коли вже «на мені ніхто не їздить, то я сиджу та плачу».

В.: **132.** (сміється).

П.: **132.** Над цим справді можна посміятися. І це людина, якої психологічно не існує. **133.** Тобто, коли ви в ролі коня, котрий усе вивозить на собі, це не дуже добре, бо вас із вашими власними потребами ніби й немає. Ви наче не існуєте. А коли кінь зник, теж не дуже добре, ви теж не існуєте, не живете у повну силу, а лише плачете. А що ви хотіли передати в образі людини, яка психологічно не існує?

В.: **134** Навіть не знаю. Намалювала довге волосся, ніби це жінка. Але статура чоловіча. Мабуть, це дійсно те, що я на собі чоловічу лямку тягнула.

П.: **134.** Ви розповідали, що батьки очікували хлопчика. Тому певні чоловічі якості ви із задоволенням втілюєте у своє єство. Тягнути чоловічу

лямку, відчуваєте, що не слабша за чоловіка, а навіть сильніша. «І не страшно, що я народилася дівчинкою, тому що все одно є сильною, як чоловік». І якщо ви тягли лямку в тих «оранжерейно-гарних» для вас стосунках, то тепер оплакуєте те, що більше її не тягнете.

В.: 135. Так. І коли тягла, було погано, і коли немає для кого тягти, теж погано. І те було не так, й інше не краще.

П.: 135. Мудрі слова. Якщо ви не розв'яжете внутрішню проблему, то не допоможе ні нова робота, ні новий партнер. Спершу потрібно розібратися у своїй внутрішній проблемі і вчитися повсякдень робити щось більш продуктивне ніж до цієї пори. Навчіться радіти тому, що є. Радіти тому, що ви є, що ви є саме така, що прагнете до самовдосконалення.

В.: Дякую.

Рис. Ж.1.11. Мій страх

П.: 137. Бачимо пліт, довкола якого плавають акули. Пліт досить непевний, нестійкий, залежний від зовнішніх обставин, зокрема сили вітру. Пригадаймо аналіз малюнка Ж.1.8 «Я серед людей», коли ми говорили, що у вашому сприйнятті люди являють загрозу. Можна сказати, що ці акули і є символом тієї небезпеки, неприємностей, яких ви очікуєте з боку людей. **138.** Та якщо станете придивлятися до потреб та інтересів інших людей, йти їм назустріч, вони не будуть для вас страшними.

В.: 138. Мені це зрозуміло. Дивуюся, чому раніше не усвідомлювала настільки очевидного.

П.: 139. Зробіть крок назустріч собі – подолайте певні внутрішні бар'єри, які заважають вам бути активною, діяти. Адже, окрім вас цього ніхто не зробить. Намагайтеся помічати в які моменти ви руйнуєте стосунки. Психологічне прозріння дасть вам змогу приймати людей такими, які вони є, і дозволяти їм бути такими.

140. Також можете спостерігати за собою, щоб побачити, в які моменти на авансцену виходить маленька дівчинка, що є всередині вас. Дівчинка, яка

потребує ізолюваності, залежить від родини, від матері. **141.** Адже ми бачимо суперечність: з одного боку, є велика залежність від людей, а з іншого – їх відчуження. З одного боку, ви цілком розкриті у стосунках із людьми, а з іншого – ви в коконі. Тут відіграють роль певні часові параметри. Спочатку ви відкриті та щирі, готові прийти на допомогу, і очікуєте відповідного ставлення до себе і з боку навколишніх. **142.** Якщо ж ваші очікування не підтверджуються, у вас з'являється відчуття, що вас зрадили, і ви закриваєтеся, ізолюєтеся від інших людей. При цьому є ризик зіпсувати стосунки, адже ви не визнаєте за людиною права бути такою, якою вона є. Вона має відповідати вашим очікуванням.

143. Малюнки допомогли побачити, що в тяжких кризових ситуаціях у вас ніби пов'язка на очах з'являється чи у кокон загортаєтеся. Тоді не можете ні ситуацію зрозуміти до кінця, ні людей, з якими маєте взаємодіяти. Ви ніби цілком розгублюєтеся, і хтось має за руку вивести вас із ситуації, що склалася. Така велика залежність від людей, особливо коли вам погано. Можливо, це відголоски втрати батька. **144.** Та потрібно усвідомити, що ніхто не допоможе вам краще за вас саму. Треба лише взяти курс на активність у цьому житті, навчитися радіти кожному дню, бо він неповторний.

145. Кокон (рис. Ж.1.8. «Я серед людей. Сприйняття нещастя») символізує тенденцію до психологічної смерті. Адже ви не бачите, не взаємодієте з оточенням, не живете у повну силу. **146.** Ще тут показано залежність від родини. Тому що дерево – це символ родини: стовбур – це чоловічий, батьківський аспект, крона – материнський. А ви при них. Люди ждесь з боку, вони менш значущі, чорно-білі. А ви і ваша родина – у центрі, ви кольорові. Ви – це і є родина.

147. Ми побачили, що важливу роль відіграє у вашому житті віра. Звісно, важливо плекати віру у своїй душі. Бути вдячній вищій силі за кожен дарований день, за сонце, за землю, на якій живемо. **148.** Та потрібно ще повірити у власні сили, у можливість самореалізації. Бог нам дарував життя

зовсім не для того, щоб ми щодня вимолювали у нього смерть та жалілися на всілякі складнощі та негаразди. І коли у вас знову виникне бажання скрутитися в кокон, згадайте нашу розмову і знайдіть собі якесь заняття чи просто підіть на прогулянку. Природа завжди звільняє людину від накопиченої негативної енергії, і прояви активності в моменти, коли хочеться заховатися в такий утробний стан, стануть вашими першими кроками до самостановлення.

Д О Д А Т О К Ж.3.

Семантика комунікатів стенограми психокорекційної роботи з протагоністом В.

Зміст комунікатів	№ комунікатів
Драматизм руйнації стосунків	1
Драматичний досвід шлюбних стосунків	2, 132
Деструктування матір'ю психіки	3, 4, 33, 66
Відчуження матері протагоністом	5, 7
Лібідні почуття до матері	6
Вплив дитячих переживань на подальше життя, залежність від родини	8, 83, 92, 140, 146
Залежність емоційного стану від партнера, навколишніх	9, 13, 15, 18, 30, 34, 52, 81, 94, 132
Вплив смерті батька на формування негативних емоційних станів та зародження тенденції до психологічної смерті	10, 23, 54, 126
Прагнення оптимізувати власний емоційний стан через взаємодію з партнером (віднайти заміщення батька)	11, 12, 17, 79

Активізація психологом внутрішніх сил, потенціалу, інтересу до життя	14, 41, 43, 49, 56, 58, 64, 82, 84, 86, 104, 124, 127, 136, 139, 144, 148
Виявлення тенденції до психологічної смерті через пасивність, депресивність, закритість	19, 20, 22, 28, 29, 38, 57, 101, 103, 117, 118, 145
Прагнення гармонійних, стабільних любовних стосунків	21, 27
Забезпечення батьком позитивного самовідчуття у дитинстві; значущість батька	24, 46, 53, 55
Драматизм дитячих переживань у зв'язку із хворобою	25
Тенденція до відтворення емоційного фону дитинства у дорослому житті	26, 83
Суперечливість ставлення до партнера: залежність від нього і водночас його відчуження	31, 32
Сприймання навколишнього світу та людей як ворожих, зрадливих, обставин життя – обтяжливих	35, 40, 59, 73, 85, 88, 96, 101, 130, 137
Тенденція до відриву від реальності	36, 39
Пасивна позиція	22, 37, 48
Тенденція до життя	42, 50, 97, 125
Депресивність як характерний стан	45, 78, 87, 117
Залежність від людей, потреба у керівництві	47, 65, 72, 90, 141, 143
Тенденція до руйнування стосунків, само відсторонення, замурування себе у холоді	60, 67, 68, 70, 128, 142
Тенденція до слабкості	61, 63, 80, 98
Розширення самоусвідомлення	62, 135
Позбавлення від почуття меншовартості через	68, 77

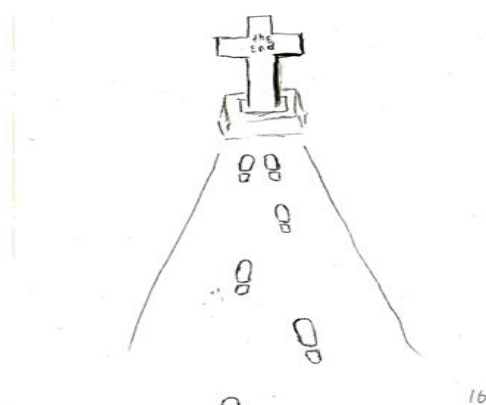
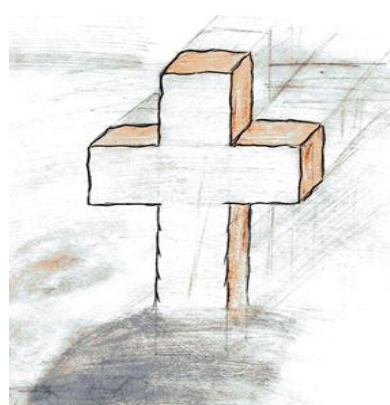
ствердження недосконалості навколишніх	
Тенденція від людей	69, 70, 77, 89, 131
Умовність тенденції до людей	71, 75
Почуття меншовартості	74
Тенденція до повернення в утробу	76, 129
Тенденція до високості	91, 93
Емоційне підживлення, відчуття сили за рахунок віри, наближення до Бога	100, 106, 107, 109, 111, 122, 123
Відсутність відчуття Божої підтримки у «темні» періоди життя	102, 112, 116
Віра як чинник утримання від самогубства	103, 121
Смерть батька як детермінанта зародження віри у Бога	108
Життя в соціумі як чинник, що нівелює позитив, отриманий у церкві	110
Віра як психотерапевтичний засіб порятунку від негараздів	113 – 115, 147

ДОДАТОК К

Релігійна символіка у малюнках учасників психокорекційного процесу

АСПН та у творах образотворчого мистецтва

Додаток К 1. Вибірка психомалюнків учасників АСПН із використанням релігійної символіки

 Рис. К.1.1. Дорога мого життя	 Рис. К.1.2. Сприйняття рідними та навколишніми моєї смерті
 Рис. К.1.3. Очікування	 Рис. К.1.4. Людина, яка психологічно не існує
 Рис. К.1.5. Сприйняття мого неіснування	 Рис. К.1.6. Подія, до якої не хотілося б повертатися

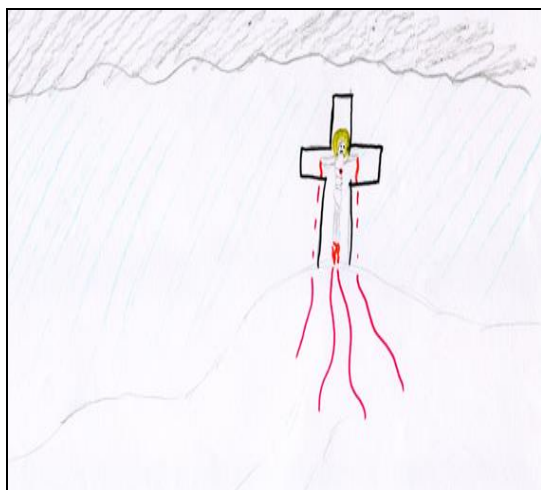

Рис. К.1.7. Людина, якої психологічно не існує

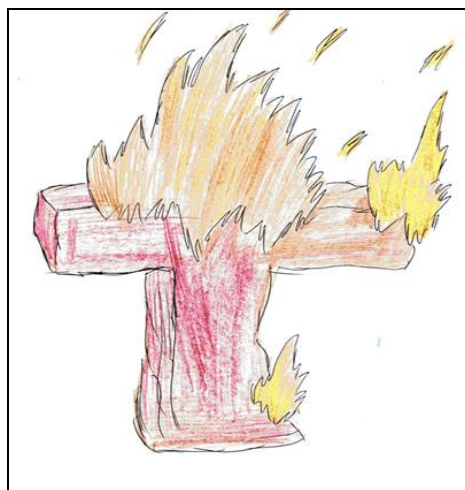

Рис. К.1.8. Подія, до якої не хотілося б повертатися

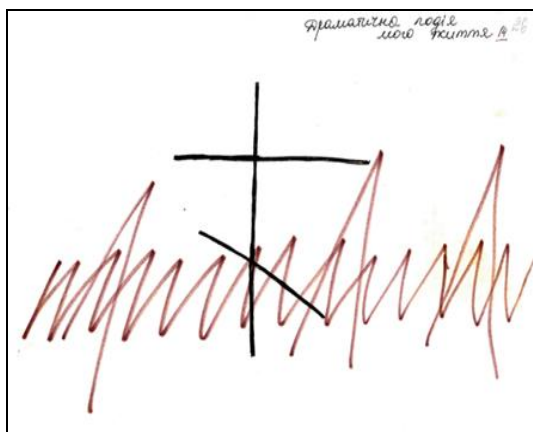

Рис. К.1.9. Драматична подія мого життя

Рис. К.1.10. Мій страх

Рис. К.1.11. Сприйняття минулого, яке не можна виправити (протагоніст І.)

Рис. К.1.12. Сприйняття минулого, яке вже не можна виправити (протагоніст О.)

Рис. К.1.13. Минуле, яке вже не можна виправити

Рис. К.1.14. Сприйняття близькими мого неіснування

Рис. К 1.15. Людина, якої я боюся

Рис. К.1.16. Я іду назустріч біді

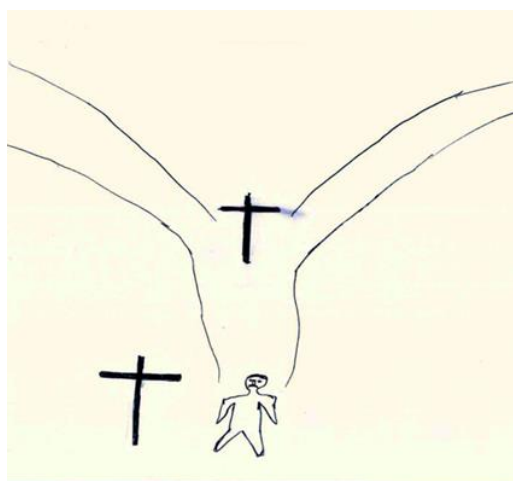

Рис. К.1.17. Моя проблема

Рис. К.1.18 Цей світ – мій

Рис. К.1.19. Найбільш значуща для мене людина

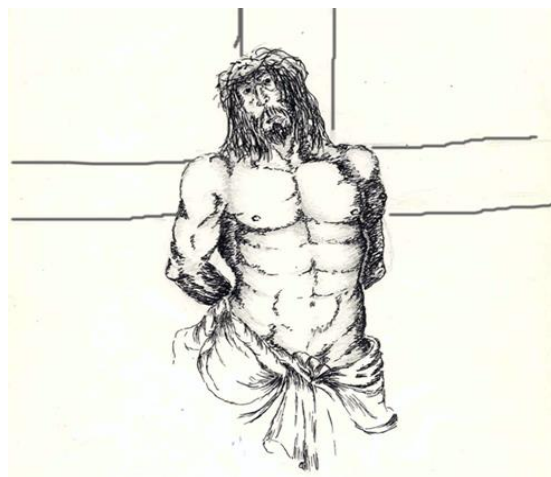

Рис. К.1.20. Людина, яку я люблю

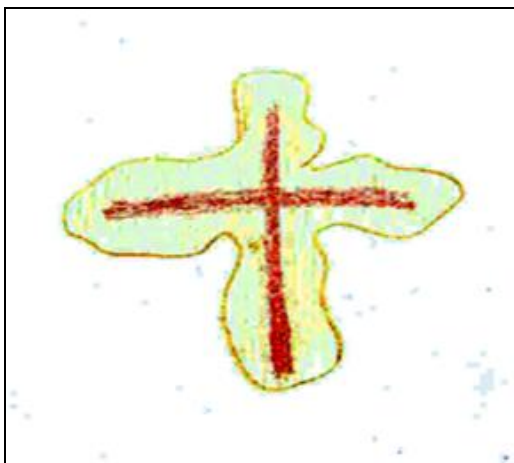

Рис. К.1.21. Людина, яку я поважаю

Рис. К.1.22. Ідеальна сім'я

Рис. К.1.23. Мій звичайний день

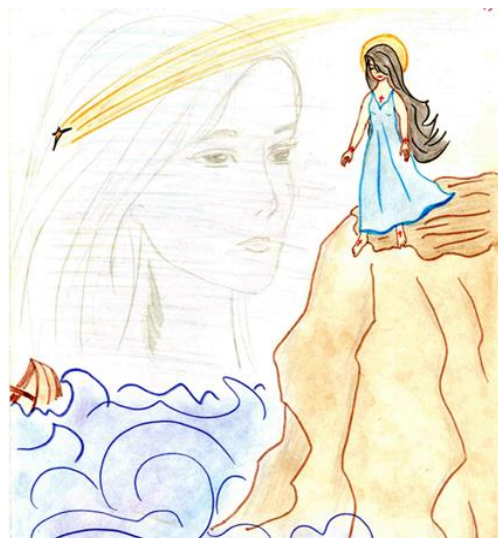

Рис. К.1 24. Подія, до якої не хотілося б повертатися

Рис. К.1.25. Погляд крізь спокусу

Рис. К.1.26. Людина, яку я люблю

Рис. К.1.27. Як мене бачать (бачили в минулому) батьки і я сама себе

Рис. К.1.28. Я-реальне, я-ідеальне

Рис. К.1.29. Жива сльоза

Рис. К.1.30. Мій звичайний емоційний стан

Рис. К.1.31. Найбільш значуща для мене людина

Рис. К.1.32. Найбільш значуща для мене людина

Рис. К.1.33

Рис. К.1.34. Я-ідеальне

Рис. К.1.35. Минуле, яке не можна виправити
Драматична подія мого життя

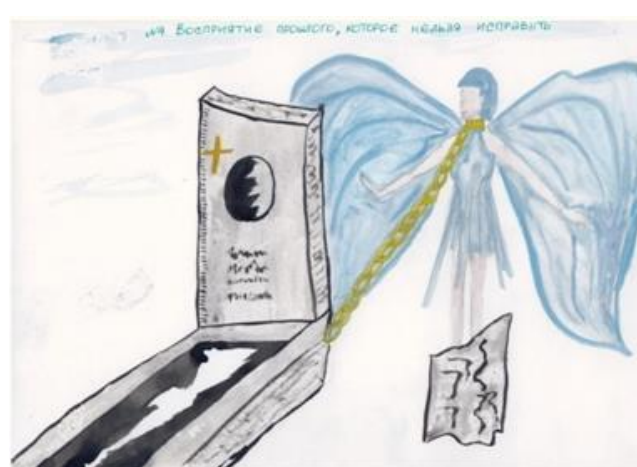

Рис. К.1.36. Сприйняття минулого, яке не можна виправити

Рис. К.1.37. Людина, яку я не люблю

Рис. К.1.38. Я-реальне

Рис. К.1.39. Я-ідеальне

Рис. К.1.40. Як я бачив сам себе

Рис. К.1.41. Моя сім'я тепер

Рис. К.1.42. Я-реальне, я-ідеальне

Рис. К.1.43. Я в сім'ї батьків

Рис. К.1.44. Драматична подія мого життя

Рис. К.1.45. Дорога мого життя

Рис. К.1.46. Драматичне минуле

Рис. К.1.47. Мої бажання

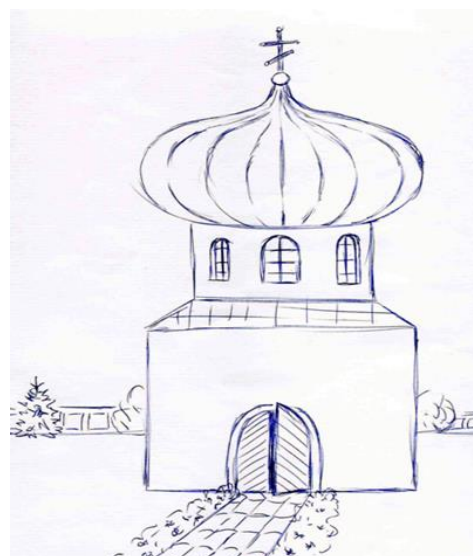

Рис. К.1.48. Мое неіснування

Рис. К.1.49. Мої мрії, мої бажання

Рис. К.1.50. Моя віра

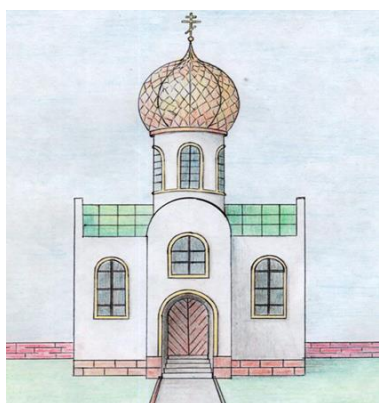

Рис. К.1.51. Сприйняття рідними та близькими мого неіснування

Рис. К.1.52. Карта внутрішнього світу

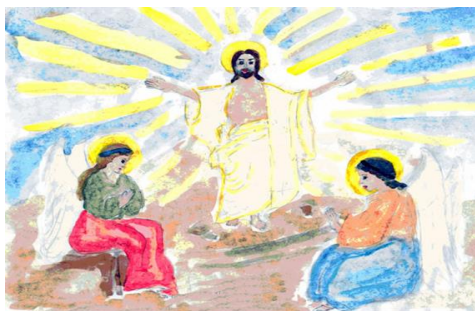

Рис. К.1.53. Людина, яку я люблю

Рис. К.1.54. Драматична подія мого життя

Рис. К.1.55. Щастя

ДОДАТОК К.2.

Вибірка творів образотворчого мистецтва з використанням релігійної символіки

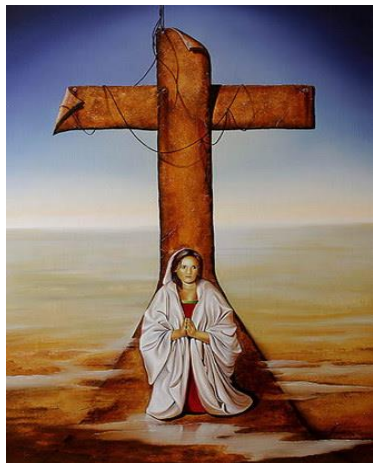

Рис. К.2.1.

Рис. К.2.2.

Рис. К.2.3 П. Веронезе. Несіння хреста

Рис. К.2.4. П. П. Рубенс. Воздвиження хреста

Рис. К.2.5. П. П. Рубенс Христос і два злодії на хресті

Рис. К.2.6. П. П. Рубенс. Розп'ятий Христос

Рис. К.2.7. П. П. Рубенс. Зняття з хреста

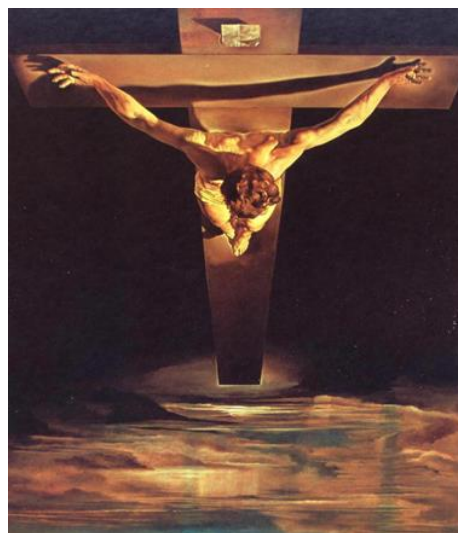

Рис. К.2.8

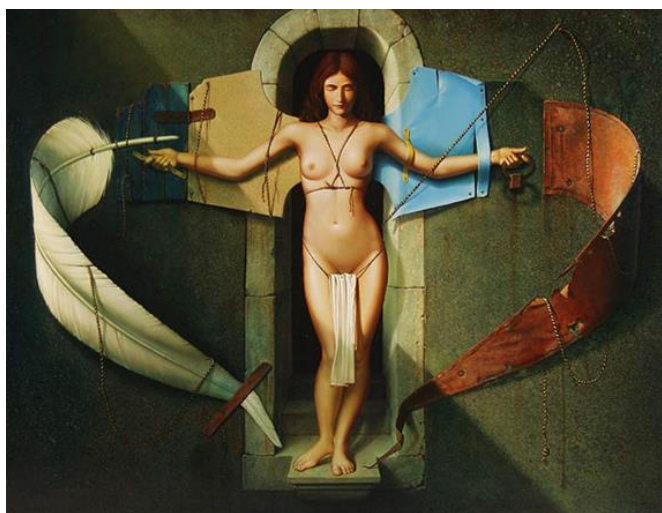

Рис. К.2.9

Рис. К.2.10

Рис. К.2.11

Рис. К.2.12

Рис. К.2.13

Рис. К.2.14

Рис. К.2.15

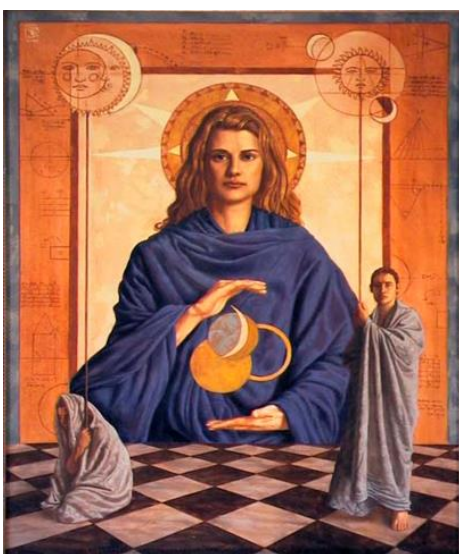
Рис. К.2.16. Рафаель. Сікстинська
Мадонна

Рис. К.2.17

Рис. К.2.18. О. Редон. Старість

Рис. К.2.19

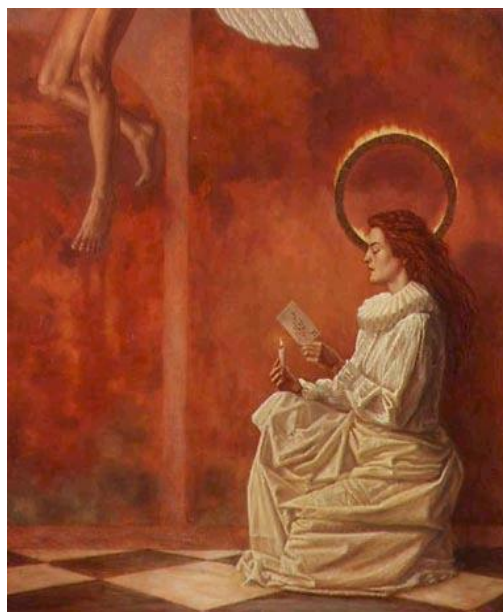

Рис. К.2.20

Рис. К.2.21

Рис. К.2.22

Рис. К.2.23

Рис. К.2.24

Рис. К.2.25

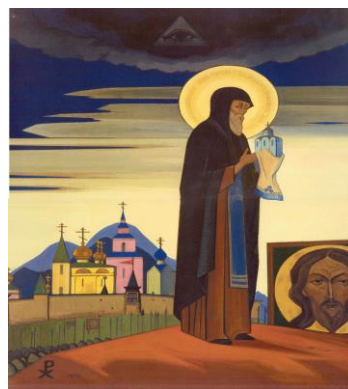

Рис. К.2.26. М. Реріх. Святий Сергій Радонезський

Рис. К.2.27

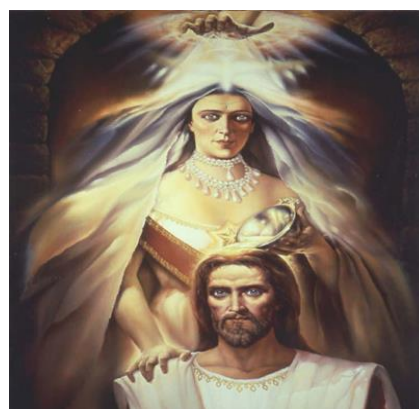

Рис. К.2.28

Рис. К.2.29. Д. Уральська. Благословення

Рис. К.2.30

Рис. К.2.31

Рис. К.2.32

ДОДАТОК К.3

Релігійні образи у картинах О.

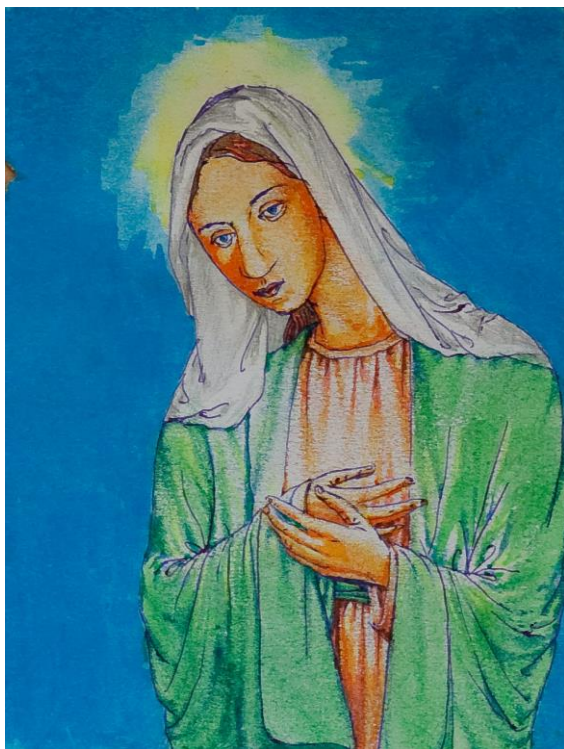

Рис. К.3.1

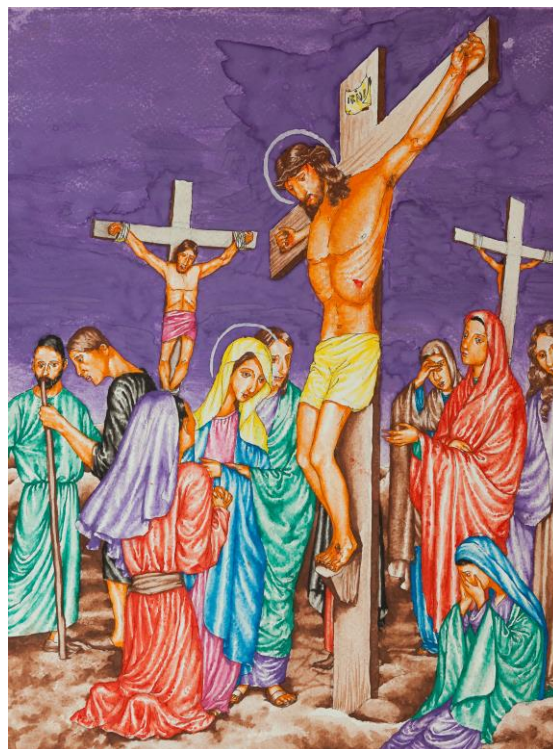

Рис. К.3.2

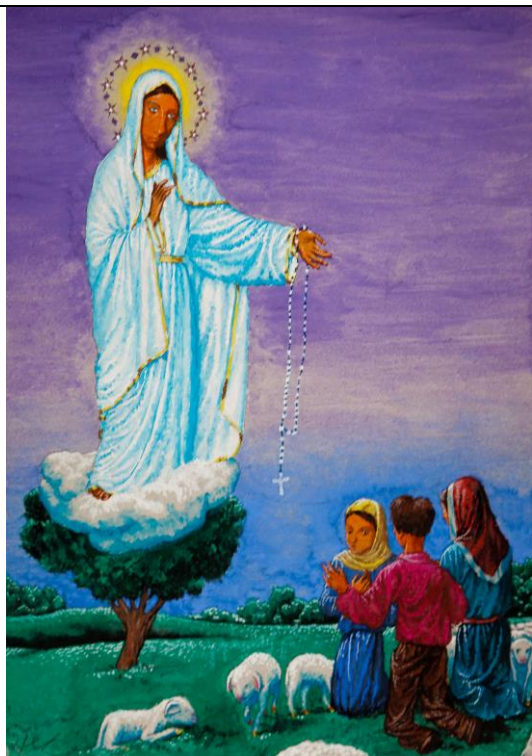

Рис. К.3.3

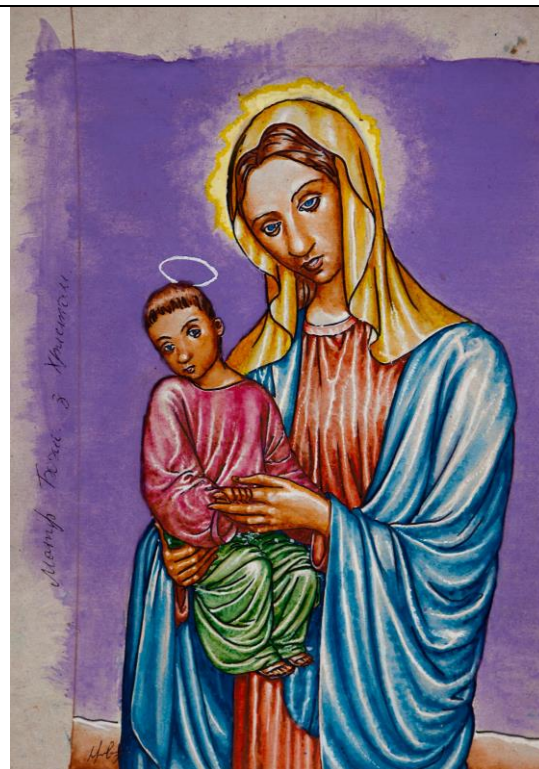

Рис. К.3.4

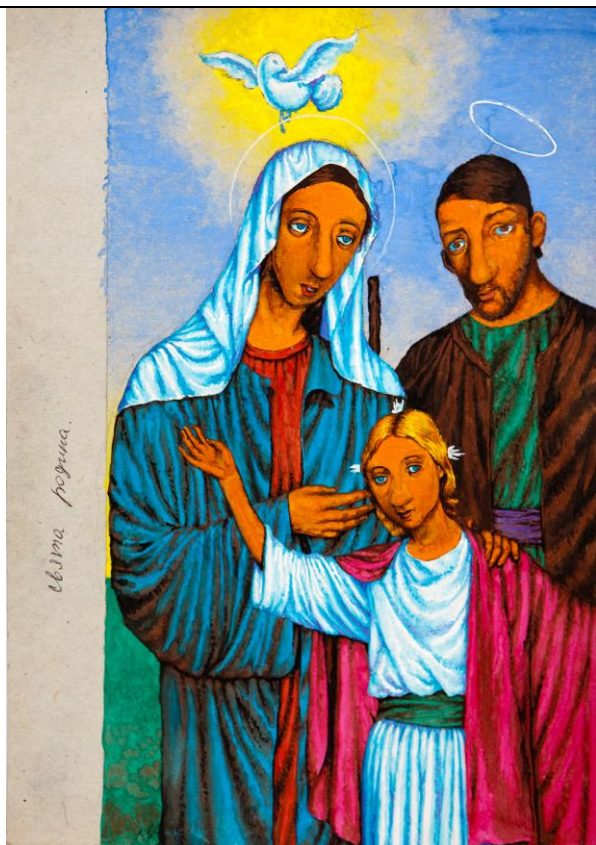

Рис. К.3.5

Рис. К.3.6

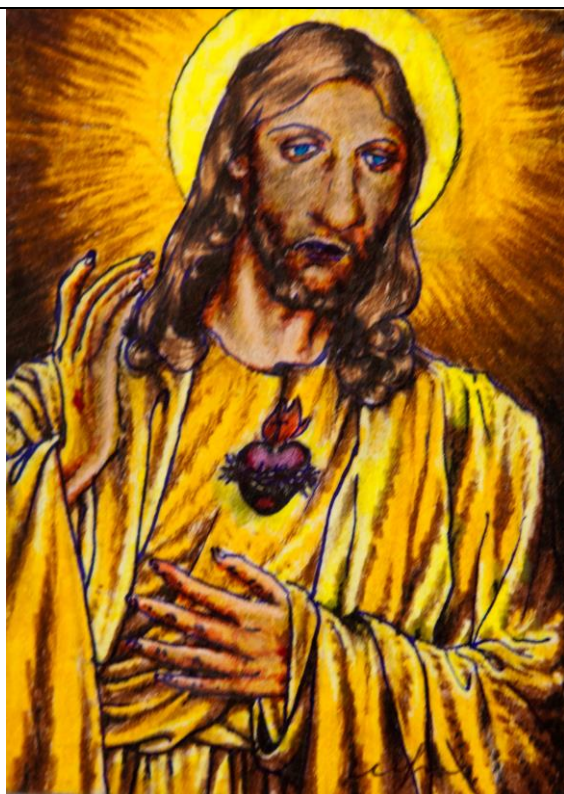

Рис. К.3.7

Рис. К.3.8

ДОДАТОК Л

Опитувальник методики визначення рівня депресії Т. І. Балашова

Інструкція: Прочитайте приведені нижче твердження й закресліть відповідну цифру справа залежно від того, як ви себе відчуваєте останнім часом. **Відповіді:**

- 1 – ніколи чи рідко;
- 2 - іноді;
- 3 - часто;
- 4 – майже завжди чи постійно.

- 1. Я відчуваю пригніченість. 1 2 3 4
- 2. Вранці я відчуваю себе найкраще. 1 2 3 4
- 3. У мене бувають періоди плачу чи коли я близька до сліз. 1 2 3 4
- 4. У мене поганий сон уночі. 1 2 3 4
- 5. Апетит у мене не гірший, ніж завжди. 1 2 3 4
- 6. Мені приємно дивитися на привабливих людей, бути поряд із ними, розмовляти. 1 2 3 4
- 7. Я помічаю, що втрачаю вагу. 1 2 3 4
- 8. Мене турбують заборони. 1 2 3 4
- 9. Серце б'ється швидше, ніж зазвичай. 1 2 3 4
- 10. Я стомлююся без причини. 1 2 3 4
- 11. Я розмірковую так же ясно, як і завжди. 1 2 3 4
- 12. Мені легко робити те, що я умію. 1 2 3 4
- 13. Відчуваю неспокій і не можу всидіти на місці. 1 2 3 4
- 14. У мене є сподівання на майбутнє. 1 2 3 4
- 15. Я більш дратівливий, ніж зазвичай. 1 2 3 4
- 16. Мені легко приймати рішення. 1 2 3 4
- 17. Я відчуваю себе корисною та необхідною. 1 2 3 4
- 18. Я живу досить повним життям. 1 2 3 4
- 19. Я відчуваю що іншим людям стане краще, коли я помру. 1 2 3 4

20. Мене досі радує те, що й завжди радувало. 1 2 3 4

Обробка та аналіз результатів

Рівень депресії (РД) розраховується за формулою: $РД = Епр. + Еобр.$, де Епр. - сума закреслених цифр до «прямих» висловлювань №1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 19; Еобр. - сума цифр, «зворотних» до закреслених висловлювань №2, 5, 6, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 20.

Наприклад; у висловлювання №2 закреслена цифра 1, отже, у суму ставиться 4 бали; у висловлювання № 5 закреслена відповідь 2, у суму ставиться 3 бали; у висловлювання № 6 закреслена відповідь 3 і в суму ставиться 2 бали і т. д.

У результаті отримуємо РД який коливається від 20 до 80 балів. Якщо УД не більше 50 балів, то діагностується стан без депресії, якщо більше 50 та менше 59 – робиться висновок про легку депресію ситуативного характеру. При показниках РД від 60 до 69 балів діагностується замаскована депресія. Дійсний депресивний стан діагностується при показниках РД більше 70 балів.

ДОДАТОК М

Опитувальник експрес-діагностика схильності до немотивованої тривожності В. В. Бойко

Інструкція. Дайте відповідь «так» чи «ні» на запропоновані ситуації.

Опитувальник

1. У дитинстві ви були боязкою, сором'язливою дитиною.
2. У дитинстві ви боялися залишатися наодинці (можливо, боїтеся і тепер).
3. Вас іноді переслідує думка, що з вами може статися щось страшне.
4. Ви лякаєтесь під час грози чи при зустрічі із незнайомим собакою (лякалися у дитинстві).
5. У вас часто буває відчуття внутрішнього неспокою, відчуття можливої біди, неприємності.
6. Вам страшно спускатися у темний підвал.
7. Вам часто сняться страшні сни.
8. У вашій уяві зазвичай виникають неприємні думки коли рідні без попередження затримуються.
9. Ви часто турбуєтесь щоб чогось не сталося.
10. Ви дуже хвилюєтесь коли рідні ідуть на відпочинок, у відрядження, за кордон.
11. Вам страшно літати літаком чи їздити потягом.

Обробка та інтерпретація результатів. Чим більше стверджувальних відповідей, тим чіткіше виражається дисфункційність обговорюваного стереотипу емоційної поведінки: 10-11 балів – необґрунтована тривожність проявляється яскраво та стала невід'ємною частиною поведінки суб'єкта; 5-9 балів – присутність схильності до тривожності; 4 бала і менше – схильності до тривожності немає.

Список використаних джерел

1. *Абрахам, К.* Психоанализ детского возраста [Текст] / К. Абрахам. – М., 1923. – 142 с.
2. *Августин Бл.* Об истинной религии [Текст] / Бл. Августин // Энхиридион или о вере, надежде и любви / Бл. Августин. – К. : УЦИММ-ПРЕСС – ИСА, 1996. – С. 208 – 225.
3. *Авдеев, Д. А.* Православная психиатрия [Текст] / Д. А. Авдеев. – М., 1997. – 51 с.
4. *Аврамченко, С. М.* Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнку [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С. М. Аврамченко. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
5. *Адлер, А.* Понять природу человека [Текст] / А. Адлер; [пер. Е. А. Цыпина]. – СПб. : Академический проспект, 1997. – 256 с.
6. *Академічне релігієзнавство: підручник* [Текст] / [за наук. ред. проф. А. Колодного]. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
7. *Антарова, К. Е.* Две жизни: [в 4-х т] / К. Е. Антарова. – М. : Сиринь садхана, 2002. – Т. 2. – 499 с.
8. *Аппенянский, А. И.* Трудные вопросы психотерапевта [Электронный ресурс] / А. И. Аппенянский. – Режим доступа: www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=1857.
9. *Арістова, А. В.* Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання [Текст] : монографія / А. В. Арістова. – К. : НТУ, 2007. – 336 с.
10. *Асмолов, А. Г.* Культурно-историческая психология и конструирование миров [Текст] / А. Г. Асмолов. – М. : Институт практической психологии; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 768 с.
11. *Ассаджоли, Р.* Психосинтез: теория и практика [Текст] / Р. Ассаджоли. – М. : REFL-book, 1994. – 314 с.

12. *Баллинт, М.* Базисный дефект. Терапевтические аспекты регрессии [Текст] / М. Баллинт. – М. : Когито-Центр, 2002. – 256 с.
13. *Барт, К.* Очерк догматики. Лекции, прочитанные в Университете Бонна в летний семестр 1946 г. [Текст] / К. Барт. – СПб. : Алетейя, 1997. – 272 с.
14. *Бассин, Ф. В.* Сознание, бессознательное и болезнь [Текст] / Ф. В. Бассин // Вопросы философии. – 1971. – № 9. – С. 90–102.
15. *Бауэр, В.* Энциклопедия символов [Текст] / В. Бауэр, И. Дюмонтц, С. Головин; пер. с нем. Г. Гаева. – М. : КРОН – ПРЕСС, 2000. – 504 с.
16. *Беннет, Дж.* Духовная психология [Электронный ресурс] / Дж. Беннет. – Режим доступа: <http://www.rusmedserv.com/psychsex/benett/1.htm>.
17. *Бердяев, Н.* О назначении человека [Текст] / М. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
18. *Бердяев, Н.* Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности [Текст] / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
19. *Бехтерев, В. М.* Внушение и его роль в общественной жизни [Текст] / В. М. Бехтерев. – Донецк : Сталкер, 1999. – С.125–347.
20. *Библейская энциклопедия* [Текст] : [Труд и издание архимандрита Никифора]. – М. : Изд. центр «Терра», 1990. – 902 с. [Репринтное издание].
21. *Библия.* Синодальный перевод [Текст]. – М., 2000.
22. *Біла, О. Г.* Психокорекційні можливості методу активного соціально-психологічного навчання (на матеріалі підготовки психологів-практиків) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. Г. Біла. – К., 2002. – 19 с.
23. *Бодалёв, А. А.* Личность и общение [Текст] / А. А. Бодалёв. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
24. *Божович, Л. И.* Психологический анализ условий формирования и строения гармоничной личности [Текст] / Л. И. Божович. – М. : Наука, 1981. – 257 с.

25. *Бондар, В. І.* Критичне мислення суб'єктів наукової й практичної діяльності [Текст] / В. І. Бондар // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – № 36 (60). – С. 45–51.
26. *Боришевський, М. Й.* Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності [Текст] : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
27. *Братусь, Б. С.* Психология. Нравственность. Культура [Текст] / Б. С. Братусь. – М. : Менеджер. Роспедагенство, 1994. – 194 с.
28. *Булгаков, С. Н.* Свет не вечерний: Созерцания и умозрения [Текст] / С. Н. Булгаков. – М. : Республика, 1994. – 415 с.
29. *Бурбо, Л.* Пять травм, которые мешают нам быть самим собой [Текст] / Л. Бурбо. – К. : София. – М. : Гелиос, 2001. – 89 с.
30. *Бичатін, С.* Temenos К. Г. Юнга [Текст] / С. Бичатін // Людина і світ. – 2001. – № 9. – С. 20–24.
31. *Василюк, Ф. Е.* Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования) [Текст] / Ф. Е. Василюк. – М. : Смысл, 2005. – 191 с.
32. *Василюк, Ф. Е.* Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций [Текст] / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – 85 с.
33. *Вачков, И. В.* Основы технологии группового тренинга [Текст] / И. В. Вачков. – М. : Изд-во «Ось-89», 1999. – 137 с.
34. *Введенский, А. И.* Условия допустимости веры в смысл жизни. [Электронный ресурс: Русский Гуманитарный Интернет Университет] / А. И. Введенский. – Режим доступа: [www. I- U RU](http://www.I-U.RU).
35. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

36. *Винникот, Д.* Страх распада [Текст] / Д. Винникот // Антология современного психоанализа / [под ред. А. В. Россохина]. – М. : Ин-т психологии РАН, 2000. – Т. 1. – С. 88–154.
37. *Вишев, И. В.* Проблема личного бессмертия [Текст] / И. В. Вишев. – Новосибирск : Наука. Сибир. отделение, 1990. – 248 с.
38. *Вышеславцев, Б. П.* Этика преображенного эроса [Текст] / Б. П. Вышеславцев; [вступ. ст., сост. и коммент. В. В. Сапова]. – М. : Республика, 1994. – 368 с.
39. *Гаврюшин, Н. К.* Демифологизация религии и эстетический экуменизм: Яков Фриз и его школа [Текст] / Н. К. Гаврюшин // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 170–179.
40. *Ганнушкин, П. Б.* Сладострастие, жестокость и религия [Текст] / П. Б. Ганнушкин // Избранные труды / [под ред. О. В. Кербикова]. – М. : Медицина, 1964. – С. 80–93.
41. *Гараджа, В. И.* Религиоведение [Текст] : учебн. пособ. для студ. высш. учеб. заведений и препод. ср. школы / В. И. Гараджа. – 2-е изд., доп. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 351 с.
42. *Гегель, Г. В.-Ф.* Философия религии [Текст] : в 2 т. / Г. В.-Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1 – 532 с.
43. *Гиндилис, Н. Л.* Аналитическая психология К. Г. Юнга: понимание самости [Текст] / Н. Л. Гиндилис // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 89–96.
44. *Гнездилов, А. В.* Психология и психотерапия потерь. Пособие по палиативной медицине для врачей, психологов и всех, интересующихся проблемой [Текст] / А. В. Гнездилов. – СПб. : Речь, 2002. – 162 с.
45. *Гольбах, П. А.* Священная зараза или естественная история суеверия [Электронный ресурс] / П. А. Гольбах. – Режим доступа: www.gumerinfo/bogoslov_Buks/Ateizm/Golbah/index.php.
46. *Горобець, Т. В.* Соціально-перцептивні деформації – епіфеномен

- психічних захистів [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. В. Горобець. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
47. *Грановская, Р. М.* Психология веры [Текст] / Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2004. – 576 с.
 48. *Гридковець, Л. М.* Етапи релігійного розвитку людини [Текст] / Л. М. Гридковець // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 6. – С. 21–28.
 49. *Гроф, С.* Путешествие в поисках себя. Новые перспективы психотерапии и исследований внутреннего мира [Текст] / С. Гроф. – М. : Изд-во Трансперсонального Института, 1994. – 296 с.
 50. *Гроф, С.* Человек перед лицом смерти [Текст] / С. Гроф, Дж. Хэлифакс. – М. : Изд-во Трансперсонального Института, 1996. – 246 с.
 51. *Гумницкий, Г.* Религиозная вера в свете разума [Электронный ресурс] / Г. Гумницкий. – Режим доступа: <http://uath.org/index.php>.
 52. *Гуревич, П.* Психіка – таємничий материк: нотатки про психологію віри [Текст] / П. Гуревич // Людина і світ. – 1988. – № 2. – С. 22–26.
 53. *Гусев, В. І.* Вступ до метафізики [Текст] : навч. посіб. / В. І. Гусев. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
 54. *Джемс, У.* Научные основы психологии [Текст] / У. Джемс. – Мн. : Харвест, 2003. – 528 с.
 55. *Джемс, У.* Многообразие религиозного опыта [Текст] / У. Джемс. – СПб. : Андреев и сыновья, 1993. – 418 с.
 56. *Зачепа, А. М.* Армія, релігія, держава – українські та світові реалії [Текст] : монографія / А. М. Зачепа. – Л., 2011. – 273 с.
 57. *Здіорук, С. І.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття [Текст] : монографія / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
 58. *Зенько, Ю. М.* Психология и религия [Текст] / Ю. М. Зенько. – СПб. : Алтея, 2002. – 384 с.

59. *Зенько, Ю. М.* Християнство та сучасна психологія [Текст] / Ю. М. Зенько // Психолог. – 2007. – № 5. – С. 3–5.
60. *Зеньковский, В. В.* Об образе Божем в человеке [Текст] / В. В. Зеньковский // Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С. 147–162.
61. *Золотовустий Й.* Про священство [Текст] / Й. Золотовустий. – Л. : Свічадо, 2001. – 160 с.
62. *Іваненко, Б. Б.* Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Б. Б. Іваненко. – К., 2005. – 20 с.
63. *Иоанн Лествичник* и его учение [Текст] // Наука и религия. – 2009. – № 12. – С. 32–33.
64. *Эвальдс, Э.* Душепопечительство и терапия [Текст] / Э. Эвальдс. – СПб., 2000. – 94 с.
65. *Эдингер, Э.* Эго и архетип: индивидуация и религиозная функция психического [Текст] / Э. Эдингер. – М. : ООО «ПентаГрафик», 2000. – 264 с.
66. *Элиаде, М.* История веры и религиозных идей [Текст] : в 2-х т. / М. Элиаде; пер. Н. Б. Абалаковой, Н. Н. Кулаковой, А. А. Старостиной. – М. : Критериан, 2002.
67. *Элиаде, М.* Космос и история: Избр. работы [Текст] / М. Элиаде; [общ. ред. И. Р. Григулевича, М. Л. Гаспарова]; пер. с франц. и англ. – М. : Прогресс, 1987. – 311 с.
68. *Элиаде, М.* Словарь религий, обрядов и верований [Текст] / М. Элиаде, И. Кулиано. – М. : Рудомино; СПб.: Университетская книга, 1997. – 414 с.
69. *Еротич, В.* Психологическое и религиозное бытие человека [Текст] / В. Еротич. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 212 с.

70. *Етимологічний* словник української мови [Текст]. – К. : Наук. думка, 1982. – [Т. 1]. – 631 с.
71. *Евстифеева, Е. А.* К анализу феномена веры [Текст] / Е. А. Евстифеева // *Философские науки*. – 1984. – № 6. – С. 23–31.
72. *Єсип, М. З.* Апробація методики «Людина – Бог: типологія переживань» [Текст] / М. З. Єсип // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2010. – № 2. – С. 47–56.
73. *Каам ван А.* Психология потери веры [Текст] / А. ван Каам // *Star and Gross*, 1966.
74. *Каверин, С. Б.* Что такое потребность власти [Текст] / С. Б. Каверин // *Психология и психоанализ власти: хрестоматия* / Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом «БАХРАХ», 1999. – [Т. 1]. – С. 335–395.
75. *Калашник, І. В.* Глибинно-психологічні витоки тенденції особистості до психологічної смерті [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук / І. В. Калашник. – К., 2008. – 20 с.
76. *Калина, Н. Ф.* Основы психоанализа [текст] / Н. Ф. Калина. – М. : REFL-book; К. : Ваклер, 2001. – 352 с.
77. *Калинаускас, І. Н.* Духовное сообщество [Электронный ресурс] / І. Н. Калинаускас. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/kalincauskas/index.html>.
78. *Камю, А.* Бунтующий человек [Текст] / А. Камю. – М., 1990. – 415 с.
79. *Кандыба, В. М.* Мировой опыт духовного саморазвития. Энциклопедия духовного саморазвития. Энциклопедия духовной самореализации [Текст] / В. М. Кандыба. – СПб. : Лань, 2003. – 448 с.
80. *Кант, І.* Религия в пределах только разума [Текст] / І. Кант // *Трактаты*. – СПб. : Наука, 1996. – С. 259–424.
81. *Канэтти, Э.* Элементы власти [Текст] / Э. Канэтти // *Психология и психоанализ власти. Хрестоматия* / Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом «БАХРАХ», 1999. – [Т. 1]. – С. 120–169.

82. *Карагодіна, О.* Як ми віруємо? [Текст] / О. Карагодіна // Людина і світ. – 1999. – № 8. – С. 36–40.
83. *Карпенко, З. С.* Аксіологічна психологія особистості [Текст] / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
84. *Карпенко, З. С.* Етико-феноменологічне конструювання професійного аксіогенезу особистості: концептуальна модель [Електронний ресурс] / З. С. Карпенко, Г. К. Радчук. – Режим доступу: http://rusnauka.com/4_SVMN_2007/Psihologia/19747.doc.htm.
85. *Карсавин, Л. П.* Святые Отцы и Учителя Церкви (раскрытия православия в их творениях) [Текст] / Л. П. Карсавин. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 176 с.
86. *Киреевский, И. В.* Разум на пути к истине [Текст] / И. В. Киреевский. – М. : Правило веры, 2002. – 213 с.
87. *Клизовский, А. И.* Основы миропонимания Новой Эпохи [Текст] / А. И. Клизовский. – Мн. : УП «Лотаць», 2002. – 800 с.
88. *Климишин, О. І.* Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід [Текст] / О. І. Климишин. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2010. – 440 с.
89. *Кляйн, М.* Развитие в психоанализе [Текст] / М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райверш; [сост. и науч. ред. И. Ю. Романов]. – М. : Академический проект, 2001. – 512 с.
90. *Коган, Л. Н.* Цель и смысл жизни человека [Текст] / Л. Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 252 с.
91. *Колодний, А. М.* Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан [Текст] / А. М. Колодний, Л. О. Филипович. – Л. : Логос, 1996. – 183 с.
92. *Контроль сознания и методы подавления личности: хрестоматия* [Текст] / [сост. К. В. Сельченко]. – Мн. : Харвест; М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 624 с.
93. *Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика* [Текст] : навч. посіб. / [Т. С. Яценко, Б. Б.

- Іваненко, С. М. Аврамченко та ін.]; за ред. Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2008 – 342 с.
94. *Кристал, Г.* Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия [Текст] / Г. Кристал, Дж. Кристал. – М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 2006. – 800 с.
 95. *Круль, Г. Л.* Основы православной педагогики [Текст] / Г. Л. Круль, Л. И. Редькина. – Севастополь : Рибэст, 2008. – 188 с.
 96. *Крупська, О.* Дитячо-батьківські стосунки як чинник ставлення молоді до Бога [Текст] / О. Крупська // Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 147–154.
 97. *Куровська, Л.* Народження Богині. Таємні знання слов'янського роду [Текст] / Л. Куровська, В. Куровський. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2008. – 184 с.
 98. *Кьєркегор, С.* Страх и трепет [Текст] / С. Кьєркегор. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
 99. *Лапланиш, Ж.* Словарь по психоанализу [Текст] / Ж. Лапланш, Ж. Понталис; пер. с фр. Н. С. Автономовой. – М., 1996. – 623 с.
 100. *Ларіонова, В. К.* Філософія релігії [Текст] : посібник / В. К. Ларіонова. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2004. – 148 с.
 101. *Лебон, Г.* Психология толпы [Текст] / Г. Лебон // Психология господства и подчинения: хрестоматия / [сост. А. Г. Чернявская]. – Мн. : Харвест, 1998. – С. 78 – 105.
 102. *Левченко, Т. Г.* Формування традиційних для європейської думки концепцій віри [Текст] / Т. Г. Левченко // Практична філософія. – 2007. – № 1. – С. 159–167.
 103. *Лейбин, В. М.* Словарь-справочник по психоанализу [Текст] / В. М. Лейбин. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.
 104. *Леклер, С.* Бессознательное – иная логика [Текст] / С. Леклер // Бессознательное: природа, функции, методы, исследования. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 260 – 269.

105. *Ліщинська, О. А.* Культова психічна залежність особистості: передумови, чинники, механізми [Текст]: монографія / О. А. Ліщинська; – К., 2008. – 266 с.
106. *Лубський, В. І.* Психологія релігії [Текст]: підручник і хрестоматія. [Ч. 1] / В. І. Лубський, О. І. Предко. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – 208 с.
107. *Мага віра.* Рідна Українська Національна Віра (РУНвіра). Святе письмо [Текст]. – Україна – Велика Британія – США – Канада – Австрія – Німеччина. – 1997.
108. *Максименко, С. Д.* Генезис существования личности [Текст] / С. Д. Максименко. – К. : Изд. ООО КММ, 2006. – 240 с.
109. *Маслоу, А.* Дальние пределы человеческой психіки [Текст] / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1997. – 192 с.
110. *Маслоу, А.* Психология бытия [Текст] / А. Маслоу. – М. : REFL-book, К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
111. *Мэй, Р.* Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье [Текст] / Р. Мэй. – М. : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. – 256 с.
112. *Мелоян, А. Е.* Глибинно-психологічні витоки агресивності (на матеріалах активного соціально-психологічного навчання) [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А. Е. Мелоян. – К., 2004. – 20 с.
113. *Менегетти, А.* Онтопсихологическая педагогика [Текст] / А. Менегетти; пер. с итал. Д. Петрова. – Пермь : Хортон Лимитед, 1993. – 76 с.
114. *Мень, А.* История религии. В поисках Пути, Истины и Жизни [Текст] / А. Мень.– М., 1994. – 347 с.
115. *Миколаев, Б.* Ведическая мудрость Предков. Путь к свету [Текст] / Б. Миколаев. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2008. – 254 с.

116. *Миллер, А.* Вначале было воспитание [Текст] / А. Миллер. – М. : Академический проект, 2003. – 464 с.
117. *Михайлов, Г.* Наша душа. Онтология психической реальности [Текст] / Г. Михайлов; под духовной редакцией протоиерея В. Цветкова. – СПб. : Изд. Общества Русской Православной культуры Свт. Игнатия (Брянчанинова), 1997.
118. *Мищенко, Л. П.* Психологія творчості [Текст]: навч. посіб. / Л. П. Мищенко. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. – 448 с.
119. *Москалец, В. П.* Психологія релігії [Текст] : посіб. / В. П. Москалец. – К. : Академвидав, 2004. – 240 с.
120. *Мошенская, Л. В.* Диагностические возможности комплекса тематических психорисунков в исследовании глубинных аспектов психики [Текст] : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. В. Мошенская. – К., 1998. – 254 с.
121. *Мюллер, Й.* Бог – Он иной [Текст] / Й. Мюллер. – М., 2003. – 250 с.
122. *Небадонна, М.* Основания религиозной веры [Электронный ресурс] / М. Небадонна. – Режим доступа: <http://www.urantia.org/kniga/Paper102.html>.
123. *Ницше, Ф.* Антихристианин [Текст] / Ф. Ницше // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С. 17 – 94.
124. *Новейший философский словарь* [Текст] / [сост. А. А. Грицанов]. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
125. *Нойманн, Э.* Происхождение и развитие сознания [Текст] / Э. Нойманн. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 1998. – 464 с.
126. *Ньютон, М. Г.* Що викликає появу віри [Електронний ресурс] / М. Г. Ньютон. – Режим доступу: <http://uath.org/index.php>.
127. *Олпорт, Г.* Личность в психологии [Текст] / Г. В. Олпорт. – М. : КСП+, СПб. : Ювента, 1998. – 345 с.

128. *Онищенко, В. Д.* Філософія духу і духовного пізнання: християнсько-філософська ноологія [Текст] / В. Д. Онищенко. – Л. : Логос, 1998. – 338 с.
129. *Осипов, А. А.* Откровенный разговор с верующими и неверующими [Текст] / А. А. Осипов. – Л., 1983. – 146 с.
130. *Осипов, А. О.* Онтологія духовності [Текст]: монографія: у 2 кн. / А. О. Осипов. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Кн. 1. – 240 с.
131. *Осипов, П.* Путь разума в поисках истины [Текст] / П. Осипов; по благословению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия. – Владимир, 2002. – 216 с.
132. *Остащук, І.* Релігійна символіка [Текст]: навч. посіб. / І. Остащук. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – 272 с.
133. *Педагогічний словник* [Текст] / [за ред. дійсного члена НАПН України М. Д. Ярмаченка]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
134. *Педченко, О. В.* Феномен віри та його психологічні витоки [Текст] / О. В. Педченко, Г. П. Войнова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – № 14 (38). – С. 37–41.
135. *Педченко, О. В.* До питання про витоки релігійної віри у працях К. Г. Юнга [Текст] / О. В. Педченко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2007. – Т. V, вип. 6. – С. 258–262.
136. *Педченко, О. В.* Проблема релігійної віри у працях З. Фрейда та К. Г. Юнга [Текст] / О. В. Педченко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – № 19 (43). – С. 241–244.

137. *Педченко, О. В.* До питання щодо витоків релігійної віри у теологічній та філософській літературі [Текст] / О. В. Педченко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : Главник, 2008. – Т. X, вип. 4. – С. 137–141.
138. *Педченко, О. В.* Проблема релігійної віри у глибинній психології [Текст] / О. В. Педченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2006.
139. *Педченко, О. В.* Взаємозв'язок релігійності особи з її адаптивними можливостями [Текст] / О. В. Педченко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – № 24 (48). – С. 244–247.
140. *Педченко, О. В.* Вплив едіпової ситуації на формування релігійної віри [Текст] / О. В. Педченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч.2. – С. 77–85.
141. *Педченко, О. В.* Взаємозв'язок релігійності особи із тенденцією до психологічної смерті [Текст] / О. В. Педченко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – № 29 (53). – С. 126–133.
142. *Петрушенко, В. Л.* Епістемологічний аргумент в онтологічному доведенні буття Бога [Текст] / В. Л. Петрушенко // Філософська думка. – 2002. – № 2. – С. 3–20.
143. *Пірен, М. І.* Конфліктологія [Текст]: підручник / М. І. Пірен. – К. : МАУП, 2007. – 360 с.
144. *Платонов, К. К.* Психология религии. Факты и мысли [Текст] / К. К. Платонов. – М. : Политиздат, 1967. – 239 с.

145. *Помиткін, Е. О.* Психологія духовного розвитку особистості [Текст] : монографія / Е. О. Помиткін. – К. : Наш час, 2007. – 280 с.
146. *Помиткін, Е. О.* Соціально-психологічні умови процесу духовного розвитку особистості [Текст] / Е. О. Помиткін // Соціальна психологія. – 2007. – № 1. – С. 104–111.
147. *Попова, М. А.* О психологии религии [Текст] / М. А. Попова. – М. : Знание, 1969. – 32 с.
148. *Попова, М. А.* Фрейдизм и религия [Текст] / М. А. Попова. – М. : Наука, 1985. – 199 с.
149. *Предко, О. І.* Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри [Текст] : монографія / О. І. Предко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.
150. *Предко, О. І.* Віра як релігієзнавчо-психологічний феномен: сутність та форми прояву [Текст] / О. І. Предко // Історія, філософія, релігієзнавство. – 2008. – № 1. – С. 68–74.
151. *Принципы современной психической самозащиты.* [Текст] – К., 1983. – 62 с.
152. *Психоаналитические термины и понятия: словарь* [Текст] / [под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина]. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 304 с.
153. *Психологічна енциклопедія* [Текст] / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
154. *Психологічний словник* [Текст] / [за ред. В. І. Войтка]. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
155. *Психология зависимости: хрестоматия* [Текст] / [сост. К. В. Сельченко]. – Мн.: Харвест, 2004. – 592 с.
156. *Психологія з викладом основ психології релігії* [Текст] / [за ред. О. Ю. Макселона]. – Л. : Свічадо, 1998. – 320 с.
157. *Психология здоров'я* [Текст] : учеб. для вузов / [под ред. Г. С. Никифорова]. – СПб. : Питер, 2003. – 607 с.

158. *Психология: словарь* [Текст] / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
159. *Психология смерти и умирания: хрестоматия* [Текст] / [сост. К. В. Сельченко]. – Мн. : Харвест, 1998. – 656 с.
160. *Раджабова, С. Ш. Ідентифікація та її вияв у особистісній проблемі суб'єкта* [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С. Ш. Раджабова. – К., 2008. – 20 с.
161. *Райх, В. Психология масс и фашизм* [Текст] / В. Райх. – СПб. ; М. : Университетская книга АСТ, 1997. – 379 с.
162. *Райх, В. Функция оргазма* [Текст] / В. Райх. – СПб. ; М. : Университетская книга АСТ, 1997. – 367 с.
163. *Реверсов, И. П. Апологеты. Защитники христианства* [Текст] / И. П. Риверсов. – СПб. : Сатис, 2002. – 190 с.
164. *Релігієзнавство* [Текст] : підруч. / [Є. К. Дулуман, М. М. Закович, М. Ф. Рибачук та ін.]; [за ред. М. М. Заковича]. – К. : Вища шк., 2000. – 350 с.
165. *Релігієзнавство* [Текст] : навч. посіб. для студ. ВНЗ / [В. Л. Петрушенко, О. П. Петрушенко, М. П. Скалецький]; [за ред. В. Л. Петрушенка та О. П. Петрушенко]. – Л. : Новий світ, 2004. – 328 с.
166. *Релігієзнавство* [Текст] : навч. посіб. / [за ред. С. А. Бублика]. – [2-ге вид]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 496 с.
167. *Релігієзнавство: підручник* / [за ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 408 с.
168. *Релігієзнавчий словник* [Текст] / [за ред. проф. А. Колодного, Б. Ломовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
169. *Рикёр, П. Религия, атеизм, вера* [Текст] / П. Рикёр; пер. с фр. и вступ. ст. И. Вдовиной // Конфликт интерпретаций. Очерк о герменевтике. – М. : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 2002. – С. 547–624.

170. *Роджерс, К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст] / К. Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с.
171. *Розен, П.* Фрейд и его последователи [Текст] / П. Розен; [под ред. М. М. Решетникова]. – СПб. : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2005. – 672 с.
172. *Рудестам, К.* Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика [Текст] / К. Рудестам. – М.: Прогресс; СПб.: Питер Ком, 2000. – 384 с.
173. *Савчин, М. В.* Духовний потенціал людини [Текст] : монографія / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. – 203 с.
174. *Салливан, Г. С.* Интерперсональная теория психиатрии [Текст] / Г. С. Салливан. – М. ; СПб., 1999. – 347 с.
175. *Самбиев, А.* Технический анализ Социальных Систем [Текст] / А. Самбиев. – Грозный, 1999. – 87 с.
176. *Сатпрем.* Шри Ауробиндо, или путешествие сознания [Текст] / Сатпрем. – СПб., 1992. – 333 с.
177. *Святка, О. О.* Феномен опорів як проблема в глибинно-психологічній груповій корекції [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. О. Святка. – К., 2010. – 20 с.
178. *Селье, Г.* Стресс без дистресса [Текст] / Г. Селье. – М. : Прогресс, 1979. – 125 с.
179. *Сковорода, Г.* Вступні двері до християнської добронравності [Текст] / Г. Сковорода // Твори: [у 2-х т.] / Г. Сковорода. – [2-е вид., виправ]. – К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – Т. 1. – С. 140–150.
180. *Сковорода, Г.* Наркіс. Розмова про те: пізнай себе [Текст] / Г. Сковорода // Твори: у 2 т. / Г. Сковорода. – 2-ге вид., виправ. – К.: ТОВ «Вид-во «Обереги», 2005. – Т. 1. – С. 151–188.

181. *Сковорода, Г.* Розмова, названа Алфавіт, або буквар Миру [Текст] / Г. Сковорода // Твори: у 2 т. / Г. Сковорода. – 2-ге вид., виправ. – К. : ТОВ «Вид-во «Обереги», 2005. – Т. 1. – С. 413–463.
182. *Соловьёв, В. С.* Философские начала цельного знания [Текст] / В. С. Соловьёв // Сочинения: в 2 т. / В. С. Соловьёв. – 2-е изд. – М., 1990. – Т. 2.
183. *Солодухова, О. Г.* Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації [Текст] : автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / О. Г. Солодухова. – К., 1997. – 39 с.
184. *Спиноза, Б.* Избранные произведения [Текст] : в 2 т. / Б. Спиноза. – М., 1957. – Т. 2.
185. *Стасько, О. Г.* Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого «Я» особистості [Текст] / О. Г. Стасько. – К., 2006. – 20 с.
186. *Стахурская, Л. Г.* Энциклопедия знаний [Текст] / Л. Г. Стахурская, Н. А. Таранова, Т. Н. Юкало. – Донецьк : Сталкер, 2004. – 768 с.
187. *Сумерки богов* [Текст] / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева; пер.]. – М. : Политиздат, 1989. – 398 с.
188. *Суятінова, Л.* Вплив релігії на процес соціалізації особистості [Текст] / Л. Суятінова // Соціальна психологія. – 2006. – № 1. – С. 84–94.
189. *Ташлыков, В. А.* Психологическая защита у больных невротами и с психосоматическими расстройствами [Текст] / В. А. Ташлыков. – СПб. : Санкт-Петербургская медицинская академия последипломного образования, 1997. – 24 с.
190. *Тертулиан.* О свидетельстве души [Текст] / Тертулиан. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Культура», 1994. – 89 с.
191. *Томэ, Х.* Современный психоанализ [Текст] / Х. Томэ, Х. Кэхеле; под. общ. ред. А. В. Казанской. – М. : Яхтсмен, 1996. – Т. 1: Теория. – 576 с.

192. Туз, Л. Г. Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально-психологічного навчання [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. Г. Туз. – К., 2010. – 20 с.
193. Угринович, Д. М. Психология религии [Текст] / Д. М. Угринович. – М. : Политиздат, 1986. – 352 с.
194. Ухтомский, А. А. Доминанта [Текст] / А. А. Ухтомский. – СПб. : Питер, 2004. – 448 с.
195. Фейербах, Л. Избранные философские произведения [Текст] / Л. Фейербах. – М., 1955. – 942 с.
196. Фестингер, Л. Теория когнитивного диссонанса [Текст] / Л. Фестингер. – СПб. : Ювента, 1999. – 318 с.
197. Философский энциклопедический словарь [Текст] / [гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
198. Философский энциклопедический словарь [Текст] – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
199. Фиш, Р. Г. Джалаледдин Руми [Текст] / Р. Г. Фиш. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1987. – 267 с.
200. Франкл В. Э. Доктор и душа [Текст] / В. Э. Франкл. – СПб. : Ювента, 1997. – 285 с.
201. Франкл, В. Э. Человек в поисках смысла [Текст] / В. Э. Франкл; под общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
202. Французские просветители XVIII века о религии. [Текст] – М., 1960. – 89 с.
203. Фрезер, Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии [Текст] / Дж. Фрезер; пер. с англ. – М. : АСТ, 1998. – 784 с.
204. Фрейд, А. Психология Я и защитные механизмы [Текст] / А. Фрейд. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 144 с.

205. *Фрейд, З.* Будущее одной иллюзии [Текст] / З. Фрейд // Сумерки богов. – М., 1989. – С. 94–143.
206. *Фрейд, З.* Введение в психоанализ: Лекции [Текст] / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.
207. *Фрейд, З.* Недовольство культурой [Текст] / З. Фрейд // Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – М. : Ренессанс, 1992. – 296 с.
208. *Фрейд, З.* Психоанализ и культура. Леонардо да Винчи [Текст] / З. Фрейд. – СПб. : Алетейя, 2000. – 296 с.
209. *Фрейд, З.* Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии [Текст] / З. Фрейд. – СПб. : Алетейя, 1997. – 222 с.
210. *Фрейд, З.* Человек по имени Моисей и монотеистическая религия [Текст] / З. Фрейд; пер. с нем. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
211. *Фромм, Э.* Душа человека [Текст] / Э. Фромм. – М. : Республика. – 430 с.
212. *Фромм, Э.* Догмат о Христе [Текст] / Э. Фромм. – М. : Олимп, ООО «Изд-во АСТ-ЛТД», 1998. – 416 с.
213. *Фромм, Э.* Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М. : Республика, 1993. – 415 с.
214. *Фромм, Э.* Человек для себя [Текст] / Э. Фромм; пер. с англ. и послеслов. Л. А. Чернышевой. – Мн. : Коллегиум, 1992. – 253 с.
215. *Хазен, А. М.* Разум природы и разум человека [Текст] / А. М. Хазен. – М., 2000. – 577 с.
216. *Хайдеггер М.* Очерки философии. О событии [Текст] / М. Хайдеггер // Вопросы философии. – 2006. – № 11. – С. 164–166.
217. *Харенко, С. Г.* Психологічні особливості та корекція емоційних станів підлітків (засобами активного соціально-психологічного навчання) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С. Г. Харенко. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

218. *Хиллман, Д.* Внутренний поиск: Сборник работ разных лет [Текст] / Д. Хиллман; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2004. – 335 с.
219. *Хорни, К.* Невроз и личностный рост [Текст] / К. Хорни. – СПб. : Восточно-Европейский ин-т психоанализа и БСК, 1997. – 387 с.
220. *Хорни, К.* Невротическая личность нашего времени [Текст] / К. Хорни. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 480 с.
221. *Хорни, К.* Самоанализ [Текст] / К. Хорни. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 448 с.
222. *Хоффер, Е.* Истинноверующий [Текст] / Е. Хоффер. – Мн. : ЕГУ, 2001. – 200 с.
223. *Христианство: Энциклопедический словарь* [Текст] : в 2 т. / ред. кол.: С. С. Аверинцев и др. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 1993. – Т. 1: А – К. – 863 с.
224. *Чалдини, Р.* Психология влияния [Текст] / Р. Чалдини. – СПб.: Питер, 2000. – 272 с.
225. *Черняева, С. А.* Развитие личности и психологическая помощь в свете христианского мировоззрения [Текст] : монография / С. А. Черняева. – СПб. : Речь, СПБАППО, 2007. – 192 с.
226. *Шавровська, Н. В.* Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н. В. Шавровська. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
227. *Шапарь, В. Б.* Психология религиозных сект [Текст] / В. Б. Шапарь. – Мн. : Харвест, 2004. – 384 с.
228. *Шахов, М. О.* Религиозное знание, объективное знание о религии и наука [Текст] / М. О. Шахов // Вопросы философии. – 2004. – № 11. – С. 65–80.
229. *Шелер, М.* Избранные произведения [Текст] / М. Шелер; пер. с нем. – М. : Гнозис, 1994. – 490 с.

230. *Шестов, Л.* Власть ключей [Текст] / Л. Шестов. – М. : Водолей, 1996. – 512 с.
231. *Шлейермахер, Ф.* Речи о религии [Текст] / Ф. Шлейермахер. – М.; К. : REFG-book – ИСА, 1994. – 432 с.
232. *Штеле, Г.* Секуляризация и задачи церкви [Текст] / Г. Штеле // Богословский вестник. – 2000. – № 3. – С. 125–139.
233. *Эриксон, Э.* Детство и общество [Текст] / Э. Эриксон; пер. с англ. – [изд. 2-е, дополн.]. – СПб. : Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
234. *Эриксон, Э.* Идентичность: Юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон; пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
235. *Юм, Д.* Малые произведения: Эссе: Естественная история религии. Диалоги о естественной религии [Текст] / Д. Юм; пер. с англ. – М. : Канон, 1996. – 464 с.
236. *Юнг, К. Г.* Проблемы души нашего времени [Текст] / К. Г. Юнг; пер. с нем.; предисл. А. В. Брушлинского. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 336 с.
237. *Юнг, К. Г.* Собрание сочинений. Дух Меркурий [Текст] / К. Г. Юнг; пер. с нем. – М. : Канон, 1996. – 384 с.
238. *Юнг, К. Г.* Сознание и бессознательное: Сборник [Текст] / К. Г. Юнг; пер. с англ. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.
239. *Юркевич П.* Серце та його значення у духовному житті людини згідно з ученням слова Божого [Текст] / П. Юркевич // Вибране. – К. : Вид-во гуманітарної літератури «Абрис», 1993. – С. 73–115.
240. *Яценко, Т. С.* Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] [Текст] / Т. С. Яценко, М. Г. Чобітько, Т. І. Доцевич. – Черкаси : Брама, видавець Вовчок О. Ю., 2003. – 216 с.

241. *Яценко, Т. С.* Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика [Текст] : навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2006. – 382 с.
242. *Яценко, Т. С.* Особливості внутрішньої динаміки психіки [Текст] / Т. С. Яценко // Професійна освіта: педагогіка і психологія. Польсько-український журнал / за ред. Т. Левовицького, І. Більш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова; Київ, 2003. – № IV. – С. 137–152.
243. *Яценко, Т. С.* Соціально-психологічне навчання в підготовці майбутніх учителів [Текст] / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 1987. – 110 с.
244. *Яценко, Т. С.* Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання [Текст] / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.
245. *Aurobindo, S.* The Synthesis of Yoga [Text] / S. Aurobindo. – Pondicherrff, India : Aurobindo Ashram Press, 1957.
246. *Bonhoeffer, D.* Letters and Papers from Prison [Text] / D. Bonhoeffer. –London; Glasgow, 1968.